Palócföld

IRODALMI, MŰVÉSZETI, KÖZÉLETI FOLYÓIRAT

LXXI. évfolyam 2025/1–2.

TANDORI
CSOHÁNY 100
JÓKAI 200
WINKLER MÁRTA
ITTHON NÓGRÁDBAN
SZÍNHÁZ
SZÉPIRODALOM
KRITIKÁK, RECENZIÓK
TUDÓSÍTÁSOK

JÓKAI 200

PALÓCFÖLD
IRODALMI, MŰVÉSZETI, KÖZÉLETI FOLYÓIRAT
LXXI. évfolyam, 2025/1–2.

ÉDESAPÁNK, CSOHÁNY KÁLMÁN

Sok időt, heteket, hónapokat töltött a családtól külön művészтelepeken vagy a vásárhelyi majolikagyárban dolgozva. Sokszor viszont egész nap otthon volt, rádiót hallgatva olvasott, dolgozott. A tusrajzok, illusztrációk otthon készültek. Olykor a rézkarcok is. A konyhában alapozott, a fürdőszobában maratta a rézlemezeket a salétromsavas tálcákban, a nagyszobában szétrakva a padlón száradtak a friss nyomatok.

A miskolci művésztelepre általában Kondor Béla hívta magával. Szerettek együtt dolgozni. A külön töltött idők alatt szüleink folyamatosan leveleztek egymással. Sokszor naponta írtak egymásnak, így általában két levelezés folyt párhuzamosan. A hódmezővásárhelyi majolikagyárba anyai nagymamánk házából járt dolgozni sötétpiros Toldi biciklijén. Mindkét városban otthon volt. Miskolcon az ott élő barátok, Feledy Gyula, Lenkey Zoltán családjánál volt mindennapos vendég, Vásárhelyen pedig a családi környezet mellett művészbarátokkal is időzött.

Bár nagyon erősen kötődött szülőfalujához, kevés alkalommal és csak rövid időket töltöttünk ott. Apai nagyszüleink korai halála miatt, s mert közeli rokonaink nem éltek Pásztón, „itthonról hazamenni" csak Vásárhelyre tudtunk. Az apai ág kultúrája, szokásai, életformája nem vált a miénkké. Nem ismertük meg a nagymama ízeit, nem beszéljük a palóc nyelvjárást. A nagyszülők hiánya mellett ez lehetett azért is, mert családunk a hagyományos szerepek szerint működött: a gyerekek – Kálmán bátyám és én – ellátásába édesapánk csak akkor folyt bele, amikor arra feltétlenül szükség volt. De akkor minden mást félretett, és szívesen elvégezte, amit kellett. Igaz, ez nem volt gyakori. Ahogy József Attilánál: „Anyám szájából édes volt az étel, / apám szájából szép volt igaz". Ha otthon volt, bármikor odamehettünk hozzá kérdésekkel, letette, amit olvasott, ránk figyelt, és egy-két szóval tökéletesen eligazított minket.

A szilveszteri römizéseken kívül nincs olyan emlékem, hogy játszott volna velünk, de nagyon fontos útravalókat kaptunk tőle, amiben édesanyánk, sőt anyai nagymamánk is a segítségére volt. Egy olyan környezetet, ahol a szüleink (és nagymamánk) által megismert emberek, a megélt események, a lakásban a tárgyak, a szinte mindig szóló zene megalapozta ízlésvilágunkat és egy olyan értékrendet, amely ma is meghatározó és iránymutató számunkra.

Nem tudhatjuk, hogy csak a borúlátása mondatta-e vele, hogy nem lesz hosszú életű, de azt tudjuk, hogy voltak tervei. Amiről beszélt is, az Sztravinszkij *Petruska*jának

TARTALOM

TANDORI DEZSŐ: Episzton (vers) 5
TANDORI DEZSŐ rajza Dukay Nagy Ádámról 12
TÓTH ÁKOS: „Dukay Nagy Ádám úr postájával, mégis” 13
MÓRA REGINA: Feljegyzések a Vajdaságból I. 19

CSOHÁNY KÁLMÁN 100 ÉVE

SUPKA MAGDOLNA: Csohány Kálmánról (részletek) 31, 33, 39
CSOHÁNY KÁLMÁN: Meggyfa; Este Budán; Köszönöm nektek (versek) 36

JÓKAI 200

BÁRDOS JÓZSEF: Jókai Mór és a magyar közgondolkodás 41
PRAZNOVSZKY MIHÁLY: Jókai Mór és Mikszáth Kálmán nőügyei 49
FÁBIÁN LÁSZLÓ: Egy akaratlan jóslat beteljesülése 54
MOHAI V. LAJOS: Az ideáltipikussá emelt hős 64
MERVA ATTILA: Jókai műveinek szlovák fordításai a 19. században 71
BODNÁR ILDIKÓ: Jókai és a palóc világ 78
HAUBER KÁROLY: Jókai tanítása a középiskolában 91
MÓRA REGINA: Jókai tanítása a Vajdaságban 97
VASS TIBOR: Nagyhatalmú vers 100

WINKLER MÁRTA KÖSZÖNTÉSE

„Egy gyereket nem lehet eléggé szeretni” (Fűzfa Balázs) 105
MÁRKUS ÉVA dékán köszöntője 107
KOLOSAI NEDDA egyetemi docens köszöntője 109
KOVÁCS-NAGY RÉKA, volt tanítvány köszöntője 111
SZÉL DÁVID, volt tanítvány köszöntője 114
PÉTERFFY ANDRÁS filmrendező visszaemlékezése 116

ITTHON – NÓGRÁDBAN

NAGY PÁL: Herkulesfürdői emlék 119
GRÉCZI-ZSOLDOS ENIKŐ: A palóc nyelvjárás történetéről 125
PEKÁR ISTVÁN: Meddig tart a haza? 134

Sulyok László: A pásztói hídrobbantók 143
Botos Zoltán: A salgótarjáni cigány muzsikusok 154
Praznovszky Miklós Ferenc: Írók, költők, íróasztalok – és a palóc föld 166
Nagy Zsófia: Palóc konyha – avagy: mit ettek a jó palócok? 177

SZÍNHÁZ

Paróczai Csaba: Az Isten jobb és bal szeme 181
Debreceni Boglárka: Szívhalászat a hullaházban 186
Vén Evelin: „Lányok, lepkék, fellegek” 193

SZÉPIRODALOM

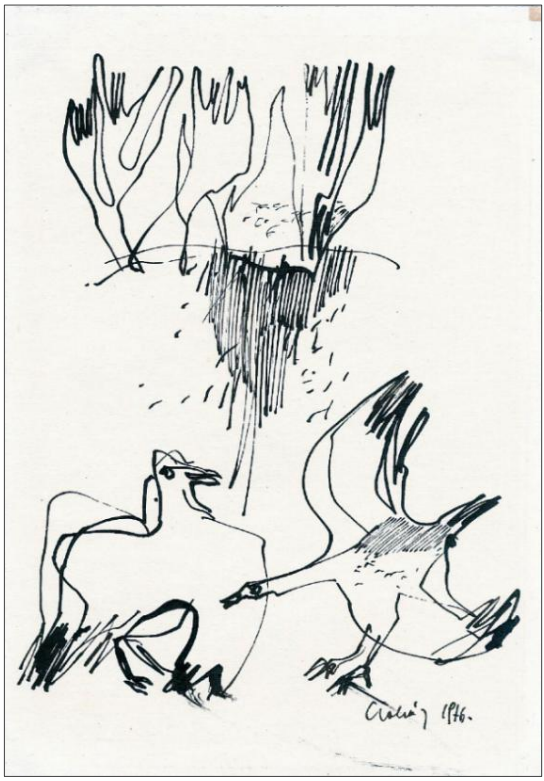
Tóthárpád Ferenc: Hol van – mondd – a határ? (vers) 201
Háy János: A rossztanuló (regényrészlet) 203
Farkas Arnold Levente: A helytartó (vers) 214
Kocsis Klára: Néger dal; Fogyó életem (versek) 216
Papp Ákos: Öt expozíció; Még egy korty kávé; Tökéletesség; Útszélen; Akkor is, ha belepusztulunk (versek) 218
Brunda Gusztáv: Holtág (novella) 220
Nyilas Atilla: Jó szerencsét!; Jelenés (versek) 224
Horváth Dániel: Meztelen ember (novella) 226
Lukács Gergely Sándor: Haikuk 232
Török László Dafti: Büki impressziók (haikuk) 233
Hlavacska Tamás: A Bakó-fivérek (novella) 234
Murányi Zita: Koppenhága; Kert (versek) 245
Győry Domonkos: Mihály atya északra megy (novella) 247
Lackfi János: Erősen meglepődnék (vers) 251

KRITIKÁK, RECENZIÓK

Hausel Sándor: „Megtartani és megmaradni” 255
Mohai V. Lajos: Ezernyi tűszúrás 257
Bíró Béla: A panteizmus paradoxona 261
Csongrády Béla: Egy „jóízű” könyv 266
Róna Z. Péter: Kultúrát és nyelvet ápoló 269
Nagy Tibor: Beszélgetések szövegközelben 272

TUDÓSÍTÁSOK

VINCZE-LENDVAY GABRIELLA: A Nógrádi Mikszáth Lexikon bemutatójáról.....275
HANDÓ PÉTER: Összegző nyomhagyás.....277
KELE SZABÓ ÁGNES: Néhány pillanat.....279
KOVÁCS BODOR SÁNDOR fotókiállítása.....281
WEHNER TIBOR: „Ösztönös presszióz, neodadaista rokokó” ef Zámbó István képzőművész kiállítása szülővárosában.....284
Szerkesztői jegyzet (F. B.).....289
Szerzőink.....291
ef Zámbó István kiállítása (Melléklet).....293

Csohány Kálmán – Ady-versek VII. (Héja-nász az avaron)
(tusrajz, 248 x 158; 1976)

Csohány Kálmán – Ady-versek XIII. (Az ős Kaján I. változat)
(tusrajz, 268 x 188; 1977)

TANDORI DEZSŐ

EPISZTON[1]

„Nem mondom, hogy nem gyarlón,
de elmélyülten élek,
sokat gondolok rátok,
nehézségekkel együtt,
mik voltak és még lesznek.
Valamelyik este
fölöslegesen fennmaradtam,
nem tartok ritmust,
hirtelen elhatározásokra hagyatkozom,
megnéztem egy szokatlan
filmet, láttam:
itt jártam én! csak nap-köz,
este az olcsó neon,
a környék jellege,
mely a téglafalak,
falfirkák, leeresztett
redőnyök jellegéből,
persze, kikövetkeztethető volt,
este mindez nem érintett meg,
alig két nap, annyi sem volt
nekem Berlin, Tiergarten, Zoo,

[1] Tandori Dezső hosszúversének címe egyedi szóalkotás, mely nem egy létező fogalom átvételével, hanem több szóalak szabálytalan összeillesztésével hoz létre a vers jelentéseihez illeszkedő, többértelműségével sugalmazó kvázi-terminust. A címszó első számú előzménye az 'episztola' (költői levél) műfajnév, mely egyrészről megjelölheti a közlő funkciójú szöveg indítékát, másrészről tematizálja a műbeli én fő gondjaként emlegetett kapcsolattartást és annak eszközeit. Az 'episzton' alakzata 'telefon' kifejezésünk mintájára visszautal a kommunikáció közismert-közkedvelt instrumentumára, melynek alternatívájaként tűnik fel a hangközvetítésre másként képes versdarab. A címszó végződése ('ton') nyilvánvaló utalás a görög 'tonosz' (hang) kifejezés segítségével képzett szóalakjainkra. (T. Á.)

esett az eső, újra
sapkátlan jártam, ernyőm
is letettem egy-egy padra,
az utolsó irodalmi
esemény volt ez Ausztrián kívül,
Bécs, Linz is véget ért,
véget, s nem hangtompítóval,
de hogy soha többé nem,
ez nem a never say never
változata, nincs ily mondás,
mert ha never szabad,
sosem szabad nevert
mondanod, hát az első
never sem mondható, magyarul:
mert a rádió szón kívül
nem szívelem az idegenből
átvett elnevezések
állítólagosan kikerülhetetlenséget
jelző állagát, így hát
a sose mondd: sose,
soha ne mondd, hogy soha,
a legnagyobb ellentmondás,
nem lehet ily semmikkel kapcsolatban
semmit se mondani,
s Wittgenstein mondása is
– a 7. a dolgozatban –
visszautasítható:
Wittikém, még ennyit se
kellett volna mondania önnek,
vagyis hogy amiről nem lehet beszélni,
arról hallgatni kell,
másrészt a zen és tao felfogás is
idegen a magyarnak, ki ennyiben európai
– ennyiben! –, nem lehet eleve hallgatni,
kell mondani: engedd meg! mondhatok valamit?
őszintén szólva...! hogy őszinte legyek!

ezek a toldalékok
helyettesítik a zen- és tao-kritikát,
de Witti 7-es pontja esetében
különösen mulatságos,
hogy gyarló mondásom,
a „Nekem má nyóc”, „Nekem emmá nyóc”,
s feledve a 8-as eldöntöttségét,
hol is közhelyszerűen a végtelen jele,
Witti 7-ese után jön az ez már 8,
tök mindegy, sőt, több,
a Honlap Utáni, T. D.: A Honlap utáni,
van is egy ilyen versem, jó, és ha van,
mégis, a kuszaságok kuszasága,
hogy Wittgenstein szerint csak a boldog élet
a teljes, az igazi élet, az lett volna az,
hát én nem is tudom,
hagyjuk, hangtompítóval, a francba.

*

Megnéztem a filmet,
persze, fölösleges volt,
az élő találkozások
annyiban többet érnek,
hogy nem feleslegesek,
de rámutatnak arra,
miért nem kell találkoznom,
max. levélben, telefonon sem,
élőben – már csak mert időpontot involvál –
végképpen nem kell.
S mert a halottak is élők,
nem kell élőkről írni se,
nem az, hogy mindenki megbántódik,
a csodák csodáját várná,
s az nincs,
az a zen s a tao,
de úgy, hogy fel sem fogtuk,

egy visszafogásnyi, hangtompításnyi
arról nem írható,
ha komolyan veszed,
minden komolyanvétel
nagy nevetségességét
tompítva, akkor is:
csak azt igazolja minden találkozás,
telefon etc., és alapos a gyanúm,
hogy a leveleket feladnom is keserves már,
8 órakor nyitó postára (emmá!)
keservesen járok, mit járjak,
reggel 8-kor már hadd legyek szabad,
ahogy még hajnali 4 felé
is szabad vagyok, úgy-ahogy, persze,
ez az egész szabadság,
de nem is fontos,
szerencsére,
mert az ilyen szabadság is külön van,
az, ha bárkivel együtt vagy, az is külön van,
egyben csak az van, ha nem akarsz csatangolni,
a végén hazahozod a bor szükségesnek vélt mennyiségét,
és elfeledkezel róla, másnap veszed észre: nicsak van.

*

Miközben néhány embernek,
nem kell személyeskednem,
nem szerzed meg telefonszámát,
hogy odaszólj, megmondd neki,
mi jókat gondolsz róla,
s gondolatban vele vagy, vagy
ha szeretteid közül az az egy – vagy kettő –
felhív, épp álmos vagy, fél 5,
még csak hét se, nyóc se,
nem bírod kinyögni,
milyen sokat gondolsz rájuk,
mennyire hiányoznak (is, meg nem is),

és hogy oly boldog vagy: Bronzék klubja,
a Bronzék/Mikóka/Zaki (elmondani hosszú lenne, kik ők),
végre megnyerik itt akkor szeptemberre talán mégis
a Szuper Kupát, ami három torna
összesített eredménye,
a Nagy Koala Kártyabajnokság,
a Kis etc., összességében a Zen Koala Kártyabajnokságok
c. könyvet (miféle cím, ha nincs könyv?)
meg kéne írnod,
Bécsbe még egyszer el kéne menned,
nem bírsz vonatra ülni, repülőre szállni,
eleget tenni a kötelezőknek,
cigarettázni (el is szívsz pár szálat, veszélytelen),
fizikailag vagy csak stb., stb., különben
csak így bírod, rosszallásodra, elemi élményeid felidézni,
nem kell többé, a legpiszkosabb magány seprőpálinka
gondolataként sem azt gondolnod,
de jó is lenne! ezzel vagy azzal így
– vagy úgy –, beszélgetni stb., több nincs a pakliban,
de hogy a pakliban ott van e kis csapat,
egy jellegzetesen kiscsapat, Bronzék
szuperkupagyőzelme, ez boldogság neked,
ezt nem győzöd elégszer mondani,
miközben borzadsz tőle,
mik is elemi késztetéseid,
hogy megítéld, merre fordul mindjárt
egy több tonnás, tűzvörös tűzoltóautó,
és belépsz csaknem eléje,
és ha beletiport volna az aszfaltba a Clarkon,
halálod botrányos, péppé gyúrt, szilánkká tört,
fertőzetes vér-és-csontszín, csonkállagú
maradványaid, mondjuk, egy kosárember csonk –
gondold meg, ha magadhoz térsz! így! kihez már!
megátkozni sem bírod, hogy összehoztak,
nem finomkodsz úgy, hogy apád
mit kefélte meg anyádat, csak valami teljes ordítás

lett volna egész kimeredésed, mint egy szem,
bele a hatalmas lámpa-fényben
ott-lévő egész világba, mely
eltompította már azt a mentőhangot,
mely jött, hogy téged, miután a dupla kerék
alól kiemeltek, s talán két lábad, a rábuggyant
belekkel, fölös kilóid egy részével – épp meg vagy
hízva – elvitték külön, nem is veled hamvasztják el,
de neked még annyi alkotói élet megadatik, pár nap,
itt állok le, innét nem tudom végképp az ember-létet,
párszor magamhoz, de kihez, térek,
s miért mentem le is egyáltalán,
hová volt oly fontos igyekeznem,
még csak fogni se foghatom másra, a piacra mentem,
szín józanul, reggel hétkor, mondom,
hogy párat kétdecizzek, postáim – munkák – feladjam,
és elemi tulajdonommal, mely a világ megítélése,
hogy tehát mi van! hogy nevezzem el! stb.,
e tulajdonommal meghatározni véltem a tűzoltókocsi
haladásának irányát, ráadásul épp a kör és érintői
függvényében, itt is egy ily kérdés volt,
nem tudom, e dolgokban voltam nagyon derék gyerek,
vagy Totyi verebünkre vigyáztam egzisztenciális rajongással,
rá nem léptem volna sehogy, mikor összetört tollakkal
repülés helyett rögvest a földön kötött ki,
siklózuhanásban a talpam alá jött,
éreztem, ott lesz, ott van, félreemeltem a lábam,
fölemeltem őt, csőrét számba vettem,
számmal szemét is megérintettem, csókolva,
szétfújtam apró szürkeségeit, mondtam neki Totyika, Totyi...

*

...Megnéztem ezt a filmet, elveimmel ellentétben későig,
utána, hogy összenyitottam két szobánkat, a másikban Totyi már
alhatott rég, átintegettem neki, kéz-lebezéssel, s először
éreztem, ugyanoly tév-képzetként, ahogyan a tűzoltóautót

félrehatároztam, merre is megy majd, és pusztulás pusztulásával
pusztultam csaknem, és azt sem mondhatom,
nem pusztulhattam, ó, nagyon is pusztulhattam volna,
félrehatároztam a dolgot, és úgy éreztem, nem,
úgy VOLT,
csak finomban, de elemi erővel,
hogy egy ember van velem, ott a másik szobában,
a Totyi, nem is gondoltam, külön nem,
hogy ez a veréb egy ember, nem volt ott veréb, nem volt
ott ember, mint Totyi, egy ember volt ott,
teljes fajtársam, egy ember volt itt,
ezt mondogattam, mikor rájöttem, és elaludtam,
amit sosem tudunk, hogy milyen lett volna a kóma,
a tűz-testcsonk-létezés, a MÉG, az ott,
ez mind nem volt,
ott volt, míg én teljesen magányosan a lakásban,
mellettem Totyi a másik szobában,
egyetlen pillanat töredék részére ott volt egy ember,
egy ember, valaki ember volt Totyi.

*

...Nemes Nagy Ágnest (Rilke és Kafka hallgat!) hallom szinte:
Fiacskám, egy verebet könnyű úgy szeretni, mint egy embert;
szeressen egy embert úgy, mint egy embert, fiacskám! Erre
én: vagy szerethetnék bár egy ember mérvű létezőt úgy, mint-
ha veréb lenne! Vagy szerethetnék, de ez, mint
a már végkép eltompított hang abból, ami szólhat,
nem is hallatszik: bár szerethetnék úgy, mint egy veréb.
De hogy ezért nem léptem be ott a Clarkon, hogy ezért,
ez túlzás. Történetesen így történt. Bármi történjék,
hallom Rilke némaságát, az csak történetesen. És Kafka
gépe tovább forog, egy sort épp kihagytak rajtam. Még jönnek.

Tandori Dezső rajza Dukay Nagy Ádámról (1975–2017),
aki 1999-től a Palócföld szerkesztőbizottsági tagja,
2001-től irodalmi rovatvezetője, 2003–2004 között szerkesztője volt

Tóth Ákos

„DUKAY NAGY ÁDÁM ÚR POSTÁJÁVAL, MÉGIS"

Egy meghiúsult közlés margójára

Tandori Dezső versének 8 lapon olvasható, írógéppel készített kéziratának indigóval létrehozott másodpéldánya a szerző irodalmi hagyatékában maradt fenn. A rendelkezésre álló bizonyítékok alapján 2003 júliusára datálható kézirat megnyugtatóan tisztázott művet mutat, melyet az alkotó nyilvánvalóan a megjelentetés szándékával juttatott el egy ismerős-baráti szerkesztőnek-szerkesztőségnek. A kézirat első lapjának jobb felső sarkában, a szerzőnév és a cím szomszédságában a szerző kézírásával olvasható annak az irodalmi orgánumnak a neve, illetve magánhasználatra szánt jelölése, mely a kézirat első példányát és ezzel annak közlési jogát-lehetőségét Tandoritól megkapta: a „Palóc" felirat a Palócföldet, a Salgótarjánban megjelenő folyóiratot rejti. Ha áttekintjük a Palócföld évfolyamaiban megjelentetett Tandori-műveket, azt láthatjuk, hogy bár 1984-ben történt első publikációja óta a szerző változó gyakorisággal, az adott szerkesztői közösségekhez való viszony intenzitásának függvényében jelen van a lap életében, az *Episzton* című hosszúvers mégsem kapott helyet a folyóirat közreadott tartalmai között. A Petőfi Irodalmi Múzeumban őrzött Tandori Dezső és Tandori Ágnes-hagyaték (Gynsz.: 3656., Kézirattári szám: 2021/16) levelezést felölelő állományrészében választ kereshetünk és találhatunk a verskézirat sorsával kapcsolatos kérdéseinkre, vagyis arra, hogy ez a láthatóan nagy körültekintéssel kivitelezett, figyelemre méltóan ambiciózus alkotás miért és hogyan kerülte el a publikálást, miért szükséges tehát – mint oly sok más, a hagyatékban megmaradt Tandori-mű esetében is – az utólagos közreadás során rekonstruálni a keletkezés komplex körülményrendszerét.

A Tandori-hagyaték részeként megőrzött, lényegében a szerző teljes, kiterjedt szakmai és személyes kapcsolattartását felölelő levelezés vonatkozó anyagának áttanulmányozása során versünk szempontjából fontos felfedezést tehetünk, ha elolvassuk Dukay Nagy Ádámnak, a Palócföld szerkesztőjének Tandorihoz érkezett levélüzeneteit. Dukay Nagy Ádám (1975–2017) költő, író az 1990-es évek második felében induló fiatal irodalmárnemzedék figyelemre méltó, a korszak meghatározó művészközösségeitől, szekértáboraitól független tagja, akinek *Hosszú eltáv*

című második kötetének anyagáról Tandori Dezső már megelőlegezett bizalommal, a kézirat részleges ismeretében mint „meglepetés"-ről, „komoly mértékben beteljesülő kezdemények"-ről nyilatkozik.[1] Írása végére illesztett ígéretéhez híven – „leszek olvasója majd" – később, a könyv publikálását követően (a könyv 2002-ben a Parnasszus Könyvek sorozatban jelent meg – a könyvkiadói program szerkesztőbizottságában ott találjuk Tandori Dezső nevét), a „tőről metszett költő"-nek kijáró odafigyeléssel fordul Dukay Nagy költői teljesítménye felé. Tandori recenziójának már a bevezetőjében tisztázza, hogy értékelését frissen magára vállalt kritikaírás-tilalma ellenére fogalmazza, olyan megerősítést küldve ezzel (is) a kötet szerzőjének, mely nem a kritikai összemérés lehetséges következményeiből, sokkal inkább a Tandori által bemutatott élet- és ízlésforma szubjektív, bár személyességében mindig felülvizsgált választásaiból vezeti le igazát. „Dukay Nagy Ádám újabb verskötetének nagyon megörültem. Elsősorban mert bárhol pillantottam lapjaira, valami nekem nagyon közelit, tetszőt (is, főleg ilyesmiket) leltem. Meg aztán ahogy a könyv hátsó-külső borítóján az általam az utóbbi idők legkonzisztensebb, minimalista prózaírójának tartott Györe Balázs értő, átölelően jóbaráti sorait olvashattam, az is jó volt."[2] Tandori „nem-kritikájában" sűrűn utal egyébként arra az értését és befogadói helyzetét meghatározó motívumhálózatra, Dukay Nagy Ádám költészetének számára szimpatikus tárgyválasztására, mely különféle, a Tandori-oeuvre-t is jelző hívószavak emlegetésével érzékeltethető: „Ph. Marlowe-i szomorúság"; „állandó búcsúzkodás"; Mándy Iván „szellemképe"; „a szépségek tudásába ágyazott reménytelenség" stb. Stb. – zártuk le Tandori annyiszor alkalmazott gesztusával a kritikai észrevételek mostani sorolását, pedig folytathattuk volna tovább a Dukay Nagy-jegyek felvillantását, hiszen Tandori elismerést és várakozást együtt kifejező írása bőven kínálja a megközelítés efféle, mindkét poétika irányában nyitott lehetőségeit. Tandorinak az általa „máris erős költőnek, további komoly ígéretnek" tartott Dukay Nagy műve iránti lelkesedését mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a kötetről még egy másik (harmadik!), rövid írásban is tájékoztatott[3] Dukay Nagy Ádám tragikusan rövidre zárt pályájába csupán egyetlen további állomás fért már csak bele, az a *Titokbhakta* címmel megjelent kötet (2015), melyről Tandori nem közölt írást (a 2010-es években fokozatosan visszavonul a publicisztikából), de a grafikai hozzájárulásával kialakított borító mégis legszűkebb szavú, baráti ajánlásaként is felfogható. A baráti

[1] Tandori Dezső, *Megérkezések és várakozások. Négy költő*, Palócföld, 2002/5, 483–489.
[2] Uő, *Nem adoptálható vasmacska*, Műhely, 2003/3, 64.
[3] Tandori Dezső, *Különfélék*, Új Könyvpiac, 2003/4, 18–19.

jelzőt igen fontos elhelyezni mondatunkban, mivel a szerző és a róla megemlékező kortársak idézéseiben is megjelenik Tandori, „az öreg barát”[4] és a „szoros, napi találkozásokban, közös reggelizésekben is megnyilvánuló barátság”[5] ténye – mely igazán figyelemre méltó jelenség, ha megemlítjük Tandori legendás, olykor – tévesen – mizantrópiával is azonosított magatartását. Ezen előzmények figyelembevételével válik igazán értelmezhetővé Dukay Nagy Ádám szerkesztőként és barátként jegyzett levele, mely pontosabb betekintést enged az *Episzton* című vers eddig feltáratlan kiadástörténetébe.

Dukay Nagy Ádám 2003. augusztus 6-án kelt, írógéppel írt, Tandorinak postán eljuttatott levelében mindenekelőtt lelkesen megköszöni a számára korábban elküldött verskéziratot:

> Drága Uram, Drága TD-m,
>
> micsoda gyönyörüség ez az Episzton; micsoda! Hála! Hogy megvan, hogy van, hogy Vagy! Olyan „passzomban” – ért – engem, hogy egészen a földbe, -ig ... hát ne mondjam.

Fontos itt szóba hoznunk, hogy Dukay Nagy levelét nemcsak, vagy ezúttal nem elsősorban Tandori-tisztelő ifjabb pályatársként, barátként, hanem a Palócföld folyóirat szerkesztőjeként, a lap megbecsült szerzőjével, Tandorival a lap nevében is kapcsolatot tartó munkatársként is fogalmazza. Dukay Nagy Ádám neve a Palócföld 1999/3. számának impresszumában tűnik fel először a folyóirat „szerkesztő bizottság tagjai”-nak névsorában. A szerző 2001-től az időközben főszerkesztőt (Pál Józsefet Praznovszky Mihályra) váltó folyóirat szépirodalmi rovatvezetője, majd szerkesztője lett. Dukay Nagy neve szerkesztőként a folyóirat 2004/4. számában szerepel utoljára. A rovatvezetői, majd általános szerkesztői tevékenysége által is fémjelzett – igen rövid – időszakban Tandori a folyóirat gyakrabban közölt szerzői közé zárkózik, hiszen a kétezres évek elejének igen aktív alkotói korszakának szinte minden jelentős teljesítményéből, irányából, műfajválasztásából őriznek valamit a Palócföld ekkori számai. A 2003-as év első fele is Tandori két jellegzetes, a szerző örök-témáival eljegyzett esszéjének közlését hozza a folyóiratban.[6] A publikációknak ezt a természetesen bővülő, szinte külön ciklusba rendeződő

[4] Csongrády Béla, *A leghosszabb „eltáv”*, Nógrád Megyei Hírlap, 2017. július 1, 5.

[5] Uő, *Hazajött könyvét bemutatni*, Nógrád Megyei Hírlap, 2015. július 4, 5.

[6] Lásd Tandori Dezső, *Periféria Centrum*, Palócföld, 2003/1, 74–81; Uő, *A palackposta pofátlansága?*, Palócföld, 2003/3, 272–286.

sorozatát folytat(hat)ta volna az *Episzton* című vers bemutatása, melyre, tudjuk, mégsem került sor. Hogy nem Dukay Nagy Ádám szerkesztői elképzelésein múlott a mű publikálása, azt a már idézett levél folytatásában olvasható, a frissen megismert vers kéziratához visszatérő, reflexív sorok jelzik:

> De hát ez. Ez! Ez az Episzton! Élni segít; ok, nem teljesítem vádjaimat, azok miértjét, de hát ez az.
>
> Mondjuk ez – „vagy" csakis ez –, amiért megéri; Ez az egész.
>
> Drága Mester, olyan gyönyörüség ez, hogy a k. kabaival erre szoktuk mondani: ... „akkor mi meg minek csináljuk...?"...

A magasan minősítő jelzőkkel, kitételekkel nem fukarkodó mondatokat az írás közlésére vonatkozó ígéret követi:

> Mihamarabb igyekszem illeszteni a Palócba. Mielőbb!
>
> Hogy evvel minket tiszteltél meg!

A zavartalan hangulatú, 2003. augusztusi Dukay Nagy-levél folytatása is megmaradt és elolvasható a Tandori-levélhagyaték darabjai közt. A költő, író, szerkesztő ezúttal számítógépes szövegszerkesztővel megírt, majd kinyomtatott, saját kezű, aláírás-értékű monogramjával és utóiratával ellátott levele a következő év legelejéről (2004. január 5.) oszt meg szerkesztőségi és személyes híreket a továbbra is „Drága Uram, Drága TD-m" megszólítással illetett írótárssal. Az előzménytől nagyban különböző, gondterhelt és zaklatott levelet olvashatunk, mely rögtön magyarázkodással indítja a későbbiekben szerkesztőségi, szakmai jellegű problémákról beszámoló sorait:

> a decemberi lapszámban – ilyen-olyan kötelezettségek miatt (pályázatosok, díjazottak stb.) – sajnos nem jelent meg az a kiváló esszé... Bocsánat, bocsánat...!

Minden bizonnyal arról a lapban valóban késéssel közreadott, a csoportos kritika műfaját feltaláló-megújító, még 2003 márciusában elkészített írásról lehet szó[7], mely Turányi Tamás, Gyukics Gábor és Babiczky Tibor frissen megjelent köteteire reflektálva hozza nyilvánosságra a kortárs irodalom kérdéseiről ekkor már mind ritkábban nyilatkozó Tandori állásfoglalásait. Az említett esszénél bizonyo-

[7] Tandori Dezső, *Költészetről, költőkről*, Palócföld, 2004/1–2, 21–32.

san később (2003 júliusában) íródott és ennek megfelelően Dukay Nagyhoz is később eljuttatott *Episzton* című vers „ügye" ekkor már fel sem merül a levélben, hiszen a szerkesztőségnél várakozó-várakoztatott Tandori-szövegekre tekintve láthatjuk, hogy egyáltalán nem ez a soron következő alkotás. A Palócföld 2004-es évzáró, de immáron Dukay Nagy szerkesztői hozzájárulása nélkül létrejött számában újra Tandori-szöveg tűnik fel[8], mely bizonyára az alcímben is megjelölt keletkezési és „hatályossági" dátum miatt előzte meg a publikálás terén az aktualitásokhoz kevésbé kapcsolódó versszöveget. Hiába ígérte 2004. januári levelében Dukay Nagy Ádám: „Az év első számától mindenképpen, -áron kezdem közölni küldött Remekeid..." –, a Palócföldnél időközben, a 2004-es év során bekövetkező koncepcionális változások, melyek a meglévő rovatok átrendezésével, új rovatok indításával, valamint a lap irodalomtörténeti és helytörténeti vonatkozásainak előtérbe állításával jártak, elsöpörték a terjedelmes Tandori-vers publikálásának lehetőségét.

Még 2005-ben is találhatunk a Palócföldben 2003-as vonatkozású, vagyis valószínűleg Dukay Nagy Ádám szerkesztőhöz érkezett Tandori-írást, egy újabb „szabálytalan" kritikát (ezekből, vegyük észre, egész sorozatot adott közre a folyóirat utolsó évfolyamaiban szerzőnktől), mely Vass Tibor *Esőnap* című kötetéről szólva érvel egy új, immáron csapattá fejlődő/fejlődött költőnemzedék kapcsán az irodalom és a költészet jelenségeinek mindig a kéznél lévő – és Tandori számára többnyire evidens – hagyománnyal való szükségszerű szembesítéséről, és főként, köz- és magánmodorokon túllépő, valódi tételeket tartogató vállalásairól.[9] A könyvismertetés záradékaként – szintén a műfajt megújító módon, igaz, nem első alkalommal – az elemzett mű szerzőjének, ezúttal Vass Tibornak dedikált alkalmi verset *(Vers Vass Tibornak)* olvashatunk, melynek alcímében közölt kiegészítő ajánlása („Dukay Nagy Ádám úr postájával, mégis") mintha végső érvénnyel keretezné a most közölt vers hátterét is adó szerkesztői-baráti együttműködés, Dukay Nagy Ádám és Tandori Dezső, valamint a Palócföld folyóirat közös, termékeny „kalandjai"-nak emlékét.

[8] Uő, *Az én Gergely-naptáram, 2003/2004 „tőrmelléke"*, *Palócföld*, 2004/7, 797–809.
[9] Uő, *Rögtön aznap*, Palócföld, 2005/2, 256–258.

Csohány Kálmán – Illyés Gyula: Az éden elvesztése
(tusrajz, 170 x 130; 1968)

Móra Regina

FELJEGYZÉSEK A VAJDASÁGBÓL I.[1]

November 1-jén köztes váltásban, délelőtt és délután is dolgozom, és ebből kifolyólag ebédidőben is ott tartózkodom az iskolában. Épp a tanáriban matattam, mert kellett valami a szekrényemből. Egyébként ez nem jellemző rám, nem vagyok szociális közegre éhes típus, nem megyek gyakran a tanáriba, az osztályteremben maradok, beírom az órákat, esetleg jegyeket, szóval adminisztrálok a szünetben. Rossz a net, a gépek is lassúk. Az elektromos napló is olykor kihagy. A tanári kicsi, nincs mindig hová ülni, állni, és a többi helyiséghez képest elképesztően meleg, és emiatt ott megizzadok, aztán pedig az rám szárad, és olyan hideg mázzá alakul a hátamon, erre mondjuk azt, hogy nyirkos lesz, és így szokott megfájdulni a hátam, amit aztán napokig észlelek (sajnos mások is, mert például lehajlás közben jajgatok, ami zavaró, engem is zavar, de hát magamat muszáj tűrnöm), meg azt tapasztaltam, hogy pszichikailag sincs jó hatással rám, hát kerülöm. A korral jár... Szóval, most be kellett mennem a tanáriba, ahol is az egyik ott ücsörgő kolléganőm fennhangon és döbbenten közölte, hogy az újvidéki vasútállomás előtetője leszakadt.

Megálltam egy pillanatra, és végiggondoltam, hogy délelőtt írt a lányom, hogy várja a telekocsis fuvart, csak délután jön, szól, ha beért Szabadkára, majd menjek ki érte, és hogy jöhetne már délben, ha járna már ez az oly régóta beígért gyorsvonat. Ez a gondolatsor elég volt, hogy tudjam, rendben van, majd jön. És mentem a dolgomra.

*

A hírek érkeznek mindenféle csatornán, hogy sok az áldozat. Relatív a sok. Ugyanis az egy is lehet sok. Akié az az egy, neki az is sok, sőt, túl sok. A szájról szájra terjedő (itt azért mégsem mondhattam szájhagyományt, pedig középiskolás koromban egyik magyartanárom azt mondta, hogy nem mondhatjuk úgy, hogy

[1] Állandó szerzőnket, a Szabadkán élő Gion Nándor-díjas írót, Móra Regina középiskolai tanárt arra kértük, hogy folyamatosan készítsen a Palócföld számára beszámolókat a szerbiai eseményekről. Azaz e szöveg folytatása még nincsen készen, hanem a naptárral és az eseményekkel együtt íródik, s ősszi számunkban fogjuk közölni. (*A szerk.*)

szájról szájra, mert az olyan hatást kelt, mint egy járvány terjedése) híreket nem veszem komolyan, és várom, hogy hivatalos (nevetséges ez a kifejezés) oldalakon megjelenjen a pontos szám, és valahogy arra gondoltam, naivan, hogy talán csak sebesültek vannak.

Újvidéken jártam egyetemre, és a vasútállomás előtetője alatt gyakran elhaladtam az buszállomásra menet, illetve ha odasütött a nap, nagyon kellemes volt ott üldögélni, várakozni, nézelődni, akkor még nem voltak okostelefonok, így a nézelődéssel vagy olvasással (könyv-!), töltöttem ki a várakozásidőt. De hiába erőltettem, sehogy sem jutott eszembe a konstrukció nagysága, a súlyát meg saccolni sem tudtam. Nem emlékeztem, milyen. Innen eredt a naivságom, hogy talán nem is olyan katasztrofális az ügy.

*

Tizennégy emberről írnak, és hárman súlyosan megsérültek. Néztem is a videót a neten, hát még állt, nem nézett ki oly robusztusnak, súlyosnak. De az én rálátásom a dologra nem volt jó, mert igenis agyonütötte, agyonnyomta az ott haladó, ácsorgó embereket. És már kezdték a hírközlő csatornák a neveket és fotóikat is megjelentetni.

*

A temetésekről készülő fotók ugranak fel az okostelefonom képernyőjén, a tragédiában meghaltak rokonsága szólal meg, a veszteségük feldolgozhatatlan. Nézem a fotóikat, idősebb és középkorosztály, fiatalok, gyerekek.

*

Kezdenek a sokk után magukhoz térni az emberek, gyertyát gyújtanak a baleset helyén, környékén. És a gyász kicsit tüntetés is. Egy épület része omlott össze. Egy középületé. Nem magánszemély építtette, hanem az állam.

*

Még egy ember belehalt a sérüléseibe. Most már 15 áldozatról beszélnek. Az államelnök, a köztársasági elnök arról beszél, hogy a bűnösök, akik nem jól végezték a dolgukat, meg lesznek büntetve. De valahogy nem történik semmi, és az is lassan.

A vasútállomás 1964-ben épült, 2021-ben renoválták, 2024-ben szintén. Júliusban ünnepélyes keretek között át is adták rendeltetésének, járt a vonat, igaz, nem Szabadka felé, hanem Belgrád felé. A másik rész még nem volt funkcióban,

mert valami, amit leraktak, folyton eltűnt, olyan meseszerűen, amit Jancsi elszórt, azt a madarak felcsipegették.

*

Az emberek körülöttem arról anekdotáznak, hogy mi lett volna, ha... hogy a gyerekeik, ismerőseik is ott lettek volna, ez olyan népszerű várakozóhely a vasút- és a buszállomás környékén. Onnan a Szabadság sugárútra lehet rálátni és belátni a környéket, valóban szép onnan a kilátás, jó csak úgy bámészkodni. Szép volt. De hát sok ilyen szép hely van, és ugyanilyen jónak bizonyul a vonat is, de mi van, ha ez az új beígért expressz valamely hasonló gond miatt kisiklik 200-zal... Elgondolkodtató. Vagy ha az új szabadkai aluljáró szakad le, azt is elég gyorsan megépítették a kínai munkások. És a Majsai híd, mely csuda kacskaringós lett, bár legalább nem csörömpöl – Ács nyomán[2] – vagy az a másik, a Szerb soron, amely olyan keskeny lett, hogy két szélesebb jármű nehezen fér el rajta egymás mellett, ja, és a bicikliutakat kifelejtették, a járművek között kell bringázni... Kezdünk ezen rágódni, hogy mi lett volna, mi lesz, ha... Bizalmatlanság.

*

Nézem az újvidéki tragédia áldozatait, nézem a fotóikat, akaratom ellenére olvasom életük vázlatát, ki honnan jött, ki mivel foglalkozott, mit szeretett volna, hisz valakik még csak életútjuk elején jártak. A Nagy Testvér észleli, mi van a fejemben, hát dobálja is rendesen az infókat.

Nemrég még a belgrádi Vladislav Ribnikári Általános Iskola legyilkolt tanulóiról olvastam, aztán néhány nap után szintén egy mészárlás történt a mladenovaci iskolánál. Az egyik gyilkos 13, a másik 21 éves, mindenkinek van fegyvere. Ez... kifejezhetetlen. Megpróbálhatom. Megpróbálom összegezni. Ezeknek a személyeknek volt fegyverük, tudták használni, és haragjuk, frusztrációjuk levezetésére használták is. Nem volt konkrét célszemély, hanem céltömeg volt. Terrortámadásnak minősíthetem.

Azóta folyton arra gondolok, hogy elmegy a gyerekem iskolába, és nem jön haza. Hogy ott többé nem biztonságos. Hogy kicsi az esély, de hát igen, akikkel megtörtént, szintén ezt gondolták, és mégis. Azóta nem engedek el senkit puszi és ölelés nélkül, és hozzáteszem, ki tudja, hogy találkozunk-e. Mondják is a gyerekeim, hogy drámázom, igazuk lehet. Micsoda nevelés, tudom, szánalmas, de így érzek, így gondolkodom, megrendültem, megrendült a hitem.

[2] „...bár csörömpöl, / akár a kocsik a Majsai-úton" Ács Károly: *Neked mondom, Szabadka*

Majd érkezni kezdtek a hivatalos iratok az iskolákba az Oktatási Minisztériumból, hogy milyen dokumentumok kellenek, mit csináljunk, miket készítsünk elő, gyűlések sora... Úgy éreztem, mintha engem hibáztatnának. NEM, nem a társadalom, a délszláv háború, a Szerbiában oly természetesnek vett elmélet, miszerint a fiúnak tudnia kell lőni, fegyver is kell, még ha illegálisan is, nem a szülők, nem az elkövető, hanem én, mi, a tanügyesek vétettünk. Ezt el lehetett hitetni velünk, lenyomni a torkunkon, csináltuk a parancs szerint, csendben, szófogadón, miközben az áldozatok fotói lebegtek előttünk.

Ezen is túlléptünk. Váratlanul két héttel hamarabb befejeződött a tanév. Micsoda fergeteges megoldás!

*

Az újvidéki katasztrófa áldozatai között van az a két kislány, testvérek, a nagytatájukkal utaztak. Mindhárman odavesztek. Ezt feldolgozni lehetetlen. Én sem vagyok rá képes.

*

Megemlékeznek, gyertyát gyújtanak, tüntetnek, tüntetnek.

*

A köztársasági elnök volt az áldozatok hozzátartozóinál részvétnyilvánításon. Ez szép gesztus a vezető párttól. Mást ugye már nem tehetnek. Ígérik a tettesek megbüntetését. Hiszi is a nyilvánosság meg nem is. Hozott ajándékot meg nem is, mint a mesében.

*

Az ellenzék transzparensein az áldozatok képe. Ez szép gesztus. Nem engedik, hogy megfeledkezzünk róla, hogy a mi családtagjaink is ott lehettek volna.

*

Nem tetszik ez nekem. A YouTube-on nézem. A két kislány anyukája kéri, hogy hagyják őket békén a bánatukban, hadd gyászolhassanak, ne használják fel tragédiájukat. Nem akarják ezt. Nem szeretné, ha a gyerekei nevét felhasználva tüntessenek. Mondott még sok mindent, a videók alapján fájt neki, hogy ez lett a gyerekei halálából. Nem akar semmit, csak megszűnni, hogy ne érezzen. Vagy a szájába adták ezeket a gondolatokat. Vagy valóban zavarja mindez, és nem akarja. Annyira konfúz kívülállóként. És annyira szörnyűséges, hogy egy anya, aki most veszítette

el két gyermekét, a tévének nyilatkozik ebben az állapotban. Ki vette rá? Ki merészelte ezt felvenni? Ki tette ezt vele? Átkozódom, pedig nem szabadna. Én be nem engednék senkit.

*

Az iskolákban is szerveznek megemlékezést. Kimennek az adott időben, dél körül, a baleset időpontjában, és 15 percet hallgatnak, majd hangoskodásba torkollik az esemény, tüntetésbe. Egyszer részt vettem egy ilyenen, nem azért, mert akartam, de valamiképpen néhány ellenzéki rábeszélt, és mivel a többség ment, én is odaálltam, és próbáltam az áldozatokra gondolni, de aztán azon kaptam magamat, hogy a feliratokat olvasom, és a diákok szerepvállalása köt le, és az anyuka szavai csengtek a fülemben, ahogy sovány-feketében (ennél jobb szót nem találtam erre) azt kéri, hagyjuk békén őket, és valamiképpen elszégyelltem magam, és soha többet nem léptem erre az ösvényre.

*

Azt mondta az egyik hangos felszólaló, hogy míg ő kétszer betakarta az éjjel a gyerekeit, az áldozatok rokonsága ezt nem tehette meg, és... ekkor a követelésekkel folytatta a beszédét.

*

Az egyetemisták blokád alá vették az egyetemek épületét, Belgrád, Újvidék stb.

*

Kiszárad a torkom, nehéz nyelnem, és valamiféle fémes ízt érzek a számban, és a hasam görcsbe rándul, fáj, automatikusan odakapok, mint a terhes nők, mikor valami szokatlant éreznek odabent, aztán megnyugodnak, de ez, ami körülöttem zajlik, nem megnyugtató. Gyanús és vészjósló mozgások.

*

November óta gyülekeznek, tüntetnek, az egyetemek egymás után állnak le. Az egyetemisták bizonyos csoportja veszi át a hatalmat. Nem folyhat oktatás. A követeléseik: az előtető építkezésével kapcsolatos összes okirat nyilvánosságra hozása, a felelősök megbüntetése; a bebörtönzött egyetemisták felmentése; az egyetemistákra támadók megbüntetése; a felsőoktatásra 20 százalékkal több állami támogatást kérnek.

*

Mi lesz most velük? Sokan nem támogatják a tüntetéseket, mert szeretnének órákra járni, vizsgázni, így tolódik minden, mi lesz a vizsgafeltétellel, a pontszerzéssel, a már megtervezett nyári munkákkal. Aggódnak, kilátástalanság. Érthető. Szerbia fejlődő ország, nincs a szülőknek félretett pénzük, és minden drága, egyetem, szállás.

Az vezető hatalom beszélgetést, a kérések teljesítését ígéri. De valahogy nem működik. Mi, laikusok nem tudjuk, mi nem működik. Mintha lassított képsort néznék.

*

Káosz. Anarchia.

*

Ismét át kell élnem ezt. Mindennap rosszabb és rosszabb. A kilencvenes években volt hasonló, akkor középiskolás, valamint egyetemista voltam. De középiskolásként kihagytak bennünket. Éreztem a rossz helyzetet, a hatalmas szegénységet, a pénz értéktelenedését. Ennyi. De nem voltam közvetve részese a küzdelmeknek. Most meg valamely formában a középiskolás tanulók is be vannak vonva kiskorúságuktól függetlenül. Ez zavaró. Egyeseknek fogalmuk sincs, mi van. Mások tudatosan követik a tömeget. Vannak, akik a szüleik politikai nézeteit követve cselekednek. Természetesen olyanok is vannak, akik csak úgy spontán lógnak, ki megy iskolába, ha nem muszáj?! Mégis, a legtöbben csak tanulni szeretnének. Iskolába járni. Haladni.

A koronavírus alatt voltak hasonló tünetek, amikor is a legtöbb diáknak az idő iskola nélküli múlása egy-két hét múlva zavaróvá vált.

*

Tegnap sok rossz hírt kaptam, kollégák közlik kérdezés nélkül. Csoportok alakulnak, akik a teljes leállás, illetve a rövidített órákkal történő, ún. törvényes sztrájk mellett voksolnak. Ujjal mutogatnak egymásra. Gyűlölet. Hazudnék, ha azt mondanám, hogy a negatív energiákat nem észlelem, nagyon is. Ott, ahová eddig röpültem, ahol imádtam lenni, dolgozni, most undorral, hányingerrel érkezem, és mint a rossz diák, reggel nem akarok felkelni, nem akarok bemenni.

*

Munkát kell keresnem, másikat. Nem akarok tanár lenni. Nem értek semmi máshoz.

*

Nem az a cél, hogy megbeszéljék a követeléseket. Nem akarnak tárgyalni a hatalommal. Már az ideiglenes kormány is összeállt, a virtuális világban már pontos arcok jelennek meg.

Az ellenzék is a háttérben. Azt mondják, nem, de ezt gondolom, senki sem hiszi el.

*

Mint minden kiélezett helyzetben, itt is megjelenik a csőcselék, akik a buli, ivás-evés és garázdálkodás formáit próbálgatják.

*

A kollektíva két csoportja vicsorog egymásra. Azt mondják, demokrácia, de ha valaki másképpen gondolkodik, meg kell kövezni, valamilyen formában büntetést érdemel. Ez a tény. Nincs demokrácia mint olyan, ez csupán utópia. Azt nevezzük demokráciának, amikor mindenkinek joga van ugyanahhoz, a gondolatai kifejtéséhez. Ez nem létezik, nem is létezett, nem is fog létezni. Hazugság. Valóban kitörölném a demokrácia címszót, és beírnám az utópia alá, mint annak egyik magyarázati formáját. Tudott valamit Swift, mikor megírta a *Gulliver utazásai*t. Ahogy követik a részek/események egymást, úgy veszítette el a hitét, én is így vagyok ezzel.

*

Nem tudom, kiért aggódjam jobban. Az egyetemista gyerekemért, aki itthon várja, hogy hátha hitelesítheti a szemeszterét, vagy a középiskolásért, aki itthon csinálja a semmit. Vagy épp magamért, aki a politikai útvesztők között próbálja megtalálni a középutat, amely ugye nem létezik.

*

Úgy gondolom, hogy rossz időben élek. Tito alatt születtem, voltam pionír, hittem benne, hogy egyformák vagyunk, hogy aki jó, igyekszik, lehet ember. Milošević alatt nevelődtem, és a vajda volt a tanárom, nem örültek/m, hogy magyar vagyok itt, máshol sem örültek nekem. Aztán végre a szerb mellé kaptam hivatalos okiratot, hogy igenis, majdnem egyenrangú magyar pajtás vagyok, és örültem végre, de sokan nem örültek. Arra is mertem gondolni, hogy jogom van élni itt, a Vajdaság-

ban, jogom van itt magyarnak lenni. Most arra gondolok, hogy jó, vajdasági magyar vagyok, ezt be is írták, mikor az összeírást végezték, de jogom az nincs. Amint kifejtem a gondolataimat, elillannak az éterben, nincs jogom erre, követnem kell a hatalmat, vagy követnem kell az ellenzéket, nincs más lehetőség. Nincs semleges Svájc!

*

A szövegértés, a szövegek értelmezése igen nagy spektrumot engedélyez. Eddig is tudtam, hogy egy feldolgozandó szöveg másképpen jelenhet meg egy-egy tanulói gondolatmenetben, érdekes is volt ezeket megbeszélni órán. Amit most tapasztaltam, bebizonyította, hogy ugyanaz a jelenet, szöveg mennyifélén interpretálható és mennyire szélsőségesen.

Ültem a gyűlésen, hallgattam a hangos felszólalásokat, vitákat, támadásokat, küzdelmeket, a Tekken[3] emellett lányos párnacsata. Eközben a csoportos munkahelyi chatben elkezdett írni valaki szintén onnan, ugyanarról a helyről, ahol is én voltam. Amit ő írt, az az egyik nézőpont volt, és felháborított, mert egyoldalú, részrehajló volt, nem volt teljesen igaz, és elkezdtem írni a másik nézőpontot. Persze ebből minden résztvevő úgy rakta ki a saját puzzle-ját, ahogy akarta, de az már nekem mindegy. Ennyi volt az én részem, az én harcom. Nem valami sorsfordító, nem valami hősies, de az én igazságérzetemet kielégítette, utána elégedett, majdnem boldog voltam.

Olyan volt ez az egész, mint mikor kijövünk a színházból, és azt mondja valaki, hogy „hű, tanárnő, ez volt eddig a legjobb, amit néztünk", a másik rögtön utána, hogy „hát ez nagy sz** volt". A közös olvasmányok is kihívások, a megbeszélés közben derül ki, hogy mennyiféle olvasatuk is van.

Nem vagyok… Képtelen vagyok követni vakon azt, amit valaki jónak tart. Képtelen vagyok a szélsőségességre. Egyszerűen látom mindkét oldalt. Látom az aggódó szülőket, és értem a lázadók igazát. Értem, hogy valaki nem akar drasztikus cselekedeteket, és értem, hogy valaki már régóta hordja a keresztet, és nem letenni, hanem valakihez hozzávágni szeretné.

*

[3] PlayStationokon, X-boxokon játszható verekedős videójáték.

Olvasom a bejegyzéseket. Koszovót és Vajdaságot emlegetik. Pislogok, nagyokat, mélyeket, ha lehet ilyet mondani. Az eszem megáll. Hogy jön ez ide? De ha belegondolok, igen, mindig feljön ez a téma, a két tartomány önállósodásának kérdése. Örökzöld.

Ha egyszer nagytakarítunk, akkor mindent kifordítunk a rakásra, aztán onnan válogatunk, mi megy a szemétbe, mi marad. Aztán van, hogy megbánjuk, miért is dobtuk ki, vagy miért is hagytuk meg. Ilyesmi.

*

Az *Hernani* csatája, csak erre tudtam ma gondolni. A nézetek harca, a változás szele. Kell a változás, van, mikor mindent ki kell dobnunk, és tiszta lappal kell indulni. De lehet-e tiszta lappal indulni? Esetleg egy új identitással, hiszen még ha el is menekül az ember, viszi magával a múltját.

Ha nem jó valami, tégy ellene. Ez is hasznos gondolat, főleg, ha tett is követi.

Mégis honnan bennem ez a hatalmas bizalmatlanság?! Miért nem tudok hinni senkinek, egyik oldalnak sem? Miért nem vagyok elfogult valamelyikkel? Az kellene, az a normális.

Azt állítják, hogy mostanában veszélyes az iskolákban tartózkodni, miközben az utcán tömegek vonulnak.

Ők meg azt mondják, hogy minden egyetemistakérést teljesítettek, miközben újra és újra kiderül, mégsem.

Azt állítják, hogy jogunk van a szabad véleménynyilvánításhoz, de meg sem hallgatják a véleményünket.

Ők meg, hogy követni kell törvényeiket, épp az övékét, akik folyamatosan megsértik.

*

Félek.

*

Szegény tanulók. Akik bejárnak az iskolába, meg vannak zavarodva. Figyelnek, mit mondok, mit teszek. Ők csak haladni szeretnének.

Akik nem járnak be, otthon vannak, legtöbbjük alszik délig, mesélik nekem.

Nincs iskola! Ez a lényeg!

Kevesen vannak, akik elhivatott forradalmárok, akik a magasabb és szebb célokért küzdenek. Akik eljárnak az iskolai gyűlésekre, és az ellenzéket erősítik. Gyerekek.

*

Valamelyik nap ügyeltem. Ezek a diákgyűlések jók. Ismerkedni lehet más tagozatbeli tanulókkal. Barátságok, szerelmek fonódnak. Látom, ahogy sétálnak kéz a kézben az iskolában, olykor elcsattan egy csók. Most szabad, most mindent szabad.

*

Két Viber-csoportunk van, az egyik azoké, akik a teljes leállásban vannak, a másik csoportba azok tartoznak, akik a törvényes sztrájk mellett voksoltak. Olykor kiszivárog egyik-másik üzenet, melyek még inkább eltávolítják egymástól az embereket. De hát ez így normális. Ha nem vagy velünk, ellenünk vagy.

Az a furcsa, hogy az, aki eddig a hatalom embere volt, és kiesett a mézesvödörből, az a leghangosabb. Meg a nemzetiségeket is belekeverik a harcokba. Az usztasákat emlegetik. A szerbhorvátból ismét hangsúlyos külön-külön a szerb és a horvát.

*

A nagy belgrádi tüntetések után pusztítás az utcákon. Egymásra mutogatnak, ki a vétkes. A károkat ki téríti meg? A belváros lakói félnek. Ez a Balkán-vér. Csak erőszakkal lehet őket leverni a trónról, magyarázzák nekem unszoló tekintettel. Neked is ott a helyed, ki kell tartani, mondják, és aki mondja, elmegy dolgozni, mert neki muszáj, kell a fizetés, fizetnie kell a számlákat, ebből él, és a gyereke is iskolában tanul. Hm.

*

A gyerek? A gyerek mit képvisel? Önmagát. A személyiségét. Az egyéniségét. Talán nem pontos az előbbi. A gyerek sokáig gyerek, még 18 évesen is gyerek, a tapasztalatok, a külső hatások eldolgozgatnak rajta, míg elmondhatja magáról, hogy önálló gondolatai vannak. Addig mi, a szülők, a tanárok, a barátok, a közeliek határozzuk meg őket. Tudat alatt azt teszik, amit mi szuggerálunk.

*

Hányingerem van. A testem meg fáj, mert görcsben van folyamatosan. Volt gyűlésünk, és arról szólt a gyűlés nagyobb része, hogy kit is támadjunk. Egyszerűen nem képesek elfogadni, hogy nem gondolkodunk egyformán. Az egyik ellenzéki vezérszemélyiség a tantestületi gyűlés közepén felállt, hogy megy a gyerekéért az óvodába. És kibillegett. Az ő gyereke jó helyen van, oviban. Ugye nem vette ki onnan, hogy sztrájkoljon vele. De mi van azokkal, akik tanulni szeretnének, és

nem mehetnek? Az ő jogaik hol vannak? Vannak ilyen és hasonló megoldatlan kérdések. 'Veszteség', így hívják az ilyen gyerekeket. Háborúkban, forradalmakban van ilyen. A hitelét veszíti.

*

Groteszk. Én erre nem vagyok képes, teljességben nem tudok gondolkodni. Képtelen vagyok teljes képet adni az orosz, akarom mondani szerb társadalomról. Nem is ismerem ezt a népet.

Lassan fél évszázada köztük élek, mégsem ismerem őket. Nem is tartozom közéjük. Nem is érzem őket magaménak, éreztetik is, hogy csupán kisebbségi vagyok, nincs is hangos szavam, csak halk gondolataim, belső monológom, de beállhatok mögéjük, megengedik, a tömeget alkothatom. Mit mondana most Gion, vagy mire gondol Végel? Ó, ha súghatna valamit, ha segítene. Most kellene valahogy az ösvényünkön elirányítaniuk bennünket. Talán ők tudnák, hogyan, talán. Nekem kell megtalálnom az én mellékutamat, mely nem egyenrangú a főúton lévőkkel, de a magam önbecsülését még megtalálnám rajta valahol, talán a hármas útnál, ha még megvan.

Nekem kell kitaposnom, nekem van egyetemista gyerekem, aki sírva panaszkodik, hogy évet veszít, hogy mi lesz, és én nem tudok rajta segíteni. És a többi egyetemista, a szüleik, akiknek fizetniük kell az egyetemi költséget, a szállást (jobb esetben diákotthont, rosszabbikban házbért). Ezt is a mérlegre rakom. Ja, igen, ők a 'veszteség', ezt mindig elfelejtem. Ezzel számolni kell a forradalmakban, valakiknek meg is kell „halniuk" a harcokban, kell lennie 'veszteség'-nek, hát ők azok.

*

Azt mondja a középiskolás gyerekem, hogy ne aggódjam miatta. Igaz, egyedül van az osztályban, mert a többiek nem járnak be, mert ugye nem muszáj, ahogy mondtam, anarchia van, mindenki azt csinál, amit akar. Mondja a gyerek, hogy nem is rossz, mintha magánórán lenne. De tanul. Igaz, csak néhány tanár tanít, a többi nem, mert az elveikkel nem egyezik meg a fennálló hatalmi rendszer politikája. És minden szélsőséges eszközhöz folyamodnak, hogy véletlenül se menjen be egy gyerek sem. A tanulók meg eddig azért rettegtek, hogy igazolatlant kapnak az osziktól, ha lógnak, most meg akkor, ha jönnek. Hát melyik jobb?!

A szülők tehetetlen panasza, a gyerekek kiábrándultsága, a kétségbeesés, a visszaélés, a gonoszkodás. Addig, amíg Merényiék uralkodnak, nem lesz nyugalom. Határhelyzetben vagyunk, többszörösen.

*

Ebben a háborúban egy vesztes van: a tanulók. A hátukon taposnak a felnőttek, szégyelljék magukat. Én szégyellem. Semmi közük hozzá. Fél mindenki, de a gyerekpajzs megvéd.

Szabadka, 2025. március 25.

Csohány Kálmán – Ady-versek III. (Harc a Nagyúrral)
(tusrajz, 218 x 160; 1976)

CSOHÁNY KÁLMÁN 100 ÉVE

A Palócföld 2005-ben Praznovszky Mihály szerkesztésében különszámmal emlékezett meg a kétszeres Munkácsy-díjas Csohány Kálmánról, az akkor már 25 éve elhunyt, pásztói születésű grafikusművészről. Most, születésének 100. évfordulóján ismét tisztelgünk emléke előtt: e lapszámunkat az ő grafikáival illusztráltuk. A segítséget hálásan köszönjük gyermekeinek, Csohány Klárának és Csohány Kálmánnak, illetve a Csohány Baráti Kör Pásztó Kultúrájáért Alapítvány kuratóriuma elnökének, Herczegné Varga Ilonának.

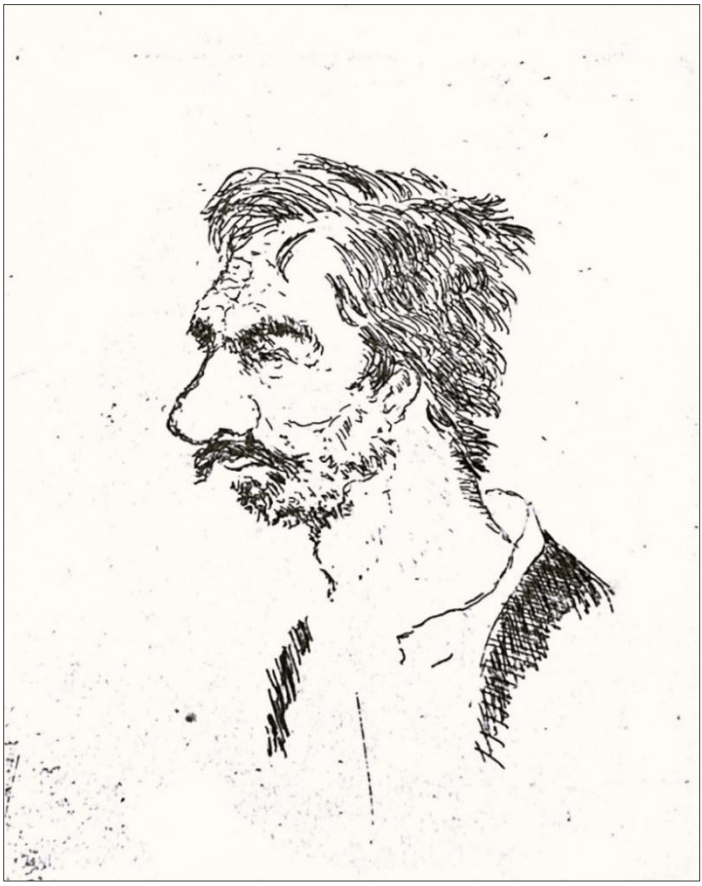
Supka Magdolna szakszerű és mégis lírai elemzései rávilágítanak e különös és különleges életmű egyetemességére, sokszínűségére, sajátságos művészi eszközeire, értékalapzataira, hagyományrendszerére – s nem utolsósorban a szülőföldhöz, Pásztóhoz és a palóc világhoz való kötődésére.

„Ami Pásztót Csohány művészetében pótolhatatlanná teszi, az csak egy láthatatlan erőforráshoz hasonlítható, mert az itt kapott, meghatározó érzelmi élmények magukba sűrítik a genius locinak, a hely szellemének igézetét, vagyis mindannak magvát, ami Csohányból a költőt előcsalta."[1]

Csohány Kálmán – Kolozsvári Grandpierre Emil: Foltonfolt király (tusrajz, 79 x 138; 1958)

[1] SUPKA Magdolna, *Csohány Kálmán grafikái, akvarelljei*, Művészet, 1985/11–12, 9.

Csohány Kálmán – Móricz Zsigmond: Rózsa Sándor (Pisze Matyi)
(rézkarc, 10 x 8; é. n.)

„Ez a falu, ennek népe és élete jelentette Csohány számára az oltalmazó és befogadó emlékkört, a fészket, ahová megtérni a bujdosásból mindig lehet, s ahol életútja végén úgy kívánt, mint gyermekkorában sírva-menekedve bújni anyja ölébe. Talán azért is ültette át rézkarcba az emlékeiben fel-felvillanó múltbéli jeleneteket, rajzváltozatokat, hogy a fémre karcolt és maratott vonalak másíthatatlanságával is mélyebbé, eltörölhetetlenné avassa az egykor volt dolgok szépségét."[2]

[2] *Uo.,* 10.

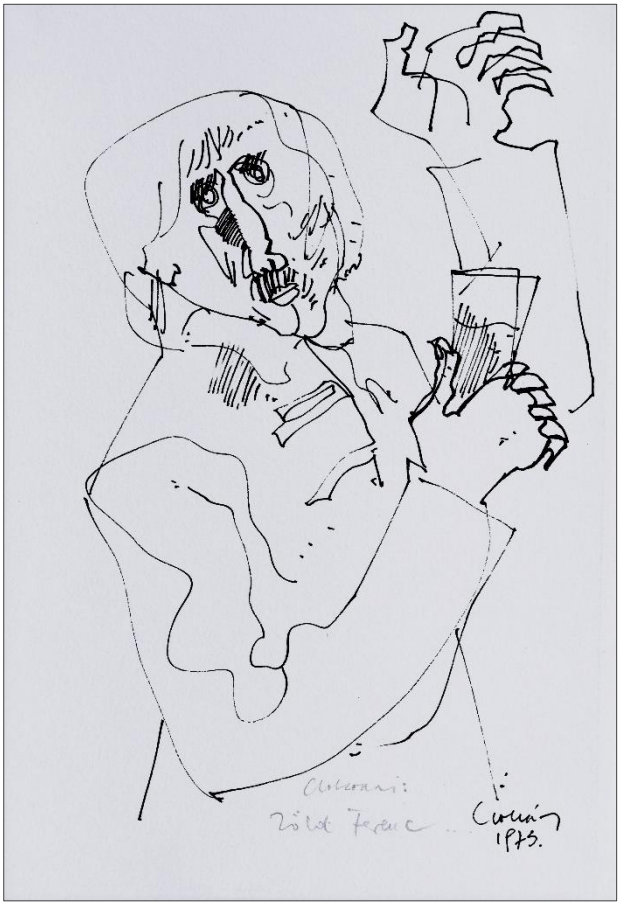

Csohány Kálmán – Látogatás (egy Nagy László-vershez)
(rézkarc, 19,8 x 14,8; 1965)

„Csohány témái gyakorta kötődnek a társművészetekhez, a szépirodalomhoz és a történelemhez, s az ezekhez kapcsolódó ismert személyekhez, típusokhoz, eseményekhez – egyéni nézőpontjával és stílusérzékével is gazdagítva a róluk való elképzeléseinket."[3]

[3] Supka Magdolna, *Csohány Kálmán*, Bp., Corvina Kiadó, 1986, 30–31.

„Kifogyhatatlan például a benne élő, bensőséges Csokonai-kép variálásában. A Lilla-keservek epekedő, Reményhez esdeklő, a Múzsával hol fennkölten, hol komázva társalgó, hányatott sorsú vándorpoétájában Csohány mintha önnön múltban élt mására talált volna, főként kedélyének tragikumra és komikumra egyaránt hajló jellege miatt.”[4]

Csohány Kálmán – Csokonai: Zöld Ferenc
(tusrajz, 290 x 205; 1973)

[4] *Uo.,* 31.

„Csohány szimbolikája egyre átfogóbb jelentésűvé vált. A műről-műre terjedő vándormotívumok új meg új élménytársítást hordoznak, s az életmű szellemi vezérfonalának tükreként stílusának is alakító tényezőjévé válnak. A jelképek egyre tömörebbek, s ily módon a tartalom és forma szétválaszthatatlanságát szuggerálják. A közös elv, amely szerint a motívumok a képmezőre lépnek, olyan törvényszerűséget mutat, mint a zenében a fúga építménye. Csohány a jelképmotívumait úgy vezérelte át a különféle képtémák és tartalmak szólamain, ahogyan a fúgában járja végig a szólamokat a téma, s úgy feleltette egymásnak a fekete és a fehér, a lent és a fent szólamait, miként az egymást váltó zenei szólamok a kontrapunkt viadalában. A »fúga« szó a nevében foglalt »szöktetéssel« is saját képi-zenei törvényei szerint élt; egymásba szöktette a madár, a levél, a szárny, a harang, a fenyő alakzatait és jelentésüket, ez bontakozik ki magukból a művekből egyre beszédesebben.

Ez az ő komponálói alkatát megvilágító zenei kép utóbb objektív magyarázatot is nyert, amikor tudomást szereztem zenei inspirációjának két fő forrásáról: otthon munkája közben leggyakrabban Bach-muzsikát hallgatott lemezről, míg feledhetetlen élőzenei élményét a Rácz Aladár tolmácsolásában hallott Bach- és Bartók-művek jelentették a cimbalom varázslatában töltött ünnepi estéken."[5]

Csohány Kálmán – Meseillusztráció VII.
(tusrajz, 70 x 57; 1955)

[5] *Uo.,* 39.

CSOHÁNY KÁLMÁN VERSEI[6]

Meggyfa

Magját röptében varjú vetette,
S az árokparton megkapaszkodott.
Nyeste a szél, por meg permetezte,
Felcseperedett mégis valahogy...

Alig leveles, vékony, girbe-görbe,
Nőtt a fény után, mert ez ősi juss.
Piros gyümölccsel roskadozásig tömte
Vézna ágait késő június.

A földje rossz, gyom veri föl,
Pocok üt tanyát gyökerében,
Sovány koszton él, mint jármos ökör
Mintha sorsodat példázná népem.

Folyondár fojt, gaz, s göröngy közt tengve,
Virágod lepi pörnye, korom,
Gyümölcsöd apró, csakhogy, magvát rejtse
Épp hogy vagy, mint fajtám, szegény magyarom.

1949. június 17.

[6] Csohány Kálmán verseit 2007-ben a Mikszáth Kálmán Társaság adta ki egy könyvecskében *A magam módján magamnak* címmel – köztük az itt közölt szövegekkel. A művész lánya, Csohány Klára így emlékszik vissza a versek születésére: „Ezek a versek – azokkal együtt, amelyek a korábbi Palócföld-különszámban megjelentek 2005-ben, az asztalfióknak íródtak évtizedeken keresztül egy kemény kötésű füzetbe, amelyről mi, a család, tudtunk, de soha nem láttuk közelről. A benne egyre szaporodó írásokat nem ismertük, senkinek nem mutatta meg őket, de tudtuk, hogy édesapánk ebbe írogat verseket".

Este Budán

Nehéz, sötét brokát gyanánt
Elterült az este,
Száz kisszemű
Pisla fénnyel,
Lusta kéjjel
Már átkúszik Pestre.

Mozdulatlan, csendes minden.
Most egy ablak roppan.
Becsukódott.
A Dunáról
Hajókürt szól
Hosszan, elnyújtottan.

1951. aug. 1.

Köszönöm nektek

Köszönöm néktek régi költők
A fényt s a vihart szóban, dalban.
Köszönöm az igétek varázsát
S a tollat, amit örökségül kaptam.

Hol is kezdjem. Az új magyar szóval,
Hogy megszülettek Lilla dalai.
A szép és hetyke bátorságot
Köszönöm néked Csokonai.

A nemes pátosz ércbeöntött szobra,
Mesterem voltál konok Berzsenyi.
És neked is köszönöm, vén goromba,
A vaáli erdő komor titkait.

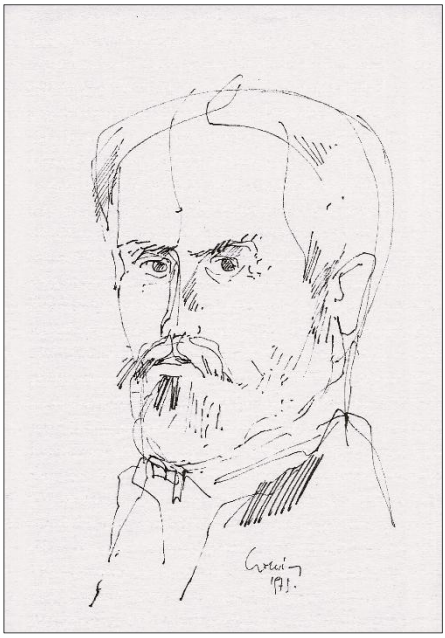
Bocsáss meg Toldi bölcs alkotója,
Téged sokáig nem szerettelek,
Fiatal csikó nem hajt a szóra
Itt az idő, hogy megkövesselek.

Legtöbbel mégis néked tartozom,
Lobogó láng a mélységes ködökben –
Hogy sem pénz, sem csók nem tett árulóvá
– Kalapom, szűröm, szívem förgetegben.

Az Anna-versek halk, bús poétája
Rám testált szíve fájdalmas öröm
Szomszéd város zengő gordonkája
Juhász Gyula, neked is köszönöm.

Régen tartozom már e verssel,
Talán azért húztam-halasztgattam.
Köszönöm, mielőtt más veszi át tollam,
Mit tőletek terhes örökségül kaptam.

1950. augusztus 11.

Csohány Kálmán –
Juhász Gyula, illusztráció I.
(tusrajz, 305 x 215; 1975)

Csohány Kálmán – Antigoné
(rézkarc, 16,5 x 11,5; 1962)

„A Sors, a fátum klasszikus motívumára a görög drámákból, Antigone tragédiájában lel rá, a neki kedves, azonos című Áprily Lajos írta versben. Az antik téma zordsága és egyértelműen súlyos mondanivalója jól talál Csohány hangjához. Ugyancsak Áprilytól ihletetten panaszolja az elárvultság, s a jelentelen létezés csöndes tragédiáját az útmenti virágok sorsában – de olyannyira a saját hangján, hogy még e szelíd bukolikán is átdereng a benne készülődő komorabb témák körvonala."[7]

[7] SUPKA Magdolna, *Csohány Kálmán-emlékkiállítás*, Magyar Nemzeti Galéria, katalógus, 1982.

Csohány Kálmán – illusztráció, Áprily Lajos: Holló a kereszten
(tusrajz, 295 x 203; 1974)

Bárdos József

JÓKAI MÓR ÉS A MAGYAR KÖZGONDOLKODÁS

Vajon hol a helye Jókainak a magyar irodalomtörténetben? Voltak korszakok, amikor a legnagyobb magyar prózaírónak tartották. Ezt fejezte ki *Összes művei*nek 100 kötetes *Nemzeti kiadása*[1], amely 1894 és 1898 között jelent meg. Még sosem fordult elő Magyarországon, hogy egy szerzőt életében így megbecsüljenek. (Arany János *Összes munkái*nak első kiadása[2] is csak a halála után, 1883 és 1889 között jelent meg.) Pedig a kor uralkodó irodalmi irányzatának képviselői nem is igazán tekintették kiemelkedőnek a tőlük némi távolságot tartó írót. Ám népszerűsége az ötvenes évek közepétől töretlen volt. Olyannyira, hogy a magyar olvasóközönség az ő regényein nevelkedett fel.

Az író születésének 100. évfordulójára 50 kötetes válogatás[3] jelent meg műveiből. A Jókai-kiadás megléte hozzátartozott a műveltségi elvárásokhoz. Természetesen további teljesnek mondott vagy részleges kiadások is megjelentek. A háború után a Lukács György-féle realizmusfelfogás jócskán visszavetette Jókai elismertségét, és csak az 1960-as években indult egy új, elegáns, barna vászonkötéses, válogatott Jókai-sorozat.

Ez a siker és népszerűség annál izgalmasabb, mert a hivatalos irodalomkritika, sőt az irodalomtörténet sem békült meg máig sem a Jókai-jelenséggel. Kortársai közül sem Gyulai Pál, sem Erdélyi János nemigen dicsérte. Elvárásuk inkább a francia és angol irodalomból ismert, úgynevezett „realista regény"-t preferálta, tehát a magyar Balzacot, Thackeray-t akarták volna látni benne. S ennek valóban nem felelt meg. „Sokáig az anekdotát, illetőleg az anekdotikus szerkesztést a magyar prózai elbeszélés fogyatkozásaként tartották számon"[4] – bírálja elődeit Wéber Antal. Ez a véleménye azonban nem akadályozza őt abban, hogy elfogadja

[1] Jókai Mór *Összes művei*, Bp., Révai, 1894–1898.
[2] Arany János *Összes munkái*, Bp., Ráth Mór, 1883–1889.
[3] Jókai Mór *Összes művei*, Bp., Révai és Franklin, 1925.
[4] Wéber Antal, *Jókai Mór*, Bp., Elektra, 2001, 41.

például *Az arany ember* értelmezéseként, hogy ezzel Jókai csak egy szerelmi kalandját (Lukanich Ottiliával való kapcsolatát) írta ki magából. A Kelecsényi László szerkesztette *Jókai szerelmei* című kötetben szinte dokumentumként szerepel Szini Gyula novellája, *A Senki szigete*[5], amelyben az 'Aranyember' név helyére Jókai nevét kell beírni, s máris előttünk a teljes pletyka. (Nem tartozik témámhoz, de érdemes felfigyelni arra, hogy Jókai életrajzírói éppoly hamisan és gonoszul viszonyulnak Laborfalvi Rózához, mint a Petőfi-kutatók egy része Szendrey Júliához.) Túlzás szerelem és kötelesség, szerelem és hála konfliktusát, a pénz mindent megrontó hatalmát, a hadiszállítások körüli korrupció leleplezését csak afféle eltakaró mesének tekinteni *Az arany ember*ben. Az életrajzból levezetett műelemzésekkel, illetve a művekből kisajtolt életrajzokkal ideje volna felhagynia a magyar irodalomtörténet egészének.

Ahhoz, hogy Jókainak ezt a – lényegében 150 éve kitartó – népszerűségét megértsük, érdemes egy szokatlan szempontból is szemügyre venni a munkásságát. Az nem kétséges, hogy legnagyobb sikereit az *Egy magyar nábob* és a *Kárpáthy Zoltán*, valamint *A kőszívű ember fiai* című regényeivel érte el. Valószínűleg azért, mert ezeknek a regényeknek a témája sok szempontból igen aktuális volt megjelenésük idején.

Jókainak a szabadságharc bukása után megjelent két novelláskötete figyelemfelkeltő volt merész aktualitásával. Az 1853–54-ben megjelent *Egy magyar nábob* pedig elsőként irányította az olvasók figyelmét a XIX. század már-már feledésbe merülő első felére. Ezt folytatta az 1854-ben megjelent *Kárpáthy Zoltán*. Mindkettőben olyan nevezetes események szerepeltek, melyek a hitelesség aurájával vették körül e műveket.

A társadalom emlékezetének két alapvető formájáról szokás beszélni. Ian Assmann könyvében[6] ezt kommunikatív, illetve kulturális emlékezetnek nevezi. Az előbbi, amelyet újabban 'oral history' néven sokat emlegetnek, személyhez kötött, és nagyjából két nemzedék után (50-60 év alatt) elvész, mert az események átélőinek halálával fokozatosan visszaszorul. S nagyjából ekkortájt adja át helyét a kulturális emlékezetnek, amely a múltnak általában egy egész közösség által elfogadott, értékalapú felfogása.

A kulturális emlékezet mindig a jelen felől közelít, mert a múlt is csak a jelenben, az emlékezés jelenében létezik. „A kulturális emlékezet a csoportot belülről

[5] Szini Gyula, *A Senki szigete = Rózától Belláig. Jókai szerelmei*, szerk. Kelecsényi László, Bp., Holnap, 2002, 97.

[6] Assmann, Ian, *A kulturális emlékezet*, Bp., Atlantisz, 2018, 51.

látja, és múltjának olyan képét igyekszik elébe tárni, amelyben alakulásának minden állomásán magára ismerhet, vagyis amely a mélyreható változásokat ilymód elhomályosítja."[7]

Nagyon fontos még Assmannak az a különbségtétele is, hogy élesen elválasztja egymástól a kulturális emlékezetet és a történelmet. A történelem ugyanis tudomány, amely mindig is arra törekszik, hogy sine ira et studio, azaz harag és részrehajlás nélkül, szóval, objektíven beszélje el a múltat (bármennyire tűnik ez lehetetlennek).

Jókai említett regényei tehát meglepően koraiak. Akkor születtek, amikor még a reformkor cselekvő vagy passzív résztvevői jórészt éltek, megvoltak a saját szempontú emlékeik, sőt a szereplők, az események egy részét tekintve a mű akár kulcsregényként is olvasható volt (talán elég, ha Széchenyi vagy Wesselényi beazonosíthatóságát és a pesti árvizet említem).

Ennek az lett a következménye, hogy „hitelessége látszatával" mintegy felülírta a kommunikatív emlékezetet. Azaz a korszak még élő tanúi kezdték a maguk történetét is a regényhez igazítani, a regény alapján hitelesíteni, illetve magukat a regény által bemutatott csoport belső körébe tartozónak érezni és mutatni. Ezzel előállt az a furcsa és a magyar történelemben azóta is ismeretlen helyzet, hogy létrejött a regényben megjelent múltra vonatkozó szinte teljesen egységes kulturális emlékezet. Ez olyan erősnek bizonyult, hogy semmiféle azóta feltárt történelmi kutatások és tények ezt nem változtatták, és nem is változtathatják meg.

Csak közbevetve jegyzem meg – és erről is túl kevés szó esik –, hogy Jókai teremtette meg nálunk a sajtóban rendszeresen, folytatásokban megjelenő regényt. Hogy ennek micsoda óriási jelentősége volt a befogadói kör kinevelésében és növelésében, az olvasói várakozás felkeltésében, fenntartásában, azt könnyen megítélhetjük, ha az elmúlt évtizedek tévésorozatainak tömegeket mozgató sikereire gondolunk.

Így nem csoda, hogy a közgondolkodást folyamatosan befolyásolták Jókai újabb és újabb munkái (mint például a *Régi jó táblabírák,* 1856 vagy az *Új földesúr,* 1862). Amikor pedig az újabb rendszerváltás (a kiegyezés) után ez lehetővé vált, Jókai folytatta korának nagy eposzát az 1869-ben megjelent *A kőszívű ember fiai*val. Mint a reformkorról szóló regényeiben, itt is szabadon kezelte a történelmi tényeket, ugyanakkor sok részletet tekintve megteremtette a hitelesség lát-

[7] *Uo.,* 44.

szatát. Olyannyira, hogy a magyar forradalomnak és szabadságharcnak a kulturális emlékezetben élő alakjai sokkal közelebb állnak a Jókai regényében ábrázoltakhoz, mint a történettudomány eredményeihez.

Nem áll szándékomban Jókai regényinek elemzésébe belebonyolódni, de néhány kiegészítő megjegyzés még feltétlenül ide kívánkozik. Az egyik, hogy Jókai nagyregényei az európai romantika második generációjának fősodrához tartoznak. Olyan eszközökkel dolgozik, mint például a végletes ellentételezés vagy épp a természet és a hősök belső, lelki történéseinek összejátszása.

Vannak ugyanis olyan mozzanatok ezekben a regényekben, amelyekre néha talán kevesebb figyelem irányul. Azt általában kiemeli a szakirodalom, hogy Jókai kivételes teremtő fantáziával, mesélőképességgel rendelkezett. Kiemelek egy igazi romantikus nagyjelenetet az *Egy magyar nábob* című regényből:

> Most a mén a keskeny gátra kapott fel, s azon nyargal végig, túlnan hatölnyi mélységben a Berettyó vize. Egy bukás, és vége van. De Rudolf utolérte már; ő mindannyi közt a legjobb lovas...
>
> Már egészen mellé jutott. A paripa tajtékot fúva rohan a delnő alatt; arca oly halvány, és keble úgy hullámzik. Itt van, íme a perc, midőn mellette lovagol az ifjú, lélegzete éri, hajfürteinek lebbenése az ő orcáját legyinti, és neki százszor több oka van most azt óhajtani, hogy bár meghalna e pillanatban; ez ifjú, ez imádott ideál a legszebb, legnemesebb hölgynek, legkedvesebb barátnéjának férje.
>
> Rudolf kénytelen a nekivadított paripa elfogásával felhagyni, ehelyett azon pillanatban, midőn Fanny elszédülten, elaléltan hanyatlik hátra nyergéből, hirtelen megragadja karját, s izmos kézzel odaöleli magához, át a nyeregbe. A nő ájultan borul vállára, a paripa szilajon száguld tova!

A férfi, aki megmenti a hősnő életét, mégpedig halálos veszedelemben, mindenkinél jobb, több és bátrabb. Ki tud egy ilyen szövegnek ellenállni? Lehet-e egy szereplőt ennél tökéletesebben jellemezni cselekedete által? Persze az olvasó már ismeri, de a hősnő eddig igazán csak álmodozott róla. És micsoda feneketlen mélység! Nem a Berettyóban, hanem Fanny lelkében, aki egyszerre éli meg a szerelmével való találkozás boldogságát és a szükségszerű és elkerülhetetlen lemondás kétségbeesését. S mindez úgy jelenik meg a szövegben, hogy a fókusz a külső eseményekre koncentrál.

Úgy érzem, ez minden romantikus sablonszerűsége ellenére izgalmas, élő, az olvasót magával ragadó szöveg.

De amit az ilyen nagyszerű részleteknél is fontosabbnak érzek, és amiről szintén alig beszél a szakirodalom: Jókai szerkesztő tudománya. Ő, akiről némely kutatók úgy ítéltek, hogy gyakran elragadja a hév, és ilyenkor nem képes megfékezni burjánzó fantáziáját. Ha odafigyelünk, kiderül azonban, hogy milyen tudatosan építkezik.

Nézzük csak meg az *Egy magyar nábob* helyszíneit!

Egyfelől Pozsony (hátterében Párizs), amely a modernizáció, az átalakulás, a polgárosodás világa. Ez nemcsak a két arisztokrata párizsi kalandját jelenti, akik aztán itthon is modernizációt akarnak, de a fiatal polgár európai szakmai és emberi tájékozódását is (amely két szál persze összeér Pozsonyban, mint ahogy ugyanitt jelenik meg az arisztokrácia másik, lassan elzüllő, vagyonát szórakozásban felélő csoportja is, amely már csak külföldi kölcsönökből tudja fenntartani magát. A két tábor összeütközése a párbajban csúcsosodik ki).

Másfelől megjelenik a magyar Alföld a maga szó szerint sarat dagasztó elmaradottságában, ahol ki tudja, mióta, semmi se változott. S a két világ első találkozásakor (a koporsó mint ajándék), a születésnap alkalmával még úgy tűnik, hogy a züllés, a gonoszság diadalmaskodik.

Hogy aztán hogyan futnak össze ezek a szálak megint csak Pozsonyban, s hogyan válik a modernizáció egyik mozgatójává a világ végén már-már eltemetkezett Kárpáthy János, azt Jókai képes elhitetni olvasóival. S teszi ezt akkora merészséggel, hogy az *Egy magyar nábob*ot tragédiával képes lezárni, s ezzel megint csak valóságosabbá, hitelesebbé teszi a mesét. Hiszen a szöveg felkínálta volna lehetőségként a boldog (de hamis, giccses) befejezést is.

Mint látható, Jókai ebben regényében sokkal többet nyújt, mint amit egy reformkorról szóló regénytől várhatnánk. Benne van Magyarország Európától való végletes leszakadásának képe, az a kép, melyet ez az ország önmagáról Európának nyújtani tud. Ezzel ösztönöz a szembenézésre, a helyzet és az önkép megváltoztatására. Kőkeményen politizál, kiáll a hagyományok értelmes megváltoztatása, a polgárosodás mellett, amikor az ország épp a múltba fordul, hogy nemzeti létét így erősítse meg. Ugyanakkor azzal, hogy a polgárosodás letéteményeseiként is a magyar arisztokrácia képviselőit szerepelteti, bizonyos értelemben a hagyományhoz ragaszkodók is elfogadhatták a regényt. Nemzeti hagyomány és modernizáció kérdésében tehát ma is aktuális üzenetet hordoz.

Még ennél is nagyszerűbb szerkesztést mutat *A kőszívű ember fiai* című regény. Kiinduló helyszíne a vidéki Magyarország, a Baradlay-birtok. A végrendelkező öreg Baradlay mondatai:

> Egy nagy művet alkottam, melynek nem szabad velem együtt összeroskadni. A föld ne mozogjon, hanem álljon. S ha az egész föld előremegy is, ez a darab föld, ami a mienk, ne menjen vele. [...] Legidősebb fiam, Ödön, maradjon a szentpétervári udvarnál. Most még csak követségi titkár, idővel magasabbra lesz hivatva. Az a hely jó iskola lesz neki. [...] Második fiam, Richárd, még egy évig marad a királyi testőrségnél. De ez nem életpálya. Kezdetnek jó. Innen lépjen át a lovassághoz; ott szolgáljon ismét egy évig, s akkor igyekezzék a táborkarba bejutni. Ügyesség, vitézség és hűség három nagy lépcső a magasba jutáshoz. Mind a hármat a gyakorlat hozza meg. Ott egy egész meghódítatlan régió áll előttünk. [...] Harmadik fiam, a legifjabb, Jenő: az én kedvencem. Nem tagadom, hogy a legjobban szerettem őt mind a három között. Ő nem fogja azt soha tudni. Mert hiszen úgy bántam vele, mintha mostohája volnék. Tovább is úgy bánjék ön vele. Maradjon Bécsben, és szolgáljon a hivatalban, és tanulja magát fokrul fokra felküzdeni.

Már az első fejezet felvázolja azt európai háromszöget, amely a regény történéseit, a magyar szabadságharcot európai jelentőségű eseménnyé emeli. Miután ebből a kontinentális nézőpontból indul a mű, nagyszerű építményként magasodik majd fel. Oroszország és Ausztria között áll Magyarország. De függetlenségéért harcra kényszerül. És igaz, alulmarad, de Jókai a regény sok-sok apró mozzanatában jelzi a magyarság harci erényeit, apróbb győzelmeit.

Így a regény egyik középpontjában az isaszegi csata áll. Itt a csúcspont, ahol Baradlay Richárd és Palwicz Ottó párbajt vív egymással:

> Minden, mi férfiszívnek meleget ád, lobog most ereikben. A harcos dicsvágya, a nemes büszkesége, a bántalmak jól táplált emléke, az édes gyűlölet s a haza keserű szerelme, s mindez a csataviharban potenciára emelve, a harci mámor, a vérontó kéj ekstázisában arkangyali erővé magasztosulva.
>
> Összecsaptak.

Ezt az ütközetet csak a *Zenit* című fejezet, Budavár ostroma, a két Baradlay forradalmi párviadala múlja felül. A regény végül visszatér a személyes, a családi síkra. Oda, ahonnan indult. A Baradlay-birtokra. Ismét tragikus zárlat egyensúlyozza hitelessé, igazzá a meseszerű epizódokból óriásivá növekedett szövegegészt.

Ez a regény is ugyanazt az utat futotta be, mint a korábban említett kettő. A kulturális emlékezet forrásává vált. S már a XIX. század végén általánosan elfogadottá, minden egyéni emléknél és emlékezésnél hitelesebbnek és igazabbnak érezték. Pedig ez a regény is megelőzte korát, hiszen még éltek az események résztvevői, átélői, megszenvedői. És úgy vélem, ez Jókai művészetének legnagyobb diadala.

*

Azóta nagyon sokat változott a világ. De Jókainak ezek a munkái a XX. század végéig az iskolai kánon kihagyhatatlan darabjai maradtak mint a magyarság önmagáról alkotott képének hordozói, továbbadói. S hiába hozott a XX. század nagy változásokat, hiába, hogy megváltozott a kor, az irodalom, s legfőképpen az irodalom nyelve, a magyar próza stílusa önmagát messze túlélve Jókai folytatója maradt. Őt követte Mikszáth, Herczeg Ferenc, Krúdy, Gárdonyi. (Utóbbi megírta az egyetlen olyan Jókai-regényt, amelynek nem Jókai a szerzője: az *Egri csillag*okat. Ez a regény még szerkesztésmódjában is Jókait követi a királyi székhelytől Budán és Erdélyen át Konstantinápolyig. Középpontjában Egerrel, amelynek sikeres védelme így országos, sőt európai jelentőségűvé emelkedik.)

Jókai népszerűségét egyetlen dolog kezdte ki a XX. század végére: a barokkosan romantikus, bonyolult körmondatokkal dolgozó nyelvváltozat, benne a helyenként mára már zavaró latinizmusok sokasága. A szerencse azonban az író mellé állt, amikor a Jókaihoz méltón zseniális Várkonyi Zoltán Erdődy János forgatókönyvével filmet rendezett az *Egy magyar nábob*ból, a *Kárpáthy Zoltán*ból, *A kőszívű ember fiai*ból és a hasonlóan nagyszerű, de eddig nem is említett *Fekete gyémántok*ból. Ezek a mozik a magyar film aranykorát jelentették, köszönhetően annak is, hogy a rendező még a kisebb epizódszerepekre is a kor legnagyobb színészeit kérte fel. (Csak ízelítőnek néhány név: Bessenyei Ferenc, Latinovits Zoltán, Major Tamás, Bitskey Tibor, Mécs Károly, Tordy Géza, Béres Ilona, Darvas Iván, Ruttkai Éva, Sulyok Mária, Torday Teri, Páger Antal, Tolnay Klári és sokan mások).

Ma leginkább ezek a filmek adhatják tovább a kulturális emlékezet kánonná emelkedett értékeit és érzéseit. Sajnos ennek máig sem alakult ki olyan közvetítési rendszere, mint amilyen maguknak a regényeknek volt száz éven keresztül. Ebben nemcsak az idők gyorsulása, de a magyar oktatásügynek a világ élvonalától való lassú leszakadása is közrejátszik.

*

Engedtessék meg nekem, hogy még egy, bár kevéssé ismert és kevéssé népszerű regényt is szóba hozzak. Ez a *Politikai divatok* címet viseli. Már a cím is különlegesen szerencsés, tekintve, hogy aki 1830 táján született, az politikai rendszerváltások sorozatát, politikai divatok sorát élte meg: 1844, 1848, 1850, 1861, 1867. A regénynek egy kis részletét idézem, amely a szabadságharc egy vesztes erdélyi ütközete után játszódik. Két szereplője van. Az egyik Pusztafi, a költő. A másik

a barátja, Zeleji Róbert, aki halálos sebet kapott, és a menekülteket üldöző kozákok elől társával együtt a mocsaras vízbe merül, ahol Róbert meghal. Pusztafi temeti el.

> „Azután [Pusztafi] újra összerakta a szétbontott nádkévéket a vén fűzfa körül. Egy piros szál vesszőt letört róla emlékül, s akkor körös-körül meggyújtá a máglyát. A lángok recsegve iparkodtak elérni a máglya tetejét, onnan felkaptak a fűzfa galylyaira; a terebélyes fa, mint egy tűzsátor borult körös-körül a máglya fölé, tűzágakkal, tűzlevelekkel. A gyors láng gyorsan emészt, nem lett volna már emberi erő, mely azt elfojtsa többé; a költő nyugodtan mehetett tova. Hiszen az ő útja is sietős volt. A nádas sűrű bozótjain keresztülhatolni eltart reggelig, s a napvilág már nem a menekülőké. „Bajtárs, szép temetésed van. Isten veled.. [...] Az égett szérű közepén állt feketén a tövig leégett vén fa csonka törzse; kormos öble, mint egy gyászhamvveder, melyben egy hírét bevégzett hős maroknyi hamva barnul, fű, fa hamvától elütő színnel. E barna hamv Zeleji Róbert. Az ifjú, kit úgy szeretett a hölgy, kit úgy becsült a jó barát, kiről dalt énekelt a nép, kit szárnyán hordozott a hír. Ki találna itt reá? Ki tudhatná meg ezt?"

Nemigen figyeltek erre a jelenetre, tekintve, hogy a regényben szereplő anarchista, félőrült Pusztafit azonosították Petőfivel. Holott nyilvánvaló, hogy bármekkora nézetkülönbség és vita volt is Petőfi és Jókai között, barátját ilyen Pusztafiként nem ábrázolta volna. Mit is ír Jókai Zeleji Róbertről? „Az ifjú, kit úgy szeretett a hölgy, kit úgy becsült a jó barát, kiről dalt énekelt a nép, kit szárnyán hordozott a hír." A vesztett ütközet, a kozákok, a rejtőzködő túlélők, mind beleillenek abba a képbe, amit a segesvári csatáról tudunk.

Az iménti részlet Jókai álma Petőfi haláláról és a hozzá méltó temetéséről. Hogyan is érhetne véget egy romantikus költő másként, mint tűzben. Ahogy Byron is máglyán égette el Shelley földi maradványait. És amit Shelley megérdemelt, az kijár Petőfinek is, gondolta Jókai. S ahogy Ignotus igen találóan jellemzi az írót: „...ha Jókai gondolta, akkor így is kellett lennie. Jókai szentül hitte, hogy amit ő gondol, az úgy is van, s ha a valóság másmilyen, annál rosszabb a valóságra nézve"[8].

[8] Ignotus, *Jókai* = Uő, *Válogatott írásai*, Bp., Szépirodalmi, 1969, 355.

Praznovszky Mihály

JÓKAI MÓR ÉS MIKSZÁTH KÁLMÁN NŐÜGYEI

A gyakorlott olvasó kétségbeesetten csapja össze a kezét: te jó ég, megint az írók és a nők! Igaza van a jajgatással, az elmúlt egy évtized másról sem szólt, boldog-boldogtalan csak azzal foglalkozott, hogy mit csináltak a nők az irodalom nagy vagy kicsi alakjai körül. Zaftos, botrányos, hazug, jelentéktelen stb. történeteket tálaltak fel az olvasóknak, s lassanként úgy tűnt: a magyar irodalomtörténet semmi másból nem áll, mint megcsalatásból, elhagyásból, leányszöktetésből.

Most egyszerűbb a helyzetem, Jókainak és Mikszáthnak ugyanis nem voltak nőügyei. Egyszerű, derék, becsületes, mondhatni papucs házasemberek voltak, évtizedeket éltek a feleségükkel. Még csak arra sem törekedtek, hogy hitveseikből poétikus nőalakot formáljanak. Talán Jókainál *A tengerszemű hölgy* című történetben kap szerepet Laborfalvi Róza, de ott is csak erős áthallás után, azaz „hiszem, ha akarom" olvasói beleérzéssel. Mikszáthnál pedig el sem lehet képzelni, hogy Mauks Ilonkát beleolvassuk, mondjuk, Tóth Mari alakjába. Modernül mondhatom: mind a két író alapvetően szexuálisan unalmas alak volt. Lehet persze, hogy az ő élményük és véleményük más, de erre nem szolgáltak semmilyen bizonyítékkal, és dokumentumok sem őrzik esetleges vad kalandjaik emlékét.

Mindkettőjüknek megvannak az ifjúkori ideáljai, amelyek persze rendszerint kudarccal végződő történetekbe torkollnak. Jókainál Asztalos Etelkát említik, Mikszáthnál Mauks Ilonkát. Mindkét kaland felsülésre volt ítélve, Jókainál a vallási felekezeti eltérések szakították meg a kapcsolatot, Mikszáthnál az eltérő vagyoni helyzet okozott az első időkben és még sokáig tartós hullámvölgyet a kapcsolatban. Számukra egyformán az ellenséges szülői akarat a gátló erő.

Mindkettejük romantikus körülmények között jutott aztán asszonyához. Jókai a márciusi nagy lángözön erejével ragadta el Laborfalvi Rózát a Pesti Nemzeti Színház színpadán, vagy inkább fordítva: Róza ragadta nyakon az alkalmat és Móricot, hogy aztán minden rágalom ellenére (Petőfi nagyon kavart, nagyon kavart!) jó feleség legyen egészen haláláig. Mikszáth meg amolyan kései romantikus módon megszöktette Ilonkát. Nem kellett ehhez sem torony, sem hágcsó, sem vágtató ló vagy lángot prüszkölő sárkány, elég volt Pesten kijátszani a nem figyelő

szülőket, s máris megvolt az esküvő egy belvárosi templomban, s boldogan éltek (rövid ál-elválással együtt) Kálmán haláláig.

Etelka és Ilonka: a csodálatos első szerelem felejthetetlen hősnői. Itt van rögtön Etelka, a komáromi leányzó. Igazi diákszerelem ez a tinédzser Jókainál, első fellobbanás, sóhajok, epekedés, titkos kézszorítás. Még le is festette a kisasszonyt, és nem is rossz a kép. Ki tudja, mi lett volna ebből a történetből, ha a kislány tizenévesen váratlanul meg nem hal. Mikszáth Jókai-regényében rögtön ideált faragott belőle, ahogyan az elvárható egy romantikus kapcsolat hősnőjétől: „a szép liliomarcú, hollóhajú, légies Asztalos Etelka". A jól induló kapcsolatnak az anya, Pulay Mária vetett véget ezzel a felkiáltással: „Míg én élek, meg nem engedem, hogy az én fiam katolikus leányt vegyen el". Erre aztán visszaüzent Asztalosné asszony is, valami olyat, mondja Mikszáth, amit aztán Jókainé nem tett a tükör mögé.

Mikszáth esetében a szerelmi elsőséget nem tudjuk határozott pontossággal kinek odaítélni, az a selmeci diáklány, akinek a nevét sem tudjuk egy levélből, az a bizonyos „Macskaszemű" nem több, mint egy fuvallat a Szitnya hegyéről. Viszont a selmeci tanulmányok után hazatérve Nógrádba, a pályakeresés meredek útvesztőiben és éveiben bőven szerepelnek fiatal leányok. Szklabonya környékén számos, Mikszáthékkal egyidős szép leány élt. (Általában ez mindig mindenhol így van: mindig vannak fiatal férfiak és velük egyidős fiatal lányok.) Azért használok többes számot, mert Mikszáthnak szelíd kalandjaiban volt egy társa, az Ebecken élő Tersztyánszky Miska. (Ez Szklabonyától egy mérföldre lévő falu, tele Mikszáth-rokonokkal.) Ránk maradt levelezésük, legalábbis Mikszáth levelei őrizték meg ezeknek az ártatlan vagy annak szánt flörtöknek az eseményeit.

Így élnek örökre a lányok: Kubányi Milka, a szintén közeli Alsóesztergályon élő, nagy tekintélyű evangélikus lelkész, Kubányi Lajos szép leánya, akit elhappoltak előlük. Kubinyi Emma, ez a pontos neve, 1849-ben született, Bende Gyula felesége lett, s már 1872-ben el is hunyt. Vagy a közeli Szentpéteren lakó, ugyancsak evangélikus lelkész (Mikszáth is evangélikus volt, érthetők a választásaik), akinek Vilma leánya szintén ott szerepel a kijelölt leányok között, de Mikszáth itt is hoppon maradt. Ő egy bizonyos Nádasdy Gyulához ment férjhez, de húsz esztendősen meghalt. Tersztyánszky Miska hamar feladta, gyorsan választott s döntött: 1871-ben oltárhoz vezette Piry Ottiliát, az egyik esküvői tanúja éppen a cimborája volt. „A hetyke" Algőver Etelka is szerepel a sorban, a család mai jeles leszárma-

zottja, Margócsy István úgy tudja, még leánykérés is történt, vagy legalábbis puhatolózás, de a Mikszáth-fiúnak nem látszott valami fényes jövőképe, s így ennyiben maradtak.

Balassagyarmaton is akadtak lányok bőven, emlékezzünk csak a három Bérczy-kisasszonyra, akik közül Marival egészen komoly szinten ment a flört, legalábbis a pletykák szerint, s erre majdnem ráfázott a Ilonkának való heves udvarlás közben. De Mari is okosan döntött, férjhez ment egy bizonyos Garam Jenő úrhoz, s ő – említett lánytársaival ellentétben – legalább sokáig élt. Mikszáth Ilonkának írt mentegetőzésében úgy érezni, hogy lehetett valami közöttük: „Most van az az idő, amikor bátran merem leírni, hogy soha, sem ezelőtt, sem ezután nem szerettem úgy senkit, mint magát; amit Bérczy Mari iránt éreztem, az csak szimpátia volt ehhez képest". Ez utóbbi megjegyzést törölte a leveléből. Még szép.

Gyakorlatilag készen is lennénk. Mondhatjuk persze, hogy Mikszáth bájos, szelíd, ártatlan, mások szerint unalmas és lapos fiatal lány hősnőihez ők lennének az emlékképek. Nem is kicsit idealizálva. De alighanem nincs igazunk. Mikszáth csak megálmodta a hősnőit.

De mi történik a házasság során? Jókai és Mikszáth is bajba került legalább egyszer, a legendák szerint.

Jókait, akinek nőügyei a színpad körül zajlanak, egy időben – de már csak utólag – összehozták egy fiatal leányzóval, akinek szerette volna egyengetni a színpad felé vezető útját. Vannak, akik igaznak állítják be a történetet, én legendának tartom. Csak egy-két forrás akad, amelyik ezt a mesét erőlteti. Prielle Kornélia szövege az egyik, amit nem lehet elhinnünk, mert az öregedő színésznő szívesen boszszantotta pletykáival a szintén öregedő és féltékeny Laborfalvi Rózát. Vagy Szini Gyula író, aki a *Jókai, egy élet regénye* című, besorolhatatlan műfajú kis könyvében ír erről, szokása szerint csapongva és felületesen.

A mese szerint Jókait felkereste egy bizonyos '48-as katonatiszt özvegye, mondván, van neki egy fiatal leánykája, aki színésznő szeretne lenni, és igen sokan tehetségesnek tartják. Kérné Jókai urat, hallgassa meg, s döntsön. Jókait vajszíve minden segítségre rávitt, most is így tett. S ő is tehetségesnek ítélte meg a kislányt. Sőt, elkezdett vele foglalkozni, de kimondottan szakmai alapon, tanítgatta, formálgatta. Szépen haladt is az ifjú növendék, Balatonfüreden még egy házat is bérelt neki, hogy ne kelljen sokat gyalogolnia az órákra (mármint Jókainak), s el is végezte a színiakadémiát, és sorra kapta a szerepeket. Egy ízben Balatonfüreden is fellépett egy vándortársulattal. Ám beütött a baj, a sokat emlegetett korbetegség: a tüdővész. Így Lukanics Ottíliát elküldte Meránba, a csodálatos gyógyhelyre, de

már az sem segített. Meg is halt a leány 26 évesen az ottani, Brixen nevű településen. A gondos szállásadónő hazaküldte a holmiját s kötegnyi levélváltásukat, amit – ahogyan az egy középfajú francia bohózatban lenni szokott – Laborfalvi kezébe adott a postás. A többit már nem is kell részleteznem... Amúgy Mikszáth is tudott a történetről, meg is írta sokat emlegetett Jókai-életrajzában (forrásai a pletykák voltak), de ő csak plátói érzelmekről beszél.

Mikszáthnál Zsótér Mariska neve merül fel. Ami még nem is lenne baj, hiszen ekkor Mikszáth de facto elvált Ilonkától, és Szegedre tartva s ott élve hamar népszerű és elismert lett. Így aztán bejáratos lett különböző szegedi polgári házakba, köztük a híres és gazdag Zsótér Andor házába is. Itt találkozhatott valamelyik Andor-napi mulatságban Mariskával (1850-ben született a leányzó), akiről egy mai lexikonszerző azt írta: „melegebb kapcsolatba került Mikszáthtal". Hogy ez pontosan mit jelentett, azt nem tudom, de azt sem tudom, volt-e közöttük valamiféle laza liezon. Halvány levélnyomokat találni, de ez is csak kései, erőltetett életrajzi belemagyarázás, mert azért az első írói sikere után nem Mariskához szaladt, hanem Ilonkához. No, ugye!

Gyanakvó természetem nem hagy békén. Az, hogy Mikszáth a Zsótér-házból nézte a szegedi árvíz borzasztó pusztítását 1879-ben, még nem jelent semmit, hiszen ez egy erős, az árhullámok ostromát elbíró épület volt. De hogy 1882-ben még sűrű levelezés folyt közöttük, az már gyanús. A megmaradt pár levélben Mikszáth egy szóval sem említi, hogy éppen újranősülni akar, csak gyengéd megjegyzések vannak: „még tán magát sem unnám meg sohasem..." Valamint megtudjuk, Mariska két fotográfiát is küldött magáról Kálmánnak. Mi több, éppen alakult közöttük egy „charta bianca" játék, azaz egy olyan üres papírlapot adtak egymásnak, amelyen a nevük szerepelt, s az illető arra bármikor bármit ráírhatott, s az aláírónak azt be kellett tartania. Azért ez már elég veszélyes játék. Summa summarum, Mariska 1887-ben férjhez ment Tagányi János honvédszázadoshoz, biztos, ami biztos, s bizonyára boldogan élt, amíg meg nem halt.

Ezzel Mikszáth részéről be is fejeződött a nőügyek számbavétele, marad neki Tóth Mari meg Bélyi Veronika s Horváth Piroska. Sokkal kényelmesebb volt ő annál, hogy kockáztassa a békés és biztonságos családi otthont, ahol egyszerre nem is egy, de két nő gondoskodott róla, értve ezalatt felesége jóságos testvérét is, Nelkát, aki az egész család pesztonkája maradt, pártában élve le életét.

Jókai még egyszer próbálkozott, de másokkal, azaz a kortársakkal ellentétben szerintem ebben nem volt semmi elítélendő. Pedig mennyi mindent vágtak a fejéhez, még szenilitással vagy demenciával is vádolták, hogy divatos legyek. Pedig

hát mi történt? 1886-ban meghalt a felesége, és tíz esztendő múltán, 1899-ben újranősült. Ez maga a természet rendje: nem jó egyedül élni, kell valaki, akibe belekapaszkodhat az ember. Az sem volt olyan nagy baj, hogy egy 54 évvel fiatalabb színésznőt, Grósz Bellát vett el (lám, lám, a színház!) aki ráadásul zsidó is volt, ez a korkülönbség aránylag mellékesnek látszott.

Az egész amolyan jókais történet („öregember nem vén ember"), még Mikszáth is megszólta érte szelíden, igaz, csak a halála után, remek életrajzi regényében. De hát mi volt ebben szokatlan? Hány ilyen történetről tudunk mind a mai napig? Sőt, fordítva is: az emlegetett Prielle Kornélia élete végén (igaz, már elborult elmével), 80 esztendős korában hozzámént egy 45 éves fiatalemberhez. Ha a művészek egyedül maradnak, az érzelmi stabilitáson kívül szeretnék, ha életművük megbízható kezekbe kerülne, lenne, aki gondoskodna azok tisztességes megőrzéséről, közreadásáról. Hogy ezzel anyagilag is jól járnak a hölgyek vagy az urak: annyi baj legyen. Mi, utódok, pedig még jobban járunk: van miről olvasni. És persze írni is...

Csohány Kálmán
– Az öregség két arca
(Kassák Lajos)
(rézkarc, 19,8 x 15; é.n.)

Fábián László

Egy akaratlan jóslat beteljesülése

Kikényszerített nézőpont egy Jókai-regényhez

„Kit érdekel az áramló idő, ha sodrásában egyszer
felbukkan egy eksztatikus, teljes délután."
(Jorge Luis Borges)

„A világ életveszélyes hely..."
(Albert Einstein)

Jókait íróként alighanem megtévesztő módon jellemzi, beskatulyázza fékezhetetlen romanticizmusa, kissé szerényebben, ám ugyancsak plasztikusan (romantikus) költőisége. Holott ő határozottan vallotta: *Én egész hajlamom szerint realista író vagyok, s azt mondom, hogy ilyen a valódi élet.* A „nagy mesélő" legendája hasonlóképpen jogos, humorát, elegáns szarkazmusát pedig talán emlegetni sem illik. Másfelől bármelyik regényét, novelláját vesszük kézbe, lenyűgözhet bennünket tárgyi tudása, hihetetlen ismeretanyaga az élet, a tudomány, a technika aktuális állapotáról, az a vonzalom a végletes állapotok, jellemek iránt, amely – szintén a romantika receptje szerint – egyenesen drámaivá feszíti regényeit. Ennél szembeötlőbb, hogy mind a pozitív, mind a negatív hőstől elvárja a lehető legtágabb műveltséganyagot – mivel így emelheti őket valóban rangos riválisokká, ellenfelekké. Mindezek mellett vagy akár ellenére a fordulatosság, a meglepetések, a váratlan megoldások példásan gazdag tárháza a hatalmas életmű. Már csak amiatt, mert – ismételjük nyomatékkal – a szerzőnek az életről, társadalomról gazdag tapasztalata van – a legapróbb mozzanataiig. Politikai, erkölcsi, szellemi viszonylatok, a létezés metafizikai háttere elmélyült elemzéseinek rendszeres témái, regénymiliőinek leghitelesebb momentumai, amelyek bemutatásához – ő mondja – *Segélyül hívtam az* ismeretet, *a* hitet *és a* képzelmet. Képzelete – úgy tetszik – az elképzelhető legszélesebb skálán mozog, a netán homályban lapuló részleteket is földeríti.

Ezeket a jellegzetességeket aligha találhatjuk nagyobb bőséggel írásaiban, mint *A jövő század regénye* mai olvasót ugyancsak zavarba hozó káprázatos lapjain. Az ő fölsorolásaiból közelítve a bőséghez: államok fejlődése, történelem, koreszmék, emberi jogok, lelki szabadság, hit, babona, nemzeti „súlyegyen", fajgyűlölet, parlamenti harcok stb. stb. Természetesen különös figyelemmel a konfliktusgócokra, a szellem erőfeszítéseire tudományban, technikában, politikai-társadalmi küzdelmekben. Semmiképpen sem könnyelmű, sőt, egyenesen elfogadott megállapítás: Jókai legnagyszerűbb vállalkozásai egyértelműen polifonikus regények, dehogy románcok, miként egy újabb fajta minősítés besorolná; közülük kiemelkedően ez a különleges történelmi sommázat – ha tetszik – a jövő, a huszadik század regénye.

Ám hadd tegyük föl itt nyomban az izgalmas kérdést, valóban regény-e, s ha az, akkor miféle? Azt már kimondtam: nem húzok a közmegegyezéses románc felé. Annak ellenére sem, hogy egyesek (Zsigmond Ferenc például) hiányosnak találták Jókai esztétikai ismereteit, mások (az alapos A. Jászó Anna szerint csupán *más elképzelése volt a regényről*). Csáth Géza a világirodalom élmezőnyébe helyezi, egyenest Shakespeare mellé. Sőtér István már az eredeti (1941-es) monográfiájában árnyalja a szélsőséges minősítéseket.

Fölületes olvasónak is föltűnhet, hogy időről időre hosszan kizökkenti a szöveg az eseményekből, amiket eladdig a cselekmény elemeiként nemcsak elraktározott, de valószínűleg – a szerző ismeretében – tovább gondolt/bonyolított magában a sugallt vágányon, amely azonban rendre kitérőkkel szabdalt. Kertbenyhez, német fordítójához írja 1972 szeptemberében: *Őrültség amit mi művelünk. Mi magyarok jobban gyűlöljük most egymást, mint ahogy valaha is az idegent gyűlöltük. Most éppen azon igyekszem néhány hazafival, hogy szerencsétlen népünket önmagával megbékítsem. A tervezett 1960–72-ben játszódó* Jövő század regényét *reális politikai, filozófikus szatíraként, More, Cabet Fourier szellemében írom.*

Lényeges, hogy *szatíraként.* El szokott sikkadni az értelmezésekben. A szatíra alapvető szándéka szerint kritikai műfaj, tehát föltételezi a kritizálandót, ami a megnyilatkozásra ösztönzi. Jókai viszont maga árulja el, hogy „regénye" (használnánk kételyeink idézőjelét) száz év múlva játszódik, vagyis az, amit kifigurázni óhajt – legalábbis egyelőre – nem létezik. Pontosabban: neki van *reális politikai, filozofikus* látomása – fogalmazzunk így – korának eszmei, társadalmi (és persze, majd kiderül: gazdasági, technikai, hadászati, csillagászati stb.) *vektorai* alapján egy huszadik századi *eredőről*. Mivel a szatíra megjelölés szintén tőle származik, azt

kell gondolnunk: inkább disztópiát, semmint utópiát várhatunk tőle. Föltételezését egy nem éppen ideális, még csak nem különösebben vonzó jövendőről. A legtöbb utópista szerzőnél olvashatunk aggályokat, fönntartásokat az általa sejtetett elkövetkezőkkel szemben, mivel – és innét a jogos kétely, bizonytalanság – az emberi tényező akkor is kiszámíthatatlan, ha a technikai, gazdasági esélyek reálisaknak tűnnek föl. Jókai pontosan az emberi természet és a belőle mágikus erővel kikívánkozó eszmék föltehetőleg örök konfliktusképző elrendeltségére alapozza robosztus vélekedését.

A klasszikus kor a költészet *által emelte fel az embert. A héber az* erkölcsi törvénnyel *ismerteté meg. A jézusi tan a* szeretet vallásával *váltotta meg. Még hátra van ránézve a legnagyobb tökély fokára emelő megdicsőülés – ez* az ismeret – összegzi röviden a történeti tapasztalást azzal, amit a jövőtől vár. A szatirikus közelítés (mint az ismeret eredménye) a *megdicsőülést* inkább jámbor szándéknak minősíti; és ki ne tudná közülünk, akik már a huszonegyedik században élünk, egyelőre semmi okunk ezt a csodát kalkulálni. Már pusztán amiatt sem, amit Jókai alaptételeiben olvasunk: *Az örök harc foly a tőke és a munka között.* (Ez a szocialista alapállás máig. Sajnos, semmi okunk kétségbe vonni igazságukat, még ha kopott szlogenné vált is a kommunista demagógiában.)

Foly az örök harc az erkölcsi életalap s a társadalmi rothadás között. (Vélhetőleg az életalaphoz hozzátartozik a megélhetés, a társadalmi rothadás biztos jele ellenben a mindent elborító korrupció. Majd az Otthon állam elleni támadások legnyilvánvalóbbját, a tőkekoncentrációt is pontosan megjelöli: *a nagy tőkéket helyeikből kimozgatja, s az üzlet terén a millió kicsinyeket védelmezi a milliomos óriások ellen, míg a szédelgésnek eleve útját állja.*)

Itt a harc az ember és föld között. (Vízhiány, éhezés, nyomor, kiszolgáltatottság az elemeknek szerte a világban.)

Íme az örök harc az ó és új-világ között. (Amennyiben Amerika az újvilág, túlhatalmi törekvései, gazdasági expanziója, demokráciaexportja, zagyva és erőszakos politikai-társadalmi „ajánlásai" az egész világnak sértők, konfliktusosak.

Íme, itt az örök harc „Isten" és az „állat között – mindkettő emberi alakban. (A magam részéről ide sorolok minden erőszakos hittérítést, kurzusos vallásosságot, a szekularizáció elutasítását, másfelől a beavatkozást a személyiség maga választotta vallásába, hitébe, hitéletének szabadságába. A genderelmélet ostoba, primitív tolakodását, közösségbomlasztó tendenciáját ugyancsak elutasítva.) Jókai árnyaltabban fogalmaz az elvi hozzáállásban: *A vallást a sírig magyarázták az embernek: holott a hit dolgához nem kell egyéb, mint egyszer meghallani és elhinni;*

a tudományt, az ismeretet pedig, melyet búvárkodás, kétkedés, új alakulás, fölfedezés örökké előbbre visz, csak addig tanították neki, amíg a keserves diplomát kezébe kapta.

A tételek lényegükben mit sem változtak azóta, hogy Jókai fölállította őket; az illusztrációk erre mutatnak. Akkor pedig a negatívumok mindenképpen igazolják az emberi mozzanattal kapcsolatos félelmeket, amelyek olyannyira jelen vannak regényében, hogy a belőlük fakadó tragédiákat kizárólag mitikus erők képesek megakadályozni; egyszerűbben fogalmazva: a Rossz még mindig annyira javíthatatlanul rossz, hogy emberfölötti erők szükségesek a Jó fölékerekedésére. Márpedig Jókaitól nemcsak az olvasó, de maga az író is elvárja a pozitív végkimenet tendenciózusságát.

És akkor innét beszélhetünk szatírájának *regényességéről.* Tiszteletlenségre vetemedve majdnem azt mondtam: *regényesítéséről*. Ez akaratlanul szinte, de arra utal, hogy korántsem ez a regényesség *A jövő század regénye* legfőbb erénye, noha a „nagy Mesélő" – természetesen – ezúttal is magabiztosan sorakoztatja föl mindenkori romantikája legjobb eszközeit: a fordulatosságot, a nagyívű cselekményességet, a két pólus – Jó és Gonosz – emberfölötti hőseit, a hihetetlenül gazdag nyelvet (ami hivatott a hatalmas *ismeret* lenyűgöző bemutatására – lettlégyen szó vegytanról, gépészetről vagy pomológiáról, csillagászatról), ámbár a lírát föláldozva a fölsorolások oltárán, ami – persze – igencsak költői. Lássuk hát a regényesség legfontosabb eszközeit a grandiózus vállalkozásban: adott két hatalom: egyfelől a (Habsburg) Monarchia – új, nemzetesített és békés uralkodójával, II. Árpáddal, másfelől Nihilország, azaz Oroszország agresszív elnökével, Sasza aszszonnyal (aki később Alekszandra néven cárnővé emeli magát, és a mű antagonistájának tekinthető), a terror rettenthetetlen nagyasszonyával; a jámborság és a féktelen gonoszság összeférhetetlenségét kizárólag egy rendkívüli hős képes radikálisan megszüntetni, voltaképpen egy népi mesehős: protagonistaképpen pedig Tatrangi Dávid székely konstruktőr, pilóta és rettenthetetlen katona, akinek mítoszát – a Mengyelejev-táblából nem ismert új elem, a *hyalichor* ('hyal' görögül üveg, 'ikhor' a görög istenek fehér vére) alapozza meg, és biztosítja – a Jó hőseként – világnagysággá emelkedését. Ezek a figurák hitelesítenek Jókainál *olyan koreseményt, amely „még" nem történt meg*. (Pierre Benoit írja: *A becsületes embereknek épp úgy nincs elbeszélésre méltó történetük, mint a boldog embereknek.*) Egyenesen elképesztő az a realitást megképző anyag, amit beledolgoz ebbe a voltaképpeni mesébe. Elég talán arra utalnunk, ahogy Tatrangi csapkodó szárnyú

(Martin Lajos föltalálótól származhatott a madárötlet; az elektromos motort később Verne is hasznosítja) repülőgépével a Himalája hegyei közt rátalál a Keletre vándorolt magyar ősökre, és ahogy összekapcsolja őket nemzetükkel. (Mintha Barkó Pali álma valósulna meg korábbi művéből, az *Eppur si muove című* nagy regényéből.)

Elegendő néhány oldallal tovább olvasnunk a regényben, hogy kitessék, egy másik Jókaival találkozunk. Az egykori '48-as ifjú meggyőződéses monarchiapárti lett. Sosem volt olyan radikális, mint barátai: Vasvári vagy Petőfi, akiket – úgy tetszik – másfél évtizeddel *A jövő század regénye* előtt a *Politikai divatokban* eltemetett, és abból a regényből az oroszok (kozákok) iránti jogos ellenszenvét hordozza tovább. Csak éppen azóta számos – mondhatni – világesemény formálja/telíti ellenszenvét az orosz anarchisták, nihilisták terrorcselekményei iránt. Csernisevszkij *Mi a teendő?* című munkája orosz címén szerepel az új regényben, de bizonyára értesült a mozgalmi eseményekről a *Hon* vagy a *Derű* lapjairól, köztük a gyalázatos Nyecsajev-ügyről (Dosztojevszkij szerepelteti is *Ördögök* című remekében), erről a gátlástalanul provokált gyilkosságról, amely a mozgalmak árulóit volt hivatva fenyegetni. Persze zavaros, korántsem mindig értékelhető információk lehettek ezek. Ha csak Bakunyinra gondolok, aki az efféle erőszakos formáktól irtózott (és akit életrajzírója, Primakova szerint Marx adott a cári rendőrség kezére – féltve befolyásától az Internacionálét), már árnyaltabban szemlélhette volna az orosz mozgalmakat. Ugyanakkor mi (és a kelet-európai történelem), egészen más perspektívából visszaigazolhatjuk Jókai félelmeit: szenvedő alanyai voltunk totális háborúknak, valamint egy tömeggyilkos totalitárius politikai berendezkedésnek, a bolsevizmusnak.

Jókai – ha tetszik – fölérezte a jövő mérgező levegőjét, hiszen az már jócskán szivárgott marxi forrásaiból, szippanthatott belőle, *realizálhatta* romantikus regényét jócskán. Emiatt gondolom, illik, nem illik, szembesíteni képzelményét a megtapasztalt/megtapasztalható valósággal. Ugyanis Sasza/Alekszandra birodalmához kísértetiesen hasonló politikai affektusok jellemzik a Sztálin halála utáni szovjet birodalmat, amely természetesen nem adta föl a birodalmi eszmét, a *testvéri népek szovjet közösségét* (értsd: elnyomását), például a napjaink orosz–ukrán háborújában szerepet játszó konfliktusokat; ilyen Hruscsov *donációja* a *kishúg* ukrán népnek, a Krím, amely 1922-ben már független volt – csillapítandó az Ukrajnában föllángolt *nacionalista függetlenedési mozgalmakat* a nem-oroszok között (a Krím két és fél milliós lakossága: beloruszok, tatárok, zsidók és más kisebbségek). Az ukrán konfliktusgócok remek elemzését kapjuk Charles Urjewicz

Quanto é grande Russia vista da Kiev, vagy Carmela Giglio *La fatal crimea, una penisola per tre popoli* című írásából (az olasz *Limes* című geopolitikai periodika *La Russia e noi* című összeállításából – Roma, 1994) Az ukrán nacionalisták érvei szerint Ukrajna gazdaságilag, katonailag, kulturálisan legalább olyan régi, mint Oroszország, a tatárok pedig a Krímet tartják ősi földjüknek (no Sztálin tett róla – török tiltakozások ellenére –, hogy legyen jó messze új hazájuk, ahogyan a zsidók is távoli autonóm területre kényszerültek – Birobidzsanban). Egy olyan érzékeny és tájékozott író, mint Jókai, bizonyára rá-rátapintott a konfliktuscsírákra, talán még a szlavofil Tyutcsev ominózus versét (nem csak az *Oroszország* címűre gondolok) is ismerhette valamilyen fordításból az oroszság véghetetlen világuralmi vágyálmáról, amely szemérmesen kimaradt a magyar kiadásokból (a Nílustól a Nyéváig, az Elbától Kínáig stb.). Végtére a terrorállam vezetője, Sasza/Alekszandra hasonlóképpen gondolkodik, kivált amikor fölépíti repülőraját – nyomban húszezer géppel, komoly fegyverzettel. Az abszolút (mitikus?) hős menti meg tőle a világot derekas légiharcban, amit Jókai meggyőző tudósításban tár elénk, miként később Szomory Dezső Harry Russel-Dorsanja *a francia hadszíntérről.* (A kései olvasó mindössze sajnálni tudja, hogy az író által megcélzott, jelenleg éppen világháború felé botladozó századnak nem volt szerencséje egy huszadik/huszonegyedik századi Tatrangi Dávidhoz).

Sasza, hát még Alekszandra action gratuite-ként viszonyul a gonoszsághoz. Eleve és l'art pour l'art gonosz. Mazrur, az ő véres jobbkeze még elméletet is kreál gyilkosságaihoz, mintegy kátéba foglalja galádságát: *...minden ember renegát, aki a magyarral rokonszenvez, aki vele kereskedést folytat, tőle vesz, neki elád, nyelvéből három szót megtanul. Ez olyan bűn, mintha valaki megtagadja a szentháromságot, s mohamedánná lesz.* Jöhetett volna hasonló Nyecsajev szájából, szó szerint ilyen későbbi (?) nacionalistáktól, fölbújtóiktól. Nemhiába mondja Jókai már a bevezetőjében olyan nyomatékkal: *Ez nem fantázia, ez nem prófécia, ez tudat! ez ismeret!* Nincs és nem lesz új a nap alatt. Ezzel szemben mindössze egy merész idea, a Tatrangi által megszervezett Otthon állam hozható föl teljesen irreális példaképpen. A *Fekete gyémántok* Delejországa hozzáképest talán kéznél-lévő lehetőség, a Senki szigete (*Az arany ember*) pedig egyszemélyes passzív elvonulás. Jelképesebben: *eksztatikus, teljes délután.*

Valójában mindhárom változat konstatálja a régi világ, a történelem letűntét, noha nem egészen úgy, ahogyan Fukuyama tételezi a történelem végeként az amerikai burzsoá demokráciát – a fejlődés csimborasszóját (nyilván Hegel és Marx nyomán); szívesen, sőt, kajánkodva mondom ki: ennél írónk jócskán távolabbra

lát, nem bénulna le a Fukuyama-ideál pillanatnyi relevanciájától. Szembesítsük csak vele Jókai repüléseszményét (hogy ti. a levegő ura a világbéke ura), Csokonainál még csupán *levegőégbeli hajó*, ma már kifejlett hadieszköz, nála jóval fejlettebb következménye: a rakéta, egyik is, másik is ugyan nagyszerűen szolgálhat a békés életben, ám pusztító eszközökkel gazdagon fölszerelt formáik ott rombolnak világunk több pontján – mintademokrácia ide vagy oda – netán éppen sanda késztetésére. Jókai világhatalmi polarizációt látott/jósolt Oroszországban és az Amerikai Egyesült Államokban. Összefonódást és érdekellentétet. Nagyot nem tévedett. Megéltük a kétpólusú világrendet, ami – a két „nagy" sajnálatára tovább polarizálódik.

Éppenséggel a totális orosz nagy testvér és korrupcióból korrupcióba szédelgő kishúga, Ukrajna között az említett sandaság álcájaként is. Ám hogy Oroszország (miképpen az USA) nosztalgiával őrzi a minapában még kétpólusú világ emlékét, mutatja, hogy *a múlt század regényé*ben mekkora szerepe volt a marxista totalizmus eszméjének: a kommunizmusnak. A ma mítoszi csodaszere nem az ichor, hanem az atomfegyver, amit már a Szovjetunió birtokolt – „a béke garanciájaképpen"). A mai autoriter orosz állam képtelen szabadulni közvetlen elődjétől. Vagy jóval korábbi ábrándoktól? Tyutcsev álombirodalmától? Az imperialista vágyak, természetüknél fogva, negligálni törekednek egymást. Ahogyan Marx Bakunyint a munkásmozgalomban.

Tehát a légiharc jelen van az ominózus század és az utána induló mindennapjaiban, a világbéke, egyáltalán: az összecsapások leállítása és a tárgyalási készség a legtávolabbi horizonton sem, annál inkább az eszement ökölrázás. Így is megdöbbentő a jóslat ekkora beteljesülése, azt azonban szintén kijelenthetjük, hogy az a jóslat, miszerint *nem a nyaktiló irtja ki az arisztokráciát, hanem a közöny*, aligha teljesülhet akár a legrendíthetetlenebb békében. (A mi huszadik századi tapasztalatunk ellentmond ennek – lásd: bolsevizmus, nihilizmus, majd új parvenük fölemelkedése: pénzarisztokrácia az ún. polgári demokráciákban. Ráadásul ez a tőkearisztokrácia sosem juttat vissza a nemzetgazdaságba, individualizmusa, nihilista erkölcsi nézetei nemigen terelik ilyen irányba.)

Jókai még a *Politikai divatok*ban mondta el, hogy lehetetlen nálunk mást, mint *irányregényt* írni. Így indokolta: *Nálunk mindenki benne él a közéletben; a munkás ettől várja jobb sorsát, a kereskedő üzlete felvirágzását; a tudománynak ez ad vállára szárnyat vagy lábára láncot; a jellem ebben edződik acéllá vagy olvad salakká; ennek saját kultusza van, saját dogmái, saját költészete és különösen saját divatja.* Van-e egyértelműbben irányregény az utópiánál (disztópiánál)?

És hát valóban amiatt, hogy a regényíró ugyancsak benne él a közéletben – saját dogmáival, de költészetével csakúgy. Lefordítva: alakító szándékával. A szatíra ennek a szándéknak egyik legnyilvánvalóbb eszköze lehet. Kritikus humora okán, ami csemege az olvasónak. Sosem érezheti jobban a latin szólás igazát: *hic tua res agitur*. A műalkotás szolidaritásáról lenne szó. Hogy valamirevaló alkotó mindenképpen fölkínálja, akár a legkülönbözőbb posztokon együttérzését, rokonszenvét, alkalmasint kiállását befogadójának. Ez az *esztétikum* egyik legjellegzetesebb *sajátossága*, hogy kölcsön vegyem (értsd: magamra formáljam) a fogalmat. Viszont az elragadtatottság, a nimbusz melegágya: *... templom és színház szerepet cseréltek már. A templom lett az iskola, melyben a közönséget józan filozófiára oktatják, s a színpad misztériumok kápolnája, hol a földfelettit, a megfoghatatlant állítják eléje* – mármint a nagyérdeműnek a légjáró misztikus hatása következtében. Jókai egészséges (tudomány alapú) szkepszise – persze – terelne vissza a common senshez: *A tudós kutatók, fölfedezők, természetbúvárok barázdájában úgy nőtt a sarlatán, a szemfényvesztő, mint vadóc a búza között.* A spiritizmus minden badarságra kinyitja a könnyen hívők füleit: *Egyike a bűvésznőknek... egy roppant nagy csimpánz majmot cirógatott mágneses álomra, s akkor az alvó négykezűt kényszeríté „megszólalásra". Tökéletes jó languedoc francia nyelven beszélt az.* Mindezek a regényben az aerodromonok negatív hatásai. Jókai szarkazmusa érinthetett volna huszadik századi jelenségeket, ha könyvét az éber kommunista lektorok el nem rekesztik a közönségtől.

Bizony, bizony, szerzőnk nemcsak azt jósolta meg, hogy a csillagászok a jövőben beleakadnak a Nap kilencedik bolygójába valahol túl a Neptunuszon, de a várható visszásságokat szintén. Mind-mind szorgos beteljesülésben. Miképpen beleakadt fantáziájába a Földtengely ferdülésének akkoriban alaposan tárgyalt problémája. Ám egy polihisztortól ez – márpedig Jókai az – joggal elvárható.

De kanyarodjunk vissza a műfaj kérdéséhez.

Jelesül még mindig ahhoz: regény-e Jókai grandiózus disztópiája, ha igen, akkor miféle? Ami regény voltát illeti, már bemutattuk cselekményvázlatát, valamint a hősök, ellenhősök érdekszféráját, főbb mozgáspályáját sommásan mind *Az örök harc* című első részben, mind pedig *Az örök béke* című második részben. Noha a Jó és a Gonosz küzdelme a második részben dől el, és alapozza meg a világbékét, kevésbé cselekményes, viszont kétségtelenül extrémebb az elsőnél. Ekkor ismerkedünk meg *Kin-Tseu*-val, vagyis *Kincsővel*, azaz – kénytelen vagyok oximoronnal élni – múltunk utópiájával, ami alkalmasint jelenünk korrekciójának lehet utópiája. *A lég vándorának*, Tatrangi Dávidnak minden addigi csodáját

fölülmúló fölfedezésével. Ha szigorúan dekódolni kívánnám az írói üzenetet, úgy kellene fogalmaznom: a szerző privát *nosztalgiá*jával. Ami egyúttal leleplezi Jókait; egyre erősebb vágyát a kivonulásra a társadalomból, mivel a társadalomban, a zajos nagyvilágban elért sikerek talmiak; talán a világbékéhez elvezethetnek, ha a Jót szolgálják, ám a személyiség békéje önmagában, érzelmi egyensúlyában található. Nem véletlen, hogy későbbi regényében (*Az arany emberben*) a dúsgazdag komáromi kereskedő lehányja magáról megszerzett közösségi rangját, hogy független önmagára leljen a Senki szigetén. A szuperhős Tatrangit igencsak megérintette Kincső harmóniája, noha nem adja föl küldetését.

Minden esetre a „regényt", amely az első részben a „mesélésen" alapult, mindegyre és mind markánsabban kilendítik a tevékenysége szellemi hátterébe belebonyolódó Tatrangi (de inkább Jókai) terjedelmes mélázásai *Otthon* állam önellátásának biztositékai körül (technikai-mechanikai megoldások a víz világában, növénytermesztés, munkaszervezés stb.), majd az örökbéke aprólékos föltételei (államszervezet, világnyelv, világírás, kozmológia, a béke föltételei stb.) – olyannyira, hogy a *Te Deum, laudamus!* (a „regény" kínálkozó lezárása) után még hét esszéizáló fejezetet ragaszt „törzsszöveg"-éhez (kannibalizmusról, csillagdáról, a hold pályájáról, viselkedéséről, *az új bolygóról*) – elhagyva hőseit, a cselekményfonalat. Mivel pedig mindkét rész jócskán tartalmazott kisebb-nagyobb esszéket (remeklő leírásokat, amikkel úgyszólván korábban is, később is elbűvölte olvasóit), a második rész, a „regényt" követő hét tanulmány-fogalmaim szerint – átlendítik az írás súlyát abba a háttérvilágba, amelybe időről időre beleálmodja a fragmentált történet darabjait. Az ilyesféle munkákat szoktam én *metaregény* elnevezéssel illetni, és csak újabb bámulatra ad esélyt A jövő század regénye bölcs látomásával – a metaregény (amely angolszász norma szerint *novel*) példás előzményeként...

Utóhang

Kizártnak tekintem, hogy a hyperművelt Jókai nem ismerte volna valamilyen formában Dante *La Divina Commediá*ját, ugyanis *A pokol*-fejezet magyar fordítása – Angyal József – munkájaként olvasható volt. Majd Szász Károly az egészet magyarítja, mások meg egy-egy fejezetre szánják el magukat. Még Gárdonyi Géza is beleakad *A pokol* különleges, enigmatikus világába; nemcsak lefordítja (Babits szerint sima nyelvezettel, kevesebb erudícióval), de Feszty Árpád körképéhez hasonlatos látványosságot készül „építeni" belőle. (Utólag már nem emlékszem, vajon

fölhívtam-e diplomázó textiles főiskolai hallgatóm figyelmét erre a kísérletre, mikor hasonló munkájáról konzultáltunk.) Ide azonban az tartozik, hogy Jókai (és Bródy Sándor) mutatták be Gárdonyit a *Körkép* mesterének.

Jókai bármilyen dokumentált kapcsolata Dante remekével ugyanis megerősítené hipotézisemet, miszerint *A jövő század regénye*ben megtapintható a dantei hármasság. Sasza asszony Nihil-országa (Oroszország) jelenti *A pokl*ot, Habsburg Árpád hektikus Magyarországa afféle *A purgatórium*, *A paradicsom* viszont szellemi egységében is kettős: az Otthonból és Kincsőből (ez utóbbi földrajzi miliőjében is hasonlatos a dantei Mennyországhoz (van egy előképe: az 1852-es *A varchovitá*kra gondolok, amelyik ismeretlen népe hasonló elszigeteltségben él, akár a Kincső-beliek. A hármasságból pedig levezethetők a három létfázis markáns képviselői – Sasza asszonytól Habsburg Árpádon át Tatrangi Dávidig mind mitológiailag, mind retorikailag, akarom mondani: poétikailag – akárcsak a frazeológiákra hagyatkozva.

Az ötlet részletezése azonban semmi esetre sem férne bele ennek a dolgozatnak a keretébe...

Csohány Kálmán – illusztráció
(Mihail Prisvin: A Madártemető)
(tusrajz, 63 x 32; 1973)

Mohai V. Lajos

AZ IDEÁLTIPIKUSSÁ EMELT HŐS

Mikszáth Jókai-életrajzáról régi vázlatok alapján

1.

Noha 1907-es évszám szerepel az impresszumban, már 1906 decemberében megjelent Mikszáth Kálmán kétkötetes Jókai-életrajza. A gondos családi, szakmai egyeztetések után (ezek nyomon követhetők a könyv Akadémiai Kiadónál megjelent kritikai kiadásának terjedelmes jegyzetapparátusában) napvilágot látott munkával két hosszú esztendőt töltött el az író. A pálya hattyúdalának szánt könyv kielégítette az író becsvágyát, honoráriumából pedig még takaros vidéki kúriára is tellett, ahol életének utolsó verőfényes nyarait tölthette Mikszáth. Jókai alakjának fölidézésével nemcsak regényírói és ízlés-meghatározó ideálja élete elé állított tükröt, hanem egyúttal saját tizenkilencedik százada elé is, amelynek a „gyermeke", neveltje volt maga is. Elöljáróban még azt is el kell mondani, hogy a Jókai-életrajz eddig jobbára kívül esett a Mikszáth-filológia érdeklődésén, és ha úgy is tekintették, mint Mikszáth írói pályájának toldalékát, az bízvást elmondható róla, hogy a könyv együtt öregszik Jókai és Mikszáth hírnevével – ez pedig talán a legtöbb, amit életrajzi regény a múló időben elérhet.

A szépprózai életrajz viszonylag rövid múltra tekint vissza a magyar irodalomban: Mikszáthé az első igazán fontos és messze mutató alkotás abban a műfajban, amelynek másik paradigmatikus alkotása néhány évtizeddel később, a huszadik század harmincas éveiben jött létre: Illyés Gyula *Petőfi Sándor*a. Eredendően más típust képvisel a magyar irodalomban Kosztolányi Dezső feleségének 1938-ban megjelent életrajza: „Amikor írni kezdtem róla, azt akartam, hogy lerögződjék mindaz, amit átéltem vele – mondja Kosztolányi özvegye. – Látni akartam őt magát. Nem tudtam, milyen veszélyes feladatra vállalkozom. Egy embert való mivoltában megmutatni akarni annyi, mint kiengedni a sárkányt a barlangjából. De nincs visszatérés, hadd legyen élőbb az élőnél"[1].

[1] Kosztolányi Dezsőné, *Kosztolányi Dezső*, Holnap, 1990, 245.

Kosztolányi özvegye emlékezik, mégis az életrajzi regény műfaji megjelöléssel bővíti ki célját; tudja, hogy a visszatekintő nézőponttal kitárulkozik maga is, a saját élete is az ábrázolás tárgya lesz, nemcsak Kosztolányi. Kosztolányiné rekonstruál, tanúságtételt ad. Mikszáth és Illyés eljárása a reprodukcióhoz áll közelebb – valamely vállalt irodalmi folytonosság felől rendezi el a múltat. A kiválasztott személy irodalmi megformálása, irodalmias fölmutatása alkalom a hagyománykijelöléshez, valamely személyes vagy csoportos célhoz, lehetséges alternatívaképzéshez; ebben az esetben a választás tudatosan esik olyan személyre, akihez olyan eszmék, és ideák tartoznak, amelyeket az életrajzíró jelene kiaknázhat a maga céljaira.

Esztétikai szempontból az életrajzi regénynek vannak kialakult műfaji sémái és megszilárdult elvárásai; az első az írót köti, a második az olvasót. Ha író életét dolgozza föl a mű, akkor nemcsak a művészi nagyság, egy adott korban betöltött szerep esik latba; gondot jelent az is, hogy kevés író élete és munkássága kínálja önmagában a művészi életrajz lehetőségét. Weöres Sándor pályájának megrajzolásához külső biográfiai tények kevéssé látszanak szükségesnek, élete pedig korántsem volt olyan fordulatokban bővelkedő, hogy könnyen engedne a „regényesítés"-nek. A sok lehetséges példa közül azért említem Weörest, mert nála még az élményi háttér kirajzolásához fölhozhatók olyan életrajzi elemek, amelyek fontosságát nemigen lehetne elvitatni; azt például, hogy gyerekfejjel egy nyáron elolvassa az összes Babits-verset, amely – későbbi önvallomásai szerint – kopernikuszi fordulatot hozott a számára. Vagy Polcz Alaine visszaemlékezéséből tudjuk, hogy életének utolsó heteiben szörnyű kínokat állt ki, és utolsó napjait (sanyarú kórházi viszonyok között) eszméletén kívül töltötte. Hát akkor vajon mi az a mozzanat, amely valamely pályatárs által írott és önmagán túlmutató életrajz létrehozásához elengedhetetlen fontos? Szerintem az, ha a későbbi írótársat választás elé állítja az illető életmű. Vagyis saját világképére, habitusára nézve van valami dokumentum értékű az elől életében, törekvéseiben, munkásságában. A magyar nyelven született írói életrajz két legjelentősebb vállalkozása – Mikszáthé és Illyésé – egyaránt jelképes értelmű ebben a tekintetben.

2.

Mikszáth terve személyes mozzanatokra épült, és mindjárt Jókai halála után, 1904 derekán kezdett formálódni benne prózaírói és emberi ideálja életének regénnyé gyúrása. Arra az eszmére épül életrajza, hogy őt Jókaihoz minden elődjénél és pályatársánál mélyebb összetartozás tudata fűzte.

Nem lehet kárhoztatni az életrajz íróját azért, hogy elfogultságon lehet rajtakapni; amikor Mikszáth rangsort állít föl XIX. századi elbeszélőink között, Jókait a teljes XIX. századi prózai mezőny fölé emeli, és a nagy ellenlábasnak, Kemény Zsigmondnak az életművét idegen testnek láttatja a magyar irodalomban. E kijelentéséhez kapcsolódva nem látszik jámbor kérdésnek, ha a XXI. század olvasója fölteszi magának és közönségének: Mikszáth értékítélete vajon provinciálisan befolyásolta-e a magyar elbeszélőprózát, regényirodalmat? Vajon ártott-e Kemény Zsigmondnak, aki a magyar prózahagyományban (melynek medrét Mikszáth saját esztétikájában is sokáig a Jókai-hatás foglyaként szélesítette, mélyítette) máig nehézkesnek, emésztetlennek és földolgozatlannak hat? Úgy gondolom – látva a magyar regényírás cirkalmas történetét –, hogy Mikszáth jellemzése mai szemmel mintha kicsinyes is meg pontatlan is lenne. Ne feledjük azonban azt a tényt, hogy a két író éles, elfogultságtól sem mentes szembeállításakor Mikszáthot feltehetően befolyásolta az, hogy a korszak első számú kritikusától, Gyulai Páltól – Jókai és Kemény közül – csak Kemény kapott jó szót. Gyulai egészen odáig merészkedett, hogy Jókai regényírását és művészetét – hatásával együtt – egyenesen károsnak ítélte. Gyulai kíméletlenségéhez hozzátartozik egy másik momentum is: Jókait akkor érte az egykorú irodalmi közvéleményt megosztó legnagyobb hatású vádirat a részéről, amikor Világos után nemzetfölfogása, a nemzeti eszmék fölmagasztalása keresett portékává vált. Jókai hódító volt: az 1850-es években, a társadalom- és politikatörténeti okokból népies mozzanatokkal kiegészülő nemzeti romantika letéteményese. (Zárójelben: az összképhez, a Jókai elképzelését a regényírásban maradéktalanul megvalósító tendencia mellett – melyet hatalmas olvasótábor igazolt vissza – odatartozik az én belső gyötrelmeit elementáris erővel kifejező nagykőrösi Arany-líra és Kemény Zsigmond összes prózai kísérlete.)

Mikszáth tehát Gyulai (és később a nyomdokaiba lépő Péterfy Jenő) ellenhatásaként ezért rajzol ideáljáról eszményített képet. Ebben az sem zavarja, hogy ő éppannyira kevés megértést mutat Kemény Zsigmond iránt, mint Gyulai és Péterfy Jókai iránt. Elfogultságaik azonos gyökerűek, csak más-más irányúak. Mikszáth elfogultsága természetesen az életrajzban megjelenő irodalomtörténeti értékrendet ingataggá teszi – anélkül persze, hogy a saját Jókai-értékelését megbillentené, sőt, eltérítené. Itt jegyzem meg, hogy a lassan két évszázados Jókai-kérdés irodalmi kulminációja jobbára nem más, mint az, hogy mennyire igaz életművére a következő megállapítás: Jókai részleteiben kitűnő prózaíró, regényírói alapmagatartása azonban már nem felel meg a korszak összetett irodalmi követelményeinek, hiányzik belőle a lélektan, a következetesség, az ember és világ tépettségének

kifejeződése. Az 1970-es években Németh G. Béla azt is szemére hányta Jókainak, hogy naivságnak álcázott ravaszság az, ami szilárdítja életművét.

Nem lehet elégszer aláhúzni, hogy Mikszáth mintegy az irodalmi elődkereséshez kapcsolódva talált döntő motívumra, mintára Jókaiban: az általa létrehozott irodalmi térben ezerszer mozgott inkább otthonosan, mint bárki máséban. Tudvalevően érzékeny személyiség volt, a próza, a kispróza kipróbált mestere, akinek volt érzéke a nagyobb térfogatú művek iránt is, csak éppen a Jókai-affinitás kizárta, hogy szeme legyen Keménynek az elbeszélő próza átalakítására tett robosztus erőfeszítéseihez. Ízlésétől merőben idegen (és talán ellenséges) jelenségnek érezte, ez magyarázza esztétikai, eszmei szembefordulását vele. Vagyis a magyar próza és regény történeti folytonosságának megőrzőjeként nem Keményt, hanem Jókait gondolta.

Visszatérve még egy röpke gondolat erejéig a Jókai–Kemény antagonizmushoz: az irodalmi emlékezetben Jókai élesebben rögzült Keménynél – a *Férj és nő*, de még a részletek varázsát ontó *Ködképek a kedély láthatárán* is jobbára egyetemi tananyaggá vált, ha tetszik, nemesedett. Szerzője pedig sötéten lobogó árnyfigurává vált, kinek tolla alatt egy soha meg nem valósult gigantikus prózai lehetőség torzója csikorgott.

3.

Mikszáth fáradozása korántsem irányult arra, hogy Jókai művészetében mélyen elmerüljön. Nem irodalomtörténeti vitában kívánt állást foglalni, műbemutatásai elnagyoltak, Jókaival kapcsolatos észleleteit az motiválta, hogy közte és önmaga között rokon folyamatokat látott meg, Keménnyel viszont nem. Beállítottsága érzületi, amit az is mutat, hogy voltaképp nemigen bocsátkozott aprólékos esztétikai, kritikai elemzésbe. Nem kritikus volt, és ha kritikusa is olykor a regény lapjain hősének, azt írói eszközzel viszi véghez. Mindenekelőtt azzal, hogy erős ecsetvonásokkal festette föl a kor színeit, hősies vagy éppen hétköznapi díszleteit Jókai mögé; a mű hátterét Jókai *történeti kora* képezi, a kor hatásos drámai és olykor gigantikus eseményeinek menetében mozgatja hősét. Hőse korában kalandozik. Mikszáth igyekezett megtartani ígéretét: élet és kor, *irodalom és történelem* kölcsönhatásának a fölfejtését. Jókai megjelenítésében, alakjának megformálásában is könnyen megragadható és világos a szempontja. Mikszáth úgy gondolta, hogy Jókai életének uralkodó élményei egybeesnek írói világának sarokpontjaival, főbb jellegzetességeivel; logikusan gondolta ebből azt, hogy Jókai élettörténetének írói,

irodalmi újrafogalmazása során regényeinek rendkívüli világa is megelevenedik. S ebben nem tévedett; kezére játszott Jókai: saját személyes tulajdonságaival és egyéni hajlamaival, azzal, hogy élete szinte maradéktalanul fölszívódott a műben, eggyé vált a művel.

Hogyan következnek az alkotómunka fázisai egymás után, miképpen jön létre a Jókai-féle írásvilág, mitől vált korának a legolvasottabb írójává Jókai? – alapvetően ezek Mikszáth kérdései az író-Jókaihoz. Mesteri érzékkel választ alkotói periódust a bemutatáshoz: a legjobbakra is csüggesztően ható önkényuralom évtizede ugyanis minden tekintetben Jókai legnagyobb korszaka. A regényíró óhajtó módjával akkor azonosul a legszélesebb hazai olvasói tábor. „Jókai szerencsés volt abban, hogy meg tudta találni minden időben a szükséges témát”[2] – állapítja meg általában is Mikszáth, de ez kiváltképp igaz lehet erre a történelmi pillanatra. A Bach-korszakban, mondhatni, az irodalom és a politika helyére lépett; ez a körülmény szinte beláthatatlan távlatokat nyitott meg Jókai szívbe markoló patriotizmusa előtt. Amikor a nemzet politikai vezetői jobb híján, mert nem tehettek mást, a tétlen ellenállást választották, ő a reformkori eszmék nyílt vállalása mellett tört lándzsát az *Egy magyar nábob*bal (1853–1854). A *Politikai divatok* (1862) sikeréhez – teszi hozzá Mikszáth – még a cenzúra is tevékenyen hozzájárult. A teljes szöveg kinyomtatását ugyanis nem engedélyezték, ezért a húzásokkal és kihagyásokkal történt kiadás hazafias tetté válhatott. A közönség fantáziáját – mondja Mikszáth –, akkor már újabb regénye, *Az új földesúr* (1862) tartotta izgalomban.

Mikszáth talán leginkább e mű boncolgatásával mutat rá Jókai alkotásmódjára, írói gondolkodására. Leszögezi, hogy Jókai regényeinek megtervezésekor először arra volt kíváncsi, vajon új műve fölkeltheti-e az olvasó érdeklődését. „Úgy kell őt felfognunk, hogy mikor nagyobb alkotáshoz kíván fogni, mindenekelőtt gondosan felteszi magának a kérdést: Miről szeretne most a közönség olvasni, és mi szükséges ébrentartására? Előbb a miliőt dönti el. Csalhatatlan abban az érzéke.”[3] Az alkotómunka három lépcsőfokát a téma kiválasztása, a szereplők meghatározása és a cselekmény kialakítása jelenti. Mikszáth érzékeli, hogy Jókainak azért kevés a teljes értékű alkotása, mert romantikus művészi képzeletét nem regulázta meg, hanem olykor a mesefűzés kárára szabadon engedte. Legfőbb gondja az volt, hogy a vezéreszme „el ne homályosodjék”. A meseszövés közben csakis erre ügyelve a kompozíciót elhanyagolja, keveset törődik vele. Mikszáth e ponton

[2] Mikszáth Kálmán, *Jókai Mór élete és kora*, Kossuth, Bp., 2011, 259.
[3] *Uo.*, 261.

is roppant engedékeny. Szerinte Jókait az olvasó előtt káprázatos stílusa azonban minden esetben megvédi: „Nekem mindegy az összefüggés, nem törődöm a mesével. Én a Jókai hangját akarom hallani, éppúgy, mint a Blaháét. Az gyönyörködtet s üdít fel”[4].

Mikszáth korántsem volt rövidlátó, amikor a népszerű, sőt a kortársak, olvasók által intézményesített író alakját helyezte előtérbe. Több mint évszázados Jókai-könyvének tartós sikeréhez mindenesetre hozzájárult az a tény, hogy hőse a művelt olvasók szemében azóta sem került ellentétbe a XIX. századi regényirodalom hazai ideáltípusát megtestesítő elbeszélő mítoszával. Jókai elszánt védelmezője Mikszáth, kedvvel, meggyőződéssel építette, növesztette a legendát, korántsem akart vagy tudott más értelmezést adni annál, amelyet fél évszázad olvasói hagyománya kialakított előtte. De hozzátette ehhez a képhez és képzethez a magáét, mégpedig saját írói és élettapasztalatán átszűrve. Nem tagadta meg az életrajzban sem, hogy Jókaitól elsajátított tradíciót éli meg otthonosan: nem pusztán azért, mert az ő műveiben is az írói egyéniségé a legfőbb stilizáló szerep, és továbbviszi Jókaiból a jellemrajz megalkotásának mozdulatait, a tipizálás fölényes képességét. Hanem továbbviszi azt is, amivel a Jókai-hatás kirekeszt más jelentős művészi erőfeszítést is, vagy fogalmazzak enyhébben: akik a Jókaihoz kapcsolható eszményítés kárvallottjai irodalmunkban.

4.

Azon persze nincs csodálkozni való, hogy egy Jókai-életrajzban a lényeget a főszereplő főhős irodalmi teljesítményének előnyös értékelése képezi. Mikszáth géniuszt formál Jókaiból a több száz lapos szöveg jelentékeny hányadában. Kortárs bírálói egyébként – mondhatni: szinte ösztönösen – azt vetették a szemére, hogy hősének emberi jellemét kicsinyíti, vagyis jellemét kevéssé szilárdnak rajzolja, életmű és élet ellentétét, kettősségét pedig néhol megütközteti. Ezzel szerintem Mikszáth csak azt tette, amit valamennyi okos életrajzíró megtesz: utat enged az emberi életet meghatározó véletlenszerűségnek. Nem állt szándékában sem fölöslegesen drámai hatást elérni, sem elvékonyítani az emberi alakot, a személyiséget a mű mögött. Ez tehát nem olyan vonás, amelyet az életrajz szerzőjének a szemére kellene vetni. Mikszáth rájöhetett írás közben arra, hogy épp az életrajzi regény műfaja állított előre nem látható csapdákat a számára. Hogy ez a veszélyérzet aztán mennyire áthatotta munkája során, és azután is, miután letette a tollat – ismét

[4] *Uo.,* 263.

emlékeztetnék azokra a külső egyeztetésekre, amelyek a könyv közrebocsátást végül is megelőzték.

Amit már dolgozatom legelején az életrajzi regény megírásának sarkalatos feltételeként említettem, magában foglalja az értelmezés egyik lehetséges kulcsát is: az életrajz szerzője és a bemutatott személyiség között fönnálló viszonyt az alkotói világképek közeli rokonsága nemcsak fölerősíti, hanem fokozza is. Kosztolányi Dezső 1907 januárjában a *Budapesti Napló*ban első benyomásait rögzítve azt írta a még nyomdaszagú könyvről, hogy „(...) Mikszáth mosolygó nyugodtsággal mintegy az asztalra könyökölve beszél Jókairól, a gáncs nem bántó, a méltánylás pedig aranyat jelentő érték, s mind a kettő közöttük marad, mintha csak két fejedelem bizalmas beszélgetését hallanók”[5]. Kosztolányinak igaza volt: Mikszáth egy sajátosan létrejött, a Jókai-olvasásból kibontott a hangulatba, érzületbe történt beleképzelés erejével kitágította a tényszerűség korlátait, és bontotta ki Jókai „életregényé”-t, vagyis szerintem a szépirodalmi életrajz általa képviselt változata azáltal hódítja meg az olvasót, hogy a bemutatott író univerzumát, Jókaiét, olyan eszközökkel szemlélteti, amelyek korántsem ismeretlenek a közönség előtt, mi több, eredetük a jellemzett író munkásságában paradigmatikusan föllelhető.

De persze Mikszáth ezzel együtt is tudatában volt annak, hogy nem adható végleges kép senkiről: nem adhatott még ő sem az ideáltípussá emelt Jókairól sem ilyet.

Az utókor olvasói tapasztalata szerint viszont – és itt visszautalok Illyés Gyula nagyszerű *Petőfi*jére –, a műfaj, az életrajzi regény vagy a regényes életrajz kettős tükre egymásba játssza megmintázó és megmintázott arcmását.

[5] Kosztolányi Dezső, *Mikszáth Kálmán*, Budapesti Napló, 1907. január 9.

Merva Attila

Jókai műveinek szlovák fordításai a 19. században[1]

Az első műfordítások a szlovák sajtóban

A magyar nyelvű művek első fordításai igazából az 1860-as években jelennek meg a szlovák időszaki sajtó hasábjain. Bár korábban is fordítottak magyarból, de elsősorban külföldi írók műveinek magyar fordításait ültették át szlovákra. Az első magyar irodalmi alkotás, melyet szlovákra fordítottak és közöltek, Vörösmarty Mihály *Szózat*a volt, melyet Michal Mácsay fordított le *Ozyv* címen, és a *Szózat* egyéb idegen nyelvű fordításaival egyetemben a Vasárnapi Újság és a Pesti Napló mellékleteiben kezdte el megjelentetni. A költemény fordítása Vörösmarty halálának ötödik évfordulója alkalmából keletkezett.

„A mód, ahogy ezt a költeményt a korabeli sajtó prezentálta, tükrözte az erősödő magyar nacionalizmust, amely az 1848–1849-es szabadságharc leverése után sem mondott le céljainak megvalósításáról. A *Szózat*, amely magas művészi szinten és érzelmileg hatásos formában vetette fel a magyarság sorskérdéseit és a magyar hazafiság eszményét, hatásos eszköznek bizonyult ennek terjesztésére a történelmi Magyarország nemzetiségei között. E célnak volt alávetve Mácsay fordítói koncepciója. A költemény kulcsszavát, amellyel a szerző olvasóit megszólítja, a »magyar«-t Uhornak fordította. Ezzel a költemény magyar vonatkozású problematikáját a történelmi Magyarország teljes lakossága, tehát az idegen ajkú nemzetiségek problematikájának szintjére emelte. Mácsay *Szózat*-fordítása, amelyet a magyar sajtó széles körben propagált, felkeltette a szlovák értelmiségiek figyelmét. Valószínűleg ezért közölte a Budán megjelenő *Cyrill a Method* című folyóirat melléklete, a *Priateľ školy a literatúry*, amelyet Andrej Radlinský szerkesztett

[1] A szöveg nagyrészt doktori disszertációm része, melyet 2014. augusztus 27-én védtem meg a révkomáromi Selye János Egyetemen. (*A szerző)*

és adott ki. A fordítást rövidesen közölte a *Sokol* című irodalmi folyóirat is, amelyet Pavol Dobšinský adott ki Selmecbányán (Banská Štiavnica). Mácsay fordítását a *Sokol* hasábjain Andrej Sládkovič *Ohlas na Ohlas* című költeménye követte, amelyben a szlovákok viszonyát hazájukhoz szlovák szempontból vetette fel."[2]

Az ezernyolcszázhatvanas években a magyar nyelvű irodalmi alkotások szlovák fordításai csak kis számban jelentek meg a szlovák folyóiratok hasábjain. Ennek egyrészt a szlovák időszaki sajtó fejletlensége volt az oka, másrészt a szlovák nyelvű olvasók többsége eredetiben olvasta a számottevőbb magyar műveket (ez a jelenség egészen a Monarchia megszűnéséig tartott). Az irodalmi lapok rövid élettartama szintén befolyásolta a műfordítások elterjedését. Az 1860-as évek szlovák sajtóéletének gyermekbetegségeiről beszélhetünk, melyek a már többször említett intézményes háttér tartós hiányából (is) fakadtak.

Az 1870-es évek közepétől egyre élénkebbé válik a magyar nyelvű irodalmi alkotások fordítása és közlése a szlovák időszaki sajtóban. Ez a jelenség az *Orol* (Sas) című irodalmi folyóiratnak és kiadó-szerkesztőjének, Andrej Truchly-Sytnianskynek köszönhető, aki több nemzet irodalmának jelentős alkotásait igyekezett lefordíttatni és terjeszteni (sokszor az olvasók kívánságainak ellenében). Az *Orol* által elindított folyamat egyre élénkebbé vált, és az 1870-es évek közepétől a Monarchia széthullásáig több számottevő irodalmi alkotás is megjelent a (nem a magyar kormány által kiadott és szerkesztett) szlovák folyóiratokban. A rövid életű *Dunaj* (Duna) című szépirodalmi havilapból sem hiányozhattak a magyar szerzők műveinek fordításai. A lírai alkotókat Arany, Petőfi, Kiss József, míg a prózát Jókai és Gáspár Imre képviselték.

Ami viszont nagyobb figyelmet érdemel, az a mártoni konzervatív iskola képviselőinek folyóiratában, a *Národnie Noviny*ben (Nemzeti Újság) megjelenő műfordítások jelenléte, amely nem volt ugyan számottevő, ám az 1870-es és '80-as évektől feltűnik egy-egy Petőfi-vers, Jókai- és Mikszáth-próza. Mondanunk sem kell, hogy ezek fogadtatása a konzervatív kritika részéről (Vajanský, Škultéty) általában negatív volt, s ennek hangot is adtak. A színvonalas *Slovenské Pohľady*

[2] A *Szózat*-fordításról bővebben lásd: Karol Tomiš, *A magyar irodalom a szlovák kultúrában I., 1860–1918*, Bratislava, VEDA, Vydavateľstvo SAV, Ústav svetovej literatúry SAV, 2000 13–14. (A későbbiekben: Karol Tomiš, *A magyar irodalom...).* A kötetben olvasható *Ozyv* címen fordítással egyetlenegy forrásban sem találkozhatunk, mindenhol *Ohlas* címen említik a *Szózat* szlovák fordítását, valószínű, hogy a Vasárnapi Újság és a Pesti Napló még *Ozyv* címen hozta le, ám a szlovák nyelvű kiadványok már *Ohlas* címmel jegyzik.

(Szlovák Szemle) című, turócszentmártoni konzervatívok által kiadott irodalmi folyóirat a két főszerkesztőjének (Vajanský, Škultéty) magyar- és államellenes nézetei okán 20 évig egyetlen műfordítást sem közölt magyar szerzőtől.

Jókai műveinek fordításai az időszaki szlovák sajtó hasábjain

Az alábbiakban Jókai műveinek szlovák fordításait szeretnénk áttekinteni, különös tekintettel a szlovák időszaki sajtóban megjelent műfordításaira. A kiegyezést követően Jókai volt az egyik legolvasottabb magyar szerző a szlovákság soraiban, még akkor is, amikor a véleményformáló túrócszentmártoni sajtóorgánumok szerkesztői a magyar asszimilációs törekvések egyik fő élharcosának tartották. Őt csak Mikszáth Kálmán előzte meg. Erről így ír Rudolf Chmel: „A legnépszerűbb természetesen Jókai és Mikszáth volt, habár a regényeikből nagyon keveset fordítottak le (Jókaitól például a *Páter Péter*t, *Az új földesúr*t, a *Fortunátus Imré*t, Mikszáthtól kisebb elbeszéléseket, novellákat és regényeket, mint például *A lohinai fű*, *A jó palócok*, a *Tót atyafiak*, a *Szent Péter esernyője*, *A gavallérok* stb.). A folyóiratokban az államfordulatig Jókaitól mintegy 120, Mikszáthtól kb. 125 fordítás jelent meg. Mikszáth esetében bizonyára az is közrejátszott, hogy prózai műveinek nagy részében sok a szlovák vonatkozás, és az író Budapesten számos szlovák értelmiségivel tartott kapcsolatot. Általában a magyar prózát több tulajdonsága miatt is kedvelték (a romantika erős utóhangzása, a mesemondás művészete, az anekdotizmus stb.)”[3].

Jókainál maradva: a 120 körüli fordítás nem egész négy évtized alatt tekintélyes számadat, ismét Rudolf Chmel statisztikai adataira támaszkodva nézzük meg, hogy milyen arányban osztódott el az egyes folyóiratok között. „A legtöbbet természetesen a Horňánsky szerkesztésében megjelenő *Slovenské noviny* közölte (24), majd sorrendben a *Vlasť a Svet* (23), a *Svornosť* (20) és a *Krajan* (11) következett. A *Národnie noviny* tizenegy fordítást hozott Jókaitól. A többi lap csak egy-három fordítást közölt (nem számoljuk ide a tizenegy, könyv alakban megjelent fordítást és a sárosi tájszólásban megjelent fordításokat).”[4]

[3] Vö. Rudolf Chmel, *Két irodalom kapcsolatai*, Bratislava, Madách, 1980, 154–155. (A későbbiekben: Rudolf Chmel, *Két irodalom...*)
[4] *Uo.*, 148.

Mivel a szlovák sajtóban megjelenő Jókai-művek összességéről nincs rendszerezett bibliográfiai forrásadatunk, ezért csak a fentebbi (szűkebb) források alapján tudtunk utalni az egyes műfordítások megjelenésének helyére és idejére. Tanulmányunk következő részében a könyv alakban megjelent fordításokat szeretnénk áttekinteni, melyek megjelenéseit már nem fedi ekkora homály, mint a folyóiratokban közölt művekéit. A fentebbi számadatok alapján azonban elmondhatjuk, hogy a kortárs szerzők műfordításainak gyakori közlése ellenére Jókai művei semmit sem veszítettek népszerűségükből a szlovák nyelvű olvasók körében. Ez a tény ugyan a kormánylapok tevékenységének köszönhető, mégis láthattuk, hogy egyes, elsősorban szlovák tematikájú, szlovák nyelvi környezetben játszódó művei utat találtak a konzervatív, nemzeti vonalat képviselő folyóiratok szerkesztőségeihez is (*Dunaj, Národnie noviny*). A recepció nem volt igazán összhangban a művek valódi mondanivalójával, és viszonylag ambivalensnek bizonyult. A szlovák nemzeti vonal nem túlságosan értékelte Jókai és általában a magyar szerzők pozitív szlovák szemléletét, ezért inkább szembehelyezkedő álláspontot foglalt el. Ez ugyanúgy vonatkozott a szlovák irodalmi művek magyar recepcióira is, ezért egyfajta kölcsönös elfordulás vehető észre a korszak irodalmi életében.[5] Ez a jelenség kisebb-nagyobb szünetekkel napjainkig tart, annak ellenére, hogy 1918-at követően a szlovákok irodalmi élete is intézményes keretek között fejlődött.

Jókai regényeinek (könyv alakú) szlovák fordításai

Jókai műveinek szlovák átültetése, mondhatni, „nagyipari" módon zajlott, elég, ha csak a fentebb említett közel 120, sajtóban megjelent műfordításra utalunk, de azt is le kell szögeznünk, hogy Jókai korának és országának egyik legnépszerűbb írója, publicistája volt, s ez a tény rányomta bélyegét műveinek terjesztésére. Bár kizárólag magyar nyelven alkotott, az országban élő nemzetiségek tagjainak nagy része már a fordítások előtt eredetiben is olvas(hat)ta regényeit. Népszerűsége és széles körű publicitása azonban nem jelentette azt, hogy a szlovák irodalom „hivatalos" képviselői (a turócszentmártoni nemzeti vonal köré tömörülő értelmiségiek) el is

[5] Erről bővebben lásd: Rudolf Chmel, *Literárne vzťahy slovensko maďarské: Dokumenty z 19. a zo začiatku 20. storočia*, Martin, Osveta, 1973, 43–46. (A későbbiekben: Rudolf Chmel, *Literárne vzťahy...*)

ismerték volna, bármennyire is baráti hangon írt a szlovákságról. Ennek elsősorban politikai okai voltak, melyeket nem feladatunk taglalni, csak szerettünk volna rámutatni arra a sokszor értelmetlen szembenállásra, amely a korabeli magyar és szlovák irodalmi életet egyaránt jellemezte. „A szlovák–magyar antagonizmus ebben az időben oly kritikus stádiumába lépett, hogy együttműködésre vagy egymás kölcsönös megismerésére gondolni sem lehetett."[6] Ebben a légkörben születnek meg a Jókai-regények szlovák fordításai, melyben jóindulatú recepcióra aligha számíthatnak a kritika részéről. Mégis egy egészen érdekes műfordítói kezdeményezés indul meg éppen Turócszentmártonból, ahol Gustáv Izák irodalombarát ügyvéd fordításában és kiadásában a *Románová bibliotéka* című sorozat második köteteként 1883-ban napvilágot lát Jókai *Páter Péter* című regényének szlovák változata *Páter Peter* címmel. Ez volt az első könyv alakú, szlovák nyelven kiadott Jókai-regény, melyet ugyancsak Gustáv Izák fordításában és kiadásában 1885-ben *Az új földesúr* szlovák változata, a *Nový zemský pán* követett. Gustáv Izák kezdeményezése egyedülálló volt, hiszen sorozatával a magyar- és a világirodalom jeles műveit akarta elérhetővé tenni az igényesebb szlovák olvasók számára. „A sorozat 1883-tól 1885-ig jelent meg Turócszentmártonban, és három év alatt hét kötetet hozott Gogoltól, Turgenyevtől és Jókaitól. Bár a sorozat harmadik kötete után Izák megszüntette kiadói tevékenységét, a sorozat folytatásáról a turócszentmártoni magyar nyomdász és könyvkereskedő, Miskóczi Ferenc gondoskodott."[7]

Időrendben haladva a következő könyvet már a budapesti Magyarországi Szlovák Művelődési Egyesület adta ki 1886-ban *Romantické obrázky z dejepisu Uhorska* (*Romantikus képek Magyarország történetéből*) címmel. E mű komoly kritikai állásfoglalást váltott ki a szlovák nemzeti sajtó hasábjain, például maga Vajanský éles kritikával illette a *Národnie novin*yben Jókai történelemszemléletét. Bár Vajanský ismert volt magyarellenes nézeteiről, a mérsékeltebb hangú értelmiség képviselői körében megfogalmazott Jókai-kritika már nem a szerzőnek vagy az ő magyarságszemléletének volt köszönhető. A Jókai-művekben tovább élő romantika már nem felelt meg a század nyolcvanas éveiben egyre inkább változó irodalmi ízlésnek. A szlovák értelmiség köreiben egyre inkább a realista ábrázolásmód kezdett el hódítani, háttérbe szorítva az addig uralkodó romantika jegyében született alkotásokat. Ez mégsem jelentette Jókai népszerűségének rohamos csökkenését. Továbbra is előszeretettel fordították műveit.

[6] Vö. Chmel, *Két irodalom...,* 102.
[7] Vö. Tomiš, *A magyar irodalom...,* 28.

„Félévszázados írói tevékenységét 1894-ben ünnepelte az egész ország. Ez alkalomból František Otto Matzenauer lefordította és a *Lacné čítanie* (*Olcsó olvasmányok*) füzetes sorozatban Nagyszombatban kiadta *Imrich Fortunátus. Denník starého pána ex anno 1522* című áltörténelmi novelláját. Néhány évvel később *Pekné rozprávky* (*Szép elbeszélések*) címmel Daniel Bachát átültetésében az *Užitočné a zábavné čítanie pre slovenský ľud* (*Hasznos és szórakoztató olvasmányok a szlovák nép számára*) című sorozatban Méhner Vilmos kiadásában Budapesten megjelent három kisprózája a *Dve vŕby* (*A nagyenyedi két fűzfa*), *Víla morského oka* (*A tengerszemű hölgy*) és a *Jeden pán a jedna pani* (*Egy úr és egy hölgy*). Jókai kisprózáira összpontosította figyelmét Liptai Lajos és Mikó Pál is, akik Sáros megyei nyelvjárásra fordították műveit. Az előbbi *Dvojrohoví človek* (*A kétszarvú ember*), az utóbbi *Za šľebodu* (A szabadságért) címmel válogatást adott ki elbeszéléseiből. Mindkét kötet a *Naša Zastava* (*Zászlónk*) című újság mellékleteként jelent meg."[8]

Időrendben haladva könyv alakú szlovák fordítások kapcsán nem kerülhetjük meg a cseh nyelvű fordításokat sem, melyek szintén eljutottak a szlovák olvasókhoz, mi több, némelyikről még neves szlovák irodalmárok (Škultéty) is írtak a szlovák nemzeti sajtó hasábjain. A század nyolcvanas éveinek második felére tehető a cseh–szlovák kapcsolatok megerősödése. Ez mindenekelőtt kulturális vonalon kezdődött (csak később vált egyre inkább politikai programmá), melyet még anno Kollár, Šafárik és Štúr kezdett el művelni, később ezt az „örökséget" a turócszentmártoni konzervatívok folytatták. A cseh sajtó, a cseh nyelvű kiadványok egyre inkább kezdtek elterjedni a szlovákság (főként az evangélikus értelmiség) köreiben. Több más világirodalmi alkotást is egyre inkább a cseh fordítások révén ismertek meg. A prágai Gustáv Narcis Mayerhoffer volt az, aki épp a 1888-tól kezdve egészen 1928-ig fordította Jókai műveit. Az első ilyen kötet 1888-ban jelent meg, *Az akik kétszer halnak meg* című regényt *Včera a dnes* címmel jelentették meg Prágában. Ez az átültetés szinte azonnal eljutott a szlovák olvasóközönséghez is, nem sokkal azután Jozef Škultéty a *Národnie noviny* hasábjain komoly recenziót közölt a regényről. Mayerhoffer ezen kívül közel 30 Jókai-kötetet fordított le cseh nyelvre, illetve összesen 59 kötetet és 259 folyóiratban megjelent fordítást jegyez a magyar irodalomból.[9]

[8] *Uo*., 29–30.
[9] Vö. Rudolf Chmel, *Literárne vzťahy...,* 386.

Amint láthattuk, 1918-ig széles körben fordították Jókai műveit, bár tény, hogy leginkább a kormány által fenntartott folyóiratoknak, egyesületeknek és kiadóknak a jóvoltából. A szlovák értelmiség mérvadó sajtóorgánumai és kiadói csak egy-egy művét jelentették meg, és sajnos igazságtalanul voltak ellenszenvesek Jókai műveivel vagy személyével szemben. Ez nagyrészt az akkori politikai elit nemzetiségi politikájának volt köszönhető, amely az említett asszimilációs céljai eléréséhez többször is „igénybe vette" a magyar romantika irodalmi alkotásait, például Petőfi és Vörösmarty líráját vagy épp Jókai prózáját. Valószínűleg ez is oka lehetett a részleges elfordulásnak, illetve ellenszenvnek. Az első világháborút követő események, a Monarchia széthullása és Csehszlovákia megalakulása gyökeresen megváltoztatta az addigi viszonyokat. Az utódállam a reciprocitás elvét követte, és ettől a kezdve a szlovák irodalom került a támogatott státuszba és a magyar irodalom évtizedekig épített kiadói, fordítói, kereskedő hálózata egy csapásra semmivé lett.

Felhasznált irodalom

Rudolf Chmel, *Két irodalom kapcsolatai*, Bratislava, Madách,1980.

Rudolf Chmel, *Literárne vzťahy slovensko maďarské: Dokumenty z 19. a zo začiatku 20. storočia*, Martin, Osveta, 1973.

Rudolf Chmel, *Paralely a konfrontácie*, Bratislava, Slovenský spisovateľ,1986.

Sziklay László, *Szomszédainkról: A kelet-európai irodalom kérdései*, Bp. Szépirodalmi,1974.

Karol Tomiš, *A magyar irodalom a szlovák kultúrában I., 1860–1918*, Bratislava, VEDA, Vydavateľstvo SAV, Ústav svetovej literatúry SAV, 2000.

Bodnár Ildikó

JÓKAI ÉS A PALÓC VILÁG

Jókai Mór a palóc vidék peremén született – hagyományosan a Vág vidéke tekinthető a palócság nyugati határának – művelt nemesi családban. A palóc népcsoport képviselőivel először Komáromban eltöltött iskolás éveiben találkozhatott, de erre a szakirodalomban nem találni utalást. Korai, népies hangvételű novelláiban a komáromi, a csallóközi és – tanulmányainak helyszínei nyomán – a Pápa, illetve Kecskemét környéki nyelvjárások elemei tűnnek fel.[1] Regényeiben a csak később megjelent palóc szavak között jó néhány jellegzetes tájszóval és több, a palóc nyelvjárási ejtést érzékeltető formában leírt szóalakkal, mondattal is találkozunk. Ám Jókainak a palóc világgal való kapcsolata ennél sokrétűbb, ahogy a következőkben olvasható.

Az első, kényszerű utazás palóc vidéken

A szabadságharc bukását követő, a fél országot érintő bujdosása során Jókai hosszabb időt, pontosan négy hónapot töltött el egy kis palóc faluban, a Bükk hegységben található Tardonán. Ahogy maga írja: „Október elején 1849-ben a borsodi Bükkben voltam. Tardonának hívják a falut... Jó, becsületes kálvinista palócz kurta nemesek lakják, a kik maguk szántanak, vetnek...”[2] Több forrást is idézhetünk e tartózkodás kapcsán: „A Jókai-szövegekből rekonstruálhatóan augusztus utolsó napjaiban érkeznek Tardonára. [Laborfalvi] Róza éppen Róza-napkor indul vissza Pestre, a szabadulást jelentő menlevelet pedig éppen karácsonykor hozza meg. A falut karácsony után, de még újév előtt hagyják el véglegesen. (Érdemes

[1] N. Dely Zsuzsa, *A fiatal Jókai nyelve és stílusa*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1969, 23–24. Továbbá: *Jókai-enciklopédia*, szerk. Balázsi József Attila – Kiss Gábor, Bp., Tinta Könyvkiadó, 2020, 6.

[2] Jókai Mór, *Az én életem regénye, Jókai Mór hátrahagyott művei V.,* Bp., Révai Testvérek Irodalmi Intézet Rt., 1912, 279–280.

figyelni Jókai különös vonzódására a jelképes dátumok, a regényesen sorsszerű egybeesések iránt!)"[3] Tardona egyike volt a Bükkben megbúvó palóc falvaknak.

És még egy idézet a település kapcsán: „»Tardonára menjetek emberséget tanulni!« – mondogatta még később is Jókai az őt körülvevő, érdeklődő barátoknak. Ez a szólás a mai napig él a Tardonán élő emberek szívében"[4].

Jókai Mór több művében is megörökíti e bükki tartózkodást, legkorábban az *Egy bujdosó naplója* egyes részeiben. Ez a mű 1851-ben, Sajó álnév alatt jelent meg. Talán érdekes még megjegyezni, hogy az álnevet nem – amint gondolhatnánk – a közelben folyó *Sajó* nyomán vette fel Jókai, hanem számkivetett sorsára is utalva mint ehhez illő, elég gyakori *kutyanevet* választotta magának jelképesen. Vagy ahogyan 1889-es, a bujdosás hónapjait szintén felelevenítő, *A tengerszemű hölgy* című regényében olvashatjuk: „...Az utamról le nem lépek. Ha a nevem alatt nem írhatok, írok a gazdám kutyájának a neve alatt: leszek »Sajó«: ugatni fogunk, ha nem beszélhetünk, de el nem hallgatunk"[5].

Az *Egy bujdosó naplójához* visszatérve: a Bükk szépségeit ecsetelő sorokat a műből kiemelten olvasva először alig sejthető az az egész magyarságot érintő s egyúttal személyes tragédia, amely e tardonai tartózkodás hátterében áll. „A legmagasabb hegytetőn állok, egy meredek sziklaszálon... Milyen messze látni innen!" Csakhogy a színekben és színárnyalatokban oly gazdag leírás végén ott áll ez a mély szomorúságot tükröző mondat: „Bizony szép ország volt egykor az én hazám". Az idézett sorok *A bujdosó tanyája* című fejezet harmadik részében olvashatók.

> A láthatár szélén a Kárpát bércei ülnek hosszú sorban mint ezüstkoronás királyok átlátszó kék trónusokban. Egy hosszú fehér felhővonal lebeg előttük... Innen rajtok világoskék halmok, a felföld fenyvesei végtelen távolban. Még közelebb a gömöri hegyek, ködös lilaszínben, a távol tokaji hegyek, árnyékban tartva egy fölöttük álló sötétkék felhőtől, idább a Bükk rengetegsége, vörösre festve már az őszi deres harmattól, a sötét száraz színből itt-ott látszik ki egy halványodó hársfa.
>
> Az alacsonyabb halmok csíkos szalagokra szántva, a friss szántás feketéje között, néhol a csírádzó korai vetés eleven zöld színszalagjával.

[3] Porkoláb Tibor, *A bujdosó Jókai* = https://epa.oszk.hu/02000/02030/00027/pdf/HOM_-Evkonyv_32_526-534.pdf [2025. 05. 09.]

[4] Lanor, *Jókai Mór és Tardona* = https://tardona.blog.hu/2013/03/21/jokai_mor_es_tardona [2025. 05. 09.]

[5] Lásd: Jókai Mór, *A tengerszemű hölgy*, 14. fejezet.

> És szerte a völgyekben az elszórt falvak, fehér házaikkal, karcsú tornyaikkal; a keletnek fordult hegyoldalakban a világoszöld szőlők. S mindez, átlátszó aranyszínű ködbe mártva a lemenő naptól.
>
> Bizony szép ország volt egykor az én hazám.

Hasonló leírás található a negyedik rész elején is, s ott is megszólal a számkivetett ember keserűsége. A színek helyett itt a némaságot kiemelő hanghatások és a tagadó elemek dominálnak:

> Ez a kolostor környéke legkedvesebb helyem.
>
> Fél napig elfáradok idáig: hogy a nap másik felét itt tölthessem. Alig látok itten embert, azt is százölnyi magasból, úgy látszik ide, mint egy kis mászó bogár.
>
> Hallgat körültem az egész világ, emberhang nem zavarja meg a csendet soha, csak a vadmadarak füttye s a virágról virágra szálló darázs dongása szól körülem. Oly jólesik nem hallani kívülök semmi szót.
>
> Egy hónap óta nem tudok semmit azokról, amik e bérceken kívül történnek. Azóta könyv nem volt a kezemben, hírlapot nem láttam, emberrel nem beszéltem, aki a falu határán kívül lett volna. Úgy élek itt, mint puszta szigetben a tenger közepén. Semmiről sem tudok semmit.

A fenti soroknál is részletezőbben, Tardona nevét is többször említve ír erről az időszakról Jókai a már idézett, nagyobb részben önéletrajzi vonatkozású, *A tengerszemű hölgy* című regényében. Az alább következő részletnek is van egy igen fontos mondata, mindjárt a tizedik fejezet elején (amit később a nyomaték kedvéért meg is ismétel ugyanennek a fejezetnek a végén): „Egész hadművelet kellett ahhoz, Világosvártól eljutni odáig, ahol a világnak nincsen szája…”

> Volt egy kis falu a borsodi Bükk mélyén, Tardona, amelynek még a neve sem volt feljegyezve Karacs Ferenc térképén. Itt épített magának egy kis házat a Nemzeti Színház kitűnő komikusa és színpadi festője, Telepi, azzal a szándékkal, hogy a zivataros időkben a családját ott rejti el. El is küldte oda, amint a muszkák bejöttek, a feleségét és fiát, Károlyt, aki akkor fiatal festőtanítvány volt. Telepi adta a feleségemnek azt a bölcs tanácsot, hogy ha egyszer „kiesik a világnak a feneke”, engemet is vigyen oda, ott senki sem talál rám – Tardona nem vett részt a forradalomban…
>
> Még aztán Miskolcon is keresztül kellett hatolnunk a muszka táboron. Itt lakott a nőmnek az atyja, a derék tudós Laborfalvi Benke tanár. Ő igazított bennünket a Tardonába vezető útra. Öt óráig haladtunk a sűrű erdőségek között előre; se egy emberi lak, se egy dűlőút nem látszott sehol, a kanyargó völgyet egy patak szelte át, melynek hol a jobb, hol a bal partján vonult végig az út, természetesen híd nélkül,

> a gyalogjárók kényelmére nagy kövek voltak lépésnyi távolban az elterülő mederbe rakva. Ott egy mélyen elrejtett, gyönyörű völgyben fekszik az a kis helység, ahol a világnak nincsen szája.

A harmadik, szintén kései Jókai-mű, amelyik közvetlen utalásokat tartalmaz erre az időszakra vonatkozóan, *A barátfalvi lévita* címet viseli, és könyv alakban 1898-ban jelent meg.

> Csakugyan csodálatos egy földzugoly volt az, amit Guthay Lőrinc menedékül kiválasztott, ahogy azt a felhők föltisztultával az Oltárkő magaslatáról meg lehetett látni.
>
> Erről a pontról olyan közel volt érhető, hogy a házakat meg lehetett ott a völgyben számlálni, de amellett teljesen hozzájárulhatatlan. Az a sziklatömeg, melynek ponkjául[6] az Oltárkő kiágaskodott, mint egy előredűlő fal, zárta el az alatta meghúzódó völgyet. S azok az óriási bükkfák, amikhez hasonlókat az óvilágban alig lehet találni másutt, mint a borsodi Bükkben, oly sűrűséget képeztek előtte, ami fölött csak a sziklai sasnak volt járása.
>
> Akinek megadatott Barátfalvába lepillanthatni, annak, ha oda akar jutni, roppant nagy vargabetűt kell csinálni félnapi járóval: az Oltárkőről leballagni Tardonára, onnan Szentpéterre, ott a falu végén rátalálni arra a mély hegyi útra, melyet éppen csak a két kerékvágánya különböztet meg a zápor vájta hegyszakadéktól, s aztán azon haladni fölfelé. Az út két oldalát képező sziklafal ki van koptatva a hozzá fenődő tengelyvégektől: az mutatja, hogy ez járt út. Aztán meg az elhullatott széndarabok.

A fenti részletek *A világon kívül* című fejezetből valók. A műből egy további, szintén emlékezetes tájleírást idézek az *Itt van hát Barátfalva* fejezet kezdetéből, ahol ráadásul több palóc vonatkozás is megjelenik, az ott lakók szegénységére, nehéz életkörülményeire (szénégetés, mészégetés) és nyelvére való utalás formájában:

> A vármegyének mappája nincs. Ha volna, sem érne semmit. Ellenben van a Bükk kellős közepén egy messze kimagasló bércorom, ami még Gömörbe is ellátszik. Azt úgy hívják, hogy „Örvénykő, Pogányoltár!"
>
> Aki annak a sziklacsúcsnak a tetejére fölmászik, az mint egy földabroszt, úgy látja maga alatt elterülni az egész Borsod vármegyét valamennyi hegyeivel, völgyeivel, folyóival és helységeivel együtt. Akkor azután egészen könnyű föladat lesz, kikeresni a helységek közül azt, amelyiknek a neve Barátfalva. Miről lehet azt kitalálni? Arról, hogy annak a helységnek nincsen tornya. A legkisebb faluban is, ahol

[6] A *Jókai-enciklopédia* szócikke alapján: ponk = meredek hegycsúcs, sziklacsúcs.

> maga harangoz a pap, van egy torony, ahol harangozhat; de amely helységnek csak lévitája vagyon, annak se harangja, se tornya nem vagyon (ahogy palóc nyelven mondják). Erről fognak ráismerni. Még más egyébről is. A szénégető, mészégető kemencékről. A terv beválik. Most csak egy jó kalauzról kell gondoskodni, aki Miskolcról a rengeteg Bükkön keresztül a Hámor, Diósgyőr, a Paulinus-kolostor megkerülésével elvezesse a turistákat az Oltárkő hegytetéjéig. – Nehéz lesz a dolog – véleményezé a báró. – Holnap karácsony vasárnapja.

A barátfalvi lévita című regény egyik fejezetében egy palóc (és matyó) embereket jellemző tulajdonság is szóba kerül: a falvak népe egymás faluja nevét kicsúfolta, folyamatosan gúnyolta.

> Itt e vidéken, különösen a palóc meg a matyó nép között az a szokás, hogy egymás falujának a nevéből gúnyt űznek; egész csúfondáros nótákat csinálnak egymásra. A kigúnyoltak aztán megunják a bosszantást, más nevet adnak a falujuknak; de azt rajtuk kívül senki sem követi. Így lett Büdöskútból Abád, Varasóból Jákfalva, Cinegésből Telekes. Egy falunak az a neve, hogy „Kakastyúk", de aki ezt e nevet mondja ki az odavalók előtt, azt megverik, inkább Kőkosárnak hívatják a falujukat. Szentistvánt senki sem nevezi másnak, mint Salamentának. Visnyót meg Eskerenának, Domaházát Csobankónak, sőt van egy falu a vármegyében, Dorogma, amelynek ahány pusztája van, annyiféle név alatt vallja be magát a miskolci vásárra fölránduló paraszt: Csetreng, Gyékényes, Báróháza, Pengyom, Gyolcsinges a lakása, de Dorogmát egy sem nevezi hazájának. (Részlet *A disznótoros ebéd* című fejezetből.)[7]

Jókai egy egész sor falucsúfolót is összegyűjtött utazásai során, s történetüket is bemutatja *Furcsa faluk* című írásában.[8] Adoma mondja el, mennyire nem szeretik a görgőiek elárulni a falujuk nevét, bár annak pontos okát nem meséli el a történet (*Kitalálta a diák*[9]).

[7] Barátfalvát sem véletlenül nem lelni a térképen, eredeti neve Dudar volt, ám a lakói megunták az örökös csúfolást a 'cudar'-ral! Ez pedig a könyv egy későbbi, *A világon kívül* című fejezetének egyik mondatából kiderül ki: „Dudar – amire minden ember a rímet is hozzá teszi: 'cudar'". A 'Barátfalva' elnevezést földesura adta a településnek. A fejezetben lakói egy helyen 'dudari pórok'-ként említik magukat.

[8] Egy sor falucsúfoló Jókai gyűjtéséből: „Kecskeméten az ürgét röptiben meglőtték, / Kókán pedig a lencsét kétszer is megették, / Nagy-Lédecen a létrát keresztbe cepelték. / Ó-Kikindán szúnyog elől harangot félreverték. / Hetényen meg a rókát farkasnak nevelték. / Szent-Gáliak a hajdinát megúszni kezdették, / Rátótiak a rákot szabónak megtették".

[9] Lelőhely: https://mek.oszk.hu/00800/00820/html/jokai273.htm [2025. 05. 09.]

Akart és tervezett utazások

A palóc vidéket később – egyik készülő regényéhez anyagot gyűjtve – már tudatosan utazza be. Az *Akik kétszer halnak meg* című regénye első fejezetében megtaláljuk a Vág völgyének a leírását, a regényben ez az *Abban a tótok országában* címmel szerepel. Az *Útleírások* című kötetben együtt nyújtja át az olvasóknak a Felvidékkel kapcsolatos írásokat.[10] A *Kárpátok között* összefoglaló cím alatt olvashatók az egyes részek*: A Kárpátok – Északkeleten – A Rima völgye – A Vág völgye*. A Kárpátok, a Tátra leírása a legszebb Jókai-regényrészletekkel, az azokban szintén megjelenő költői eszközökkel vetekszik: „A Kárpátnak pedig nincsenek jéghegyei, sem örök havasai. A Tátra sziklafejedelmeinek homlokáról minden nyáron leolvasztja a magyar alföldi síkság meleg szele a hókoronát... A lemenő nap az egész bércláncolatot tűzlángba borítja, mintha megkövült lángoszlopok merednének az égre." Találunk itt egy ötödik útleírást is, amely Jókainak egy későbbi észak-magyarországi utazását örökíti meg, a *Villámvonat szekéren – Utazás Abaúj-Torna vármegyében* című szöveget.

Magyarország bemutatott tájai közül szerepel még például a Hortobágy, valamint „második otthona", a Balaton vidéke *Magyar Tempevölgy* címen, de Budapestnek is több írást szentelt Jókai. A fővárosról írott sorainak a *Budapesti élet* összefoglaló címet adta. Nagyon tudatosan készült az író az erdélyi utakra, ezekről az *Úti levelek* és az *Úti táskámból* színes rajzai számolnak be, élményei ugyancsak regények sorában tükröződnek.

Az említett kötetben távolabbi (német, olasz, osztrák) városokra, tájakra vonatkozó leírások is szerepelnek. Az utazások legtöbbjét szintén igen tudatosan azért tette, hogy azok valamely regényéhez alapanyagul szolgáljanak.

Jókai palócokról való ismereteinek beépülése írásaiba

Jókai a maga palócságra vonatkozó ismereteit – a tardonai tartózkodás mellett – részben a 19. század elejétől egyre gyakrabban felbukkanó, a palóc világot tárgyaló tudományos munkákból szerezte, részben pedig az országban tett utazásai során jutottak a tudomására palócokhoz fűződő történetek. Már forgathatta Szeder Fábiánnak 1819-ben, a *Tudományos Gyűjtemény*ben megjelent *A Palóczok* című

[10] Jókai Mór, *Útleírások*, szerk. Lukácsy Sándor, Bp., Unikornis Kiadó, 1996.

írását, akárcsak Hollók Imre ugyanott közölt sorait a gömöri barkóknak a palóccal rokon „szójárásáról", az 1830-as évekből. A későbbi szerzők közül aligha hagyta figyelmen kívül az éledő etnográfia kiadványait, például Hunfalvy Pál 1876-os, *Magyar Ethnographia* című művét, amely a palócokról eléggé keveset, ám máig helytállóan ír[11]. Szintén ismerős lehetett számára Pintér Sándor 1880-ban kiadott, *A palócokról* címet viselő „népismertető tanulmánya".

Ha a palócok feltűnését további regényeiben vizsgáljuk, azokban is számos példát lelünk. Maga a 'palóc' szó többször is előfordul műveiben; erről újabban a *Jókai-enciklopédia* is tanúskodik[12]. Az egyik, az enciklopédiában is szereplő utalás a *Bálványosvár* (1883) című regényében való felbukkanásra vonatkozik: mindjárt a mű első lapján, a második bekezdésben olvasható ez a szó, pár lappal később pedig egy hamisítatlan palóc tájszó is feltűnik.

> Hanem mindezekhez a bajokhoz semmi köze sem volt a székely nemzetnek. A székelyek nem jöttek Álmos fejedelemmel meg a hét vezérrel ide be honfoglalni. – Őket még Attila ősapánk hun anyától származott fia, Csaba hagyta itt a maguk országában: ahol már ők ötszáz esztendeje otthon voltak, mikor a „Hetumoger" bejött; nem is keveredtek belé az ősmagyar anyatörzsbe, mint az imitt-amott lappangó jász, palóc, avar, úz ivadék; se nem települtek közé, mint a kun, besenyő, kazár, hanem szövetséget kötöttek vele, erős föltételek mellett. A szövetség két kőpajzsra felvésve, őszékely betűkkel, ott őriztetik Buda várában: nem abban a Buda várában, ahol a magyar királyok székelnek a Duna mellett...

A második fejezetben, a szivárványhoz fűződő legendában találjuk az *Új magyar tájszótár*[13] első kötete szerint Nyitra megyében is feljegyzett palóc tájszót: 'bábabukra'.

> Mikor ez a néptömeg végighúzódik a nagy háromszéki rónán, sebes nyári zápor vonul el a hegyek fölött, s az alkonyodó napnál fényes kettőzött szivárvány támad,

[11] Hunfalvy Pál, *Magyarország ethnographiája*, Bp., MTA, 1876. Itt olvasható többek között: „[A kúnoknak] két nagy felekezetök van mai napig: a Mátra hegység ágai közt Borsod, Heves, Nógrád és Gömör megyékben a palóczok, s a Duna-Tisza síkságán, a Nagy- és KisKúnságban, a tulajdonképi kúnok". Továbbá még: „Ma egyéb nem különbözti meg a többi magyarságtul, mint az úgynevezett palócz, azaz némi sajátságos kiejtésű magyar nyelv, a mellyben egyes szokatlan tájszók is fordúlnak elő, mint más tájnyelvben. Egyébiránt nincsen grammatikai sajátsága, mellyet a göcseiségben, ormánységban, székely nyelvben nem találnánk meg" (364.).

[12] Balázsi József Attila – Kiss Gábor (szerk.), *Jókai enciklopédia*, Bp., Tinta Könyvkiadó, 2020, 618.

[13] *Új magyar tájszótár I.*, B. szerk. Lőrinczy Éva, Bp., Akadémiai Kiadó, 1976.

> melynek egyik vége a Várbércen, másik vége a Cenken támaszkodik a mesemondta aranytálba, s a vándornép mind ezen a szivárvány kapuján keresztül vonul be Erdélybe. – Azt pedig mindenki tudja, hogy a szivárványon nem jó keresztülmenni; mert ami ember, állat azon keresztülmegy, a nő hímmé, s a hím nővé változik át. A hétszínű bábabukrára még ujjal mutatni sem jó, mert a rámutatónak az ujját megragadja a „kék kelevény".

A *Jókai-enciklopédia* magyarázatát adja a furcsa kifejezésnek, mely szerint: „a tündéreknek a szivárvány a bűbájos csatornájuk". Az egyáltalán nem véletlenül választott palóc tájszó révén – éppen ez előző oldalakon említette a palócokat – az író elkerülhette a szivárvány szó újabb megismétlését.

A novellákban és regényekben több jellegzetes palóc tájszó (szakirodalmi megnevezéssel: 'tulajdonképpeni tájszó') is felbukkan, melyeket szintén érdemes lenne felkutatni és bemutatni. Ez éppen a *Jókai-enciklopédia* és az öt kötetből álló *Új magyar tájszótár* szócikkei alapján nem megoldhatatlan feladat. Pár példa: csincsás/dzsindzsás – 'zsombék(os)', lábtó – 'létra', pádmály, pádmáj – 'vízmarta part', rocskà – 'veder' stb.

Feltűnnek palócok és a palóc beszédmód *A lőcsei fehér asszony* (1885) című regény lapjain is.

> Ide jött haza Juliánna: a fehér asszony, aki feladta Lőcsét a császárnak. Amíg a felföldi hegyvidéken végigutazott Juliánna, tanulmányozhatta az emberek köszönés módjából a nép hangulatát. Eleinte csak hangzik a falvakban a hintón utazó elé az „adjon Isten", válasz rá „fogadj Isten!" (a kálvinistáknál), a „dicsértessék" – „mindörökké" (a pápista helyeken), hanem amint beljebb nyomul az erdő közé az út, ott már a palócok humorizálnak, s az „adjon Isten" mellé a szépasszonynak azt ragasztja a legény „engem kendnek!", s a „dicsértessék" után a fogai közt azt mormogja: „a szép asszony". – Ezek már a kurucok voltak.

S ugyanebből a műből egy rövid, de a palóc nyelvjárásra közvetlenül utaló részlet:

> Egyszerre pajkos kedve támad. Odafut a szekeréhez, s televeszi a két markát szercsikával[14], s odaállva a hintóhágcsóhoz, palóc parasztkiejtéssel odakiált nekik: – No, hát má nasságos asszonykák, nem vesz keetek egy kis szép aumát?
>
> Azok elszörnyedve csapják össze kezeiket s felsikongatnak. – Juliánna te! Korponayné! Ő meg kacag, csak úgy reng bele a két válla.

[14] A *Jókai-enciklopédia* alapján a szercsika = zöldes héjú téli almafajta.

A szótár megjegyzése: a palóc beszédet utánzó írás jellemzi a mondatot. Ilyen megoldások felbukkannak a palóc adomákban is. S ugyancsak ebben a regényben jelennek meg a barkók is, akik egy kisebb csoportját jelentik a palócságnak.

A PALÓCOK A JÓKAI ÁLTAL KÖZÖLT ADOMÁKBAN

A palóc emberre vonatkozó fentebbi megfigyelés – vallásos, de egyúttal kész az éppen adott „kálvinista vagy pápista" vallásnak megfelelő köszöntést humorizálva kiegészíteni – fontos lehetett Jókai számára. A palócok úgymond rebellis voltát is kiolvashatta belőle, nem véletlen az „[e]zek már a kurucok voltak"-megjegyzés a jelenet végén.

De nem mindig csak pozitívan értékelhető dolgok bukkantak fel a palócokat illetően az adomák, anekdoták kapcsán, ahogy az alábbi, először a „humoristico-belletritricus" hetilapnak titulált *Üstökösben* megjelent írás is tanúsítja:

> *Volt egy palóc inasom*
>
> Szolgálata első reggelén páratlan csizmát hozott be.
> – Marci te, hisz ez a csizma páratlan!
> – He he! hisz ketteő van!
> – Nem látod, csacsi, hogy az egyiknek szára hosszabb, mint a másiké?
> – Hát 'szen behozhatom a másik párt, de mikor az is csak olyan!

Ráismerünk itt a palóc kettőshangzóra és a szórövidítésre, de a fő cél a helyzet humoros voltának érzékeltetése. Az értetlenkedő palóc fiatal tréfálkozhat is, de lehet akár kissé nehezebb felfogású is.

Mielőtt a jellemzésekbe kezdenék, szólni szeretnék a Jókai életművében megjelenő humorról, az író viszonyáról a tréfás helyzetekhez.

Az ötvenes évek során már ismert íróként – amellett, hogy tudatosan olvashatta a palócokról fellelhető irodalmat, lelkesen gyűjtötte – hasonlóan a székely, az oláh, a zsidó és a cigány adomákhoz – a palócokhoz fűződő neves vagy inkább névtelen történeteket, anekdotákat és adomákat, s jelentette meg őket adomás könyveiben és humoros hetilapjában.

A humor kapcsán kell itt megemlíteni elsőként akadémiai székfoglalójául is szolgáló, *A magyar néphumorról* című értekezését, amely 1860 januárjában hangzott el az Akadémián. Fontos – és 1860-ban bizonyosan nem kis bátorságra valló – gondolattal indítja a beszédet.

> A humor csak szabadelmű[15] és felvilágosult népek tulajdona. Nemzetek, akik szeretik kimondani az igazságot; mikor nyíltan nem lehet, képes beszédben, tréfa színe alatt is; akiknek szelleme azon önállóságra jutott, ahonnan a jót a rossztul nem csupán a hagyományos hit, hanem saját ítélőtehetség tudja megkülönböztetni, akik a világosságnak szemébe mernek nézni, azoknál otthonos a humor.

Jellemzi és a magyarral is összeveti a különböző népek humorát:

> A magyar pór együgyűsége inkább tettetett, a németé inkább ráfogott; a német köznép humorát saját népének válfajain élesíté (a szász, a bajor, a porosz és osztrák állandó tréfa tárgyai egymásnak; a sváb valamennyinek), ugyanezt a tárgyat a magyar köznép itthon is bőven feltalálta; legélcesebb adomái azok, miket saját sanyarú viszonyai költöttek, s némely közülök egész kort rajzol, mint az a palóc mondása a szolgabíróhoz, kinek tanácsára a helység a nemzeti kölcsönre aláírt részvényeit Hirsch Jakabnak eladta: „Nem venné-e meg Jakab még az adónkat is? jó olcsón eladnók!"

Együttérzőnek mondhatjuk azt a módot, ahogyan Jókai a cigány humorról ír. Együttérzés és szeretet is íratja vele a következőket:

> Még egy egész népfaj van mintegy beleolvadva a magyar nép humorába, mely akárhol megjelen, a tréfa és furcsaság jelképéül áll ott, a szegény, a jókedvű, a sokattűrő cigány. De sok jó órát szerzett a magyarnak a sok rossz nap alatt a szegény cigány! Annak a humorisztikus szegénysége, annak a tréfás nyomorúsága, annak a gúnynyal vegyes alázata, diogenesi bölcsészete, ázsiai lustasága, kifogyhatatlan furfangjai, ötletgazdag ravaszsága, gyors észrevételei, mennyi mesélnivalót hagytak az urak számára! A cigány mindig derültebb fele volt a nép életének.

Jókai emlegetett adomagyűjteménye 1856-ban *A magyar nép adomái* címen jelent meg, ezt bővített kiadások, majd egészen új gyűjtemény is követte, s nagy számban jelentek meg adomái lapjaiban is. Nagyon sok kis történetet olvasói küldtek be a kiadóhoz. A palócokról ezek az írások gyakran szólnak akár bírálóan is, néha még nevetségessé is téve hőseit, ahogyan az alábbi adomák is teszik:

[15] Czuczor Gergely – Fogarasi János, *A magyar nyelv szótára*, Pest, Emich Gusztáv Magyar Akadémiai Nyomdásznál, 1862 alapján: a *szabadelmű:* 'független gondolkodású'-t, 'független ítéletű'-t jelent; a szótárban szerepel még a *szabadelműség* és *szabadelműleg* forma is.

> Útcsinálni voltak kirendelve a palócok. – Ugyan, hát ezt az öregembert minek hozták kendtek magukkal? mond a felügyelő, egy fogatlan öregre mutatva közöttük. A legokosabb felelt: – Hát bez' ezt az öreget csak kutyának hoztuk el magoónkaa, hogy vegyázzék a gónyaánkra.

Pozitívum az őszinteség, még ha egyáltalán nem is vet jó fényt a beszélőkre. Máskor a palóc hősök ismeretlen dolgokkal, helyzetekkel találják szemben magukat, s azért reagálnak akár nevetségesen is. Ám ezen nem lehet csodálkozni. A korban zömük egy-egy Tardonához hasonlító, egyutcás falucskában élt, ahonnan talán egész életében sem mozdult ki. Együgyűségnek is felfogható tudatlansága, amit az alábbi anekdota is tükröz, innen is eredhet:

> Először látott ennyi vizet egy rakáson a nógrádi ember, lekerülve Füred tájékára.
>
> – De nagy tenger ez a víz! – sóhajt fel elbámulva rajta.
>
> A szomszédja sietett helyreigazítani a vizek felőli balfogalmát, mondván neki, hogy ezt Balatonnak híják.
>
> – De nagy Balaton ez a tenger!

Ugyancsak együgyűnek mutatkoznak az alábbi, részben palóc nyelvjárásban íródott adoma szereplői is. A község egyértelműen helyeselte egyik tagjuk viselkedését, mármint azt, hogy ő, akár a csikók elvesztése árán is, de mégiscsak „győzelemre vitte" a bótai kakukkot.

> *A falu becsülete*
>
> Az erdőre, legeltetni, csikót vitt a bótai paraszt. Beérvén az erdőt, a bótai oldalon kakukkszót hall. Ez a miénk – szól, s a csikót elbocsátja. Csakhamar a mecsei oldalon szólal meg a kakukk; a bótai elhallgat. Szorídd miénk! – szól a paraszt – ne hadd magad! – S mintegy éppen a biztatás sükereül, nehányat szól a bótai kakukk, de csakhamar megint elhallgat. De szólt a mecsei folyvást. Szorídd miénk! – biztatja a palóc, most már süker nélkül. Türelmetlenül mászik a paraszt egy fára, s nagy erővel mindaddig vetekszik a mecsei kakukkal, mígnem győzelme teljességéről meggyőződhetett – illetőleg azt „kiszólta".
>
> Azalatt a csikót megette a farkas. A bótai paraszt nem jött azért zavarba. Kárpótlást kért a községtől, mert – úgymond – azalatt károsodott meg, míg a falu becsületének megmentésében fáradott. S teljes kárpótlást nyert.

Jókai Mór összegyűjtött adomái közül a 1992-ben kiadott *Adomák*[16] című kötetben közel ezer adoma sorakozik, köztük számos palóc eredetű is olvasható, több az említett *Üstökös* folyóirat lapjairól. Íme még egy közülük:

> Józsa Gyuri istállót építtetett palócaival, s az északi oldalon akart ablakokat vágatni. Óbert bátya csak rázta a fejét, végre kinyögte a szót: – Ne jó legyen az nagysaagos uram! mert a higyeg máj nagyon megsütyi a marhaat.

A palóc népcsoport képviselőit, beszédük jellegzetességei, mondhatni akár gyakran érthetetlen volta miatt már jóval Jókai kora előtt részben nevetségesnek tartotta, részben pedig egyenesen együgyűnek ítélte az ország lakosságának egy része, bármelyik másik nyelvjárást beszélje is saját maga. A lingvicizmus, vagyis a nyelvi, nyelvhasználati alapú diszkrimináció egyáltalán nem korunk betegsége tehát, és úgyszólván gyógyíthatatlan. Ekkor még csak igen kevesen voltak olyanok, mint a nyelvész Révai Miklós, aki értéknek tartotta a palócok különös beszédmódját, s maga biztatta palóc származású és e nyelvjárást beszélő tanítványát, Szeder Fábiánt, aki – a Tudományos Gyűjtemény meghirdetett pályázatára – végül is egyedüliként nyújtotta be már említett munkáját a palócokról.[17] Természetesen Jókai a legkevésbé sem vádolható lingvicizmussal (szemben jónéhány adatközlőjével), ám a viselkedések visszásságait és ellentmondásait szerette tollhegyre tűzni.

A palóc és a még ismertebb székely adomák nyomán a két adomacsoport között rokonságot fedezhetnek fel az olvasók, rokonnak mondható például a megszólalók szűkszavúsága, gyakori hosszas hallgatásuk. A palóc néprajzzal évtizedeken át foglalkozó Solymár József egyik kötetében tanulmányt találunk erről, és elolvashatjuk ugyanitt a szerző *Jókai észjárása* című írását.[18] Jókai az elsők egyikeként emelte be ezt a népcsoportot az irodalomba, ám a döntő lépés még váratott magára. Solymár József utolsó mondatának idézésével fejezem be magam is soraimat; ez az idézet előremutat Mikszáth Kálmán munkássága felé: „Nem árt, ha tudjuk, azóta lehetünk büszkék e népcsoportra, amelynek jó néhányan a gyermekei vagyunk, amióta Kálmán bátyánk védőszárnyai alá fogadott bennünket."

[16] JÓKAI Mór, *Adomák*, szerk. LENGYEL Dénes – NAGY Miklós, s. a. r. SÁNDOR István, Bp., Akadémiai Kiadó – Argumentum Kiadó, 1992.
[17] *Magyar tájak néprajzi felfedezői*, szerk. PALÁDI-KOVÁCS Attila, Bp., Gondolat, 1985, 129.
[18] SOLYMÁR József, *Mekegő güdör*, Palócföld kiadása, Salgótarján, 2004, 7–17.

Csohány Kálmán – Fehér Ferenc-vers illusztrációja
(tusrajz, 305 x 215; 1974)

Hauber Károly

JÓKAI TANÍTÁSA A KÖZÉPISKOLÁBAN

Arról lehet vitatkozni, hogy Jókai Mór-e a legnagyobb magyar regényíró, de arról aligha, hogy a magyar olvasás históriájában ő játszotta a legfontosabb szerepet. Egyrészt azért, mert mintegy száz esztendőn át ő volt a legolvasottabb magyar író. Ő szerettette meg a magyarság tömegeivel az olvasást, a magyar életről szóló regényeket. Másrészt azért, mert főként ő ismertette meg a magyar olvasóközönséggel Magyarországot. Nagyon sokak számára ő mutatta be először igazán a haza múltját, tájait, az egyes rétegek életét, szokásait. Ezzel együtt persze formálta a világképet és a nyelvet is. S noha voltak, aki szerint nem a társadalmi bajokkal való szembenézésre ösztönzött, nagysága elvitathatatlan. Az egyetemes romantika világszínvonalú alkotója ő. Mindannyian sokat köszönhetünk neki, még azok is, akik egy sort sem olvastak tőle. Nem véletlen, hogy az Írószövetség 2018-ban az ő születésnapját választotta a magyar szépprózа napjának.

Monumentális életművet alkotott, mintegy 100 regénye mellett sok novellát, jó néhány drámát, rengeteg cikket, beszédet írt, s kiterjedt levelezést folytatott. Nem egyenletes a munkássága, de minden korszakában teremtett remekműveket is. Mindvégig megmaradt romantikus alkotónak. Kalandos meseszövés, romantikus jellemábrázolás, a jövőbe vetett hit jellemző rá. A pátosznak is számtalan változata lelhető fel nála, de megvan a hangja mindenre. Derűlátása, ember- és életszeretete talán azokban az írásaiban érhető tetten a legszívbemarkolóbban, amelyekben páratlan humorban nyilatkozik meg empátiája.

Hogyan lehet ezt a hatalmas életművet közel vinni a középiskolás diákokhoz? Lehet-e egyáltalán? Nehéz erre a kérdésre válaszolnia még annak a magyartanárnak is, ki – mint jómagam – több mint 40 esztendeje küzd a feladattal. A körülmények ugyanis folyton folyvást módosultak. Emlékeim szerint az 1980-as években még a diákok többsége igennel felelt arra a kérdésre, hogy ki olvasott el legalább három Jókai-regényt. A kilencvenes évek azonban már változást hoztak, mostanában pedig már nem is úgy teszem fel a kérdést, hogy ki olvasott el legalább tíz, öt vagy három regényt az írótól. Inkább úgy fogalmazok: ki emlékszik tőle valamire? Ilyenkor ritkán hallok regénycímet. Legfeljebb néhány olyan elbeszélését

hangzik el, amely az általános iskolai tananyagban szerepel: *A huszti beteglátogatók, A nagyenyedi két fűzfa*…

Ilyen előismeretek birtokában kell megismerkednünk a nagy íróval. Ehhez hét tanóra áll rendelkezésre gimnáziumban, a kötelezően előírt tananyagban pedig egy regény és két elbeszélés szerepel: *Az arany ember, A huszti beteglátogatók, A tengerszem tündére*. Természetesen nem kerülöm meg a törzsanyagot, hiszen azt az érettségi vizsga irodalmi feladatlapjában is számon kérhetik. De nem esem túlzásba: a két novellát magától értetődően mindenkinek el kell olvasnia otthon, de *Az arany ember*t illetően választhatnak: vagy elolvassák, és akkor szorgalomból ötössel jutalmazom őket, vagy megnézik filmen.

Beszélgetünk is az alkotásokról, ám megvallom, nem e műveket tartom a legavatottabb kalauznak Jókai világához. Elbeszélésekben gondolkodom én is, mint Szilágyi Márton irodalomtudós, aki nemrég egy interjúban így fogalmazott: „…a regények helyett Jókai elbeszéléseivel lehetne kezdeni. Ezek nagyon változatos tematikájúak, izgalmasak, nyelvileg összetettek, de könnyen befogadhatók (…) A novellákon keresztül meg lehetne tanítani, hogyan kell lassan olvasni a szövegeket, egészen a szavak, szintagmák szintjéig lehatolva. Ez azért nehéz, mert nemcsak a fiatalok nem tudják, hanem már a felnőttek sem”[1]. Elbeszélésekben gondolkodom én is, de nem azokban, amelyeket a *Nemzeti alaptanterv* előír. Emellett másként képzelem el az életmű értékeinek a felvillantását is, amelyre már csak azért is szükség van, hogy tájékoztasson és kedvet csináljon a regények elolvasásához.

Élet, életmű, regények

Jókai életműve gigantikus, de utat nyithatunk feléje, ha olyan feladatokkal kezdjük a vele való ismerkedést, amelyek közel hozzák személyiségét és a kort, amelyben élnie adatott. Ne feledjük ugyanis, hogy az író, bár csak két évvel Petőfi után született, 1904-ben halt meg. Nem csupán megörökítője, de átélője, tevékeny részese volt olyan történelmi eseményeknek, mint az 1848-as forradalom és szabadságharc, 1867-es kiegyezés, az Osztrák–Magyar Monarchia időszaka. Ez az élet már önmagában több mint egy történelemlecke, és a művekkel együtt szemlélve érdekes univerzumot tárhat fel a diákok számára.

[1] *Jókai több, mint kötelező olvasmány: mit kellene tanítani Jókai Mórtól* Az arany ember *helyett?* Szilágyi Mártonnal Illényi Balázs beszélget = https://hvg.hu/360/20250218_hvg-jokai-mor-200-konyvei-jelentosege-szilagyi-marton-interju [2025. 05. 10.]

Gyümölcsöző lehet, ha rövid tanulói kiselőadásokkal látunk hozzá. Ha ezek elég jók és érdekesek, már egymagukban vonzóvá tehetik Jókai világát. Nem hagyományos biográfiára gondolok persze, amely évről évre araszolva mutatja be az életeseményeket, hanem olyanra, amely az őt ért hatások felől közelíti meg a kort és az oeuvre jellegzetességeit. Egy-egy tanuló röviden bemutathatja azokat a helyszíneket, ahol hosszabb időt töltött az író, és fontos szerepük volt fejlődésében. Mindenekelőtt Komárom, Pozsony, Pápa, Budapest és Balatonfüred jöhet szóba. E rövid bemutatókban diákjaink nemcsak a Jókait ért hatásokat követhetik nyomon, hanem bepillanthatnak egy gazdag kereskedőváros, egy országgyűlési színhely, egy iskolaváros, egy fürdőváros és egy épülő világváros életébe is. Sok-sok érdekes információ, köztük természetesen azokkal az emlékekkel, amelyek különösen sokat segíthetnek az író megismerésében – első helyen talán a balatonfüredi Jókai-villával, amelyben 1870-től a nyarakat töltötte az író, és ahol a *Fekete gyémántok* és *Az arany ember* című regényeit írta.

A helyszínek mellett érdemes kiemelni azokat a személyiségeket is, akik jelentős szerepet játszottak a nagy mesemondó életében. Ha itt is ötöt választunk ki, akkor talán a következőkből készülhet egy-egy ppt: Vály Ferencről, a gyámról, Petőfi Sándorról, a barátról s mellettük a fontos hölgyről: Laborfalvi Rózáról, az első feleségről, Lukanics Ottiliáról, a plátói szerelemről és a második feleségről, Nagy Belláról. Ezek a bemutatók új és új oldalról közelíthetik meg az elbeszélő személyiségét és művészetét, s nemcsak informatívak, hanem érdekesek is.

Miből készüljenek azok a tanulók, akik vállalkoznak a feladatra? Noha a szakirodalom hatalmas, a legfontosabb információk föllelhetők Mikszáth szép könyvében (*Jókai Mór élete és kora*), ráadásul érdekesen, olvasmányosan, az egész életművet szem előtt tartva. Ezt érdemes tehát mindenekelőtt diákjaink figyelmébe ajánlani.

Az életrajzzal való ismerkedés után jöhetnek a regények, amelyekhez természetesen más forrást kell majd igénybe venni, hiszen a Mikszáth-könyvben elemzéseket nem találhatunk. Kijelölhetünk itt is ötöt, s öt vállalkozó szellemű diák beszámolhat róluk. Természetesen röviden, s olyan formában, hogy mindenki képes legyen nyomon követni cselekményt és megérteni a témát. Jómagam a következő regényeket szoktam kiválasztani: *Egy magyar nábob* – a hazafi születésének regénye. *A kőszívű ember fiai* – a szabadságharc regényeposza. *Az új földesúr* – a nemzeti megbékélés regénye. *Az arany ember* – a romantikus antikapitalizmus regénye. *Sárga rózsa* – a magyar puszta regénye. Dönthetünk persze más művek mellett is. *Az arany ember*en kívül (amely a törzsanyag része, és a kiselőadáson túl

is foglalkozunk vele) kicserélhetjük bármelyiket. Annál is inkább, mert itt nyílik lehetőségünk arra, hogy érdekességekkel, újdonságokkal is kedvet csináljunk az olvasáshoz. Kiemelhetjük például *Az élet komédiásai* című regényt, amelynek főszereplőjét a kiegyezést követő kor egyik legsikeresebb politikusáról, gróf Andrássy Gyuláról mintázta. Ez a mű nem csupán Jókai politikai hitvallását és világlátását helyezi némileg más megvilágításba (az derül ki belőle, hogy mérhetetlenül lesújtó véleménye volt a kor politikusairól s közéletéről), de prózapoétikai szempontból is számos újdonsággal szolgál. S van még számos lehetőség: a külföldön legnagyobb sikert aratott *Nincsen ördög*től *A jövő század regény*én át a *Szegény gazdagok*ig. Utóbbi a krimi számos vonását is felmutatja, a vége pedig nyitott marad: nem derül ki egyértelműen, hogy Hátszegi volt-e Fatia Negra.

Középpontban a novellák

A kiselőadások számát természetesen tetszés szerint alakíthatjuk, és természetesen azt is megtehetjük, hogy más lehetőségeket választunk. Ha nagyon sürget az idő, egy videómat szoktam ilyenkor levetíteni, amely hasonló módon épül fel, ezért a célnak megfelel, de persze nem a tanulói aktivitásra épül. Mindenesetre a kiselőadások a hozzájuk kapcsolódó beszélgetéssel együtt legalább három tanórát vesznek igénybe, sőt – mivel *Az arany ember*re érdemes több időt szánnunk – inkább négyet. Utána viszont hozzákezdhetünk néhány novella megbeszéléséhez. Az igazi olvasmányélményt ez jelentheti. Szorgalmas osztályokban az alkotásokat feladhatjuk otthoni olvasmányként, és akkor több időnk jut a megbeszélésre. De felolvashatjuk mi magunk is a tanórán, és a közös élményt követően láthatunk hozzá a róluk való beszélgetéshez. Természetesen olyan kérdések alapján, amelyek közel vihetnek Jókai világához.

Jómagam két alkotást mutatok be röviden a számtalan lehetőség közül. Az első mű, a *Melyiket a kilenc közül?* az író legnépszerűbb kisprózai alkotásai közé tartozik: film, musical, zenés mesejáték is készült belőle. Tanórán is megéri foglalkozni vele. Az 1856-ban keletkezett novella romantikus és realista sajátosságokat ötvöz, s nemcsak Jókaihoz, hanem a modern kor problémavilágához is kiváló kalauz lehet, sőt a szépprózai művek elemzésének néhány fontos szempontját is nagyszerűen meg lehet világítani segítségével.

Ha a négy tartalmi összetevőre, az időre, a térre, a cselekményre és a szereplőkre figyelünk, akkor a következő kérdéseket tehetjük fel: 1. Mi a szerepe, jelentősége annak, hogy a cselekmény karácsonykor játszódik? 2. Milyen jelképes jelentést

hordoz a helyszín, az emeleti tágas lakás és a lenti zsúfolt kis hajlék szembeállítása? 3. A novella általában egy fordulópont köré épül. Itt mi okozza a bonyodalmat? 4. Mennyiben más ember a csizmadia, mint az előkelő úr? Miben tér el a jellemük egymástól?

Íme a modern kor egyik legfontosabb kérdése egy romantikus írásban: a *jobban éljünk* vagy *jobbá legyünk* dilemmája, amelyet a világirodalomban Tolsztoj, nálunk Kosztolányi ábrázolt talán a legemlékezetesebben. Holott mindössze a tartalmi összetevőket jártuk körül, a poétikai megformálásról nem is beszéltünk. Pedig az is ennek a szolgálatában áll. Az auktorálisan viselkedő, egyes szám harmadik személyű elbeszélő feledhetetlen humora és iróniája az, amely igazán közel hozza a megformált anyagot az olvasóhoz. Azt érzékelteti ez, hogy nemcsak a szereplők, hanem az elbeszélő is tele van szeretettel és életkedvvel; sőt humanizmusa abban érhető tetten leginkább, ahogy elénk állítja a teremtett világot.

Ezt stílust tanulja el és folytatja majd Mikszáth az 1880-as évektől; a maga egyéniségén átszűrve persze, még több iróniával és kevesebb pátosszal. Ám nemcsak a nyelv az, ami összefűzi a két nagy írót. Témában, világlátásban is számos érintkezési pontot találhatunk közöttük. Igazolhatja ezt a másik kiválasztott novella, *A nagyapa várkastélya* is, amely jóval később, a század végén, 1898-ban íródott.

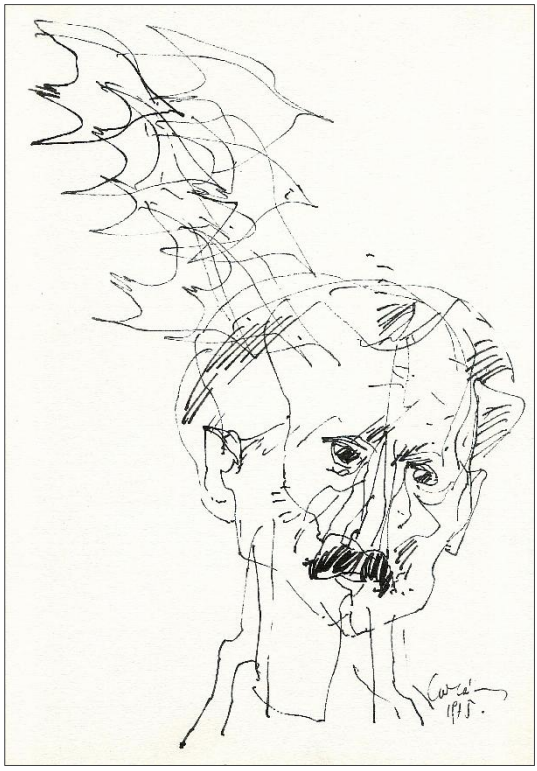
Kérdésekkel érdemes megközelítenünk ezt a művet is, s az alkotás sugallatát akkor tudjuk a legjobban kibontani, ha a jellemábrázolást, a konfliktust és az elbeszélő viselkedését állítjuk a középpontba. A nagyapa várkastélya ugyanis érdekes generációs összeütközést mutat be. Az apa együtt küzdött a polgári demokráciáért az elbeszélővel, és igazi demokrata lett belőle. Vele szemben fia, Budomér az arisztokrata ősök mentalitását viszi tovább. Az első szemében az ember értékét mindenekelőtt személyes erényei adják meg, tetteinkkel, cselekedeteinkkel kell tekintélyt (és esetleg vagyont) szereznünk magunknak. A másik felfogás szerint a származás a legfontosabb, az ember értékét az őseitől örökölt rang és cím biztosítja. Budomér végül elfogadja a polgári értékrendet, ami nem hagy kétséget afelől, hogy az elbeszélő mit tart a nemzet számára kívánatosnak: a társadalmi haladást, a nemzet szebb jövőjét csak ez biztosíthatja.

A narrátor egyes szám harmadik személyben számol be az eseményekről. Auktorálisan viselkedik, azaz gyakran kommentálja, értékeli is az elmondottakat. Egyértelművé teszi, hogy milyen értékek mellett áll, kivel ért egyet. Akárcsak Budomér apja, ő is a polgári demokrácia meggyőződéses híve. Ironikusan, sőt olykor szatirikusan ítélkezik ebből az alapállásból. Így mutatja be pl. az apa elveitől elsza-

kadt fiút: „Az egyetlen fia, Budamér, pedig teljesen ellentéte volt az apjának. Tetőtől talpig gentleman, aki a purgert lenézi a parasztot pedig meg sem látja s a zsidónak nem köszön. Jó fiú volt: szeretett traktálni, minden görbe szóért duellálni, a pénzt elszórni, a kölcsönvettre nem emlékezni".

Jókai novellája mindenekelőtt a dzsentri mentalitást bírálja. Párhuzamba állítható Mikszáth műveivel, hiszen neki is ez volt a legnagyobb témája. Iróniája és szatírája is a Nagy Palócot idézi. Egy dologban azonban gyökeresen különböznek. Mikszáth nemcsak a dzsentrire tekintett szkepszissel, hanem a polgárra is. Jókai derűlátóbb, a mű happy endje, boldog befejezése ezt érzékelteti.

Mennyit változott a világ Jókai óta! Ám tekintsünk gondosan körül, és megtapasztalhatjuk: mennyire időszerű ma is ez a nagy író! Vajon nincs-e nagy szükségünk ma is humorra, élet- és emberszeretetre? És az a polgári világ, amelyet megálmodott, itt van már?

Csohány Kálmán – József Attila-rajzok XI.
(tusrajz, 305 x 215; 1975)

Móra Regina

JÓKAI TANÍTÁSA A VAJDASÁGBAN

És mégis mozog a föld – Jókai nyomán indítanék, mert így van, nem áll meg, még nem érkezett el a világvége, bár olykor világvége-hangulat van, de hát az mégsem ugyanaz. A Föld mozog, forog, többféle mozgást végez, miközben az idő múlik, a társadalom változik, és a veteránoktól eljutottunk az alfa generációig, miközben a 2025-ös év már a béta kezdetét hozta el. Mindeközben sok minden változott a világunkban, társadalmunkban, elképesztő és riasztó dolgok történtek, az egész 20. század megrendített bennünket egzisztenciánkban, a bizonytalanság, kiszolgáltatottság, az ismeretlen pedig félelmetes. És mindebben többek között ott hányódik-vetődik Jókai írói opusza. Az íróé, aki már a saját korában is kettős hatásnak volt kitéve, hiszen megélt egy forradalmat, amely után a romantika nézetei, üzenetei, célkitűzései, megoldásai már nem voltak nyerők, ezért a realizmus folyamán evezett tovább, csupán átevezett egyikről a másikra, de ment tovább írói sodrásában, ahogy a Földünk is forgott tovább.

Én az X-generációhoz tartozom, tiniként olvastam végig az akkori népkönyvtárban fellelhető Jókai-köteteket. Akkor még divat volt ez, a Baby boomerek még gyűjtötték őket, a jómódúság egyik jelképe volt a faragott fa szekrénysor kiegészítőjeként az egyszínű Jókai-sorozat. Az első Jókai-olvasmányom *Az arany ember* volt, a romantikus kalandokban ott a társadalombírálat, mely ismét Jókai kettősségének cégére, nem lehet már happy end, valamitől búcsúzott.

A 2006-os kiadású hetedik osztályos *Olvasókönyv*ben *A kőszívű ember fiai*ból volt részlet, az eposzi hangot megütő küzdelem, amikor Baradlay Richárd és Palvicz Ottó a csatamezőn találkoznak, és döntő csatájukat vívják, a múlt és a jövő, Rom és Véd örökös harca. Gyönyörű rész, de borzalmasan nehéz volt tanítanom, mert a nagyregény kontextusából kiemelve nem ugyanaz, és nem is lehetett már annak a korosztálynak sem feladni a teljes szöveget, sem elmesélni a szüzséjét, nem kötötte le őket a sok név, epizód, és ennek a meghatározó részletnek a feldolgozását csak szélmalomharcnak tűnő, elkeseredett küzdelemként éltem meg. Akkor úgy éreztem, hogy idősebb korosztálynak való. Nem tudom a valódi okát, de az ezt

követő tantervből ki is hagyták, ám a tanterv írója mégis valamely módon visszalopta. Esetleg igazságtalannak tartotta ezt a cselekedetet, talán úgy érezte, hogy a 21. század elején sem nőhet fel generáció, amelyik nem hallja valamilyen szövegösszefüggésben Jókai nevét, ezért ajánlott olvasmányként feltüntette, rábízva az általános iskolás kollégák emberismeretére, lelkiismeretére. Az *ÚT* című modulon belül az *Égtenger, világtenger* részben található Petőfi Sándor *Föltámadott a tenger*, valamint Fenyvesi Ottó *Blues az óceán felett* című verse, melyek a kötelezően feldolgozandó szövegek kvótáját teljesítik, s ezt kiegészítvén más szövegeket, kapcsolódási pontokat is kínál a tanterv: Jókaitól *A jövő század regényé*nek részletét ajánlja.

Nem tudom, mennyire használható, olvasható, már nem dolgozom általános iskolában. Amiben viszont biztos vagyok, hogy regénye, mint általában Jókai művei, nem olvashatók részletekben, a szerkezete kacskaringós labirintusban sétáltatja meg az olvasót, mire ő a kijelölt helyére érve megvilágosodik. Kell az egész ahhoz, hogy összeálljon a kép, az üzenet. Néhány kollégával beszélvén azt a választ kaptam, hogy beszélnek Jókairól, műveiről, hogy ki mit látott filmen, esetleg megnéznek egy filmes adaptációt, de többre nem futja. Az általános iskolában ez a sors jutott neki.

Az író középiskolás életútja, sorsa is érdekes, *Az arany embe*rt váltotta fel az *És mégis mozog a föld* című regénye. A jelenlegi tanterv a következőt írja elő a gimnáziumok 2. osztályában: *A magyar reformkor eseményei és irodalmi tematizációi. Jókai Mór:* És mégis mozog a föld. *Jókai és a média. A nemzeti múlt megidézése, jó és rossz dichotómiája Jókai regényeiben, Jókai és a természettudományok. Filmes kapcsolatok.* A szakközépiskolában hasonlóképpen: csupán a nemzeti múlt, a jó–rossz felállás helyett a médiasztárok, a szappanoperák megjelenése, a „gépiesítés és az irodalom" kifejezés szerepel.

A 19. században is voltak sztárok, Jókai népszerű volt a saját korában, művei, magánélete, örökségének utóélete celebbé tették, ennél aktuálisabb szereplőt nem is találhatnánk a korból. A „gépiesítés, technikai vívmányok"-út is érdekes, a most tanuló generációknak a repülőgép találmányként való szerepeltetése (*A jövő század regénye*) és a fikciószerű szövegkörnyezet érdekesnek hat, ugyanis a legújabb AI-app használatával foglalkoznak. A „céljaink elérése" (*És mégis mozog a föld*) is olyan téma, mely a vajdasági közönségnek aktuális, hiszen a politikai csatatéren épp ez zajlik. A Jókai-művekben megtalálható „jó és rossz"-dichotómia pedig épp a Thanos-problematikán keresztül elemezhető. Ezáltal megközelíthetők és testközelbe hozhatók a feladatok.

Nyújtózhatunk, jócskán kimozdulhatunk a komfortzónánkból mi, tanárok, a tanulók szintén, valamint vissza is helyezkedhetünk a számunkra szokott helyünkre, és onnan tekinthetünk ki a magyar történelemre, Jókai szerepére a történelmi eseményekben. Az ő műveiben szemelgetve kapjuk a legjobb rálátást a korabeli magyar társadalomra, és természetessé válik az a szemlélet, hogy a forradalom után már semmi és senki sem maradhatott ugyanaz, mint addig volt. S ha most körbetekintünk, ugyanazt láthatjuk és mondhatjuk: háborúk, katasztrófák, ártatlanok pusztítása, a keresztény világ fenyegetettsége, az erkölcsi normák megingása felfordították az eddigieket, és ha lapoznánk, azt látjuk, hogy az áthajtott lapok összeragadtak, nincs visszalapozás, nincs újraolvasás. Nem olvasom újra Jókait, hanem beleolvasom a jelenünket. Igen, aktualizálom. Így tanítom a Jókai-életművet Szerbiában, Szabadkán.

A Jókai utca Szabadkán
(Móra Regina fotója)

Vass Tibor

NAGYHATALMÚ VERS

Semlény a Jókain

„Légy a magyar nyelvnek derék apostola.
Hirdesse szavaid költők bájos tolla.
S a mit kifeledett az írók pennája:
Olvasód a fehér sorokban találja.”

Jókai Mór

Nem mindegy, hogy a bélből húsz centit vesznek ki,
vagy annyi marad a helyén. Vagyis az se a helyén
marad, csak kábé a tájékon. A tájakon új darab
a húszcentis. Íróasztali. A szép üvegcsében másra
szolgál, mint egy mintegy másfél méteres. Mért kell
mindent kétszer mondani vagy métert, az attól függ,
mért éterre gondol tévesen a halandó formalin helyett,
ha a nagyobb darabot performanszkellékként
használja olyan előadásban, amely étertől kábult,
mélyen alvó kígyó látványát igyekszik sugallni
Éva kigyúrt hasfalán. Az előadásban nem mindegy,
hogy a kígyó húzza a lóbőrt, vagy a ló a kígyóbőrt.
Évát majdnem mindegy, ki játssza. Az emberek
általában hülyék, sok mindent félre- vagy nem értenek.
Például fogalmuk sincs, hogy előbb a kigyúrt és a kígyó,
később a jó, meg a bőr szavak miért is vonzódnak
egy *Nagyhatalmú vers*ben egymás közelébe. Jó
eljátszani a gondolattal, hogy mindarról én tehetek,
ami itt történik vagy megtörténik az emberekben ettől

a verstől. A versnek a hatalma óriási. Az én versem
hatalma az. Ha az ember leírja benne, vagyis én írom
le benne konkrétan, hogy végül minden út sztómába

vezet, az minimum olyan jól hangzik, mint az első rigófütty februárvég táján, miközben Jókai-verseket olvasok fennhangon a miskolci Deszkatemetőben a mélyalvásból ráébredő Viszki kutyámnak, egy kétszer is elhunyni tudott katona sírjánál, Baló László hősi halált halt teteménél. (Ismétlés a tudás anyja, megírom több, mint huszonöt éve, hogy a Baló László-féle hősi halált halt tetem az két halált jelez, előbb meghal valahogy Baló, bizonyára harcban, aztán a teteme még egyszer hősileg. Mi ez, ha nem az élő bizonyíték a feltámadás létezésére. A Baló-féle feltámadás, majd a hősibe való visszahalás egyik igen szép központi témája ennek a *Nagyhatalmú vers*nek. Másik a Jókai-versek fennhangon olvasása Viszkinek, akit az előadás felver a mélyálmából. Jók is a Jókai-versek. Együtt. Felverők. Sok évem úgy múlik, hogy nem olvasok egyet se. Nemhogy hangosan, amúgy se. Hallomásból értesülök róla, hogy egy-egy bélhossz-csonkító osztály társalgójának kiskönyvtárában Jókai-versválogatást tartanak elvből. Az elv az, hogy Jókai versei gyógyírként hatnak a betegségkörre, az éjszakás nővérek azért olvassák fennhangon az elfekvőknek, mert főnökeik szerint az irodalmi adatokon, évtizedeken át tartó megfigyelésen alapuló jótékony hatása elvitathatatlan. Meghosszabbítja az életet. Ha már a bél rövidül, legyen legalább hosszú az élet. Nekem is olvastak már Jókai-verseket fennhangon, szerencsére nem nővérek, és biztos ébredtem már rájuk is, jó bőrök tették ezt szórakozásból. Szóragozásból minden külön értesítés helyett itt hívom fel a figyelmet arra, hogy a jó meg a bőr szavak ehelyütt vonzódnak egymás közelébe. Ígéret szép szó, ha meg *art*ják, úgy jó.

A levélnehezékként végző béldarab esetében arra kell ügyelni, hogy ha leesik az asztalról, a formalin ne szúrjon szemet a közelben alvó macskának, rá se cseppenjen,

ablakot is úgy nyissunk, hogy a kinti kutya ne ettől
mélyaludjon be alatta. Ha valaki épp ezen rész miatt
érezné kissé emészthetetlennek a verset, annak azt
üzenem, még csak most jön a java, nóta, a mulatás,
a sztómami, sztómami mamiblu, ómamiblu. Ráteszek
még egy lapáttal a Jókaiságból, mégiscsak Semlény,
aki lehet, hogy én is vagyok, szóval *Semlény a Jókain*
az alcíme, csak úgy nem baktathatunk el amellett,
hogy szorosabban össze kell fűzni a beleket, a hősi
halált halt tetemet, Jókait. Megoldom valahogy. Azt
is, hogy majd egy versben felvessem, hogy felvessen
a pénz, az érte kapott jóhonor, hogy a nővérek közt
vajon miért nincsenek férfivérek. A honoradó díjazná,
ha ilyesmi eredetiség szerepelne a versben, a levont
honoradó után is elégedett lennék, hisz megírhatom,

hogy a ’90-es évek végén járunk, meg a Jókai-eltépén
– gyengébbek kedvéért: a lakótelep rövidítése –,
Viszki!, Viszki!, üvöltözzük Nórával, a szirénától megriadt,
Jókai-eltépé felé iramodott kutyánk nevét üvöltözzük,
a népek a Jókai-eltépén azt hiszik, azt hisszük,
kocsmában üvöltözve rendelünk, ittas bolondoknak
vagyunk tekintve, bolond is vagyok, Viszkit nem fogom
pórázra a tűzoltóság előtt sem, ritmusom hűen fölvéve
békésen baktat riadásig a balomon, ritmushív Jókait
készülök neki olvasni fennhangon Balónál, a Jókai-eltépé
szomszédságában fekvő Deszkatemetőben, Baló László
hősi halált teteménél Jókai-költeményekkel készülök
Viszkinek, szeret velem a bakáig baktatni, a bokáig érő
sárban mélybealudni. Minden alkalommal elmondom
neki, nem üvöltözve, Viszki, kegyelettel, halkan,
megjöttünk a kétszer elhunyni képes bakánkhoz,
Baló előbb simán, bakaként, aztán a teteme, hősileg,
hetente min. egyszer hallja ezt, de ritmushív Jókait itt
még nem hallott, megérdemeljük a közös élményt, kijár

nekünk, hogy Baló László emlékére is szóljon tőlem fennhangon ritmushív Jókai a Jókai-eltépé szomszédságában.

A kétkötetes Jókai-költeményes lapozása helyett
ezerkilencszázöt, Révai testvérek, az üvöltözés közben
azon agyalok, mekkora bolond vagyok, Viszkit miért nem
pórázolom, nyilván azért, mert ma Jókait se prózálom,
az összefüggés nyilvánvaló. A tűzoltóság hatalmas,
felhajtódó vasajtói mögül kis felhajtás zaját minimum
lehet hallani a szirénázás előtt, szóval lehetett volna
a riadásra számítani, de valamiért most mégsem
lehetett, váratlanul ér a zaj, üvöltözni kell, Viszki, Viszki,
Jókai miatt áll elő az egész, mehetek haza anélkül,
hogy Jókait olvasnék fennhangon Viszkinek, a Baló-féle
főhajtó, feltámadásünnepnek is annyi, csak remélni
tudom, egy idő után visszafelé iramodik, ott lesz
az otthonunk környékén. Hetedik emelet, egyes ajtó,
ott fekszik a lábtörlőn, szomorúan néz, mintha azt
mondaná, bocsánat, megijedtem, de egy kis kerülővel
hazafelé iramodtam, itt vagyok, beengedtek a bejárati
ajtón, nem csaptam kis felhajtást se, beengedtek
a liftajtón, voltam már a hatodik és a nyolcadik emelet
egyes ajtajánál is, de ott nem volt tiszagotok, de ott
nem volt miszagunk, engedjetek be, engedjetek haza.

A mi szavunk eláll, elfelejtjük, hogy a krónikus belről
kellene még, vagyis inkább Jókairól, de hisz róla szól
ez az egész, ahogy amúgy is róla minden, még az is,
ahol ilyen direkte, mint ebben a *Nagyhatalmú vers*ben,
szóba se kerül. Azért mégiscsak összejön közvetlen
közelbe az a bél, a tetem, a Jókai. Ahol leírom, hogy
majd lesz. Ügyesen ott, ha nem is feketén-fehéren,
a sorok között. Az ott olvasni tudók számára azért
még felhívom a figyelmet, hogy mit hagyok ki
a tiszagotok szó emlegetése után, mert a kínálkozó
alkalommal ezúttal, élve a nagy hatalmammal, nem élek.

Csohány Kálmán – Egy Pilinszky-vershez
(rézkarc, 29 x 20; 1973)

„EGY GYEREKET NEM LEHET ELÉGGÉ SZERETNI”

Winkler Márta köszöntése[1]

Inczédi Zoltán fotója

2024. szeptember 9-én az ELTE Tanítóképző Karának Dísztermét zsúfolásig megtöltve mintegy 200 mai és jövendő tanító, tanár, volt tanítvány, ismerős és barát köszöntötte Winkler Mártát, a „legnagyobb élő magyar pedagógus”-t.

Winkler Márta alapította az első alternatív iskolát Magyarországon 1988-ban. Ekkor munkásságát már országosan ismerte főleg a szakma, de az érdeklődő közönség is, elsősorban a Péterffy András által 1979-ben rendezett *Iskolapélda* című filmből, mellyel Márta évekig járta az országot. Az ünnepségen a nemrégiben magas kitüntetéssel jutalmazott filmrendező is részt vett, szép szavakkal emlékezett

[1] „Hatvanban születtem. Pásztó viszont első helyen volt mindig, ott is maradt bennem” – fogalmaz Winkler Márta. – Összeállításunkban a születésnapját és pedagógiai életművét köszöntő rendezvény összefoglalóját, illetve az ünnepségen elhangzott a köszöntők szövegeit olvashatják. (*A szerk.*)

a forgatásra és Márta későbbi, gazdag munkásságára. Levetített egy néhány perces, megható kisfilmet Márta nyugdíjba vonulása előtti utolsó napjáról a Kincskereső Iskolában.

Az ünnepség elején egy népdalcsokor hangzott el Mátyus Kinga, illetve egy vers Schmidt-Hernesz Panna hallgatóktól, majd Márkus Éva dékán köszöntötte Winkler Mártát, és adta át neki a Kar kitüntetését. Különösen izgalmas volt ez azért is, mert az ünnepelt évtizedekkel ezelőtt ugyanebben a teremben kezdte meg tanulmányait a Budai Tanítóképzőn – ahogy erről a későbbi beszélgetésben maga is megrendülten vallott. Élményszerűen elevenítette fel egykori tanárai emlékét, és idézte meg mindazt a tudást, amelyeket tőlük tanult.

Kolosai Nedda tanárnő beszélt ezután a Mártával kapcsolatos szakmai és emberi élményeiről humorral fűszerezett kiselőadásában. Nem szűkölködött a jókedvben a két volt tanítvány, Kovács-Nagy Réka és Szél Dávid köszöntője sem. Mindketten megelevenítették Márta pedagógiájának azt a nagyon fontos elemét, amely még ma is szétfeszítené bármely magyar iskola intézményes kereteit: „voltak óráink hosszabbak, rövidebbek, s voltak köztük szünetek, hosszabbak, rövidebbek...”

Szesztay Zsuzsanna tanárnő hangulatos zongorajátéka következett a köszöntők után, majd az *Iskolapélda* című kötetről – kiadója a Savaria University Press Alapítvány a Nemzeti Kulturális Alap és az ELTE TÓK támogatásával – Fűzfa Balázs beszélgetett a szerzővel. Márta felidézte Édesanyja felejthetetlen alakját – minden pedagógiája forrását – a pásztói gyermekkori évekből, majd a tanítóképző főiskoláról, illetve szakmai pályája első nagy korszakáról, a Váli utcai Általános Iskolában töltött évtizedekről beszélt, ahol bizony nem volt könnyű szembeszélben kidolgoznia a csak rá jellemző pedagógiai rendszert – egy igen erősen zárt és ellenőrzött világban az 1960-as években –, amely mindig is a kreatív, szabad gondolkodáson és érzelemvilágon alapult.

Később a Kincskereső Iskola megalapításának sok-sok örömérőll és felejthetetlen nehéz pillanatairól beszélgetett a szerző és a szerkesztő – szép volt, hogy elöl, mindvégig egy közös padon a Kincskereső mai tantestülete foglalt helyet, kissé összepréselődve, de boldogan – ott volt még az arcokon az előző napi szerenád hangulata, melyet Márta lakásánál adtak.

A csodálatos este felemelő zárása volt, amikor Márta megtanított bennünket egy „optimista dal”-ra, és az egész terem ezt a dalt énekelte kánonban, hogy végül álló vastapssal köszöntsék a tanítónőt, aki mindig, minden pillanatban merte vállalni önmagát és a szabadságot.

Fűzfa Balázs

MÁRKUS ÉVA DÉKÁN KÖSZÖNTŐJE

Szeretettel köszöntöm Önöket az ELTE Tanítóképző Karán, a Winkler Márta születésnapja alkalmából rendezett ünnepségen. (...)

Winkler Márta érdemeit hosszan lehet sorolni: ő alapította meg az első magyar alternatív iskolát. Nevelő-oktató munkájában úttörője volt a poroszos pedagógiai módszerrel szemben a gyermekközpontú szemléletnek.

Tanítói oklevelének megszerzése után a Váli úti Általános Iskola tanítója lett, ahol – a kor szigorú előírásaival szemben – felszedte a padokat, hogy a foglalkozások terét optimálisan alakíthassa ki. Sokat kísérletezett, részt vett Varga Tamás matematikatanítási reformjában. 1988-ban megalapította az alternatív alapokon működő Kincskereső Iskolát. Előtérbe helyezte a tanulás nyugalmát, az érdeklődés fenntartását, az önálló munka szokását, az ének-zene, a mozgás, a játék és a természetjárás beépítését az iskola életébe. Munkáját számos díjjal ismerték el: kapott többek között Apáczai Csere János-díjat, Eötvös József-díjat, Újbuda-díjat, Budapestért-díjat és a Magyar Köztársasági Érdemrend Tisztikeresztje-díjat. 1979-ben Péterffy András készítette róla az *Iskolapélda* című dokumentumfilmet.

Márta pedagógiai hitvallása szerint a gyerekcsoportban eleve benne van az öröm, s a tanítóknak ezt kell megragadniuk. Amit megél a gyerekekkel együtt, annak van foganatja, nem annak, amikor azt mondja, hogy ezt és ez meg kell tanulnotok. Már Comenius leírta, hogy ne legyen robot a tanulás, biztat, hogy dramatizáljunk a gyerekekkel, mert abban mindent megismernek, a teret ugyanúgy, mint az irodalom és egyéb tárgyak akár nehéz tananyagát. És a gyerekek kedvvel, szívesen, örömmel tanulnak így. Ez kellene, hogy legyen a mai tanítók, tanítójelöltek célja is.

Winkler Márta így ír pályájáról, pedagógiai elképzelései megvalósításáról, ami az akkori körülmények között korántsem volt egyszerű:

> Kerestem az elképzelésemnek megfelelő utat: először a szemléltető eszközöket alakítottam át minden gyerek kezébe adható munkaeszközökké. A leszögezett padok helyére asztalokat, székeket szereztem, a szülőkkel együtt rendbe hoztuk azokat, hogy a teret a gyerekek mozgása szerint rendezhessem be a foglalkozásainkon.

A merev társadalmi struktúra, amelyben éltünk, iskolán belül is nagy ellenállást váltott ki, az előírttól eltérő legkisebb változtatással szemben is. Nemcsak a közvetlen környezetem, de a hivatali hierarchia egyre hangosabb rosszallása kísért nap mint nap. Óráimra egyszerre több, volt mikor négy szakfelügyelő jött ellenőrizni. Kis lépésenként, szívós következetességgel haladtam előre. Legfontosabbnak tartottam az önálló problémamegoldás folyamatait átélni, átéletni – örömeit és nehézségeit egyaránt. Azt akartam, hogy a gyerekek képesek legyenek rá, és akarjanak is elindulni egyedül, ne várjanak el kész ismereteket. Kérdéseik legyenek minél szerteágazóbbak. Tevékeny részesei legyenek a tanításnak, önmagukat és társaikat is tanítsák.

A „folyamatos javítás módszerét" választottam, az osztályzás helyett szöveges értékelést kaptak a gyerekek.

A másféleképpen szervezett iskolai élet nagy különbséget mutatott a többi tanulócsoport életével összehasonlítva. A vidáman, nagy szellemi szabadságban élő gyerekek örömmel és eredményesen tanultak. Sok szülő a kísérleti tanítást szerette volna a gyerekei számára, nagy számban kérték az igazgatónőtől a felvételt.

1984-ben egyéves tanulmányi szabadságot kaptam, amely alatt egy tanulmánykötetben összegeztem addigi munkámat *Személyiségfejlesztés az alsó négy osztályban* címmel. Ebből az anyagból állítottam össze később a *Kinek kaloda, kinek fészek* című könyvet, mely 1993-ban jelent meg.

A nehézségeket megszüntetni kívántam, hát iskolaalapításra szántam el magam. 1988. augusztus 31-én megnyitottam egy négyosztályos iskolát. Az első alternatív iskola ez, Kincskereső Iskola a neve.

A „gyermekit" szeretnénk megőrizni mindenben, amiben csak lehet. A teremtő örömet kívánjuk felkelteni a gyerekekben, amely erőt ad a nehézségek feldolgozására, a saját tevékenység és a saját megfelelés fölött érzett örömre.

Kívánom, hogy ez legyen a mai és a mindenkori magyar oktatáspolitika jelszava is, mert ez a jó a gyermekeinknek, így tudnak önálló, egészséges személyiséggé fejlődni, ami minden családnak és minden normális társadalomnak az érdeke.

Ahogy Márta egy HVG-interjúban kérdésre válaszolva fogalmazott:

Elmondanám a miniszternek, ha érdeklődne, hogy csak az lehet jó nevelő, aki engedi a spontán tapasztalást a gyerekeknek, hiszen ők az adottságaik, a belső tartalékaik szerint keresik és fedezik fel a világot. Ezt megakadályozni pedagógiai programmal vagy bármivel, végzetes hiba.

KOLOSAI NEDDA
EGYETEMI DOCENS KÖSZÖNTŐJE

Életünk útjai ezer felé futnak, mégis összegyűlünk és megállunk, ha valaki vagy valami hív. Ez ünnep. Megtiszteltetés, hogy Winkler Márta köszöntésére az ELTE Tanító- és Óvóképző Karán gyűltünk össze. Talán ennek Márta is örvendezik a szíve mélyén.

Hiszen ez az az épület, ahová jártál tanítóképzős éveidben, Márta, az akkori Budai Tanítóképző Intézet volt, amely nagyjából akkor vált felsőfokúvá, amikor ide Téged felvettek. Talán Benned is kedves emlékeket idéznek a tanítóképző termei, terei, talán látod most magad előtt a saját évnyitódat, a vizsgatanításodat, vagy amikor kitörted a Gyakorlóiskola ablakát... persze véletlenül, testnevelésórán kislabdahajításkor.

Nagyon örülnek az életutadnak tanítóképzős tanáraid, akkori mentoraid: Ungvári Gyula, Szijj Zoltán, Marx György, Bihari János, Tóth Árpádné, Hernádi Sándor, Varga Tamás, C. Neményi Eszter... Mind-mind itt vannak most a 200-as díszteremben, egymás mellett állnak, mosolyognak és kezeikben egy-egy nagy csokor virág van! Igyekeznek a közeledbe férkőzni, hogy átadhassák a virágokat. Látom az első osztályodba került sok-sok gyerekecskét – ahogyan te mondod –, kezeikben virággal... fehér blúzban a lányok, fehér ingben a fiúk. Látom őket lelki szemeimmel felnőttként is a közeledben.

Itt van az összes tanítványod, Márta! Csillogó szemekkel nyújtogatják a nyakukat, hogy jobban lássanak téged. Akik később elhozták a gyerekeiket hozzád, a Te iskoládba, a Te osztályodba. Van, aki a gyerekeit és az unokáit egyaránt a Kincskereső Iskolába vitte... miattad. Ilyen személy Nádasi Mária asszony is, a neveléstudományok professzora.

Özönlenek a köszöntésedre ... megszámlálhatatlanul sok hálás tanítvány... hálás szülők serege... Látom őket! De álljunk meg egy pillanatra! (...)

Winkler Márta számára a legnagyobb öröm, amikor a csendes-szótlan elsős 3–4. osztályban már bátran, érvekkel alátámasztva vezet le logikusan egy feladatmegoldást az egész osztály előtt. Egy ilyen pillanat számára a legnagyobb öröm, a legnagyobb díj.

Te puha fészket készítettél a gyerekeknek az iskolában. Abból építkeztél, amit a gyerekek hoztak, amit ők tudtak. Később hagytad őket szárnyalni... segítetted

őket mindenben. Körülötted mindig csodák izgalmak, titkok vannak, Márta, minden érdekessé válik, amit közvetítesz. A madarak, a betűk, az éneklés, a játék, a komoly munka, a matematika, az olvasás.

– Mikor tanulunk már, eddig csak játszottunk? – kérdezték Tőled az elsősök, miközben addigra sok-sok mondókát, dalt, játékot megtanultak Veled...

A napokban olvasgattam az óravázlatokat, amelyeket a négyéves tanítási folyamatot követő filmedhez készítettem a *Játék az iskolában* című egyetemi kurzushoz. Elképesztően komoly tartalmak, kincsek vannak abban a filmben is az ünnepekről, a komplex művészeti nevelésről, a matematikai gondolkodás alakításáról. Feltöltött, erőt, lelkesedést adott nekem Tőled olvasni, Téged látni.

Sokszor jöttél el személyesen is a Rólad, a tanítási módszereidről szóló órákra ide, az egyetemre. Ebben a teremben is tartottál körjátékokat, komoly beszélgetéseket, lehetett Veled vitatkozni, érvelni. Együtt játszottál velünk, szórtad a kincseidet. Mindig megtaláltad az utat az egyetemistákhoz is. Rengeteget tanulnak, tanulok tőled.

Amikor egyszer a *Játék az iskolában* című óránkra otthon felkészülve egy 4. osztályos matematikafeladat megoldását állítottam be a számítógépemen a filmből (felírtam az időket), Panka lányom éppen 4. osztályos volt, és felkiáltott:

– Anya, állítsd meg, ne mutasd meg az eredményt, meg akarom oldani a feladatot!

– Micsoda? – gondoltam. Matematikafeladatot szeretne megoldani a gyermekem? Rajta keresztül is megláttam, milyen csodát művelsz a tanítványaiddal.

Pályád során a Veled találkozó, hálás tanítványok és szülők mellé tehát odaléptek az egyetemi hallgatók is, mindenki kezében virágcsokor, és azok a tanítók is jönnek a világ minden tájáról, akik egy-két-három nap intenzív találkozást kaptak tőled: életre szóló élményként megismerték pedagógiai módszereidet, játékaidat.

Ahogyan mindannyian itt vagyunk már, a egészen a Széll Kálmán térig tart a tömeg, Márta! Kezükben virágcsokrokat szorongató, lelkes, kipirult arcú tanítványaid, tanítóképzős tanáraid, szülők, egyetemisták, tanulók, pedagógusok. Ha megfognánk egymás kezét, a holdig is elérnénk!

Köszönjük, hogy megismerhettünk, hogy a közeledben jobb emberré váltunk, hogy komolyan vettél mindannyiunkat. Egy mondatot mormolunk, kiáltunk egyszerre: boldog születésnapot, Márta!

KOVÁCS-NAGY RÉKA, VOLT TANÍTVÁNY KÖSZÖNTŐJE

Nagyon megtisztelő, hogy itt lehetek, és ez annak köszönhető, hogy a tanítványod lehettem. Gondolkodtam, hogy mit kellene mondanom ezen az alkalmon, és arra jutottam, hogy a szakmai pályafutásodra, méltatásodra nálam sokkal hozzáértőbb szakemberek vannak jelen. Úgyhogy én inkább a személyes tapasztalásokon, emlékeken keresztül szeretném hálámat kifejezni, hogy egyike lehetek azon felnőtteknek, akiket Te terelgettél a helyes irányba. Gyerekként nem is érezte az ember, hogy mennyire szerencsés, hogy szinte befektetett energia nélkül és örömmel sajátította el azokat a képességeket, azt a tudásanyagot, amiket sok más gyereknek 45 perces tanórák kerete között, sokszor igazságtalan szigor és szorongás mellett kell megtennie. Emlékeimben úgy él, hogy voltak órák az épületben, hol hosszabbak, hol rövidebbek, és közöttük sokszor végtelennek tűnő szünetekben élveztük az életet, felszabadultan fogócskáztunk, vagy az udvart végtelen hosszú ugróiskolával rajzoltuk tele, és több napon át azokon játszottunk, vagy milyen jó volt, amikor télen felöntöttétek az udvart, és a jégen csúszkáltunk. És nem tudom, hogy milyen varázslattal, de vissza tudtál terelni minket a terembe, és folytattad a pedagógusi csodát.

Emlékszem, hogy nem csak az iskolapadban, hanem a szőnyegesben is sok időt töltöttünk. Ültünk a földön, és Te meséltél. Illetve tanítottál, de mindig érdekes volt, nem tűnt tananyagnak. Ilyenkor valakit mindig Magad mellé hívtál, átkaroltad, megsimogattad. Volt, hogy irigykedtem, hogy de jó lenne, ha én lennék ott melletted, de ma már tudom, hogy ez is egy pedagógiai bravúr volt, mert annak az osztálytársnak éppen szüksége volt a koncentráláshoz a Te közvetlen közelségedre. És nem szigorral, hanem szeretettel vetted rá a közös munkára. Ösztönösen érezted, hogy ki mikor fogyott el fejben, és vagy így, egy kis szeretgetéssel terelted vissza, vagy kitaláltál neki személyre szabott feladatot, amivel vissza tudtad hozni a figyelmét.

Arra is emlékszem, hogy mekkora élmény volt, amikor felcsavartuk a szőnyeget, és kis csoportokban a linóleumon krétával oldhattuk meg a matematikai feladványt. Színvonalas délutáni szakköröket is szerveztél, haza sem akartunk menni az iskolából. Felnőttként visszagondolva talán a faragószakkör a legemlékezetesebb, mert olyan éles késekkel faragtunk, amilyeneket a szüleink biztos nem adtak

volna a kezünkbe. Arra nem emlékszem, hogy valaki megsérült volna, de ma is a szemem előtt van a levélvágó, amit készítettem.

Semmiképp sem maradhat ki Visegrád! Mert a táborok mellett az ott töltött napok is megalapozták a természetszeretetünket. Az erdő is szép volt, de ha egy szóval kéne jellemezni az egészet, akkor az a löszfal lenne! Mekkora élmény volt felmászni a tetejére! Versenyezni, hogy ki lesz az első! És szerintem arra is sokan emlékszünk, hogy az esti rutin közé tartozott a kullancsellenőrzés, mert minimum öt kullancsot mindig kiszedtél belőlünk. És akkoriban nem kellett aggódni, hogy betegek leszünk-e tőlük.

Nagy hangsúlyt tettél a sportra és a zenére is. Elérted, hogy járjunk úszni, ami, gondolom, akkoriban nagyon különleges volt. Gyerekként nem mindig élveztük, mert hideg volt a víz, és mindig sapkát kellett húzni az úszás után. És talán azt nem tudod, de irigyeltük, aki náthás volt, mert az a suliban maradhatott, és aknakeresőt játszhatott a számítógépen, ami akkor nagyon menő játéknak számított. Nálad kezdhettem el zongorázni és furulyázni tanulni. Számomra a Tücsökzenekar is örök élmény marad, és azt szintén neked köszönhetem, hogy a Zeneakadémián részt vehettünk a zenekari próbán, majd nagyközönség előtt, zöld ruhácskában, kétrugós, csápos hajpánttal egy zenekari előadás pár percében furulyáztunk.

És akkor a pintyekről, a színházi frízfestésről az udvaron, a reggeli lábtornáról nem is beszéltem, de lassan át kell adnom a szót. Annyit hadd mondjak még, hogy ezek mind-mind csak apró emlékfoszlányok a rengeteg élmény közül, amelyek akkor nekünk természetesek voltak. És csak most, később, főleg szülőként látom, hogy mekkora kuriózum ez a fajta pedagógiai hozzáállás, profizmus az iskolai közegben és a szeretet még a mai világban is, nemhogy az 1980-as, ’90-es években!

Amikor a kislányomnak az emlékeimet meséltem, akkor minden benne volt abban, ahogyan azt mondta, hogy „Anyu, milyen szerencsés vagy, hogy ilyen iskolád volt!” És valóban, nagyon szerencsésnek érzem magam és most már a fiam is az, mert ő is boldog kincskeresős. Jó látni, hogy az iskola továbbra is alapoz az értékekre, amiket lefektettél, és igaz, hogy Belőled csak egy van, de Kincskeresőből is csak egy van, nagyon családias hangulatú iskola maradt, ahol a gyerekek a mai napig jó kezekben vannak. Aki ma bemegy, az nem tudja, hogy a kezdetekkor egy medence volt az udvar közepén, vagy hogy mekkora fűzfák voltak a kerítés mellett, amelyek alatt nagyon jó volt játszani, és bizony szomorúak voltunk, amikor kivágták őket. De helyettük épült egy szép tornaépület, a kerítés megszűnt, kibővült az iskola, és hamarosan tovább bővülünk. Remélem, hogy a legutóbbi nagy ünnepségen, a Kincs 35-ön Te is megtapasztaltad, hogy tovább él, amit elkezdtél.

Márta, szívből gratulálok, fantasztikus, amit véghez vittél, végigküzdöttél és elértél, és nagyon hálás vagyok, hogy a részese lehettem, lehetek!

A pásztói Szent Lőrinc-plébániatemplom és az Oskolamester háza
(Fűzfa Balázs fotója)

SZÉL DÁVID, VOLT TANÍTVÁNY KÖSZÖNTŐJE

1988 tavasza van, a Váli utcai Általános Iskola folyosóján megyünk a szüleimmel, nyáron leszek hét, most vagyok nagycsoportos, kétszer jártam a középsőt, utólag úgy emlékszem, talán épp azért, hogy pont Winkler Márta rövidesen induló osztályába járhassak.

De talán azért is voltam évvesztes vagy évnyertes, ez megközelítés kérdése, mert nagyon éretlen voltam még.

Mindenesetre haladunk a folyosón. Még sosem voltam iskolában. Jobbra ablakok, balra zárt ajtók. Hosszú folyosó, sok zárt ajtó. De az egyik nyitva van. Bekukkantok.

Sok gyereket látok és egy hullámos hajú hölgyet, szemüvege mögött kisminkelt, mosolygós szempárral. – Ő a Márta – mondja az anyukám.

Nem tudom, miért, de érzem, hogy itt valami más. És aztán szeptembertől, amikor elsős lettem az akkor még Fogócska utcai Általános Iskolában, tényleg egy csomó minden más lett. Mi csak 21-en voltunk, nem volt csengő, nem voltak hosszú folyosók és zárt ajtók, és nem is volt másik osztály. Az első évben az egész épületben csak mi voltunk, ami már önmagában maga volt a csoda.

Márta néni azt mondta, hogy röntgenszemei vannak. Addigra már túl voltam egy kéztörésem, szóval pontosan tudtam, hogy ez azt jelenti, hogy ő mindent lát. És tényleg mindent látott. Mi pedig megtanultuk, hogy bizonyos keretek között szinte bármit lehet.

Oké, nem rágózhattunk, és nem is szerette, ha valaki zsebre dugott kézzel álldogált, de egyébként tényleg teljesen szabadok voltunk. Ennek pedig komoly jelentése volt 1988-ban, amit ha ésszel nem is fogtunk fel, de mélyen, tudat alatt mégis értettünk, éreztünk.

Voltak 10 perces óráink, voltak másfél órás óráink, attól függött, mennyire és mire volt energiánk. Volt, hogy a padok mögött ülve tanultunk, volt, hogy a szőnyegen fekve, máskor az udvaron szaladgálva, földet gyomlálva.

Nem kaptunk osztályzatot, és a bizonyítványunk sem olyan volt, mint amilyet a nővéremnél láttam. Nem feleltünk, nem volt intő, dolgozat, se házi feladat. Mégis mindent megtanultunk.

A szabadságot értettük, szerettük, és nem is nagyon éltünk vissza vele.

És nemcsak a tananyagot tanultuk meg, hanem azt is, méghozzá egy életre, hogy a közösségben, önmagunkban és a másikban, bármilyen is ő, erő rejlik, megtanultuk, hogy mindenki szerethető, mindenkiben van érték, és megtanultuk azt is, hogy az ismeretlenben izgalom és kihívás van, a játékban tanulás, a tanulásban pedig játék.

PÉTERFFY ANDRÁS FILMRENDEZŐ VISSZAEMLÉKEZÉSE

A véletlen hozta, vagy a sors pont így akarta? Az tény, hogy 2000-ben egy héten át egy Tokióban tartott UNESCO-konferencia előadója voltam, melynek a témája a „media literacy, media education" volt. Több filmemből mutattam részleteket, de az 1979-ben készült *Iskolapélda* volt az, amely a leginkább megérintette a soknemzetiségű tanácskozás tagjait.

Kérdések özönét kaptam, melyekre leginkább Mártának kellett volna válaszolnia, de addigra már olyan sokat tanultam a „Kincskereső Iskolában" (1994-ben még módszertani fejezeteket is készítettem), hogy igyekeztem és talán tudtam szakszerű válaszokat adni.

A konferencia zárónapján az NHK (az ottani MTV) egyik főnöke nagy hajlongások közepette kérte, hogy a pár nap múlva kezdődő filmfesztivál, a Japan Prize 2000 zsűrijében – óriási megtiszteltetés lenne számukra – zsűritagként vegyek részt. Nyilván az egyik (már felkért) zsűritag vakbélműtéten esett át, kibicsaklott a bokája, váratlanul elment a hangja, és keresni kellett valakit, aki „beugrik" helyette. Így aztán hirtelen a világ egyik legrangosabb dokumentumfilmfesztiváljának zsűrijében találtam magamat. Érdekes volt a beugrás, és sok (filmes és emberi) tapasztalattal gazdagodtam.

Már 2000-ben is a televíziós zsurnalizmus uralta világszerte a non-fiction film műnemét. Túlzó didaxis, gyermeteg illusztrativitás; mintha a néző infantilis volna. Olyan, akinek mindent el kell magyarázni, mert különben nem érti a filmet a szerencsétlen. (Nos, ez az attitűd mára kiteljesedett. Ma a média mindenkit imbecillisnek néz.)

Persze voltak jó élményeim is, a kanadaiak, a finnek eredeti gondolkodásmódról tettek tanúbizonyságot, ahol a nézőnek is volt feladata, együtt kellett az összefüggéseket felfedezni.

A fesztivál fővédnöke maga a japán császár volt, protokollnagykövetként a császári család tagjai voltak ennek megtestesítői. Egyik este a császári hercegkisasszony fogadta a soknemzetiségű zsűrit, és mindenkivel illő módon elbeszélgetett. Velem is, és én büszkén meséltem, hogy egy rendkívül tehetséges tanárnő a főhősöm, Winkler Márta. „Ó, hát, mindennek a nevelés az alapja! Ha lehetne, én is tanító lennék!" – mondta ő.

Másnap a délelőtti szabadprogramban egy általános iskolába látogattunk. Tisztaság, rend, fegyelem. Hangos szó sincs. Picit megriadtam: vajon csak a kedvünkért játsszák a mintaiskolát?

Én egy másodikos osztályba kerültem; kedves, cserfes kislány kezdeményezte a rövid angol társalgást, aztán maga mellé ültetett, mert kezdődött az írásóra. Bár én inkább rajzórának nevezném. A kalligráfia művészete. Megrendülten, csodálattal figyeltem a kis kezek könnyed siklását, a tusba mártott ecset festői nyomatát. Ebben a korban ecsettel A/4-es méretben rajzoltak jeleket, szavakat, és nem „írtak". Élvezték a nyomhagyást. Rettenetesen irigyeltem őket.

E pozitív élményem másnapra elszürkült, mert olyan kommersz táncos-művirágos pom-pom-girl showt adtak elő, amilyet csak a buta és elrontott ízlésű nyugati iskolákban szoktak.

Ezt az ellenmondást nehezen tudták feloldani. Ők is röstellték, hogy csak a hagyományos építészet, a zene és az írás tud a gyökerekig visszanyúlni, de a hétköznapi divat, stílus egyre amerikanizálódik. Nem úgy tűnt, hogy ennek az erős trendnek a pedagógia ellent tudna állni. Kicsit irigykedtek a mi táncházmozgalmunkra, az élő népdalra, a nem teljesítményorientált, innovatív oktatásunkra. (Ahogy azt a Kincskereső Iskola felmutatta nekik.)

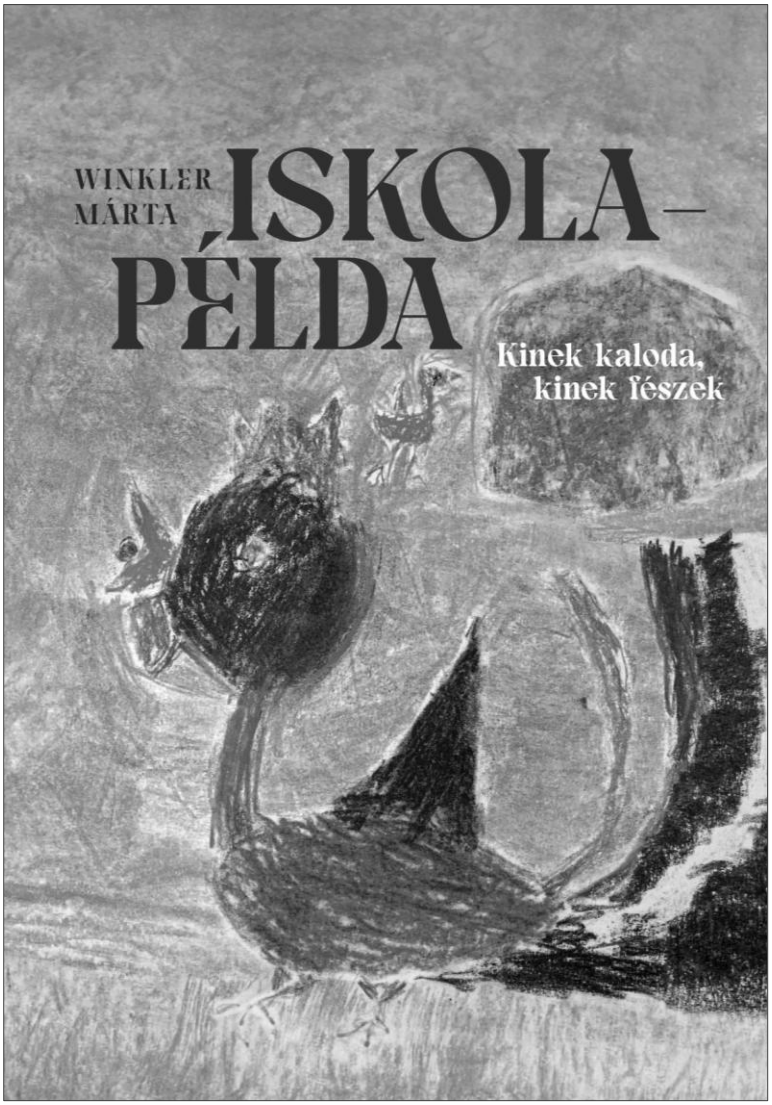
Márta tehát a filmen is átsugárzott, nyelvi akadály sem volt (angol felirat), de ők nem is azt nézték, hanem Márta kifinomult jelrendszerét, amellyel az osztályt „karmesterként" vezényelte.

A Japan Prize ünnepélyesen bezárult, a versenyfilmalkotók, a zsűrorok sok tanulságot magukkal víve hazatértek.

Pici kis ajándékot is kaptunk; egy tenyérben is elférő szép kis fadobozt. Rajta japán és angol felirat. Ezt a 24 éve őrzött dobozkát most a születésnapon átadom jogos tulajdonosának, Winkler Mártának.

Üresnek látszik, de tele van sok-sok emlékkel, jószándékkal, szeretettel, hittel, bizalommal. És e jeles születésnapon mindenki beleteheti a maga köszönetét, háláját, tiszteletét.

Egy kis dobozba sokféle jó érzés, emlék és szeretet belefér.

Winkler Márta Iskolapélda című könyvének borítóját
Trifusz Péter tervezte az 1. osztályos Kiss Bori rajzának felhasználásával
(Kormos István: A kevély kiskakas című versének illusztrációja)

Nagy Pál

HERKULESFÜRDŐI EMLÉK

Emlék és emlékezet

Mindnyájan értjük, hogy ez a két szó hétköznapi értelemben mit jelent, nem árt azonban nálunk tapasztaltabb szótárírók meghatározásából kiindulni.

Emlék. Az emlékezetben őrzött tudattartalom, az emlékképek összessége. Az emlék meghatározása egy filozófiai szótárból: a múlt egy konkrét pillanatának bemutatása, ahogyan azt a múltban átéltük.[1] Bergson azt mondja, az emlék nem más, mint a múlt, ahogyan az a tudatalattiban él.

Emlékezés. Az élőlényeknek az a képessége, hogy az ismereteket, információkat rögzíteni, tárolni és visszaidézni képesek. Az emlék sokféle lehet, az emlékezet válogat. – Amint látjuk, ez dinamikusabb meghatározás.

A *Magyar Nyelv történeti-etimológiai szótára* szerint 1372 óta emlékezünk. Legalábbis ekkor találták meg először ennek a fogalomnak az első írásos változatát a *Jókai-kódex*ben.

A mi emlékezetünk bizony már emlékekkel van tele, ha saját emlékeinkről kellene beszélnünk és beszélgetnünk, sokáig tudnánk szaporítani a szót. Én azonban szaván fogom a szót, kézen fogom a nyelvet, kettesben sétálunk és sajnáljuk azokat, akiknek – ők mondják – nincs emlékük. Mert emlékezete mindenkinek van. Az is igaz azonban, hogy az embernek néha kihagy az emlékezete. Ez elég ritka dolog, mert Freud egyik fontos könyvében, az *Álomfejtés*ben már könyve elején felteszi a kérdést Hogyan emlékezünk álmunkban ? – tehát még álmunkban is emlékezünk. Freud egyébként azt állítja, hogy az álom többet tud az éber életnél... s ez mindnyájunknál így van.

Azt is tudjuk, hogy az emlékeknek pozitív vagy negatív töltése van; ez dönti el, hogy milyen hatással vannak ránk. Íme, néhány példaértékű emlék!

*

[1] Vö. André Laland, *Vocabulaire de la philosophie,* Éd. PUF, Párizs, 1968.

A II. világháborút (legalábbis első éveit) egy igazi munkásvárosban, Salgótarjánban éltem át. A háború vége felé lehetett, amikor már mindenki tudta, hogy a németek és szövetségeseik elvesztették a háborút, amikor néhány munkásembert, akik sztrájkot szerveztek az acélgyárban, a városi teniszpályán fölakasztottak. Szüleimet megdöbbentette, hogy ezeket az embereket halálra ítélték, mégpedig – mint azt széles körben propagálták – kötél általi halálra. Tehát szigorúan megtiltották gyerekeiknek, hogy az előre meghirdetett akasztást végignézzék.

1.

A városi teniszpálya a helyi úriemberek találkozóhelye volt, amelyet télen tíztizenöt centi vízzel árasztottak el, s korcsolyapályaként használták, ahol kellemes keringőket hallgatva lehetett korcsolyázni.

Az akasztás szörnyű élmény volt; már ott, a teniszpályán megfogalmazódott bennem, hogy senki nem veheti el egy másik ember életét. Ehhez nincs joga; nem lehet felhatalmazása arra, hogy egy másik ember életét elvegye. Ilyet csak lélektelen ember cselekszik. Ma is így gondolom.

*

Persze nemcsak kellemetlen, sőt kínos emléket őriz meg az emlékezet. S a kellemes, korai vagy későbbi emlékek ma is energiaforrásként táplálják érzelmeinket, testi és szellemi vágyainkat.

Mint már említettük, számos jó és rossz emlékünk van elraktározva. Az emlékezet már csak ilyen: nem válogat, ugyanúgy megőrzi a jó és a rossz emléket, és adott alkalommal visszaidézi ezeket. Tulajdonképpen mind a kettőnek hasznát vesszük...

Azt is szeretném aláhúzni, hogy az emlék intenzitása, erőssége rendkívül különböző lehet: egy keringő emléke vagy a deportálás reminiszcenciája természetesen nem egyformán hat ránk.

Nézzük először e rövid eszmefuttatás címéül választott *Herkulesfürdői emlék*et. Bizonyára a olvasók között is vannak, akik tudják – talán mert hallották –, hogy a Herkulesfürdői emlék egy örökzöld keringő címe, amelyet az osztrák–magyar Pazeller Jakab szerzett 1903-ban. Szövegét az Ady Endre köréből ismert Zerkovitz Béla írta. (Híres sora nem túl eredeti: „Nézz a szemembe. Nyár volt és csodálatosan szép".) Herkulesfürdő egyébként Erdélyben található szép kis üdülőhely, ismerek valakit, aki járt ott, és kellemes emléket őriz ma is ottlétéről. Ő hívta fel

figyelmemet arra, hogy *Herkulesfürdői emlék* címmel Sándor Pál magyar rendező sikeres filmet is forgatott 1976-ban, Dayka Margittal és Holman Endrével.

Hallgassák most meg a *Herkulesfürdői emlék* című keringőt. (Az interneten megtalálható.)

A zenemű évtizedeken keresztül rendkívül népszerű volt, de 1945 után az akkori hatóságok betiltották, s csak 1990 után lehetett újra műsorra tűzni.

2.

„Könnyű kis bódulat, áradó romantika" – így jellemzi Pazeller művét Bajor Nagy Ernő kritikus. Az első jelző, amely a keringő hallgatása közben nekem eszembe jutott: 'kellemes'.

*

Kellemes és kínos emlékek fűződnek azokhoz az útlevelekhez is, amelyeket most nézegetek. 1967 júliusában kaptam meg Párizsban a francia állampolgárságot. Francia útlevelemet 1967. október 31-én állították ki Antonyban, ahol francia feleségemmel, Emilienne-nel laktam abban az időben. Ez volt életem első útlevele. Harminchárom éves voltam. Az Európai Unió francia útlevelét 1985-ben vettem át. 1991-ben a Magyar Köztársaság útlevelét is megkaptam. Ez volt életem első magyar útlevele.

Ezek az útlevelek tehát sorsdöntő eseményekre emlékeztetnek, amelyek életemben bekövetkeztek. Fiatalemberként egy olyan országban éltem, amelyben az átlag állampolgár nem utazhatott sehova, bármennyire is szeretett volna. Számomra tehát a harmadik útlevél a legbeszédesebb, mert fiatalságom központi kérdését, az emberi szabadság kérdését közvetlenül érinti. Ebben az időben s ezen a helyen nekünk csak virtuális útlevelünk volt: az útlevél csak mint lehetőség lebegett szemünk előtt, nem volt a zsebünkben. Lehetett ugyan kérni útlevelet, de azt csak az arra érdemesek, a megbízható személyek kapták meg.

Emlékszem, milyen felháborodottan olvastam (talán a Szabad Népben) Karinthy Ferenc folytatásokban közölt *Kék-zöld Florida* című útibeszámolóját Floridáról, erről a létező (elképzelt?) amerikai államról, amelyet Karinthy Ferenc, a *Kőművesek* című szocialista regény írója megnézhetett. Pedig Karinthy Ferenc nem volt a rendszer kegyeltje, csupán jó neve volt, s ő ezt ügyesen kihasználta.

Ez volt az oka annak, hogy amikor – hosszú évek után – Hévízen találkoztam vele, nem szólítottam meg. Pedig egymás mellett úszkáltunk a tófürdőben. Igaz, hogy úszás közben elég nehéz beszélgetni. De azért sem szólítottam meg, mert

megrohantak az emlékek: amikor Frici Floridában utazgatott, mi Salgótarjánból Dorogra mentünk kirándulni.

3.

Azért sem szólítottam meg Karinthy Ferencet a hévízi tóban, mert tulajdonképpen kedveltem őt, több könyvét olvastam, s mivel magam is kajakoztam, főleg a kajaktúráiról írt beszámolóit szerettem. Ha jól emlékszem, az volt szellemes kajakos könyvének címe: *Leányfalu és vidéke*.

Akkor, amikor a hévízi tóban, úszás közben majdnem összeütköztünk, már nekem is volt útlevelem. Francia útlevelem volt. E mögött a kijelentő mondat mögött az emlékezet persze egy sor számomra fontos eseményt raktározott el, s az emlékezet munkájának köszönhetően ezek most mind „emlékeim" nagy színpadára csődültek: a háború, az összeomlás, a menekülés, a hazatérés megalázó pillanatai, apám halála, anyám küzdelme azért, hogy ő és három gyermeke valahol mégis megvesse a lábát, életben maradjon, visszakapja saját otthonát, amelyet egy Kupka nevezetű kommunista kisajátított magának. Még folytathatnám a sort: Gerelyes Bandi barátommal hatalmas szívlapáttal szenet lapátolunk a Nagyállomáson, amelynek állomásfőnöke Gerelyes Bandi édesapja volt... Anyám közben elintézte, hogy – mivel már középiskolába sem vettek fel – elmehessek tanulni a sárospataki református gimnáziumba (akkor még az volt). Visszatérésem egy év után Salgótarjánba egy Bácskai nevű hithű kommunista iskolaigazgatónak köszönhető; érettségimen szeretett tanárom és osztályfőnököm, Marton Kálmán halálra röhögte magát egy ablakmélyedésben, miközben én hasamra ütöttem, és teleírtam a táblát mindenféle számmal és betűvel, remek képletekkel, amelyekről csak a teremtő tudta, hogy mit érnek a matematikában. Az '56-os forradalom, amelyet Egerben éltem át, az orosz fogság a miskolci Rudolf laktanyában, a menekülés, egyetemista életem Párizsban, Emilienne és házasságunk, francia állampolgárságom s ez az útlevél, első útlevelem.

Még egy útlevél van itt: európai uniós (francia) útlevelem. Ezt 1985. október 14-én állították ki. Sokáig ezzel az útlevéllel jártam Magyarországra. Tele van magyar vízummal, mert hát nekünk, „disszidens" magyaroknak engedélyt kellett kérnünk, hogy időnként hazalátogathassunk szülőhazánkba.

4.

Ezek az útlevelek hihetetlen mennyiségű szunnyadó emléket – eseményeket, történelemtöredékeket, anekdotákat – ébresztenek fel bennem. Az ember múltjára,

emlékeire építi fel a jövőjét. Jó emlék, rossz emlék: mindegyik tanulságos. Ha Freud tovább él s nyugodtan gondolkozhat és dolgozhat, bizonyára kidolgozza azt az észrevételét, hogy álmaink többnyire emlékeket idéznek föl, vagy azokhoz kapcsolódnak, *Álomfejtés* című nagy tanulmányát talán ebben az irányban bővíti. (Státuszát tekintve álom, természetét tekintve emlék.)

Mint már mondottuk, emléke mindenkinek van. Ezeket az emlékeket több kategóriába sorolhatjuk, kellemes vagy nyomasztó emlékei vannak mindenkinek; apró, látszólag jelentéktelen vagy fontos, sorsdöntő emlékei. Ha odafigyelünk, az emlékezet sokáig aktív, hatékony marad, emlékszik emlékeinkre, s hatalmas anyagból válogat.

Ezt a természetes jó viszonyt csak a betegség teheti tönkre; amint azt (sajnos) nap mint nap tapasztalhatjuk. Ezeket a betegségeket persze gyógyítani próbálják a pszichológia és a pszichoanalízis eszközeivel.

*

Az emlékezésnek közismert irodalmi műfajai vannak, az önéletírás különböző fajtái. *Journal in-time – él(e)tem* című könyvemben, amelynek három kötete 2001 és 2004 között jelent meg Budapesten, a Kortárs Kiadónál, *Az önéletírásról* címmel 38 oldalas tanulmányt közöltem az önéletírás változatairól (diárium, önéletrajz, emlékirat stb.).

Az „emlék" kategóriája igen gazdag, hiszen mindnyájunkkal – mint egyénekkel és mint egy közösség tagjaival – mindig történik valami. Mint általában szellemi képességeink, az emlékezet sincs egyformán elosztva az emberek között. De aki sokat foglalkozik emlékeivel, s akinek jó a memóriája, annak látszólag több és érdekesebb emléke van. A történészek, a pszichológusok, az írók, az irodalomtörténészek rendelkeznek azzal az adottsággal, hogy nemcsak a saját, de a mások emlékeit is életre tudják kelteni. Kutatnak az emlékek után, és fel is dolgozzák azokat. Íme, egy példa!

5.

Az 1940-es években a budapesti Ardói Könyvkiadó sorozatot indított *Magyar századok* címmel, amelyben régi hadvezérek, fejedelmek, államférfiak naplóit, önéletrajzait stb. adták ki. Ha jól emlékszem, a sorozatszerkesztők között Cs. Szabó László neve is szerepelt. Ezt a sorozatot 1955 körül Tolnai Gábor irodalomtörténésznek sikerült a jelenbe átmentenie, a Szépirodalmi Könyvkiadó vállalta a kötetek kiadását. A sorozat címe *Magyar századok* maradt. Tolnait főként az erdélyi

emlékírók érdekelték, Kemény Jánostól kezdve Bethlen Miklós, Bethlen Kata, Tanárky Gyula, Pulszky Ferenc és mások önéletírásait, naplóit adták ki újra.

Egy nemzet emlékezetét sikerült így megmenteni, kiegészíteni. Az emlékezés, az emlékezet ugyanis nemcsak az egyén szubjektív szintjén létezik, hanem közösségi szinten is. Gondoljunk például a szent könyvekre, a *Bibliá*ra, a zsidó vallás szent írásaira, a *Korán*ra ; ezeknek a régi eseményeket, történeteket megőrző és továbbadó szerepére.

S talán a történelem maga a legfontosabb közös emléktár, emlékezetfelfrissítő. Egy régebbi szövegemben írtam: „velem / történik a történelem". A történelemben dinamikus és dialektikus egységben van együtt az egyén és a közösség emléke; az emlékezet el tudná (el tudja) választani egymástól az egyén és a közösség emlékeit, de a kettőnek együtt nagyobb hordereje van. Valami ilyesmi történt a nyári párizsi olimpiai játékokon tavaly! A mai világban viszonylag ritka együttlét örömét ünnepelték, éltették az emberek egy viszonylag egyszerű közös nevező (ebben az esetben a sport) égisze alatt.

Egyébként is: az egyén és a közösség történetének dialektikája nem függeszthető fel, s jól is van ez így !

6.

Mindazt, amit eddig elmondtam, végkövetkeztetésem alátámasztására mondtam el. Úgy gondolom, hogy az emlék, az emlékek halmaza és az emlékezet, amely az emlékhalmazt világosabbá, elérhetőbbé teszi számunkra, hozzájárul ahhoz, hogy életünk szinte megduplázódjék!

Nem mindegy, hogy mit éltünk át, s abból, amit átélünk, milyen elemeket (milyen emlékeket) épített be folyamatosan, s épít be ma is életünkbe az emlékezet.

7.

Én korai életemtől megkaptam négy salgótarjáni munkás kivégzésének emlékét, de megkaptam a *Herkulesfürdői emlék* andalító dallamát is. Az útlevelek pedig egy elviselhetetlen politikai-társadalmi rendszerre, ugyanakkor azonban felszabadulásom örömére emlékeztetnek.

Gréczi-Zsoldos Enikő

A palóc nyelvjárás történetéről

A magyar nyelvjárások történetének nyomai archívumokban elérhető írott szövegekben lelhetők fel. A nyelvjárások alapvetően beszélt változatok, így a tanulmányozásuk a legsikeresebben nem írott szövegekből, hanem élőnyelvi vizsgálatok során lehetséges, ám a 20. század elejét megelőzően nem maradt ránk magyar nyelvű hangfelvétel. A beszéd és az írás alapvető jellemzői azonban – a kommunikáció sajátosságaiból adódóan – eltérnek, így az egykori élőbeszéd írott szövegekből történő rekonstrukciója szükségszerűen módszertani problémák elé állítja a kutatót. Az írott szöveg megalkotása alapvetően különbözik a szóbeli kommunikációtól: az írás formálisabb, szerkesztettebb, a hangtani jegyeket pedig csak kevéssé lehet írott szövegekből kikövetkeztetni. A beszélt nyelvjárás jegyei nem minden esetben tükröződnek a lejegyzett szövegekben, így a legtöbb esetben nem tudhatjuk, hogy pontosan hogyan ejtette ki a szöveg lejegyzője a leírt szavakat. Némi fogódzónk azonban van a nyelvemlékek nyelvjárási lokalizálásában.

Nem minden műfajú kommunikációs helyzet ad lehetőséget arra, hogy a lejegyzett szövegből következtetni tudjunk az egykori nyelvhasználatra. A hivatalos, a formális, a jogi és az egyházi szöveghelyzetek kevésbé alkalmasak a korabeli élőbeszéd jellemzőinek feltárására, ám a családi levéltárakban fellelhető magánlevelek és a bíróságokon megszólaltatott tanúk papírra rögzített vallomásai kiváló forrásai a történeti nyelvjáráskutatásnak. A levelek szövegei kevésbé formálisak, még ha a bevezető és a záró formulák latin mintához igazodva olykor sablonszerűek is (sőt, esetenként magyar anyanyelvű levélírók misszíliseiben is latin nyelvűek), ám a levélszöveg a leggyakrabban közvetlen hangú, bizonyos helyeken élőbeszédszerű fordulatokat tartalmaz. A korabeli bírósági vizsgálatok során lejegyzett perszövegek, amelyek a levéltárakban bőséggel lelhetők föl, sokféle szempontból vizsgálható, jól hasznosítható nyelvtörténeti emlékek. A bíróságon alkalmazott jegyzőktől elvárták, hogy az elhangzott tanúvallomásokat hűen, pontosan jegyezzék le, ezért a perekben megszólaltatott tanúk írásban rögzített vallomásaiban – jól megválasztott módszerrel rekonstruálva – sokszor az egykori élőbeszéd nyomait találhatjuk meg. Mivel a bírósági perek rögzítését, a jegyzők írásgyakorlatát is hivatali

minták irányították, így a tanult, deákos műveltségű, latinul tudó jegyzők a beszélt köznyelvtől eltérő hivatali nyelvváltozat magyar és latin kifejezéseit is beillesztették a szövegeikbe. A nyelvemlékeket elemezve azonban a legtöbb esetben megvan a lehetőségünk a korabeli írnokoktól lejegyzett perszövegek nyelvjárástörténeti jellemzőinek feltárására.

Az utóbbi évtizedekben sokat foglalkoztatott az a kérdés, hogy vajon feltárható-e a palóc nyelvjárás története. Kíváncsi voltam arra, hogy mennyire korlátozott ennek vizsgálata, s egyáltalán: megírható-e egy nyelvjárási régió története.[1] A magyar nyelv általános története alapvetően nem tárgyalja a regionális nyelvváltozatok alakulástörténetét, nyelvtörténeti korszakonkénti állapotát, miközben annak elválaszthatatlan része. A normatív nyelvváltozat megjelenéséig a nyelvhasználat a táji nyelvváltozatokhoz kötődött, a beszélt nyelv a Kárpát-medence minden területén a nyelvjárás volt. A 19. századot megelőzően, a magyar sztenderd kialakulása előtt a scriptorok írásbeli nyelvhasználatába is beszivárogtak a regionalizmusok, hiszen nem volt egységes helyesírás és olyan rögzített nyelvváltozat, amelyhez igazodni tudtak volna. Az írásbeliség megjelenésével kialakultak olyan egyezményes nyelvi normák, amelyek irányították az írnokok kezét. A királyi kancellária, illetve azok a kolostorok, ahol szövegeket másoltak, részlegesen érvényes normatív írásgyakorlatot alakítottak ki. A 16. század 70-es éveitől az írástudóktól származó szövegekben már félreismerhetetlen bizonyos nyelvi normák jelentkezése, a nyelvjárási alakok kerülése. A deákokban ekkor már megfogalmazódott az az igény, hogy a nyelv, amelyen írnak, érthető legyen a szűkebb régió határain túl is. Egységesülési folyamat indult meg, amelynek eredményeként először területi normák jöttek létre. Az írnokok azonban nem tudták maradéktalanul megvalósítani a normá(k)hoz való igazodást, a szövegeken át-áttörnek a regionalizmusok. A beszélt nyelv ugyan még a nyelvjárás, az írás pedig már kevésbé nyelvjárásias, s bár a tanult emberek beszédébe már egyre gyakrabban beleszövődnek az írott nyelvben megszokott formák, a regionalizmusokat mégsem tudják egészen elhagyni. A 16. században több nyelvjárás fölötti nyelvváltozat, ún. regionális norma alakult ki. Ez az írásművekben jelentkező, területenként eltérő regionális norma egyrészt nehezíti a lokalizálást, másrészt fölvegyült nyelvjárásiasságot idéz elő. Gyakran egyazon író tollából származó szövegekben is megfigyelhetők nyelvi ingadozások, a fennmaradt iratok olykor kevert nyelviséget mutatnak. A 17–18. században kezdenek egymáshoz közelíteni ezek a területi normák, majd a 19–20.

[1] Erre vonatkozóan lásd például: Gréczi-Zsoldos 2007, 2022.

századra kialakul az egész magyar nyelvterületre érvényes egységes nyelvi és helyesírási norma.

Kutatásaim során kíváncsian vártam, hogy melyik az a legkorábbi nyelvemlék, amelyről kijelenthetem, hogy palóc nyelvjárású személy jegyezte le. Az az időszak, amelyből fennmaradtak az első magyar nyelvű szövegek, a Kárpát-medencei letelepedést követően a mohácsi csatavesztésig tartó ún. ómagyar kor. Ebben a korszakban a hivatalos szövegek nagy része latin nyelvű, a későbbi korszakokhoz képest ekkor kevesebb magyar nyelvű iratot találunk. A középkori magyar írásbeliség időszakában, a kódexek korában kereshetjük az első olyan szövegemlékeket, amelyeknek palóc nyelvjárású írója lehetett. Kódexmásolóink közül két olyan személyt sikerült azonosítani, akik minden bizonnyal palóc nyelvjárású terület beszélőiként születtek, s elsődleges nyelvváltozatuk, azaz anyanyelvjárásuk jegyei a későbbi kódexszövegeik nyelvhasználatában is feltűnnek.

Az 1474-ben lejegyzett, Birk-kódexnek nevezett Domonkos-rendi regula szövegének fordítója, magyar nyelvű szövegezője Vác(z)i Pál. (Helyenként c-vel, olykor cz-vel tűnik fel a neve.) A Birk-kódex négy negyedrétű papírlevélen tartalmazza a kolostori szabályzatot. A szöveg rövid terjedelme és műfaja gátat szab a nyelvjárástörténeti elemzésnek, mégis árulkodó egy-egy nyelvi sajátosság. Az eredeti latin szöveget Budán, a férfi szerzetesek konventjében fordította magyarra a Vácról származó, külföldön tanult, művelt pap. Azért volt szükség a fordításra, hogy a latinul nem vagy kevéssé tudó apácák is megértsék a kolostori élet szabályait és elveit tartalmazó regulát. A szöveg tisztázott változata nem maradt fenn, az impurumot jelenleg az Országos Széchényi Könyvtár őrzi: 2008-ban digitalizálták, így a világhálón is elérhető. A szöveg lejegyzőjének születési helye, Vác és környéke a déli palóc nyelvjáráscsoport része. A rövid szövegben feltűnnek olyan hangtani és alaktani jellegzetességek, amelyek palóc nyelvjárási sajátosságokat tükröznek: nyíltabb alakváltozatú szóalakok (pl. mendennek = 'mindennek'), az *l* előtti pótlónyúlás (pl. *bodokoknak* = 'boldo-goknak'). A legárulkodóbb nyelvi jegy, amely a palóc nyelvjárási régióhoz kötheti a nyelvemléket, a *-val*, *-vel* rag hasonulatlansága (pl. *zandekual* [szándékval] = 'szándékkal', *vezzekuel* [vesszékvel] = 'vesszőkkel') stb.

Az egykori Nyulak szigetén, a mai Margitszigeten épült kolostor scriptóriumának egyik kódexmásolója a magát *soror Katerina*ként jegyző apáca. Valószínű, hogy egész életét szövegek másolásával töltötte, mégis csupán az 1516-ban készült Gömöry-kódex 11 másolója közül a 8. kéz írását tudjuk a személyéhez kötni (Haader–Papp 2001). Igen művelt apáca lehetett, hiszen tudott latinul, ő másolta

a kódex lapjaira Szent Margit latin nyelvű zsolozsmáját, amelybe beékelte Margit latin nyelvű legendáját is, illetve beiktatott egy Domonkos-rendi liturgikus szöveget, a magyar Domonkos-rendiek breviáriumának függelékét. *Soror Katerina* személyének azonosításában a korszak legismertebb kódexmásolójának, Ráskay Leának az egyik bejegyzése segít. Megemlíti az egyik általa másolt kódexben, hogy 1517-ben meghaltak „az vén sororok", s közülük csupán egy *Legéndy Kató* nevű apácát említ.

Katalin apáca egy évvel korábban a Gömöry-kódex lapjain marginális megjegyzésekben panaszkodik rossz egészségi állapotára (*igen betek valék* = 'igen beteg valék' [173]; *bÿzon igen betek valék* = 'bizony, igen beteg valék' [289]), kézírása egyre fegyelmezetlenebbé válik, illetve több olyan imádság szerepel a kódexben, amelyeket betegekért, haldoklókért, halottakért mondanak, sőt egy ima arra az esetre, ha az apáca nem tud eljutni a templomba betegség miatt. A 8. kéz munkája be is fejeződött ebben az évben, ami valószínűleg azt jelenti, hogy meghalt. Ebben a korban a családnév árulkodik a származási helyről. Legénd nyugat-nógrádi település, amelyet a középkorban a Legéndy család bírt. A család előkelő szerepet játszott Nógrád vármegye történetében. Szinte bizonyos, hogy ezen a településen született és ennek a családnak a tagja a kódexből soror Katerinaként ismert, s vélhetően Legéndy Katalinnal azonosított személy. A bizonyosságot erősítik 202 lapnyi terjedelmű írott szövegének nyelvi jegyei. A nyugat-nógrádi Legénd *A magyar nyelvjárások atlasza*nak adatai alapján az Ipoly vidéki nyelvjárástípusba tartozik (MNyA). Legéndy Katalin apáca írott szövegében a palóc tájszólásra jellemző nyelvi jegyek tűnnek fel: a palóc nyelvjárás fonetikai jellegét meghatározó jegy az illabialitás (*ö* és *ő* helyén a legtöbbször *e* és *é* áll), a Gömöry-kódex 8. kezének írásában számos ilyen adatot találunk (pl. *ietel* [jet-tél] = 'jöttél', *gÿenÿerkedÿk* [gyenyerkedik] = 'gyönyörködik', *tekeletes* [tekéletes] = 'tökéletes'). Soror Katerina írott szövegében az *ly* és az *lÿ* – gyaníthatóan – a palóc területen jellemző palatálisan ejtett *l* jelölői: *felÿül* [felyül] = 'felül', *kÿralÿat* = 'királyát'. Ekkor az *ly* önálló hang volt, mai helyesírásunkban a hagyomány elvét tükröző írásmód már nem az egykori palatális *l* jelölője, de létezését egyfelől a *j* hang kétféle írásmódja, másfelől a palóc nyelvjárásterületen máig hallható ejtése indokolja. A *-val*, *-vel* rag hasonulatlansága az egyik legárulkodóbb nyelvi jegy Katalin apáca nyelvhasználatában, amely palóc anyanyelvjárásának feltételezését erősítheti (szövegéből pl. *vereduel* = 'véredvel', *istenuel* = 'Istenvel', *igeduel* = 'igédvel'). A palóc nyelvjárásra még napjainkban is jellemző, hogy a *ki, aki* névmást nemcsak élőlényre,

hanem élettelenre is használják. A nyugat-nógrádi területről származó apáca szövegében is megjelennek ilyen mondattani sajátosságok (pl. *...imadsagog kÿket...* = '...imádságok, kiket...', *...lasusaga Kÿt...* = '...lassúsága, kit...').

A mohácsi csatavesztés évétől a magyar felvilágosodás koráig, Bessenyei György fellépéséig, az 1770-es évekig tartó ún. középmagyar korból fennmaradt középnemesi misszilisek és periratok azon szövegtípusokhoz tartoznak, amelyek megőriztek nyelvjárási sajátosságokat, így a nyelvjárástörténeti vizsgálatok jól hasznosítható korpuszául szolgálnak. Ebben a korban az emberek többsége nem tudott írni-olvasni. A nemesek műveltségi szintje eltérő volt, egy részük ismerte a betűvetést, de mivel életük nagy részét vidéken töltötték, a birtokuk területén használt dialektus nyomot hagyott nyelvhasználatukon. Leveleikben számos nyelvjárási jegyet lehet felfedezni. A Magyar Nemzeti Levéltár Nógrád Vármegyei Levéltárának gazdag gyűjteményében, a családi levéltárak és a nemesi közgyűlések iratanyagában jelentős mennyiségű magánlevelet találunk. Ezeket elemezve megláthatjuk, hogy a középmagyar kor írásgyakorlata kezd már valamiféle normához igazodni, de még mindig nincs egységes helyesírási rendszer, így a szövegek lejegyzése gyakran egyedi írásszokást, következetlenségeket tükröz. A kodifikálatlan helyesírásból adódó sajátos írásgyakorlati jellemzők segítenek abban, hogy a scriptorok egyéni nyelvhasználatára, s ebből az általuk beszélt nyelvjárásra tudjunk következtetni.

A levelek közül szemezgetve példaként kiemelve tekintsük bele báró Koháry István 1659-ben Bartakovits János alispánnak írt magánlevelébe! Mindkét személy, a levél írója és címzettje is jelentős szerepet töltött be a Felvidék történetében. Amikor Koháry István nevével találkozunk, akkor elsőként a költő, ugyanakkor az országbíróként, hadvezérként, politikusként is számon tartott 17–18. századi irodalmi-történelmi személyiség jut eszünkbe. Az itt idézett misszilis írója azonban nem az ifjabb, hanem az idősebb báró csábrági és szitnyai Koháry István, aki 1616-ban született Léván. Később Csábrágon telepedett le, itt született a költőként és országbíróként is ismert fia. A költő apja a misszilis lejegyzésének idejében Szécsény és Fülek várának kapitánya, az előbbinek 1647-től, az utóbbinak 1657-től (Bakó 1903: 131–145). A levél címzettje, Bartakovits János attól az évtől kezdődően, amikor a misszilis kelt, Hont vármegye alispánja. Ezt a pozíciót mindössze egy évig, 1660-ig töltötte be. A levélszövegben előkerülő nyelvi jegyek a korabeli palóc nyelvjárás jellegzetességeit tükrözik. A levél írójának származási helye, a korabeli Bars vármegyei Léva (ma Levice néven város Szlovákia Nyitrai kerületében), valamint későbbi birtoka, Csábrág vára, melynek romjai Ipolyságtól

(Šahy, SK) északkeletre, Csábrágvarbók (Čabradský Vrbovok, SK) község határában állnak és a Nógrád vármegyei Szécsény, ahol a levél kelt, s ahol a levélíró egyik lakóhelye volt, a palóc nyelvjárási régióhoz (annak három nyelvjáráscsoportjához: az északnyugati, az Ipoly vidéki és a nyugati középpalóchoz) tartozik (Imre 1971: 349–356). A nyugati palóc területeken erős *í*-zés jellemző, de az Ipoly vidéki típusban és a nyugati középpalócban is jelentkezik az *é*-vel szembeni *í*-zés. A rövid, egyfóliónyi levélszövegből is tudunk adatolni egy *í*-ző példát (a puskacsőre értett *Czyvéf* [csíves ~ csívés] = 'cséves, csévés, csöves', pl. *két cséves puska* 'kétcsövű puska'), így valószínűsíthetjük, hogy az *í*-zés Koháry István palóc sajátosságokat tükröző nyelvhasználatának jellegzetessége volt. A palóc nyelvjárási régió mindegyik csoportjának jellemzője a palatalizáció, különösen az *i* előtt álló *t, d, n, l* hangzók esetében. A levélszövegben is találunk több olyan szóalakot, amelyeknek az írásmódja azt mutatja, hogy ezek a kiejtésben palatálisan hangozhattak (pl. *Ispániság* [ispányság], *illien, ollian, ollias, melliet* [illyen, ollyan, ollyas, mellyet]).

Ebből az évszázadból további példaként egy másik nógrádi misszilist, egy 1692-ben Poltáron keletkezett levelet bemutatva az előzőhöz hasonlóan érzékelhetjük a palóc nyelvjárási sajátosságok megjelenését. A levél saját kezű írása annak a Géczy családhoz tartozó középnemesnek, aki akkoriban a Nógrád vármegyéhez, ma Szlovákia Besztercebányai kerületéhez tartozó Ipoly-völgyi település, Poltár földesura volt. A levelet Bulyovszky Ferencnek, Nógrád vármegye „viceispánjának" címezte. A 17. században, amikor a misszilis kelt, Poltár község birtokosai a Géczy család tagjai voltak. Mivel a levél írójának szignójában a keresztnév nem olvasható, ezért nem tudjuk pontosan, hogy melyik családtag jegyezhette le a szöveget. A korban élt Géczyek közül a levél írója vagy István, vagy az a Zsigmond, akinek a lánya „a híres szép Garamszegi Géczy Júlia", Jókai Mór lőcsei fehér asszonya. A kétoldalnyi levélszövegben több középpalóc nyelvjárási sajátosságot találunk: az *Illye[n]* szóban a geminált *ly* a palóc nyelvjárásra jellemző palatális *l* nyoma lehet; a középpalóc területen még ma is erős a tárgyrag előtti magánhangzónak a köznyelvihez képest zártabb és labiálisabb ejtése (a levélből pl. *őköt, novellákot*); az *írnya* szóalakban a *-ni* főnévi igenévképző *-nya* alakváltozata szintén a palóc nyelvjárás jellemzője; a szóvégi *ú, ű* nyíltabb hangzóval, *ó, ő*-vel való realizálódása (*minémő*) is a terület regionális nyelvhasználatát tükrözi.

A középmagyar kor periratainak tanúvallomásai szintén jól használható forrásai az egykori élőbeszédnek. A büntetőperekben, a boszorkányperekben, a határ-

vitákban – a kommunikációs helyzetből adódóan – a regionális nyelvi jellemzőkön kívül sok szitkozódás, káromlás és trágárság maradt fenn. Egy kevésbé obszcén szidalmat idézve: az 1692-ben lejegyzett felsőesztergályi (ma: Horné Strháre, SK) perben a mintegy 70 éves (ebben az időszakban nem mindenkit anyakönyveztek születésekor, így nem tudták pontosan a korukat, erre utal a *cir.* 'circiter' rövidítés a szám előtt), jobbágysorban élő nő a vallomásában egy másik személy káromló szavait idézi föl a bíróság előtt: *„mondotta volna megh nevezet Novak Pal, Eordógh az Anyad talam fel csinaltatatt maghadott"* ('mondotta volna megnevezett Novák Pál: ördög az anyád, talán felcsináltattad magadot'). A *maghadott* 'magadot' szóalak a palóc nyelvjárásra jellemző, fentebb említett *-t* előtti zártabbá válás példája.

A 18. századtól kezdődően megszaporodtak azok a szövegek, főként néprajzi leírások és népismertető tanulmányok, amelyekben megemlítik a palócokat, és minősítik nyelvjárásukat. A 18. században élt tudós, Bél Mátyás nyelvtörténeti tervezetében és a *Notitia Hungariae novae historica geographia…* c. munkájában leírja, hogy a korábban „felföldismus"-nak nevezett palóc nyelvjárást durvának érzi, szóejtésüket javítandónak véli. Véleménye szerint pl. a *csoukám* ejtés helyett a csókám a helyes (Bél 1735). Arra a hangtani jellegzetességre figyelt föl, amely a 20. századig jellemezte a palóc nyelvjárásterület szinte mindegyik nyelvjáráscsoportját. A kettőshangzók (diftongusok) ejtése mára visszaszorult, ma már szinte csak a határon túli medvesaljai területeken és egyes nyugati középpalóc falvakban hallhatók *ou, öü* stb. kettőshangzók. Bél Mátyás a Hont vármegyei magyarok nyelvéhez képest a nógrádiakét néhol még „rútabb"-nak találta, mert „a mássalhangzókat elnyelik, a magánhangzókat eltorzítják, kificamítják a szavakat". A Zólyom megyei Nagyócsán (ma: Očová, SK) született lelkész-tudós – saját bevallása szerint – szülőfalujának és környékének palóc nyelvhasználatát ismerte jól, s bár korának egyik legműveltebb embere volt, mégis – megjegyzéseiből ítélve – a nyelvjárásban rejlő értékek iránti érzékenysége csekély volt, így nem segítette a palócság pozitív megítélését.

Révai Miklós a 18. század második felében inteni kénytelen a nyelvészeket: ne nevessék ki a palócok furcsaságait, mert e nép a régi nyelv emlékeit tisztán őrzi (idézi: Malonyai 1922: 17). A Tudományos Gyűjtemény c. folyóirat 1817. évi első kötetében „Egy Hazafi" aláírással megjelent egy felhívás „A Palótzság Esmértetésére", ennek hatására megszaporodtak a palócgyűjtések, több népismertető tanulmány jelent meg nyomtatásban. Ezek mindegyikében nyelvi megjegyzéseket is

találunk, s mivel a régió szinte minden nyelvjáráscsoportjából maradt fenn nyomtatásban megjelent palócdolgozat, így jól ismerjük a palóc nyelvjárás 19. századi állapotát. Szeder Fábián, az első palócokról szóló tanulmány szerzője a palóc nyelvjárás negatív megítélésével szembehelyezkedve védeni igyekezett szülőföldje magyarjainak nyelvhasználatát: „Ismértetni, nem pedig kinevettetni akartam ezen becses jószívű földünket" (Szeder 1819/2005: 6).

A magyar nyelvjárástan hőskorának számító 20. században a módszeres gyűjtések és a magyar nyelvjárások atlaszának munkálatai feltárták az akkor még archaikus vonásait őrző nyelvjárások jellemzőit. A 21. század első évtizedeiben a Geolingvisztikai Kutatócsoport szándéka volt létrehozni az *Új magyar nyelvjárások atlasz*át, amelynek az egyik palóc kutatópontján, a Karancslapujtőn gyűjtött anyagom is ennek az adatbázisnak a része. A teljes atlasz nem készült még el, egyelőre mutatványtérképek, ún. beszélő térképek érhetők el belőle online.

Nyelvjárástörténeti vizsgálataim azt bizonyítják, hogy a korszakokon átívelő kommunikációs hidak megteremtik az archaikus nyelvjárás bizonyos elemeinek az átörökítését egyik nemzedékről a másikra. A 20–21. század kulturális-társadalmi-gazdasági változásai a nyelv táji változatainak kopását, helyenként kiveszését idézték elő, de az utóbbi évtizedekben a Palócföldön végzett gyűjtéseim tapasztalata alapján kijelenthetem: a nyelvjárás használata nem életkor és nem nyelvtörténeti kor függvénye, hiszen a regionális nyelvváltozat még ma is sok palóc településen nemcsak az idősebbek, de helyenként a fiatalabbak nyelvhasználata is.

Irodalom

Bakó István 1903. Léva. In: Borovszky Samu (szerk.) *Magyarország vármegyéi és városai. Bars vármegye*. Apollo Irodalmi Társaság, Budapest, 131–145.

Bél Mátyás 1735. Notitia Hungariae novae historica geographia... Bécs. = http://real-r.mtak.hu/541/1/Notitia_Hungariae_novae_historico_geogra_1.pdf)

Haader Lea – Papp Zsuzsanna (közzéteszi, bevez.) 2001. *Gömöry-kódex 1516*. A nyelvemlék hasonmása és betűhű átirata bevezetéssel és jegyzetekkel. MTA Nyelvtudományi Intézete, Budapest.

MNyA. = *A magyar nyelvjárások atlasza 1–6.* Szerk. Deme László – Imre Samu. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1968–1976.

Gréczi-Zsoldos Enikő 2007. *Nógrád vármegye nyelve a XVII. században*. Nógrád Megyei Levéltár, Salgótarján. (Adatok, források és tanulmányok a Nógrád Megyei Levéltárból 52.)

2022. *Fejezetek a palóc nyelvjárás történetéből az ómagyar kortól napjainkig*. Magyar Nemzeti Levéltár Nógrád Megyei Levéltára – Nógrád Megye Önkormányzata, Salgótarján.

Imre Samu 1971. *A mai magyar nyelvjárások rendszere*. Akadémia Kiadó, Budapest.

Malonyai Dezső 1922. *A magyar nép művészete. Hont, Nógrád, Heves, Gömör, Borsod magyar népe, a palócok művészete.* 5. Franklin Társulat, Budapest.

Szeder Fábián 1819/2005. *A' Palóczokról.* (Hasonmás). Lilium Aurum Kiadó, Dunaszerdahely.

Csohány Kálmán – illusztráció (Sz. Morvay Judit: Asszonyok a nagycsaládban / Mátraalji palócasszonyok élete a múlt század második felében)
(tusrajz, 65 x 73; 1956)

Pekár István

MEDDIG TART A HAZA?

Néhány éve az egykori Árva vármegye székhelyén, Alsókubinban egy ott élő honfitársammal találkoztam, beszélgettem. Kérdésemre, hogy milyen ott magyarnak lenni, röviden válaszolt: „Ez az én szülőföldem, de a hazám másutt van!" Ez a mondat megragadt bennem, azóta is foglalkoztat. Nekem, budapesti–nógrádi magyarnak meddig terjed a haza? Mai országunk határáig vagy a határköveken túl egészen addig, míg anyanyelvemet beszélik, a településeknek magyar neve is van, és őseink által emelt épületekkel vagy azok romjaival találkozunk? Azt hiszem, minden embernek más a hazaképe. Van, akinek ma is Pozsonytól Brassóig, Árvától Zimonyig tart a haza, másnak még a jelenlegi országhatárig sem. Amit nem ismerünk, az nem lehet a miénk.

Trianonnal a Szent István-i Magyarország területe a harmadára csökkent. Az elcsatolt területek közel felén még nagy számban éltek magyarok, e területek a második világháború idején jórészt visszatértek, így lett az országunk területe 178.000 négyzetkilométer, de csak néhány évre. Nekik ez a néhány év egyfajta lélegzetvételt, feltöltődést jelentett, de akik ebből kimaradtak, több mint száz esztendeje idegen impérium alatt élnek, az ötödik generáció nő fel kisebbségi sorban. Ez a mélyszórvány, ahol éppen ezekben az évtizedekben tűnnek el utolsó honfitársaink, csak sírjaik és épületeik maradnak. Ezeket a vidékeket kevesen ismerik, kerülik a magyar turisták, ritkán készülnek róluk ismeretterjesztő filmek. Itt már a magyar haza fogalma erősen megkopott, de nem tűnt el véglegesen.

A Lengyelországba igyekvőknek ilyen élményforrás Árva lovagvára, ami a régió legfőbb turisztikai célpontja. A leglátványosabb magyar vár, Friedrich Wilhelm Murnau 1921-ben forgatott, *Drakula* filmjének ez volt a helyszíne. Ez az utolsó közismert magyar építészeti emlék Krakkó felé menet. Az Árva után következő szlovák és lengyel települések neve már idegenül hangzik, nem érezzük őket magunkénak. Árva épített öröksége és gazdag múltja a magyar történelem hangsúlyos része.

A tatárjárás után a Balassa-család kezdte építeni. Az első írásos nyom szerint 1267-ben Balassa Mikó adta el IV. Bélának. Akkorra a fellegvár és a középső vár

készült el, ami a kor építészeti színvonalán hatalmas erőfeszítés eredménye, hiszen a felső vár 112 méterre magasodik az alatta kanyargó Árva folyó fölé. Építésekor a környék még a zólyomi erdőispánsághoz tartozott, a 14. század első felében alakult vármegyévé. A vár alatt található az 1200 lakosú Árvaváralja, a község 1683-ig a vármegye székhelye volt, innen irányították a 74 ezer holdnyi erdőbirtokot, amely kezdetben sokszor cserélt gazdát, majd a Thurzó-családhoz került.

Manapság keveset tudunk a Thurzó famíliáról, pedig a maguk idejében a Zrínyiek, Pálffyak, Eszterházyak rangján álltak. Ők nem vezették vissza a honfoglalásig a családfájukat, hanem városi-polgári létből emelkedtek fel. A 16. század közepéig ipari vállalkozásokkal, kereskedelemmel, hitelezéssel foglalkoztak, majd az arisztokraták közé emelkedve mindössze négy generáció, száz esztendő alatt két nádort és egy királyi helytartót adtak a Magyar Királyságnak. Ehhez hasonló látványos felemelkedés példátlan a főúri famíliák között is. Karrierjük tehát nem a származásnak, hanem a nemzet érdekében tett gazdasági szolgálatnak köszönhető.

Miután kihalt a Thurzók árvai férfiága, a hatalmas árvai birtokot Imrének és nővéreinek hat lánya örökölte, azzal a kitétellel, hogy nem adhatják el. 1626-ban közbirtokosságot alapítottak, ami a szovjet térhódítást követő államosításig fennmaradt. Az árvai uradalom egy óriási erdőgazdaság volt. A 19. században koncessziót kötött a zsolnai Popper fakereskedő családdal, akik lábon vették meg az erdők faállományát. Az uradalom birtokosai a bevételekből sokat áldoztak a helyi lakosság felemelésére. Munkát adtak a férfiaknak, templomokat, iskolákat, kultúrházat építettek, orvost tartottak Váralján, az összes iskolát ellátták téli tüzelővel.

A vár maga az évszázadok során folyamatosan bővült, teraszokat, bástyákat, alagutakat, kastélyszárnyakat kapott. Az erőd látványos része a Szent Mihály-kápolna, amelyet 1611-ben szenteltek fel. Itt nyugszanak az utolsó Thurzók. Akkor segédlelkészi lakás is épült mellette, amelynek a kéménye 1800-ban kigyulladt, és a vár két hét alatt teljesen kiégett. Hosszú ideig csak az üszkös falai álltak, végül a Pálffy-család – az akkori tulajdonosok – a 20. század fordulóján hozzálátott az újjáépítéséhez, de már nem a Magyar Királyság, hanem a Csehszlovák Köztársaság profitált belőle. Turisztikai értékeit az új impérium is felismerte, azóta is folyamatosan csinosítják. Az uniós csatlakozás óta különösen sokat szépült, rendbe hozták az erdőbirtokosság vár alatti épületeit is. A várban több kiállítás tekinthető meg, sok magyar emlékkel, akár napokat eltölthet itt az érdeklődő.

Ez az épületegyüttes minden nemzeti érzelmű magyarban kiváltja az államhatáron túllépő 'haza' fogalmát, pedig Árva mindig messze volt a Magyar Királyság

politikai és kulturális központjaitól, Budától, Esztergomtól, de még Besztercebányától is. Messzebb, mint a földrajzi távolság mutatja. A várat elhagyva a végtelen fenyvesek között néhány városka próbált boldogulni a Lengyelországba vezető út mentén. Turdosin, Námesztó, Trsztina, Jablonka azonban idegenül hangzó településnevek, még a magyar világban sem sokan hallottak róluk. Az I. világháborút lezáró béke után széthulló Magyarország politikai elitje rezignáltan figyelte, amint Csehszlovákia és Lengyelország marakodik néhány árvai falu birtoklásán. Az itt lakó sajátos szlovák–lengyel keveréknyelvet beszélő gorálok sorsa hasonló a palócokéhoz, kettévágja földjüket az országhatár. Soha nem kérdezte őket senki, hogy hová akarnak tartozni.

Északi határvidékünk szinte érintetlen része volt évszázadokig Árva vármegye, ahol 150 éve csak néhány tucat magyart tartottak számon. A kiegyezés után élénkült a betelepülés, 1910-ben kétezernyi magyart jelzett a statisztika. Földbirtokosok, hivatalnokok, tanítók, orvosok, patikusok, kereskedők, nem kevesen magukat magyarnak valló zsidók, németek. Trianon után néhány százra csökkent a létszám, majd mivel 1922-ben megszüntették a vármegyéket, már nem követhető az adatsor. Szlovákia létrejöttekor a térségben még néhány tucat ember vallotta magát magyarnak, ma már tucatnyi sincs. Pedig egyetlen magyar emberrel való találkozás, anyanyelven való útbaigazítás ugyanazt a hazaélményt jelenti, mint egy hatalmas építmény.

Mielőtt Magyarország felől jőve Árva várát meglátnánk, az országútról egy modern iparváros épületei tűnnek fel, és tábla jelzi az Alsókubinba való letérés lehetőséget. A házak látványa nem késztet a város megnézésére. Aki mégis megteszi, egy kicsi, de szép történelmi városmagot talál, az egykori megyeházával együtt, amely persze már száz éve nem megyeháza. Ma az Árvai Galériának ad otthont. A kortárs művészet szlovák, a régi inkább magyar. A táblabírók, nemesek arcképei egy rég letűnt világot idéznek. Alsókubinra fel kell készülni, mert magyar feliratok nem igazítanak el, nincsenek magyar vonatkozású emléktáblák, az evangélikus templom melletti kis emlékparkban Thurzó György Juraj Turzo néven szerepel. A szerencsés utazót még egyetlen magyar igazíthatja útba, Izsóf György, aki húgával, Marikával lakik egy közeli panelházban. Ők az utolsó magyarok a városban. Gyuri – tőle származik a hazáról szóló mondat – már túl van a nyolcvanon, de mozgékony, szellemileg friss, arisztokrata felmenőihez igazodó fegyelmezett úriember.

– Gyermekkorom idején, a 2. világháború körüli években egy álmos városka volt egy pár bolttal – tekint szét a tágas főtéren Izsóf György. – Itt a város közepén

szekerek várakoztak, a lovak a fejükre húzott abrakos tarisznyából ropogtatták a zabot. A hatvanas években a keleti blokk országaihoz hasonlóan ide is eljutott az iparosítás. A település lakossága a négyszeresére duzzadt, a kertek helyén iparcsarnokok épültek, de a város fekvése a környező hegyekkel, az Árva folyóval lenyűgözi az ide látogatókat ma is.

„A gyerekkorom a Főtér mellett egy kúriaszerű nagy családi házban telt. A kert végében patak csobogott, ott játszottunk, kerítettünk, teknőbe csónakáztunk. Velünk lakott az apai nagyanyám, ő próbált rendet tenni a fejemben, hogy a felfordult világban eligazodjak. Öt-hat éves lehettem, amikor az asztalon hagyott csehszlovák papírpénzekre lettem figyelmes. Kézbe vettem, nézegettem Masaryk, Beneš arcképeit, amikor nagyanyám megszólalt a hátam mögött:

– Gyerekem, ezek a mi ellenségeink! – Sose felejtem el. Csehszlovákiát az öregek egy összeragasztott államnak tartották, amely hetven év alatt valóban széthullott, igazából létjogosultsága soha nem is volt.

Ebben a fura világban telt a gyerekkorom, mintha mindent kívülről néztünk volna. Ez a II. világháború után sem változott, sőt mindig jobbat vártunk, de roszszabb jött. Bár akkor még az egykori vármegye területén és a városban éltek magyarok és magyar érzelmű szlovákok, németek, zsidók, de egyre erősödő csehszlovák hatalmi térhódításban. A pajtásaim mind szlovákok voltak, a szüleik a két világháború között keserűen tapasztalták, hogy minden hivatalt, közintézményt, közép- és felsőiskolát csehek szállnak meg. Tehát a szlovákok is éreztek egyfajta kirekesztettséget, mi magyarok pedig még inkább. A szomszédunkban lakott egy jó szándékú, kedves asszony, a férje viszont kommunista országgyűlési képviselő, hírhedt moszkovita volt. Gyakran benézett hozzánk, egyszer megkérdezte tőlem:

– Mondd, fiam, hogy beszéltek otthon?

– Ha az ablak be van csukva, Bozena néni, magyarul, ha nyitva van, szlovákul.

A felmenőim földbirtokosok voltak, Alsókubin mellett volt a birtokunk, de a születésemkor a család már Alsókubinban élt. A város módosabb polgárai közé tartoztunk, hiszen a Vághosszúfaluból származó és a Zmeskál családba beházasodó Izsóf nagyapánk a vármegye tiszti főügyésze volt. Ő magasabb standardban élt, mert állami foglalkozása mellett egy jól menő ügyvédi irodát is vitt. Tehát a jövedelmet nem a földbirtok termelte, hanem szellemi munkából származott. Nem éltünk rosszul, hiszen apám a II. világháború után egy Tátra autót vásárolt, ami akkor elég ritka volt.

Persze ez a mások által talán irigyelt életmód tele volt apró kellemetlenségekkel. Amikor a trianoni békediktátum után itt létrejött a Csehszlovák Köztársaság,

megalakult az első közgyűlés, egy vad szlovák lett a főispán. Az első tanácsülésen a nagyapám felállt:

– Uram, nekünk kettőnknek ennél az asztalnál nincs hely. Én ezennel lemondok a tisztségeimről. – Szerencsére az ügyvédi irodát fenntarthatta, megvolt a külön egzisztencia. A másik nagyapám két évig búskomor volt, csak nézett maga elé, nem találta helyét az új berendezkedésben. Édesapám szintén ügyvéd lett, Prágában végezte a jogot. Praktizált addig, amíg a kommunisták az ügyvédi irodát le nem foglalták.

Az államosítás után is ügyvéd maradhatott, de már ügyvédi közösségben, az államnak lett az alkalmazottja. Édesapám volt a főnök, Kubinyi Gyula bácsi a másik ügyvéd és édesanyám a titkárnő. A bevett pénzt maradéktalanul le kellett adni az államnak, helyette kaptak egy mizerabilis – nyomorúságos – fizetést. A javadalmazásra jellemző, hogy apám méhészkedett, ügyvéd létére disznót hizlalt, anyám kesztyűket horgolt, kis kitűzőket, virágdíszeket készített a városka módosabb hölgyeinek, olykor eladtunk ezt-azt, főleg ékszert. A legfőbb támogatást azonban anyám nagynénjétől kaptuk. Életem végéig hálás vagyok neki.

Hilda néni annak idején a késmárki Donát Schwarz gépészmérnökhöz, a Tátrai Vasút főmérnökéhez ment férjhez. Poprádon laktak egy szép bérházban. Dóti bácsi – ahogy őt hívtuk – szimpatizált a németekkel, az összeomlás idején még öngyilkosságot is megkísérelt, de valahogy túlélte. Őket egy táborba összegyűjtötték, később bevagonírozták és kivitték őket Németország nyugati részébe. Szegények irtó sanyarú viszonyok közé kerültek, az elején hol fáztak, hol éheztek. Azt mondták, hogy a fázás rosszabb, mint az éhezés. Egy idő után Dóti bácsinak Düsseldorfban állást kínáltak, és a viszonyaik annyira rendeződtek, hogy rendszeresen tudtak minket istápolni.

Szinte havonta küldtek pénzt nekünk, a csehszlovák bank persze meglopott minket a beváltásnál. Száz márkáért kaptunk ezer koronát, ami kevesebb volt, mint a hivatalos árfolyam. Ráadásul nem pénzt adtak, hanem bonyt, amit vagy eladtunk, vagy az úgynevezett Tuzexekben levásárolhattuk. Itt loptak meg másodszor. Az itt árult luxustermékek igen drágák voltak. Mindezek ellenére mi viszonylag jól éltünk.

Az egykor módosabb polgárok nyomorúságát kihasználták a bécsi kereskedők, akik régi bútorokat, antikvitásokat vásároltak Csehszlovákiában. Licencet kaptak az államtól, és járták a régi családokat. Mindig volt egy összekötő tisztjük, például anyámnak a másodfokú unokatestvére, a Csemiczky Lenke néni járt a kereskedőkkel. Így a rászorult embereknek nagyobb volt a bizalmuk a kereskedők felé.

Ezt a bizalmat nem érdemelték meg, mert potom árért vásárolták fel a gyönyörűbbnél gyönyörűbb dolgokat. Mi is rájuk szorultunk időnként, anyámnak szép ékszerei voltak, azokat kellett eladnunk. Nagy keletje volt a régi bútoroknak is, de mi ezektől nem váltunk meg.

Édesapám sokat bajlódott a gyomorfekélyével, végül leukémiában halt meg 1963-ban, mindössze hatvanhárom évesen. A sorsa felett sokat őrlődő embertípus volt, a korábban kitűnően menő ügyvédi irodájának vergődését nehezen viselte. Jó hírű, rátermett ügyvéd volt, jellemző, hogy amikor megtudta, hogy a vághosszúfalui rokonokat ki akarják telepíteni Magyarországra, elutazott hozzájuk, és határozott fellépésével sikerült elhárítania a bevagonírozást. Az államosítással azonban ő sem tudott mit kezdeni. Megpróbálta legalább az iroda berendezését megmenteni, de azokat is könyörtelenül elkobozták. Előttem van, ahogy anyámmal a kereveten ülve olvasták a végzést az ügyvédi praxis megszüntetéséről.

Hogyan kerültünk ebbe a toronyházba? Itt, az utca másik oldalán, a Főtértől kőhajításnyira állt a házunk, amit a nagyapám épített főügyészsége idején. Apám halála után én megnősültem, Galántára kerültem, anyám és húgom maradt a hatalmas házban. Nehezen tudták fenntartani, kifűteni, talán kicsit meg is könnyebbültek, amikor a városi tanács értesítette őket, hogy szanálják a házat. Ebben a háromszobás lakásban a bútorok kisebb része fért el, a többi az árvai várba került. Összességében nem panaszkodhattunk, mind a házat, mind a bútorokat jó pénzért vette meg az állam. A házunk helyére egy nagy élelmiszerüzletet építettek.

Említettem, hogy Alsókubin mellett három faluban voltak a család földbirtokai, Lestin volt a birtokközpont, itt az időközben népesre duzzadt rokonságnak kastélya, kúriái voltak. Árva északi része katolikus, a déli rész felerészben evangélikus. Lestint evangélikusok lakják. Fatemploma abban az időben épült, amikor az 1681-es soproni országgyűlés engedélyezte a protestánsok számára saját költségen a templomépítést a településeken kívül. Az utolsó öt templom, amely eredeti állapotában fennmaradt Szlovákia területén, fából épült, ezek közé tartozik a lestini is. Valamennyi felkerült az Unesco világörökségi listájára.

A famíliám egyike Árva nemesi családjainak, felmenőim Sziléziából érkeztek. – Mindezekről már a templom temetőjében beszélgetünk. – Őseink 1548-ban I. Ferdinándtól kapták királyi adományként a három falut. Akkor két királya volt az országnak, Zápolya János és Ferdinánd. A felmenőim az utóbbi oldalára álltak, hozzásegítették a vár birtokba vételéhez. A Prágában jegyzett oklevél szerint Domanoveczi és Lestinei Zmeskál lett a nemesi nevünk. A felmenőim egészen 1975-ig, keresztapám haláláig jelen voltak a faluban, az örökösök akkor adták el

a kúriát, amiben még sokat tartózkodtam. Gyermekként alig vártuk Péter-Pál napját, akkor kezdődött a vakációnk Lestinben. A falu későbarokk kastélyát is a família birtokolta, de azt már korábban eladták a rokonok. A kastély, kúria ellenére nem voltunk gazdagok, hiszen a három falu határában lévő 600-700 hektárnyi föld gyengén termett, az éghajlat pedig hideg volt."

Miközben házigazdám a gazdálkodási körülményekről beszél, eszembe jut Losonczy István 1773-ban kiadott *Hármas Kis Tükör* című – a nemes ifjúságnak ajánlott – könyvecskéje. Négysoros versekben mutatta be a vármegyéket, s Árvát eléggé lehúzta:

„Lengyel-Ország szomszéd Árva Vármegyével:
Hol van Árva, Kubin, Velitsna földével.
Itt lakik a' Tótság szűrös ház-népével.
És a' szegénységnek él zab-kenyerével."

„Ez az állapot már nem volt jellemző az én időmben, sőt mondhatom, hogy ma már Szlovákia szegény vidékei nem itt a hegyek között vannak, hanem a déli, magyarok lakta területen, Gömörben, Nógrádban. A családi emlékek szerint a birtokon nem éheztek a parasztok. Elégedettek voltak a sorsukkal, bár az urakkal szembeni fenntartást mi is érzékelhettük. A belső cselédek soha nem tanultak meg magyarul, a földbirtokosok, az ide került hivatalnokok viszont perfektül beszéltek szlovákul, és mindenki tudott németül is.

A templom körüli temetőben nyugszanak a Zmeskálok, nagy részük már jeltelen sírban, elkorhadtak a fejfák. A XIX. században állított utolsó, tekintélyes márvány obeliszkek állnak ma is, és sejtetik a família módos mivoltát. A legnagyobb sírkövön golyók nyoma látható, a II. világháború végén a partizánok lőttek bele, valószínűleg a magyar felirat irritálta őket. A népes Zmeskál família tagjai nem csak ebben a temetőben nyugszanak, kerültek belőlük Sziléziába, Lengyelországba és élnek Magyarországon is.

Népes családom néhány tagjára büszkén emlékszem vissza. Itt nyugszik Zmeskal Péter, Árva megye tiszti főügyésze. Puritán ember volt, maga a szerénység és maga a becsület. A családban gyakran emlegették azt az anekdotát, hogy amikor eladta a szomszéd völgyben fekvő falu parasztjainak az ottani földjét, a megállapodás végett küldöttséget menesztettek hozzá. Az első pár üdvözlő mondat után a küldöttség rátért jövetelük céljára, és bejelentették a vételárat. Ő csak forgatta a fejét, mire megkérdezték az atyafiak:

– Nagyságos úr, kevesli?

– Inkább sokallom! – mondta.

Az én gyerekkoromban már nem emlékeztek az öregek, hogy mennyiben állapodtak meg, de ükapám lealkudta a becsületes parasztok által ajánlott összeget.

Zmeskal Péternek és Felső-kubinyi és Deménfalvi Kubinyi Erzsébetnek három lánya született. Konstanca Duba Gusztávhoz ment feleségül, aki végigharcolta Solferinót, majd egyike lett azoknak a testőrtiszteknek, akik Miksa herceget elkísérték Mexikóba a balsikerű császári kalandba. Amikor Miksa császárt és kíséretét meggyilkolták, diplomáciai futárként épp a Vatikánban tartózkodott, így ő megmenekült. A tragédia után Ferenc József fogadta őt, és megkérdezte, hogy mit tehet érte. Úgy tűnt, elege lett az magas udvarhoz közeli életből, mert furcsa kéréssel állt elő.

– Fenség, a királyság legeldugottabb helyén kérek egy állást. – Így lett itt pénzügyőr, és benősült a Zmeskal családba. Nagy vadász volt, nagy publicista. A felesége, Konstanca tizenegy gyereket szült 43 éves koráig, amikor vakbélgyulladásban meghalt.

A Zmeskal ükapa síremléke lesz az utolsó árvai Zmeskálok nyughelye is."

Izsóf György a hazáról mondott gondolatát az obeliszk mellett tovább szőtte.

A Zmeskal családi síremlék

„– Az emlékünk csak a sírköveken marad meg a mindenáron való dehungarizáció miatt. 1960 után kezdődött, és a mai napig tart ez a folyamat. Ami magyar, mellőzni kell! Láttad a főtéri emlékparkot. Kubinyi Miklósnak még egy emléktáblát se tudtak állítani, pedig Árva kulturális fejlődéséért senki nem tett annyit, mint ő. A Csaplovics Könyvtár létesítését Budapesten a kultuszminiszternél ő járta ki. Különösen bosszant a magyar emlékek tudatos vagy tudatlanságból fakadó elferdítése. Egy magyar hölgy lakik Zsolnán, blogokat ír. Írt egyet Árváról és a lestini temetőről is. Magyar létére azt merte írni, hogy szerinte a magyar sírkövek alatt nyugvók soha nem beszéltek magyarul. Ez neki talán egy poén volt, én viszont a megjegyzését tragikusnak tartom.

Ahogy mondtam, szeretem ezt a helyet, hiszen itt születtem, itt éltem le az életemet, ide, az őseim csontjai mellé fognak engem is eltemetni. De az is igaz, hogy

mindig volt bennem valami disszonáns érzés, amit nehéz megfogalmazni, talán az azonosulás hiányának mondanám. Egy anekdotával érzékeltetem, mire gondolok. Kállay Miklós, az egykori miniszterelnök az emigráció idején barátjával Olaszországban találkozott, és a tengerparton sétálgatva beszélgettek a magyarság sorskérdéseiről, az elszalasztott lehetőségekről, talán vitatkoztak is. A barátja, hogy témát váltson, hirtelen felkiáltott:

– Nézd, Miklós, milyen csodálatos ez a tengerparti napnyugta!

– Mi közöm hozzá!?"

Azt hiszem, megértettem az anekdota lényegét, amely kifejezi Izsóf Györgynek a világhoz, a magyarsághoz és szlováksághoz fűződő viszonyát. Lehet jó, lehet szép, lehet értékes, de idegen marad, nehéz vagy lehetetlen azonosulni vele! Vajon hány honfitársunk lehet még a világban, akik hasonlóképpen élték le az életüket?

A kubinyi kúria

Sulyok László

A pásztói hídrobbantók

„1956. december 8-án 22 óra 15 perckor a Szurdokpüspöki és Pásztó községek között lévő Zagyva-patakon[1] a vasúti hidat eddig ismeretlen személyek ekrazittal[2] fel akarták robbantani. A hídnak az egyik pillére megsérült, és így a vonat ma nem közlekedett rajta"[3] – írja a robbantás másnapján a Belügyminisztériumnak küldött esti jelentésében Szabó István őrnagy, a Nógrád Megyei Rendőrkapitányság vezetője.

A tetteseket négy és fél hónappal később fogták el, s nem egészen két hét múlva már ítéletet is hoztak. Statárium volt érvényben 1956. december 11-e óta. A Budapesti Katonai Ügyészség Zámbó Gyula alezredes, a katonai ügyészség vezetője által aláírt, cím nélküli, a Budapesti Katonai Bíróság rögtönítélő bíróságának küldött beadványából tudjuk, hogy a keletkezett kár körülbelül 7 ezer forintra rúgott, és a teherforgalom két napig szünetelt, míg a személyvonatokon átszállással közlekedtek a Salgótarján–Hatvan között utazók. Mellesleg akkoriban elég esetleges volt a közlekedés a még mindig gyakori munkahelyi sztrájkok miatt. Az említett összeg mindössze 200 forinttal kevesebb, mint az egyik érintett, Geczkó István fél évi munkabére. Abban az időben 1200–1400 forint volt a havi átlagkereset. Persze igazából nem az anyagi kár mértéke számított, sokkal inkább az a tény, hogy az elkövetők meg merték tenni, nem hajtottak fejet az egyszer már legyőzött, most pedig a szovjet hadsereg hatékony támogatásával magát restauráló, bolsevik típusú, kommunista hatalomnak. Következésképp példát kellett statuálni, hogy ezután senkinek se jusson eszébe ujjat húzni az álszent módon népi demokráciának, proletárdiktatúrának titulált társadalmi-gazdasági berendezkedéssel. Az 1956 őszén egységbe forrt magyar nép megfékezését szolgálta a november 4-i szovjet

[1] Valójában a Kövicses-patakon, tehát innen ered azok tévedése, akik megnyilvánulásaikban a Zagyvát emlegetik.

[2] Helyesen: a paxit nevű ipari robbanóanyaggal.

[3] Á. Varga László – Pásztor Cecília, *Az 1956-os forradalom Nógrád megyei okmánytára II/2. Adatok, források és tanulmányok a Nógrád Megyei Levéltárból 37.*, Salgótarján, 2002, 439.

invázió, gyakorlatilag a hadüzenet nélküli háború, amely furcsa módon épp a szövetségesnek, barátinak nevezett Magyarországgal szemben zajlott. A sokszoros túlerő véres győzelme után a megalázást, a megfélemlítést szolgálta a karhatalmisták, a nép nyelvén a 'pufajkások' – szovjet típusú, téli felsőruházatuk alapján kapták nevüket – durva, kíméletlen fellépése, a rögtönítélő bíráskodás bevezetése és az azt követő súlyos ítélkezés, majd a nyomban megkezdődött kivégzések csak 1961-ben véget érő sorozata.

*

No de kik is voltak az „ismeretlen személyek", másképpen szólva a pásztói hídrobbantók?

Bemutatásukhoz a katonai rögtönítélő bíróság ítélete szolgál alapul.

Az elsőrendű vádlott, Geczkó István 1928. szeptember 4-én született Pásztón, hatholdas parasztcsaládban. Két testvére és három apró gyermeke volt. Hat iskolai osztályt, úgynevezett elemit végzett. Már a katonaságnál is gépkocsivezetőként szolgált. 1953-ban öt hónap börtönbüntetést kapott, mert összetűzésbe keveredett a kötelező mezőgazdasági beszolgáltatást végző egyik végrehajtóval.[4] Egyedül ő volt büntetett előéletű.

Az 1920. december 10-én ugyancsak Pásztón és parasztcsaládban született másodrendű vádlott, Alapi László sokáig apja három, majd öt hold földjén dolgozott, hét testvéréhez hasonlóan, de eljárt napszámba is.

Katonaként megjárta a szovjet frontot, és csak három év múlva ért haza a fogságból, a Szovjetunióból. Hat elemivel gépkocsikísérőként dolgozott a pásztói tejüzemben. Egy hat- és egy hároméves kislányt nevelt.

Alapi és Geczkó szüleit a téeszesítéskor erőszakosan, gyakran megszégyenítve agitálták és kényszerítették, hogy lépjenek be a szovjet mintára alakított mezőgazdasági termelőszövetkezetbe, és adják át földjüket, minden munkaeszközüket.

Kelemen Károly harmadrendű vádlott 1930. december 15-én született Pásztón, a vádlottak közül egyedüliként munkáscsaládban. Hét osztály elvégzése után mozdonyvezetőként dolgozott, más források szerint fűtőként, mint ahogyan az édesapja is. Asztalos szakmunkás végzettségét az ítélet nem említi. Ugyanakkor a szöveg négy gyermeket tulajdonít neki, jóllehet csak kettőt nevelt; harmadik s egyben utolsó gyermeke már az amnesztia után született. Katonai szolgálata alatt tizedesi rendfokozatot szerzett.

[4] Vádlott-társa, Kelemen Károly szerint, Geczkó forrófejű, hirtelen természetű ember volt, egyszer a végrehajtót vasvillával zavarta ki a portájukról.

Kiss Antal, a negyedrendű vádlott a Pásztóhoz közeli Apcon[5] született, Heves megyében. A vádlottak közül családja birtokolta a legtöbb földet, 16 kataszteri holdat. Ezen a földön kora gyermekkora óta ő maga is dolgozott. Hat elemi végzettséggel tehergépkocsi-vezetői jogosítványt szerzett. Szurdokpüspökibe nősült, itt élt, egy gyermeket neveltek a feleségével.

Az ötödrendű vádlott, Tóth Miklós valamivel fiatalabb harmadrendű vádlott-társánál, 1930. szeptember 29-én született parasztcsaládban, legkisebb gyerek-ként. Nyolcan voltak testvérek. Mindössze másfél hold földjük volt. Hét osztályt végzett el. A néphadseregben tizedesi rendfokozatot és gépkocsivezetői bizonyítványt szerzett. A per idején egy fia volt.

*

A Pásztó határához pár száz méterre levő, kellő hozzáértés nélkül felrobbantott vasúti híd fából készült tartóoszlopait másfél napos munkával hozták helyre a pályamunkások, s a forgalom december 10-én délután két órakor indulhatott meg. A hídrobbantásnak két fontos előzménye volt: egy fizikális, azaz a robbantáshoz szükséges anyagok beszerzése, a másik szellemi jellegű, mely nem más, mint a december 8-i salgótarjáni sortűz, amely az eszmei muníciót adta.

Kettős sortűzről beszélhetünk Salgótarjánnal kapcsolatban, nemcsak azért, mert a pufajkások a néhány perces tüzelés közben géppisztolyaikban tárat cseréltek, hanem azért is, mert mellettük a szovjet katonák is lőttek. Ráadásul lőtték a menekülőket is, ugyanúgy, mint a másik két, ehhez fogható mészárláskor, az október 25-i budapesti Kossuth téri és az október 26-i mosonmagyaróvári sortűz esetében. A pásztói hídrobbantók közül hárman voltak jelen a véres eseményen: Alapi László, Kiss Antal és Tóth Miklós. Geczkó István pásztói tejipari telephelyén, Kelemen Károly mátraszőlősi munkahelyén tartózkodott. A szemtanúk féktelen felháborodással és indulattal, mélyből fakadó ellenséges érzülettel tértek vissza lakóhelyükre, s úgy érezték: ütött a cselekvés órája.

*

Tekintsük át a robbantáshoz szükséges anyagok megszerzésének történetét!

Részlet Geczkó Istvánnak a salgótarjáni megyei rendőrkapitányságon[6] 1957. április 25-én tett vallomásából: „Az 1956-os októberi események során állandó-

[5] Az ítéletben Apcog szerepel; egyébként számos helyen találunk név- és más tényelírást a szövegben, sőt, az elítéltek személyének összekeverése is előfordul. (Ezeket javítom, mint ahogyan a nyilvánvaló elírásokat és helyesírási hibákat is – S. L.)

[6] Akkori hivatalos nevén: BM Nógrád Megyei Főosztálya (ez volt együtt az ÁVH és a rendőrség).

an dolgoztam... a tejipari vállalatnak fuvaroztam... a tejet, a pásztói járás területéről... az üres edényeket... összeszedtük és vittük vissza Pásztóra... 1956. december hónapban, a napra nem emlékszem... a Bableves csárdában már fogyasztottunk pálinkát, 3-4 féldecit fejenként... hazafelé jövet Alapi azt mondotta nekem, hogy ne lessük mi sem a napot, feltétlenül menjünk el a mátraszőlősi kőbányába robbanóanyagért... meg van beszélve a többiekkel... Kiss Antal ugyancsak gépkocsivezetővel... Tóth Miklós és Kelemen Károly személyekkel... A híd felrobbantását is előre megbeszéltük mind az öten...” Négy nappal később, a sógorával való szembesítéskor konkrétan kimondta: „...a robbanóanyag megszerzését és a híd felrobbantását Alapi László kezdeményezte”. Alapi természetesen tagadta, az ismételt felszólításokra azonban megingott: „még ha úgy történt, akkor sem emlékszem, mert rossz a memóriám és ittasak voltunk”.

Tóth Miklóst – őt 'Körte Miki'-ként ismerik Pásztó-szerte – a következőképpen elevenítette fel emlékeit egyik beszélgetésünk alkalmával:

– Mi, akiket a Kövicses-patak vasúti hídjának a felrobbantásáért bíróság elé állítottak, közeli ismerősök voltunk. Időnként összejártunk és beszélgettünk a Pesten meg az országban történtekről, a pásztói meg a megyei fejleményekről. Geczkó Pista sofőr volt, Alapi Laci meg a rakodója. Sógorok voltak. Hordták szét a környéken a tejet meg a tejterméket. Egy időben én is ezt csináltam, és Pistával heti váltásban ugyanazzal a teherkocsival jártunk. Én azonban akkor már a TEFU-nál dolgoztam Tarjánban. Kiss Anti szintén a TEFU-nál dolgozott, csatlakozott hozzánk. Mondtam a többieknek, hogy Mátraszőlősön, a kőbányában van paxit, hozzávaló gyutacs és gyújtózsinór is. Kelemen Karcsi ott dolgozott a kőbányánál, kismozdonyvezető volt vagy inkább fűtő, ő tudta, hol van a robbanóanyag. Jól ismertem Karcsit, hiszen egy utcában laktunk, lényegében egymással szemben.

Kelemen Károly:

– Egyszer, ha jól emlékszem, december 5-én[7] átjött hozzám Körte Miki a szomszédból azzal, hogy Alapi, Geczkó meg ő is azt akarják, hogy menjünk ki a mátraszőlősi bányába, és hozzunk onnan robbanóanyagot. – Te, én nem mehetek, engem ismernek, nap mint nap arra járok. – De addig-addig mondta, győzködött, hogy ráálltam. Hát jó, elhozhatjuk azt a robbanóanyagot, megmutatom, hol van, de én közelből nem mutatkozom.

[7] Jól emlékszik, viszont az 1956-os Intézet 1996-ban kiadott kézikönyvsorozatának harmadik, *Megtorlás és emlékezés* című kötete az időpontot tévesen egy nappal korábbra teszi = *Megtorlás és emlékezés, III,* Bp., 1956-os Intézet, 1996, 39. o. (Itt téves a letartóztatásuk dátuma akkor ugyanis épp húsvéthétfő volt, de a letartóztatás utána, kedden történt. – S. L.)

Alapi László vallomásából: „Találkoztunk az iskola sarkán: Kiss Antal, Geczkó és én. Utána... lementünk Tóth lakásáig, és ott én beszóltam... ott mondotta Tóth, amikor kijött: »várj egy kicsit, visszaszaladok, elhozom a fékpuskát is«. Innen egyenesen indultunk a mátraszőlősi kőbányához a 33. sz. AKÖV két gépkocsijával. Én Kiss Antallal mentem, a másik kocsin Geczkó, Tóth Miklós és Kelemen Károly jött utánunk".

Geczkó István így részletezte az esetet: „Bementünk a két gépkocsival Mátraszőlős községbe, ott megfordultunk, és kijöttünk Mátraszőlős községből, és a Zagyva hídnál álltunk le. A gépkocsinál maradt Kiss Antal, én, Alapi, Tóth és Kelemen felmentünk a kőbányához. Én mentem előre, a kőbányához érve, az őrbódéhoz, bekopogtam, kijöttek... nem tudom, hogy a fiatalabb vagy az idősebb jött-e ki, akinek azt mondottam, hogy oltsa el a külső villanyt... végre is hajtotta az utasításomat... Ezután odajöttek [a] társaim... és megmondtuk, miért jöttünk. Az öreg utána eljött velünk, és megmutatta, hol van a lőszerraktár, amely kb. az őrbódétól 30–40 méter távolságra volt. Nálam volt, a kezemben egy szerelővas, amit a gépkocsiból kiszállásomkor magamhoz vettem, azzal a szerelővassal feszítettem, illetve feszítettük le Tóth Miklóssal a zárat. Alapi László az őrbódénál maradt azért, hogy biztosítsa, az őr nehogy jelentse az esetet. A zár feltörése után én, Tóth és Kelemen bementünk a lőszerraktárba, és megtaláltuk mindjárt, ott volt a ládában a lőszer; egy ládát megfogtunk, és azon kívül még 2 csomagot, amelyben paxit volt. A gyutacsokat Tóth vette magához a kis ablakból, a gyújtózsinórt egy ládából ugyancsak Tóth vette magához, Kelemen és én hoztuk a paxitot, és elhagytuk a lőszerraktárt. Csatlakozott utána hozzánk Alapi, és mentünk le a gépkocsihoz. Az én gépkocsimra..., az YD 190 rsz. f. [helyesen: frsz.] számú kocsira raktuk fel a paxitot és a gyújtózsinórt, gyutacsot..."

Alapi László a kihallgató kérdésére válaszolta: „[A] Geczkó István által elmondottak fedik a valóságot, az úgy történt, ahogy Geczkó elmondotta".

Tóth Miklós a saját szerepéről beszélgetve, mondta nekem:

– Nem tudtuk, lesznek-e őrök a kőbányánál, ezért gondoltam, hogy magammal viszem a kispuskát. Égett a villany egy bódészerű kuckóban. Alapi Laci és Geczkó Pista leszaggatta kívülről a telefonvezetéket, hogy a bent lévők ne tudjanak telefonálni, ne riaszthassanak. Én beálltam egy hatalmas fenyőfa mellé, úgy hat méterre a bódétól. Laciék bementek a kuckóba csak úgy, fedetlen arccal. Nemsokára kicsapódik az ajtó, és szalad kifelé egy ember, az éjjeliőr, menekül. Állj meg, ne menj sehova, menj vissza oda, ahonnan kijöttél! – kiáltottam rá. Úgy is tett. Aztán együtt mentünk a lőszerraktárba a robbanóanyagért.

Geczkó István: „Amikor a gépkocsihoz levittük a robbanóanyagot, mind az öten megbeszélést folytattunk annak elhelyezéséről. Azt nem tudom, ki mondotta, hogy vigyem az én félig kész lakásomhoz egy-két napra, amíg egy biztosabb helyet nem találunk a lőszernek. Így vittem a robbanóanyagot Kelemen és Tóth kíséretében... a Kastélykertben lévő félig kész lakásom pincéjébe, és ott a lim-lomok között elrejtettük. A gyutacsot és a gyújtózsinórt Tóth vitte el a lakására haza". Aki aztán felesége régi, használaton kívüli válltáskájába dugta, ahol hónapokkal később meg is találták a rendőrök.

A legfontosabb indítóok az említett 1956. december 8-i salgótarjáni sortűz volt. Akkor ún. kettős hatalom volt már egy hónapja az országban, és a szovjetek egyre jobban elégedetlenkedtek a Kádár János vezette bábkormánnyal. Gyengének tartották, s mielőbb dűlőre akarták vinni a hatalmi kérdést. A Magyar Szocialista Munkáspárt decemberi határozata szerint egyértelműen ellenforradalom zajlott október–november hónapok fordulóján, s ez elég okot adott arra, hogy határozottan, sőt kíméletlenül, nem riadva vissza a fegyverhasználattól sem, hozzáfogjanak a másik hatalmi tényező, a munkástanácsok felszámolásához. A salgótarjáni sortűz az elsők között esett meg, melyet számos másik követett az országban. A sortűzről sokat tudunk, ám korántsem mindent, és lesznek kérdések, részletek, amelyek örökre homályban maradnak. Az egyik ilyen kérdés: hányan vesztették életüket a sortűzben? A történészek 46 áldozatot azonosítottak a kórházi dokumentációk alapján, míg több korabeli rendőrségi jelentés, illetve a helyszínen jelen volt pártvezető és sok más szemtanú ennél jóval több halottról számolt be. Ezek szerint lehetett akár nyolcvanvalahány, sőt 131 is, miután a városi tanácsi anyakönyvvezető asszony ennyi bejegyzett halálesetet említett a férjének. Tóth Miklós így beszélt céljukról:

– Amióta az oroszok[8] megtámadtak és elözönlöttek bennünket, féltünk, ki tudja, mit fognak csinálni, ezektől minden kitelik. Sokat hallottam a családban róluk, az ottani jólelkű emberekről és a kíméletlen vezetőikről. A sógoromat és a bátyámat itthonról vitték el, és csak hat év után engedtek őket haza. Alapi Laci is a saját bőrén szerzett tapasztalatokat, mivel ő harcolt az orosz fronton, és fogságba esett. Szóval beszélgettünk ezekről a dolgokról, és féltünk, hogy deportálni fognak majd most is embereket, mint a korábbi időkben. A deportálásoknak el is terjedt a híre az országban, de a kormány meg az összes ilyen-olyan vezető tagadta.

[8] Magyarországon általában így nevezték a szövetséges államokból álló Szovjetunió valamennyi állampolgárát, tekintet nélkül nemzetiségi mivoltukra, tudva azt, hogy a bolsevik diktatúrában a nagy kiterjedésű Oroszország, illetve az orosz népcsoport volt hegemón helyzetben.

Nem hittünk nekik. És mint jóval később kiderült, nekünk volt igazunk. Magunk között arra az elhatározásra jutottunk, hogy ha a környékünkön összeszedik az embereket, akkor azokat csak vasúton szállíthatják ki. Úgy spekuláltunk, hogy a szlovákok felé nem viszik őket, de a Mátra alján, a kisterenye–kál–kápolnai vonalon sem viszik, mert az kiszámíthatatlan, veszélyes az erdő miatt. Tehát csak erre, felénk, Hatvan felé mehet a transzport. Így jött számításba a Kövicses-patak hídja a káposztásban, azt kell felrobbantani, gondoltuk, és akkor az oroszok nem tudják végrehajtani a deportálást.

*

A rendőrnyomozók, mintha időzítették volna akciójukat, a húsvéti locsolkodást követő kedden, 1957. április 23-án tartottak házkutatást, sorban mind az öt személynél. A bűnjeleket lefoglalták, a családapákat letartóztatták és bevitték a pásztói rendőrségre, a következő napon pedig a salgótarjáni megyei kapitányságra szállították őket. A lebukásról mondta Kelemen Károly: „Az volt a baj, hogy bementek a bódéba, és Geczkónak valami kis sebforrás volt az állán, és később az őr megismerte". Geczkó István özvegye kiegészítette: „Pityut felismerte a szőlősi ember a Tüzépen, mert forradás volt az arcán, a szája mellett, jobb oldalon. Még gyerekkorában szerezte. Nagyon eleven gyerek volt. Tolták ki a színből az igáskocsit, ő meg ott lábatlankodott, és szétvágta neki valami az arcát. Az egyik éjjeliőr, a Koczka[9] erről ismerte fel".

Geczkó István az április 29-i, Alapi Lászlóval történt szembesítésekor vallotta az eljárást vezető, gyorstalpalón képesített és hírhedten bosszúszomjas Rozgonyi Aladár ügyésznek és Szűcs József rendőr nyomozó főhadnagynak: „Tóthtal Kiss jelenlétében a lakásán beszéltünk arról, hogy adjon gyújtózsinórt és gyutacsot a robbantáshoz. Előzőleg úgy állapodtunk meg, hogy... mind az öten kimegyünk a híd felrobbantását végrehajtani, azonban Alapi hazament a lakására[10], Tóth pedig névnapot tartott... Kelemen is jelen volt Tóthéknál az estélyen, azért nem jött velünk. Ketten végeztük Kissel a robbantást. Ráhelyeztük a paxitot a híd alatt lévő talpfára, és mintegy két és fél méter[es] darabokra szabdaltuk el a gyújtózsinórt, azok végére ráillesztettük a gyutacsot, és beletettük a paxitba. A meggyújtást én és Kiss is végeztük, míg végre Kiss meggyújtása sikerrel járt, és felrobbant a híd. Utána hazamentünk".

[9] Koczka Pál, a fiatalabb őr.
[10] Felesége könyörgésére tette ezt.

Komlósy Ferenc rendőr alezredes, kirendelt fegyverszakértő a munka ünnepe után, május 2-án készítette és küldte el részletes bűnjeljegyzékét a Budapesti Katonai Ügyészségnek. A rejtegetők által fékpuskának nevezett fegyver leírásával kezdte. A 6 milliméter kaliberű, egylövetű flóbert Belgiumban készült, „egycsövű, ifjúsági, madarászó, céllövő puska... külsőleg kissé elhanyagolt állapotban van, de belső szerkezete jó... Minden alkatrésze hiánytalanul megvan, lövésre alkalmas... Mintegy 35–40 méternyi távolságból pontos célzással az emberi élet kioltására alkalmas". Volt hozzá 150 darab Long Rifle töltény. A paxit robbanóanyagról leírta, hogy a legenyhébb robbanóanyagokhoz tartozik, s főként bányákban használják. „A bűnjel eredeti ládában, 5 db csomagban 5 kg-os tételekben van elhelyezve, és 100 gr-os töltényekből áll... Ezen mennyiség egy vasúti töltésnek a szétrobbantásához alkalmas." A 25 kilogramm paxithoz 270 darab robbanógyutacsot, 30 méter angol gyújtózsinórt és ugyancsak 30 méter elektromos gyújtózsinórt tulajdonítottak el a tettesek. A gyutacs a „...paxit begyújtására szolgált, eredeti csomagolásban, három bádogdobozban, 100-as egységekben volt elhelyezve. A gyújtózsinór szintén eredeti csomagolásban, 10 méteres darabokból állt, „üzemképes... alkalmas arra, hogy... a paxit ipari robbanóanyagot időzítés mellett meggyújtsa és felrobbantsa". Az elektromos gyújtózsinór „csupán elektromos vezeték, amely alkalmas arra, hogy a robbanóanyagot elektromos úton felgyújtsa". A fegyverszakértő végül megjegyezte: „A lefoglalt bűnjel-anyag... az 1956. évi 28. sz. tvr. értelmében beszolgáltatási kötelezettség alatt áll".

A katonai ügyészség már említett vezetője nem sokat törte a fejét, a rendőrségi nyomozati és a fegyverszakértői iratok alapján rögvest másnap postázta a magáét a katonai bíróságnak. Nem szabályos vádemelési javaslatot írt: nincs címe, s egyszerűen csak közölte a terheltek nevét, az elkövetett cselekményeket, majd azt, hogy bűnösségük beismerése, valamint a bűnjelként lefoglalt tárgyi bizonyítékok alapján bíróság elé állítja őket. A terhelteken kívül beidézett hét tanút, két rendőr nyomozót és öt polgári személyt.

*

Ugyancsak másnap a katonai statáriális bíróság megkezdte a tárgyalást. A következő nap, vasárnap lévén, szünetet tartott, a május 6-i, hétfői folytatáson pedig már ítélkezett. Kiss István Gábor hadbíró százados, a tanács elnöke – a két katonai ülnökkel, Farkas Benő és Kiszel Sándor őrnagyokkal – nem volt szívbajos: négy kötél által végrehajtandó halálos ítéletet és egy 15 éves börtönbüntetést hozott. A perben mindvégig ellenforradalmi csoportról beszélt, s Alapi Lászlót szellemi

irányítónak, Geczkó Istvánt pedig gyakorlati vezetőnek nevezte. „A vasúti híd... annyira meggyöngült, hogy ha a hídon szerelvény ment volna át – olvasható a dokumentumban – katasztrófa következett volna be... csoportosan ellenforradalmi érzésből vezetve államrendellenes cselekményeket valósítottak meg, rablást, robbantást, robbanóanyag-, fegyver-, lőszerrejtegetés bűntettét... Jellemző a vádlottak elvetemült, emberi mivoltukból kivetkezett magatartásukra [sic.!], hogy... asszonyokat, gyermekeket tömegesen akartak elpusztítani, meggyilkolni és további hasonló diverzáns cselekményeket akartak megvalósítani." A valóságban persze erről szó sem volt: egyrészt előzetesen tájékozódtak a vasútállomáson a menetrendről, másrészt Geczkóék a késő esti robbantás után beszóltak az állomásra, és figyelmeztettek, hogy valakik felrobbantották a vasúti hidat.

A szerfelett kifogásolható korabeli metódus szerint az ítélkezők az ítélethirdetés után nyomban visszavonultak, kegyelmi tanácsnak nyilvánították magukat, és az első két vádlottra kimondott legsúlyosabb büntetést helyben hagyták, míg a negyed- és az ötödrendű vádlott esetében kegyelmi kérvényt nyújtottak be a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsához.

Geczkó Istvánt és Alapi Lászlót ezután a smasszerok két oldalról megragadták, valósággal végigröpítették őket a folyosón, ki a várakozó rabszállítóhoz, betuszkolták a két elítéltet, és meg sem álltak a kőbányai büntetésvégrehajtási intézetig, közismert nevén a Gyűjtőfogházig. A börtön Kisfogház részében sorakoztak a halálraítéltek cellái. Voltaképp csak megmutatták nekik a helyet, máris vezették ki őket az udvarra, a Kisfogház fala mellett felállított bitófákhoz. Az ítéletvégrehajtáson kötelezően volt jelen az ítélkező bíró, a vádat képviselő katonai ügyészség képviselője, Kelemen Géza százados, dr. Fáber Viktor és dr. Szabó Ernő orvosok, valamint a jegyzőkönyvvezető Smigura Sándor százados. A jegyzőkönyv igen szűkszavú: „Tanács elnöke: a 11 óra 35 perckor elővezetett Geczkó István p. e.[11] elítéltet személyi adataira vonatkozóan kikérdezi. [Következnek a legfőbb személyi adatok. – S. L.] Tanács elnöke: közli az elítélttel a jogerős ítéletet és azt, hogy kegyelmi kérelmét a bíróság elutasította, majd 11 óra 37 perckor átadja elítéltet az ítéletvégrehajtóknak, akik az orvosok jelenlétében az ítéletet végrehajtják. Orvosok: 1957. évi május hó 6-án 11 óra 48 perckor jelentik a halál beálltát. Tanács elnöke: megállapítja, hogy az ítéletet a törvényes keretek között végrehajtották".

[11] 'polgári egyén'

Alapi Lászlót 11 óra 40 perkor adta át a bíró az ítéletvégrehajtóknak. A nándorfehérvári győzelmet hirdető déli harangszó már nélkülük zúgott – vagy akár értük is.

A hadbírót fél év múlva őrnaggyá léptették elő, fényesen ívelt felfelé a karrierje. Korabeli jellemzésében ezt írták: „a rögtönítélő eljárásban a legaktívabban tevékenykedett, és az elsők között kezdte el ezt a munkát". Olyannyira az elsők között, hogy ő hozta a megtorlás első budapesti és végrehajtott halálos ítéletét 1956 decemberének közepén; előtte csupán egy kivégzés történt, Miskolcon. Kiss István Gábor összesen 17 halálos ítéletet hozott, s 13 személyt ki is végeztek.

A halálraítélt Kiss Antal és Tóth Miklós a Gyűjtőfogház halálos zárkájában várta kegyelmi kérelmük elbírálását. Az Elnöki Tanács két hét múlva a halálbüntetést „kegyelemből 15 év börtönbüntetésre és 10 évre az egyes állampolgári jogoktól való eltiltásra változtatta át". Ezt azonban „elfelejtették" velük közölni, és csak az áthelyezésükből következtettek a számukra kedvező döntésre.

Az életben maradottakat, a családtagok és a közeli rokonok közül többeket sokáig, akár életük végéig elkísért ez a gyászos történet. Bármerre jártak, bélyeget raktak rájuk, s számtalan formában éreztették velük, hogy ők mások, mint a többiek. Megtiltották nekik az egymással való érintkezést, még a köszönést is. Ezért, ha szembekerültek egymással, jobbnak látták átmenni az út másik oldalára. Akadtak, akik később egymást vádolták a történtekért. A propaganda megtette hatását. A robbantók családjai a későbbiekben igazi alatt-, sőt alábbvalóként éltek, keserűségben, félelemben.

Pásztó Város Önkormányzata Sisák Imre polgármester vezetésével emléktáblákat helyezett el a pásztói '56 ikonikus helyszínein 2010-ben. A vasúti hídhoz valószínűleg nem lehetett ilyet kirakni, ezért született a képeken látható megoldás: egy faoszlop kitűzése és megkoszorúzása.

FORRÁSOK, FELHASZNÁLT IRODALOM

1956 kézikönyve III. Megtorlás és emlékezés, 1956-os Intézet, Budapest, 1996.

Á. VARGA László – PÁSZTOR Cecília, *Az 1956-os forradalom Nógrád megyei okmánytára II/2. Adatok, források és tanulmányok a Nógrád Megyei Levéltárból 37*., Salgótarján, 2002, 439.

JAKAB Sándor, *Nógrád megye története 1944–1962,* Salgótarján, Nógrád Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága, é. n. [a kolofon szerint: „A kézirat beérkezett: 1973. december"].

SULYOK László, *Velünk történt. Tettek és következmények 1956,* Salgótarján, 2010, 159–183 (magánkiadás). Nyolcadik visszaemlékezés: özv. Geczkó Istvánné, Pásztó.

Továbbá: rendőrségi kihallgatási jegyzőkönyvek, cím nélküli vádirat, ítélet stb., amelyeket a szövegben megemlítek; ezek másolatai a szerző birtokában vannak.

Balról jobbra: Illés Rudolf, a pásztói birkózás alapítója, a város díszpolgára, Sisák Imre polgármester és (aki a koszorút felköti) Kelemen Károly, a hídrobbantók perének egyik elítéltje (Sulyok László fotói)

Botos Zoltán

A SALGÓTARJÁNI CIGÁNY MUZSIKUSOK

Az emlékezet megszépíti a múltat

A 19. század második felétől a környező falvakból és a kisebb-nagyobb településekből a muzsikus cigányok Salgótarjánba jöttek a jobb megélhetés reményében. Ingyen kapták a telket az itteni mulatni szerető, a cigányzenét kedvelő földesuraktól. A Pécskő utca végén, a dombon, lassacskán több kis ház épült, többnyire a maguk által vert vályogból. Így lett ebből a kopár dombból 'zenélő hegy'.

A 'zenélő hegy' elnevezés nem is túlzás, mert a spontán építkezések miatt több helyen kis udvarok, szabadidős terek alakultak ki, ahol a zenét tanuló fiatalok összeálltak, és szorgalmasan gyakoroltak.

Oláh Károly (1942–2018)

Ő a cimbalmot választotta. Minden reggel pontban 7 órakor kezdte el verni a hangszerét. Mi erre ébredtünk és keltünk.

A zeneiskola és az általános iskola elvégése után Pestre került tanulni. Hangszeres tudása kifinomultabb, mívesebb lett. A BM zenekarának és tánckarának szüksége volt egy cimbalmosra. A meghallgatásokon mellette döntött a zsűri, több mint tíz éven keresztül ott muzsikált. Belföldi és külföldi meghívásoknak tettek eleget. Később az ország leghíresebb prímásaival dolgozott együtt, Boros Lajossal, Lakatos Sándorral.

Egyszer kaptam tőle egy kazettát, amelyen Chopin-zongoradarabokat adott elő a saját átiratában, zongoráról cimbalomra átültetve. Kitűnő kottista volt. A tárgyaknak is megvannak a maguk sorsa. Évekkel később kértem vissza egy rövid időre ezt a kazettát, hogy újra meghallgathassam. Már én is kerestem – mondta, de nem találtam meg. Elveszett.

Szilvi Ernest (1882–1952)

'Ernec' bácsit nem ismerhettem, mert hároméves voltam, amikor meghalt. Talán ő volt a leghíresebb muzsikus a patakiak közül. A patakiak nem a hegyen laktak, hanem lent, a Pécskő úton. Itt valamikor végig patak folydogált, míg az 1930-as évek elején be nem fedték, és bazaltkockákkal ki nem rakták.

Szilvi Ernestről az idősebb tanúk elbeszélései s az én emlékezetemben megmaradt történések alapján tudok beszélni. Fiatalok voltunk, és hallgattuk együtt vagy külön-külön a róla szóló igaz vagy nem igaz történeteket. A tanúk egybehangzó állításai szerint kitűnő, különleges tudású hegedűs volt. A mesélők másik állítása az volt, hogy nagyon gazdag. Erről annyit – és ezt is többen megerősítették –, hogy az Őrangyal Patikától felfelé, egészen a Pécskő utca végéig majdnem minden ház az övé volt. Az úri közönség, a nagybirtokosok, valamint a szénbányák elöljárói, az ide települt gyárak vezetői nagyon jól megfizették. Ezek az urak képesek voltak napokon át mulatni. Móricz Zsigmond történeteiből ismerhetjük elég jól ezt a típust. Ráadásul a zenekarokban az volt a szokás, hogy a prímásnak két rész jár. Így Szilvi Ernec bácsi dupla annyit keresett, mint a bandatagok. Ez az íratlan törvény Budapesten még ma is él.

Szilvi Ernest olyan népszerű volt az urak körében, hogy velük járt vadászni, részt vett a kártyapartijaikban is. Az így felhalmozott vagyon egy részéből ingatlanokat vásárolt, a másik részét meg nőkre költötte. Talán ez az utóbbi volt a legdrágább szenvedélye. Ezek a nők aztán Ernec bácsit rendesen megkopasztották. Mondják, hogy az Isten nem ver bottal. Koldusbotra jutott. A végén úgy járt, hogy egy disznóólban halt meg. Amikor jól ment neki, a rokonok hiába kértek tőle pénzt, nem adott.

Egyszer találkoztam azzal az asszonnyal, akivel Ernec bácsi utoljára élt együtt. Az 1970-es évek második felében lehetett. Gabora Károly prímás barátom és sógorom édesanyja akkor már a Vásártéren lakott. Egy este meglátogattuk Malvin nénit, Karcsi édesanyját, ott ült egy idős néni. Éppen készülődött elmenni.

Aztán Malvin néni: – Tudjátok-e, ki volt ez az asszony? – Nem tudtuk. – Ő volt, akivel a Szilvi Ernest utoljára élt együtt. Megtudta, hogy itt lakom, azóta minden este itt van beszélgetni, mert már ő is egyedül él.

Szilvi Ernestről szép történet, amelyet az apósom, Csonka Rudolf mesélt... A minden muzsikusok és a rajongók által elismert prímás id. Magyari Imre volt. Az 1920-as évektől kezdve a háborúig minden évben az angol királyné születésnapján meghívást kapott zenekarával együtt Londonba, a Buckingham palotába.

György király feleségének a születésnapján id. Magyari Imre és zenekara szolgáltatta a zenét. Ilyenkor id. Magyari Imre táviratozott Tarjánba Szilvi Ernest bácsinak: ekkor és ekkor indulunk Londonba muzsikálni. Id. Magyari Imrének csakis Szilvi Ernest kellett segédprímásnak, azaz ő volt a terces. A terces dolga, hogy díszítse a prímás játékát. Ezáltal jobb és színesebb lett a zenekar előadása. Ennek a feladatnak Szilvi Ernest felelt meg a legjobban. Történt egyszer, hogy a királyi fenségnek és a feleségének, azaz a királynénak annyira tetszett a zenekar játéka, hogy a királyi pár megajándékozta id. Magyari Imrét meg Szilvi Ernestet. Mind a ketten egy-egy öreg olasz mesterhegedűt kaptak ajándékba. A királyné személyesen adta át ajándékát a két hegedűsnek.

Az egyik mesterhegedű tehát Tarjánba került, és Ernec bácsi hosszú évekig ezen a hangszeren muzsikált. Mint az embereknek, úgy a hangszereknek is megvannak a maguk sorsa. Az öreg hegedűk bizony meg szoktak repedni. A hasán egy hosszabb rész megrepedt. Ernec bácsi megkérte két férfirokonát, hogy vigye a hegedűt Pestre egy jó nevű hangszereshez javítani. El is vitték a tokjával együtt. Mikor a hangszerész meglátta a hegedűt, rögtön tudta, hogy ez egy nagy értékű hangszer. Megmondta, mikor jöhetnek érte, addigra készen lesz. A megbeszélt időre a két férfi el is ment érte. Kérték a megjavított hegedűt, a pénzt is hozták. A hangszerész azonban letagadta, hogy valaha is hoztak volna ide ilyen hegedűt javításra. Kérte tőlük az elismervényt arról, hogy ők itt hagyták javításra a hegedűt. – De hát ők nem kaptak semmilyen papírt, csak itt hagyták javításra a hangszert. Még feljelentést sem tehettek, mert nem volt bizonyítékuk. A hangszerész még a rendőrséggel is fenyegette őket, ha nem mennek el. Még Ernec bácsi sem tehetett semmit. Így tűnt el a királyné ajándéka.

Ernec bácsinak nem született utódja, habár vágyott rá. Szerette a kicsi rokongyerekeket, még játszott is velük. Nekünk Manci néni mesélte gyakran, hogy kislány korában ott ült Ernec bácsi ölében, aki még babát is vett neki meg csokit. Manci néninek Szilvi Ernec a nagybácsija volt.

Bódi Rudolf (1888–1935)

Bódi Rudolf Szilvi Ernesttel egyidőben került Tarjánba. Bódi Rudolf is a Cigányhegyen élt, majd később a városban, egy szép polgári lakásban. Hat évvel volt fiatalabb Szilvi Ernestnél. Korán, 47 éves korában halt meg.

Az idősebb muzsikusoktól tudom, hogy hasonlóan jó prímás volt, mint Szilvi Ernec. Külön zenekara is volt. Sokan szerették előadásmódját. Vonzotta a vendégeket. Nagy háztartást vezetett, még cselédjük is volt. Ezt a cselédet Ilka néninek hívták. Ott lakott a hegyen, nem messze tőlünk. Én már csak öreg néninek ismertem őt. Néhány alkalommal én is vittem neki lentről, ahol a közkút volt, egy-egy vödör vizet meg a boltból kenyeret. Ilka néni, a cseléd valamikor szemrevaló lány lehetett, mert Bódi Rudolf, az ünnepelt prímás belészeretett. Ebből a titkos kapcsolatból két fiúgyermek született. Rudolf, az idősebb, és János, a kisebb. Ilka néni a két gyerekkel a Cigányhegyen talált menedéket. Bódi Rudolf, amíg élt, támogatta őket anyagilag, és a két gyereket is a nevére vette.

Az idősebb fiú, Rudi, kitűnő tanuló volt az iskolában. A középiskola elvégzése után is továbbtanult, és úgy tudom, mérnök lett. Salgótarjánban meg is nősült. Gyerekkoromban többször láttam a Cigányhegyen, mert havonta meglátogatta az édesanyját és a Jancsi testvérét. Ilyenkor némi pénzt is hozott Ilka néninek. Úgy emlékszem rá, mint egy jól öltözött úriemberre. Világoskék öltöny, fehér ing, nyakkendő. Magas, jóvágású férfi volt, aki választékosan beszélt, és aki nem felejtette el, hogy honnan indult.

János az anyjával élt egy házban még akkor is, amikor megnősült. Az Öblösüveggyárban dolgozott. Fiatalkorában megtanult gitározni is. Amatőr szinten szépen gitározott. Az 1960-as években itt, a Pécskő utcában cigányklub is működött. Színtársulatuk, tánccsoportjuk és tánczenekaruk is volt. A tánczenekarban Bódi Jancsi volt az egyik gitáros.

Ha Ilka nénire gondolok, egy hajlott hátú öreg néni van előttem. Ha valami kis szívességet kért – ez lehetett egy rocska víz vagy a boltból valami –, „az Isten áldjon meg”-gel! köszönte meg. És minden alkalommal hozzátette, hogy: „– Adjon az Isten neked, fiam sót, lisztet, paprikát, cukrot meg jó asszonyt”.

Hangonyi Rudas Rudolf (1890–1964)

Tudomásom szerint ő volt az első országos hírű prímás, aki meghirdette, hogy megállás nélkül, egyvégtében 100 magyar nótát el tud muzsikálni ismétlés nélkül. Fogadásokat is kötöttek rá. Rudi bácsi akkoriban a Nemzeti Szálló és Étteremben muzsikált. Itt került sor erre a kihívásra, ami nagy port kavart akkoriban. Hangonyi Rudas Rudolfnak sikerült a próbatétel, sőt túl is teljesítette. A száz nóta helyett 120-at muzsikált, és még tudta volna folytatni. Rudi bácsit óriási tapsvihar

köszöntötte. A produkció közben már nagyon megszomjazott, többen vitték neki a frissen csapolt söröket.

Rudi bácsi a Cigányheggyel szemben, a rokkanttelepen lakott. Azért nevezik rokkanttelepnek, mert az I. világháborúból rokkantan hazatért katonáknak itt adtak ingyen telket házépítésre. Többen igénybe is vették ezt a lehetőséget. Rudi bácsi fizetett a telekért, és építettek oda egy kétszobás családi házat. A házhoz kis kert is tartozott, ahol pár gyümölcsfát is ültetett. Emlékszem a nagy cseresznyefájukra, aminek az ágai a kerítésen túl lógtak. Nagy szemű, ropogós gyümölcse volt. Rudi bácsit sokszor láttam a Pécskő utcában, mert ha hazulról kimozdult, és ment be a városba, mindig a Pécskő utcán kellett végigmennie. Sokan köszöntek neki, nagy tisztelet övezte. Akkor már nem muzsikált, nyugdíjas volt.

Egy alkalommal anyám egy nagy könyvvel érkezett haza. Olyan volt, mint egy nagy album, és olyan vastag, mint egy lexikon. Ebben a nagy könyvben Magyarország jelentősebb cigányzenekarai voltak lefotózva, és szöveg is társult a képekhez. Minden budapesti zenekar s a vidéki városokban működő zenekarok voltak benne. Abban láttam Rudi bácsit és a zenekarát. Salgótarjánból csak ez az egy zenekar volt jelen ebben az értékes albumban. Nem tudok visszaemlékezni rá, hogy mikor adhatták ki ezt a könyvet. Úgy gondolom, a ’30-as évek végén, a ’40-es években vagy esetleg az ’50-es évek elején is történhetett. Jó lenne újra kézbe fogni ezt a könyvet, és csak lapozgatni meg lapozgatni.

Rudi bácsinak csak lánytestvérei voltak. Volt egy öccse is, de ő fiatalon, tragikus körülmények között halt meg. A Pécskő utcában volt egy kocsma. Kiskocsmának vagy Cigánykocsmának nevezték. Egyszer a kocsmában verekedés támadt. Rudi bácsi öccse nem vett részt a perpatvarban, de a hadakozás hevében combon szúrták, elvérzett.

„Kis Rudas” (?–?)

Születési dátuma nem ismert, mint ahogy a halálának pontos időpontja sem. Azért kell mégis megemlíteni, mert az elmondások szerint egy Isten áldotta tehetség volt. Hangonyi Rudas Rudolf zenekarában kezdte a pályafutását egészen fiatalon. A keresztnevét nem tudom, mindenki csak „Kis Rudasnak” hívta. Az idősebbek is ezzel a névvel emlékeztek rá. Sajnos fiatalon halt meg tüdőgyulladásban. Korán saját zenekart alapított. Gyorsan híre ment az egész országban, miatta sokan Tarjánba utaztak, hogy meghallgassák a játékát. Az apósom, Csonka Rudolf

1925-ben született, ő még hallotta a „Kisrudas”-t muzsikálni. Annyit mondott róla: Csodálatos hegedűs volt.

Gabora Bildács János (1902–1979)

Nagyon jól ismertem, de nem hallottam őt muzsikálni.

Azt tudom, hogy a háború előtt Budapesten több jó nevű prímással muzsikált mint terces. Egy alkalommal meglátogatta József fiát Pesten. Betértek abba az étterembe, ahol a prímáskirály, Boros Lajos zenélt. A fia, Jozsó bemutatta őt Boros Lajosnak. Illendően bemutatkoztak egymásnak, majd János bácsi megjegyezte:

– Én régen itt Budapesten a maga apjával is muzsikáltam. – Boros Lajos gondolta, most kipróbálja az öreget, igazat mond-e.

– Hát aztán melyik étteremben muzsikált maga az Apámmal? – János bácsi aztán elmondta az étterem nevét, ki volt a cimbalmos, a klarinétos, a bőgős, a kontrás, a csellós. Továbbá leírta, milyen volt az étterem berendezése, hol állt a zenekar dobogója, de még a függönyök színét, mintázatát és a szőnyegeket is elmondta. Boros Lajosnak tátva maradt a szája. Nagysokára megszólalt.

– Ez így igaz, ahogy mondja. Én sem tudtam volna jobban, pedig apám többször bevitt magával tanulónak.

Nagy volt az öröm ezután. A prímáskirály összevissza ölelgette János bácsit, és nagy tisztelettel ültette le egy zenekar közeli asztalhoz.

– Ma este maga az én vendégem! – mondta.

Mindezeken felül Gabora János bácsi volt a legjobb, legélvezetesebben mesélő, akit valaha is hallottam a Cigányhegyen. Volt egy felettébb érdekes története, aminek ő szemtanúja volt. Ezt a történetet 1976 vagy 1977 tájékán mesélte el nekünk. Akkor már ők is a Vásártéren laktak. A Cigányhegy 1975-ben végleg eltűnt. Mi is a Vásártéren laktunk. Egy este Gabora Karcsi barátom és sógorom arra kért, menjek vele a szüleihez. János bácsi megörült nekünk. Jó kedve volt. Aztán én: – János bácsi! Mondjon már valamit arról, hogy volt a régi világban Pesten? –János bácsi aztán hozzákezdett a valaha is hallott és a legkülönösebb, legérdekesebb, leghihetetlenebb történethez.

– Hát tudjátok, mikor Pesten muzsikáltunk egy nagy szálloda éttermében, egyik este bejött egy jól öltözött manus vacsorázni. Fényes fekete haja volt, öltözete elegáns. Aznap érkezhetett, mert még nem láttuk. Leült egy asztalhoz. A pincér hozta neki az étlapot, utána rendelt. Nemsokra kihozták neki a vacsoráját, ami szemmel láthatólag ízlett neki. Közbe-közben a zenekarra mosolygott, mert a mi

produkciónkat is szívesen hallgatta. A felszolgáló elvette előle az üres tányért, és megkérdezte a vendéget, hogy óhajt-e még valamit. – Si! – ami annyit tesz, hogy igen. Mondta, hogy mit kér még. Ezt azonban a pincér nem értette. Még egyszer megkérdezte, mit óhajt a vendég. A vendég ugyanazt kérte, mint az előbb. A felszolgáló ugyanúgy nem értette, mint az előbb. Odahívta a főpincért, hátha ő érti, mit kér a vendég. A főpincér sem értette. Erre már a vendég nagyon ideges lett. Arca bepirosodott a méregtől, és mind a két kezével a hajába túrt. A szépen fésült frizurája megbomlott, kétfelé állt, és úgy nézett ki, mint egy őrült.

Az étterem főnökének támadt egy mentő ötlete. Felszaladt az emeletre, és kérte a szálloda igazgatóját, oldja meg ő ezt a lehetetlen helyzetet. Az igazgató lerohant az étterembe, és a vendég elé állt. Megkérdezte, mit óhajt? Minden hiába. Ő sem értette, mit akar a vendég. Tanácstalanul széttárta a karjait, és úgy, ahogy jött, elment. Erre már a vendég hangosan, szinte ordítva csak egy szót kiáltott: – Basta! – ami annyit tesz: elég! Ezután holtfáradtan lehuppant a székre.

Már késő este lett. Ebben a pillanatban lépett be az étterembe XXXVI. Rácz Laci. Ez az apró termetű, kicsit selypítő, mélyen vallásos ember volt minden idők legnagyobb cigányprímása. Üdvözölte a zenekart, és kezet fogott a mi prímásunkkal.

– Lacikám, jó, hogy jöttél! Van itt egy vendég, senki sem tudja, mit akar. Menj már oda, kérdezd meg te is, hogy mit kér!

XXXVI. Rácz Laci odament a vendéghez, illendően bemutatkozott, majd kérdezte őt, mit óhajt? A vendég addigra már megnyugodva megmondta, mit is kért. XXXVI. Rácz Laci odaintette a pincért, és azt mondta neki:

– Hozzatok a vendégnek egy kávét! Egész este azt kérte.

Gabora (Bildács) János különös története kapcsán szóba került XXXVI. Rácz Laci neve. Azért kell őt külön megemlíteni, mert ő is a Nógrád megyei Géc községben született. Ezen kívül az egyik lánytestvére, Ilonka Tarjánba, a Pécskő utcába került feleségnek. Így kapcsolódik ő is a Pécskő utcai Cigányhegyhez. Ilonka férje Dzsukel Vilmus, aki híres patkolókovács volt. Gyerekkorunkban gyakran jártunk nála taposni a fújtatóját. Az apósom elmondása szerint néhány alkalommal XXXVI. Rácz Laci meglátogatta Ilonka testvérét itt, a Pécskő utcában. Mindig rövid időre jött. Néhány szót váltott a testvérével, és már ment is vissza Pestre.

Rácz Laci azért tette a neve elé a XXXVI. római számot, mert ő volt a híresnevezetes Rácz Pali 36. gyermeke.

Fényes (Misi) Mihály prímás (1902–1962)

Budapesten született. Fiatalon ismerkedett meg a salgótarjáni Botos Irmával, ezért Salgótarjánba költözött. Hat gyermekük született, négy lány és két fiú. Misi bácsi kiváló hegedűs volt. Szigorú a zenekari tagokkal. Megkövetelte a pontosságot, a jó viselkedést, az udvariasságot a vendégekkel szemben.

Ugyanakkor a magánéletében viccelődő, jókedvű ember volt. Kiválóan sakkozott. Az 1956-os forradalom legnagyobb tragédiáját az ő családja szenvedte el. Két gyermeküket vesztették el a tarjáni sortűzben, Sándort és Ilonkát. 1950-ben Salgótarjánban is államosították a vendéglőket, és úgy tudom, hogy Fényes Misi bácsi kezdeményezője volt annak, hogy a zenészek is alkalmazottak legyenek, és havi fizetést kapjanak. Ez meg is történt. Fényes Mihály nem csak előadó volt, hanem zeneszerző is. Egy régi magyar filmben játszották valamelyik nótáját. Sajnos a film címét az emlékezetem nem hagyta jóvá.

Többször jártam náluk. Egy szoba-konyhás házban laktak. Ott láttam először, hogy a karácsonyfa úgy fért csak el, hogy plafon egyik gerendájára rögzítették. Ez a feldíszített kicsi fa ott lógott, néha forgott is, ha belekapott a huzat.

Botos (Bandi) András (1927–1968)

Az 1950-es évektől kezdve, amikor már a vendéglátóhelyeken a zenekarok is alkalmazotti státuszban voltak, a legkiemelkedőbb és a legtehetségesebb prímás Botos Bandi volt.

Jól ismertem őt, így elmondhatom, hogy Bandi bácsi nagy népszerűségnek örvendett a városban. Mindig elegáns, magas, jóképű ember volt. Ilyen adottságokkal rendelkező ember nemcsak a zenekedvelők körében népszerű, hanem a hölgyeknél is kedvelt művész. Mindezeken túl Bandi bácsi olvasott, művelt és tájékozott ember volt. Kedvenc hetilapja az Élet és Tudomány, amire elő is fizetett.

Több országos versenyen indult a zenekarával nagy sikerrel. Ezeket a versenyeket annak idején a rádió is közvetítette. A hatvanas évek közepén megbetegedett, először Gárdonyban, a Tüdőszanatóriumban kezelték, utána Mátraházára vitték utókezelésre. Innen még hazajárt hétvégente. Ilyen alkalommal hallottam őt muzsikálni.

Volt egy bakelitlemezem Lakatos Sándortól, mely *Budapest éjjel* címmel jelent meg. Ennek a lemeznek az anyagát Bandi bácsi megtanulta a szanatóriumban, itthon pedig magnóra muzsikálta. Élvezet volt hallgatni a hegedülését. A magnószalag a sógoromé volt, valakinek kölcsönadta, és nyoma veszett.

Gabora Károly (1949–2019)

1989-ben, a Karancs Szálló bezárásával véget ért a salgótarjáni cigányzenekarok élete. Gabora (Karcsi) Károly ott muzsikált éveken át. 1989-ben aztán véget ért ez a szép időszak. Ő volt az, aki a legmagasabb szintre jutott a zenekarával együtt. Mindenki ismerte őt a városban, nagy tisztelet övezte személyét.

Nemcsak a sógorom volt, hanem ami több ennél, a barátom is, egészen a haláláig. A Nógrád megyei zenész szakszervezet elnöke tisztét is betöltötte. Sok jót tudott kiharcolni a zenészek érdekében. Hozzá kell tenni, hogy a maga érdekét soha nem nézte. Többször hívták Pestre muzsikálni, de nem fogadta el a lehetőséget, mindvégig hű akart maradni, és hű is volt Salgótarjánhoz. Nem volt állandó helye, ahol muzsikálni tudott volna, így arra kényszerült a zenekarával együtt, hogy kisebb-nagyobb rendezvényeken zenéltek alkalmanként.

Emlékét márványtábla őrzi az Arany János út 23. számú ház falán.

Berki Tibor (1944–2015)

Élete jelentős részét Budapesten és külföldön töltötte. Itthon a Salgó étteremben muzsikált. Szeretett volna itthon maradni, de 1989 után erre már nem volt lehetősége. Budapesten azonban a 100 tagú cigányzenekar tárt karokkal fogadta. Ezzel a zenekarral a világot is bejárta. Több díjat és állami kitüntetést kapott.

Oláh Ernő csellista (1945–2020)

Emlékszem, fiatalkorában a Cigányhegyen először hegedülni tanult. A hegedűhöz azonban nem igazán volt tehetsége. Apja aztán vett neki egy csellót, hogy azzal próbálkozzon. Ez a hangszer bevált. Jobban állt neki a cselló, meg is szerette. Először itthon Botos Bandi zenekarával muzsikált, majd Bandi bácsi halála után Gabora Károly zenekarában játszott. Ő is – mint sokan mások – Budapestre került. A legnagyobb prímások zenekarában játszott, és tehetségének köszönhetően vitte a világba Salgótarján jó hírét. Ernő volt az, aki mint budapesti lakos büszkén vállalta, hogy ő tulajdonképpen tarjáninak érzi magát.

Történt egyszer, hogy egy budapesti prímás felkérte őt, hogy egy japán turnéra menjen velük mint csellista. Több városba szólt szerződésük, tulajdonképpen bejárták Japán nagyobb városait. Mindenhol nagy sikert arattak. Tokióban az előadásuk után megkeresték őt a Sony cég képviselői. Olyan szerződést kínáltak külön neki, amely pénzben mérve visszautasíthatatlan volt. Az ötéves szerződésben

az állt, hogy Oláh Ernő gordonkaművész fellépéseit kizárólag a Sony cég veheti fel lemezre, és a cég forgalmazhatja öt éven keresztül. Ernő elmondása szerint nem járt rosszul, sőt, megismerte nevét a világ. A Sony sok CD-t tudott eladni belőle.

Oláh Ernőt 2019-ben kerestem fel otthonában, Budapesten. A Népszínház utcában lakott. Nagyon örült a látogatásomnak. Tudtam, hogy már régóta betegeskedik. Ült a fotelban, ahonnan a felesége segítsége nélkül nemigen tudott felállni. Elmondtam jövetelem igazi okát.

– Ernőkém, Balázs János-kiállítás lesz két nap múlva a Műcsarnokban. Arra gondoltam, hogy a megnyitón te muzsikálnál valami klasszikus darabot.

– Hogyne mennék, Zolikám! Örömmel! – A felesége azonban lehűtötte ezt a lelkesedést.

– Ernő, te nem mehetsz sehova! – mondta. Ernő rádöbbent a valóságra, és lecsillapodott. A felesége azt ajánlotta, hogy helyette a fia mehetne zenélni. Így is lett. A megnyitón a fia hegedült egy Bach-művet. Oláh Ernő csellóművész a következő évben, 2020-ban távozott közülünk.

Gabora József (1947–1993)

Gyerekkorában kitűnt zenei tehetsége. Először apja tanítgatta hegedülni, majd a zeneiskolában tanárai felismerték különleges tehetségét**.** Gyorsan tanult, feleannyi idő alatt elvégezte a zeneiskolai tananyagot, mint mások. Felvételt nyert Budapesten a Rajkó Zenekarba. A zenekar egyik prímása lett. Budapesten is felfigyeltek rá, különlegesen szép hegedűhangjára és technikai tudására. Otthagyta a Rajkó Zenekart, valami többre vágyott. Először ifj. Lakatos Sándor zenekarában volt másodhegedűs, majd saját zenekara lett. Sokan mondták, hogy meghódította Budapestet. Így is volt. Sokat, sok helyre hívták külföldre is muzsikálni. Magas szintű zenei munkássága elismeréséül Liszt Ferenc-díjat kapott.

Egy alkalommal Kanadába, Niagara-Fallsba kapott meghívást. Már egy fél éve ott zenéltek egy étteremben, amikor meghallották, hogy Oscar Peterson, a világ legjobb jazz-zongoristája Montrealban vendégszerepel egy ismert vendéglőben. Jozsó odarepült a zenekar néhány tagjával együtt, s magával vitte a hegedűjét is. Sosem lehet tudni. Nagy élvezettel hallgatták a fekete jazzmuzsikát. Egy rövid szünetben Jozsó odament a zenekarhoz, és megkérdezte őket, beszállhatna-e ő is. Igent mondtak rá. Oscar Peterson újra elkezdte, Jozsó meg nagy élvezettel kísérte.

Felvette a feketék ritmusát, teljesen beleillett a zenekarba, sőt, díszítéseivel,

improvizációs zsenialitásával még különlegesebb lett a zenekar előadása. A híres jazzmuzsikusok, Oscar Petersonnal az élen, megtapsolták, és gratuláltak neki.

Aztán előlépett a sztárvendég, Barbra Streisand énekelni. Jozsó ott maradt, és a művésznő énekét kísérte. A végén Streisand megtapsolta, és kezet fogott a tarjáni muzsikussal.

Lejárt a kanadai szerződésük, Jozsó hazajött. Ezt az élményét is elmesélte nekünk. Nem hittük el, olyan hihetetlen volt. Gondoltuk, messziről jött ember azt mond, amit akar. Eltelt egy év, ültünk a Salgó étteremben, közel a zenekarhoz. Gabora Karcsi muzsikált ott akkor. Bejött az étterembe egy ismeretlen ember, odajött hozzánk. Kérdezte, ismerjük-e Gabora Józsefet, őt keresi. Most jött Kanadából egy rövid időre a szüleihez, és gondolta, megkeresi a művész urat. Budapesten azt mondták neki, hogy itt van Tarjánban.

– No, és miért keresi őt? – kérdeztük tőle.

– Tudják maguk egyáltalán, ki ez az ember?

– Hogyne tudnánk, uram! Együtt nőttünk fel, gyerekkori barátunk! – feleltük.

– Nahát, én is ott voltam Montreálban, abban az étteremben, ahol Gabora József együtt muzsikált Oscar Petersonnal, aztán meg Barbra Streisandot kísérte.

Akkor esett le nekünk, hogy Jozsó igazat mondott.

Balázs János (1905–1977)

Azon kívül, hogy zseniális festő és költő volt, zeneszerző és kitűnő hegedűs, tangóharmonikás is. A nagyközönség csak festőként ismeri. Talán ő volt a legkülönlegesebb és legmagányosabb muzsikus. A magányos szót azért használom, mert soha nem hegedült mások előtt. Nekem hegedült, és tangóharmonikán is játszott. Sosem játszott ismert nótákat vagy zenedarabokat. Kizárólag a saját szerzeményeit adta elő a saját maga által készített hegedűn.

Ezek a darabok nagyon hasonlítottak a Paganini-capriccziókhoz. 6-7-8 perces darabok voltak, amelyeket ő komponált. Még azt is merem mondani, hogy hasonlóan nehéz – mármint technikailag – szerzemények jöttek ki az ujjai közül. Bánom, amíg élek, hogy annak idején nem tudtam magnóra felvenni a játékát. Nem ismerte a kottát, nem tudta ezeket a zeneműveket lejegyezni.

Azt tudom, hogy inkább késő este muzsikált a maga kedvére. Azok a zenészek, akik záróra után hazatértek, megálltak János bácsi ajtaja előtt, és hallgatták. Azt mondták, hogy ők ezt képtelenek lennének elmuzsikálni, olyan magas technikai tudás kellene hozzá. Pedig ő nem tanult senkitől. Olyan abszolút zenei hallása

volt, hogy egyszerűen tudott hegedülni. Amikor képért cserébe kapott egy tangóharmonikát, azonnal tudott játszani rajta.

Kezdetleges szerszámokkal készített magának hegedűt. Volt egy kisbaltája meg egy éles bicskája. Ezek voltak a szerszámai. Zongorát tudott hangolni, hegedűket javítani, és hegedűvonókat újra szőrözni. Egyszer megjavította a tangóharmonikája egyik beragadt billentyűjét is.

Arra a kérdésemre, hogy honnan jönnek ezek a zeneművek, amelyeket most nekem elmuzsikál, azt felelte: – A fejemben vannak ezek a dallamok, meg valahogy a bensőmből jönnek elő.

Csohány Kálmán – Csokonai: Cigány
(tusrajz, 290 x 205; 1973)

PRAZNOVSZKY MIKLÓS FERENC

ÍRÓK, KÖLTŐK, ÍRÓASZTALOK – ÉS A PALÓC FÖLD

A közelmúltban szóba került egy archív fotográfia, amely Mikszáth Kálmánt örökítette meg 1910-ben, halála évében íróasztala mögött. E fotográfia felébresztette bennem a kíváncsiságot, hogy vajon irodalmi alakjaink közül kikről készült még hasonló zsánerkép dolgozószobájában, íróasztalánál, esetleg épp alkotás, írás közben? S vajon közülük ki az, aki valamilyen formában kötődik Nógrádhoz, a palóc földhöz. Kinek íródott itt regénye, verse, történt fontos életeseménye? Elsőül szinte mindenki nyilván Madáchra, Mikszáthra gondol. Kutakodás közben azonban egyre inkább bővül ez a kör, egyre több képmás kerül a képzeletbeli irodalmi galéria falára.

I. PALÓCFÖLDI KÖTŐDÉSEK

PETŐFI SÁNDOR

A költő barangolásai során két alkalommal járta be Nógrád vármegyét. 1845-ös látogatásának élményanyagát naplószerűen rögzítette *Útirajzok* című könyvében. A szokásoknak megfelelően alakultak ki itt is barátságok, szerelmek. Ennek az útnak a hatására született meg több verse és *Salgó* című versciklusa. Bejárt útvonala állomásainak emlékét táblák, szobrok őrzik.

ARANY JÁNOS

*Az ember tragédiája*nak megjelenése után egy évvel jött létre az irodalomtörténeti jelentőségű, a két nagy személyiség életében is kiemelten fontos közvetlen találkozás. Már élő baráti kapcsolatuk betetőzéseként 1862 augusztusában Arany János meglátogatta Madách Imrét Csesztvén és Alsósztregován. Erről könyv is született.

Madách Imre

Életútjának meghatározó nógrádi helyszínei: Alsósztregova a szülőhelye, Csécse a szerelem, Csesztve a házasság színtere. Balassagyarmaton a hivatalnokként tevékenykedett. Több alkalommal – 1862–63-ban – látogatta meg otthonában Arany János. Baráti viszonyt ápolt többek között Szontagh Pállal.

Majthényi Flóra

Költő, író. Madách Imre a rokona, Szemere Pál pedig a pártfogója volt. Első verseit Madách Imre öccséhez, Madách Pálhoz írta tizenkét évesen, de miután ő tüdőgyulladásban meghalt, a plátói szerelem végigkísérte Flóra életét. 1856-ban férjhez ment Tóth Kálmán költőhöz, de tizenkét év után, 1868-ban elváltak. Házasságukból született Tóth Béla, a későbbi neves publicista.

Tóth Béla

Író, újságíró, műfordító, filológus, művelődéstörténész. Tóth Kálmán (1831–1881) költő, író és Majthényi Flóra (1837–1915) költő fia. Így ő is a Majthényi-, illetve a Madách-család rokoni köréhez tartozott. Novelláiban főleg letűnt korok, így a török idők világát elevenítette fel.

Mikszáth Kálmán

Balassagyarmaton kezdte pályafutását, Mauks Mátyás szolgabírónál. A Nógrádi Lapokban jelentek meg első írásai, itt ismerte meg feleségét, Mauks Ilonát. Műveiben gyakran kaptak főszerepet szülőföldjének egyszerű emberei, a „jó palócok", a „tót atyafiak".

Móricz Zsigmond

Első felesége tragikus halála után sógoránál, Holics Jenő mérnöknél helyezte el Lili nevű leányát Salgótarjánban, aki az 1925/26-os tanévet az ottani gimnáziumban végezte el. Az Acélgyári Olvasóegylet falára egy emléktábla került, amelyen az olvasható, hogy több alkalommal járt az épületben, amikor a városba érkezett Lili meglátogatása céljából. Szabadidejének egy részét, estéit az Olvasóban töltötte.

Komlós Aladár

Alsósztregován született, Losoncon járt középiskolába. A budapesti egyetem elvégzése után tanárként dolgozott, szakmai írásait a Nyugat is közölte. Később

egyetemen tanított, majd pályája utolsó időszakában az MTA Irodalomtudományi Intézetének főmunkatársa volt. Legjelentősebb műve A *magyar költészet Petőfitől Adyig* című összefoglaló munka.

Krúdy Gyula

Ősei Nógrád vármegyében, Szécsénykovácsi faluban voltak törzsökösök a 18. század közepétől. Az író is sokszor megfordult a faluban, nagy hatással volt rá a vadregényes nógrádi táj, s nagyapja, a '48-as honvéd százados, még inkább annak testvére, Krúdy Kálmán, a forradalom leverése után rebellisként a császári erőket zaklató, fosztogató zsivány. Krúdy sok elbeszélése, és regénye a családi legendákból táplálkozik.

Szabó Lőrinc

1900 és 1908 között édesapját, aki mozdonyvezető volt, két ízben Balassagyarmatra helyezték. A költő ezért itt kezdte az elemi iskolát: szeretett tanító nénije Kacskovics Márta volt, akivel élete végéig tartotta a kapcsolatot. Mindig nosztalgiával emlékezik a „Tündérváros"-ra, s több versében idézi vissza-visszatérő felejthetetlen gyermekkori emlékeit. 1977-ben a Palóc ligetben felállították Borsos Miklós Szabó Lőrinc-szobrát.

Mollináry Gizella

Író, költő. 1919-ben Balassagyarmaton tartózkodott, markánsan baloldali beszédeket tartott, a helyi nőmozgalmi direktórium tagja, a megyei nőpárttitkári funkcióra jelölték. A Tanácsköztársaság bukása után 5 rendbeli izgatás miatt 10 havi börtönre ítélték, büntetését a balassagyarmati börtönben kellett letöltenie. Ennek lenyomata *Az Isten hallgat* című regénye. Színes, mozgalmas életét terjedelmes, önéletrajzi regényciklusba foglalta, s jelentette meg azt több kiadásban.

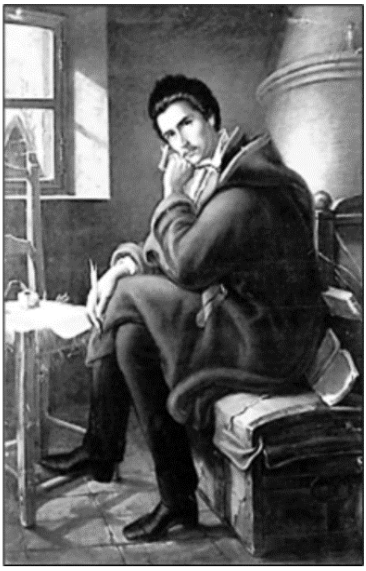
Donászy Magda

Író, költő, óvónő, a Magyar Rádió munkatársa. 1929-ben Szombathelyen kereskedelmi érettségit tett, majd Salgótarjánban édesapja kereskedésének a könyvelését végezte. Két évig (1929 és 1931 között) vendéghallgató volt a Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának magyar irodalom szakán. 1935-ben ment férjhez, házassága alatt négy gyermeke született. Rengeteg versét megzenésítették, könyveit több nyelvre lefordították.

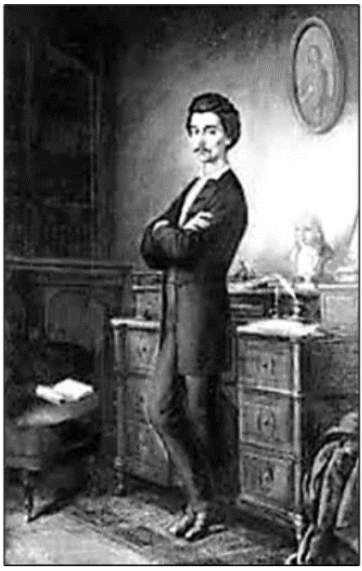
II. Képek jegyzéke

(1) *Petőfi Sándor Debrecenben, 1844-ben* – Orlai Petrich Soma festménye, 1854
(2) *Petőfi Sándor dolgozószobájában* – Orlai Petrich Soma festménye, 1861
(3) *Arany János portréja* – Barabás Miklós festménye, 1848
(4) *Arany János portréja* – Barabás Miklós festménye, 1856
(5) *Madách Imre íróasztal mellett* –Budán, Simonyi Antal fényirdájában 1861-ben készült dagerrotípia
(6) *Madách Imre íróasztal mellett* – Budán, Simonyi Antal fényirdájában 1861-ben készült dagerrotípia
(7) *Majthényi Flóra íróasztalánál* – Barabás Miklós litográfiája, 1854
(8) *Tóth Béla dolgozószobájában* – Békei Ödön felvétele, 1902
(9) *Mikszáth Kálmán az utolsó lakásának íróasztalánál* – Uj Idők, 1910. március 6.
(10) *Mikszáth Kálmán íróasztalánál* – Jelfy Gyula felvétele, 1910
(11) *Mikszáth Kálmán íróasztalánál* – ismeretlen fényképész alkotása, 1910
(12) *Móricz Zsigmond íróasztalánál* – Mészöly Kálmán felvétele, 1928
(13) *Móricz Zsigmond és az új írógép* – Escher Károly felvétele, 1934
(14) *Móricz Zsigmond leányfalusi dolgozószobájában* – Kálmán Kata felvétele, 1937
(15) *Krúdy Gyula íróasztalánál* – Beller Rezső felvétele, 1930
(16) *Krúdy Gyula dolgozószobájában* – Czvek Gyula felvétele, 1933
(17) *Komlós Aladár dolgozószobájában* – Várnai Gyula felvétele, 1969
(18) *Szabó Lőrinc íróasztalnál* – ismeretlen fényképész alkotása, 1929
(19) *Szabó Lőrinc könyvtárszobájában* – ismeretlen fényképész alkotása, 1944
(20) *Szabó Lőrinc dolgozószobájában* – Horváth Tamás felvétele, 1957
(21) *Mollináry Gizella dolgozószobájában* – az 1970-es évek elején készült nagymarosi otthonának dolgozószobájában, ismeretlen fényképész alkotása
(22) *Donászy Magda dolgozószobájában* – Az 1970-es évek elején készült felvétel, ismeretlen fényképész alkotása

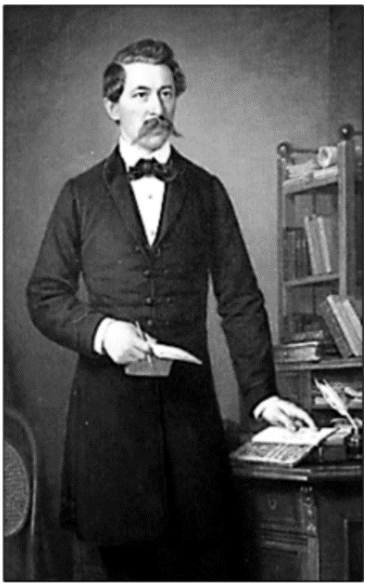
III. Képcsarnok

(1) Petőfi Sándor

(2) Petőfi Sándor

(3) Arany János

(4) Arany János

(5) Madách Imre

(6) Madách Imre

(7) Majthényi Flóra

(8) Tóth Béla

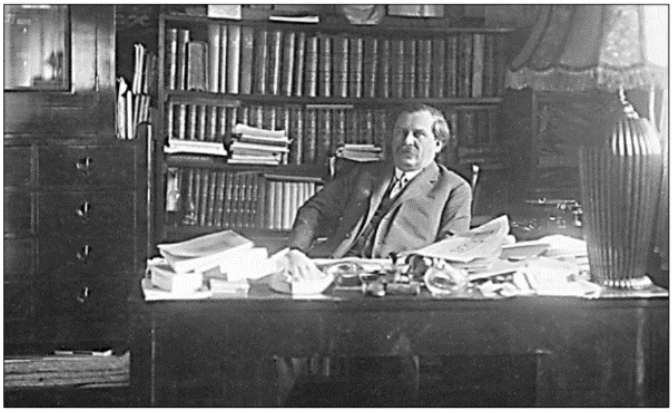
(9) Mikszáth Kálmán

(10) Mikszáth Kálmán

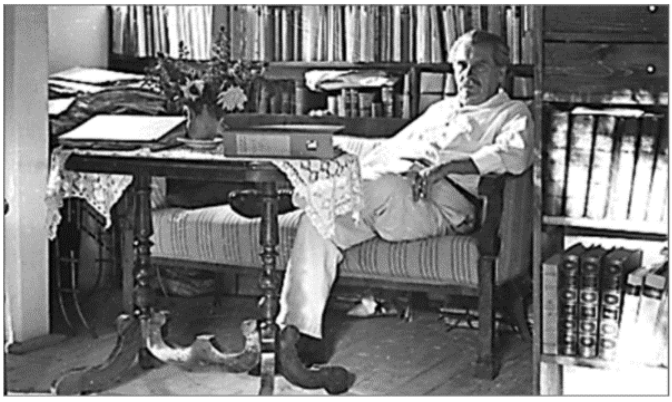
(11) Mikszáth Kálmán

(12) Móricz Zsigmond

(13) Móricz Zsigmond

(14) Móricz Zsigmond

(15) Krúdy Gyula

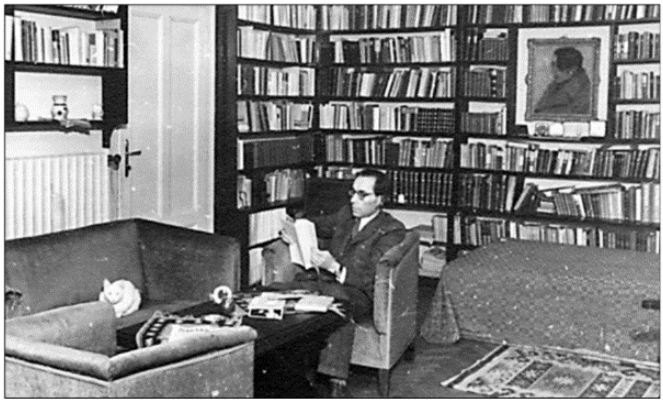
(16) Krúdy Gyula

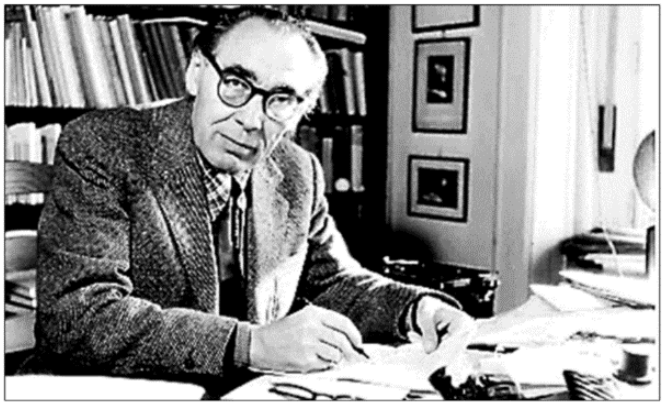
(17) Komlós Aladár

(18) Szabó Lőrinc

(19) Szabó Lőrinc

(20) Szabó Lőrinc

(21) Mollináry Gizella

(22) Donászy Magda

Nagy Zsófia, a Palócföld háziasszonya

Palóc konyha – avagy: mit ettek a jó palócok?

Túrós leves

Hozzávalók: 20 dkg puha tehéntúró, 1 fej hagyma, 5 dkg vaj, 1 szelet szikkadt kenyér, 1,5 l víz (lehet főzött-tészta-lé vagy krumplilé), pirospaprika, köménymag

A túrót összedolgozzuk a reszelt hagymával, őrölt köménymaggal, paprikával és vajjal. Ízlés szerint sózzuk. Leöntjük a krumpli vagy tészta főzőlevével. Jól összekeverjük, a kockára vágott kenyérrel tálaljuk.

Töltött krumpliszelet

Hozzávalók: 50 dkg krumpli, 15 dkg rétesliszt, 1 tojás, só, zsír a kisütéshez

A töltelékhez: 1 fej hagyma, 15 dkg erdei gomba, 1 tojás, só, őrölt bors

A héjában megfőtt krumplit meghámozzuk és krumplinyomón átnyomjuk. Hozzáadjuk a lisztet, a tojást, a sót és jól összedolgozzuk. A tésztát lisztezett gyúródeszkán egyforma darabokra osztjuk, a darabokat kinyújtjuk, megtöltjük, és szeleteket formázunk belőlük. Forró zsírban kisütjük.

Töltelék: Az apróra vágott hagymát a zsíron megdinszteljük, hozzáadjuk a megtisztított, felaprított gombát, megsózzuk és puhára pároljuk. Végül hozzákeverjük a tojást, sózzuk, borsozzuk.

Törtpaszuly

Hozzávalók: 30 dkg fehérbab, víz, só, 10 dkg liszt, 10 dkg zsír, 1 fej hagyma

Az átválogatott, megmosott és beáztatott babot kevés vízben puhára főzzük. Ha már szétfőtt, meghintjük a liszttel, fakanállal összetörjük, és állandóan keverve péppé főzzük. Az apróra vágott hagymát a zsíron megpirítjuk, és ezzel locsoljuk meg a törtpaszulyt.

Káposztás guba

Hozzávalók: 50 dkg rétesliszt, 2 ek. kristálycukor, 2,5 dl tej, 1 dkg élesztő, 1 tojás, só, 7 dkg vaj, 25 dkg savanyúkáposzta, 10 dkg zsír, 1 fej hagyma

A liszthez hozzáadjuk a langyos cukros tejben felfuttatott élesztőt, a sót, a tojást, a megolvasztott vajat, jól kidagasztjuk, hogy közepesen kemény tésztát kapjunk (ha szükséges, langyos tejet öntünk hozzá). Letakarva megkelesztjük, majd a megkelt tésztát vékony rudakra kisodorjuk, és apró darabokra vágjuk. Kizsírozott tepsibe rakjuk, majd forró sütőben aranybarnára sütjük. A megsült gubát forró tejjel leforrázzuk, és összekeverjük a hagymás zsíron megpárolt káposztával.

Árpakása szalonnával

Hozzávalók: 30 dkg árpagyöngy, só, víz, 1 ek. liszt, 10 dkg füstölt szalonna, 1 fej hagyma

Az átválogatott és megmosott árpagyöngyöt forrásban lévő sós vízbe szórjuk és puhára főzzük. A kész kását a tányérokban megszórjuk a kisütött szalonnával és a lisztben megforgatott, a szalonna zsírjában megsütött hagymakarikákkal.

Krumplis, cseresznyés lepény

Hozzávalók: 15 dkg porcukor, 8 dkg vaj, 1 tojás, 1 db közepes krumpli, 15 dkg liszt, fél csomag sütőpor, 50 dkg cseresznye, 1 cs. vaníliás cukor

A vajat habosra keverjük a cukorral és a tojással, hozzáadjuk a főtt áttört krumplit, a lisztet, a sütőport, és jól összekeverjük. Kizsírozott, kilisztezett tepsibe fél cm vastagságúra terítjük, a tetején elosztjuk a kimagozott cseresznyét, és megsütjük. Ha kihűlt, meghintjük vaníliás porcukorral.

Csohány Kálmán – Meseillusztráció VI.
(tusrajz, 59 x 48; 1955)

Csohány Kálmán – Meseillusztráció
(tusrajz, 87 x 60; 1955)

Paróczai Csaba

AZ ISTEN JOBB ÉS BAL SZEME

Szabó Magda: Az a szép, fényes nap
– a salgótarjáni Zenthe Ferenc Színház előadása

Ismerik a történetet a zsidó asszonyról, aki kétségbeesve keresi fel a rabbit a fia miatt. Amikor a rabbi kérdezi, hogy mi a probléma a fiúval, az asszony elkezdi sorolni, hogy minden előírást szigorúan betart, és hozza a példákat, mire a rabbi komoly arccal mondja, hogy nincs ezzel semmi baj, hiszen ő is ezt teszi. Az asszony erre kifakad, hogy jó-jó, neked ez a foglalkozásod, de ő komolyan gondolja.

Valahogy ezt érzi az ember az *Az a szép, fényes nap* csúcsjelenetében, amikor három generáció – nagyapa, apa és fiú – ugyanazon világról, az abban való helyes cselekvésről fejti ki gondolatait a mindig válaszutas magyar történelem fontos pillanatában. Látszólag mindannyian ugyanazt tartják helyesnek, csak a motivációik mások. Feltehetnénk a kérdést, hogy számít-e mindez a végeredmény szempontjából. Ha történészként vagy politikusként tekintünk a három szereplőre, akkor azt mondhatjuk, hogy nem, nem számít, hogy milyen felismerés vezeti a szereplőket, hiszen azt teszik, ami az adott pillanatban a jó megoldás. Erről viszont nem születne színmű, legfeljebb egy egyetemi jegyzet kétoldalnyi fejezete, amelynek csak akkor lesz némi drámai árnyalata, ha valaki megbukik belőle a vizsgán.

Szabó Magdát és az alkotókat viszont éppen a motivációk ütköztetése érdekli. Amikor kiderült, hogy a Zenthe Ferenc Színház ezzel a bemutatóval kezdi a 2024/2025-ös évadot, rögtön az jutott eszembe, hogy vajon milyen aktualitást érez a levegőben Susán Ferenc rendező, hogy ehhez a darabhoz nyúlt. Ezt hozza a kor, a régi reflexek, a kremlinológia – mondjuk élettapasztalásnak –, bocsánat, ti már egy boldog, új világban fogtok élni.

A színlapon a színház az aktualitást azzal indokolja, hogy a drámai eseményekből kiviláglik, az életben való előrelépéshez, a győzelemhez bármi és bárki bármikor feláldozható. Az emberélet sem számít, ha a hatalom vagy valami felsőbb érdek úgy kívánja – a politikai szándékoknak és lépéseknek megfelelően alárendelődik ezeknek minden erkölcsi és emberi érték.

Végül is igen, ez a lényeg, ez az alattomos etika, amelyet lám, a szövegszerkesztő csupán stilisztikai hibának érzékel, mert nem tudhatja (mivel tudni nem tud semmit), hogy ez teszi ma is játszhatóvá az *Antigoné*t, az *Ádvent a Hargitán*t vagy akár *Az eltört korsó*t, hogy csak a Zenthe korábbi bemutatóiból hozzunk példákat. Erkölcsi kérdések, jó–rossz-, őszinte–hazug-dichotómák, hatalomra kerülés, a hatalom megtartása, és mire való a hatalom egyáltalán, vagy – például az *Ádvent*-ben – mekkora is valójában a szerelem hatalma. Persze ha csak ennyiről lenne szó, akkor meg sem telne a nézőtér, vagy már az első felvonás végén elmaradna a taps, mert nem lenne benne egy tenyér sem, amely csattanna (mert Anthony Burgesstől tudjuk, hogy olyan is lehetséges).

Az *Az a szép, fényes nap* eddig tehát lehetne görög dráma is (mint ahogy lényegét tekintve az), hiszen egy Szophoklész- vagy Euripidész-műre is bemegy a nagyérdemű. Ami a többlet ezekhez képest, hogy ez egy magyar válaszkísérlet a máig tartó magyar létezés elemi kérdéseire.

A fentebbieken túl van a nézőnek egy magával hozott attitűdje is, amely fontos szerepet játszik a befogadás során. Aki nem a kétezres évek gyermeke, az az előadáshoz már azelőtt viszonyul valamilyen módon, hogy látta volna. Jelen sorok írója soha nem felejti el, amikor talán 1981 nyarán látta a tévéjátékként bemutatott színdarabot. Kellemes augusztusi este, még az őszbe csavarodáson innen, vadonatúj Super color tévé, amelynek képernyője ugyan csak 51 centiméter, de legalább színes, ami éppen elég ahhoz, hogy megigézzen. Amikor elindul az adás, az az ötvenegy centiméter átmérő egyszerre lesz mélység, tér és idő, mert olyan a szöveg, és olyan a színészi játék, hogy felrobbantja a lakóhelyül kijelölt ötvennyolc négyzetmétert.

És ez a válasz az előbb felvetett „miért most?" kérdésre. Szabó Magda szövege önmagában olyan erősségű, hogy nem kell aktualitást keresni számára, a szöveg még azt is magával ragadja, aki a zord idő elől menekült be a színházba. Ezt érezhette Sándor Zoltán dramaturg is, aki hagyta mindezeket érvényesülni. Dramaturgiai módszerére amúgy is jellemző a szerző és a szöveg nagyfokú tisztelete, és ez itt is tetten érhető, nincsenek durva vágások, átrendezések, azt kapjuk, amit a szerző leírt.

A játszó személyek, érezve a dramaturgiai alapokat, valóságos concertót adnak elő, kezdetben felváltva viszik a szólamot, hogy aztán a csúcsponton egyszerre szólaljanak meg, nagyzenekari hangzást produkálva. Igazából úgy érezzük – és ez a színészi játékot dicséri – hogy tulajdonképpen a darabnak három főszereplője van, akik az átmeneti kor három generációjának életérzéseit, céljait közvetítik.

A főszereplő státusz attól függ, melyikük szerepel az egyes jelenetekben. Természetesen amikor együtt vannak a színen, akkor konfliktus gerjed, de hát a feszültség minden színdarab alapja – azaz szeretjük. Kezdetben a Gula Péter alakította Géza tűnik a domináns alaknak, ami történelmi szempontból igaz is, végül mégiscsak ő a fejedelem, szó szerint – és ezt látjuk is a színen – élet-halál ura. Ő az, aki mindent eltervezett, évtizedek alatt felépítette a keresztény Európába betagozódó Magyarország képét, ha kellett, akkor átgázolva mindenkin, akár a hozzá legközelebb álló, neki kedves személyeken is. Maga a kezdet is erős, hiszen – mint később megtudjuk – a háttérben sejthető gyilkosságot is ő követi el, az áldozat pedig nem más, mint egykori tanítója, a táltos, aki képtelen elfogadni az új hit térnyerését, Vajk megkeresztelését. Még úgy sem, hogy talán tudja, hogy mindez csak eszköz a nagy cél, a régi dicsőség visszaállítására.

Gula Péter játékstílusát szokni kell. Korábban nem láttuk a tarjáni színpadon, így nem volt előzetes tapasztalatunk vele kapcsolatban. Gézája szakít a patetikus ábrázolásmóddal, hanghordozása, gesztusai a klasszikus színjátszási elvárásoktól (amit egy történelmi drámától talán elvárnánk előzetesen) élesen elütnek. Talán ez okozza, hogy mintha kicsit kívül maradna a szerepen, ami önmagában feszültséget kelt a színpadi jelenlétében. Ha tudatos színészi eszköz, akkor ez a szerepen kívüliség értelmezhető úgy, mint annak kifejezése, hogy Géza már kicsit belefáradt a hatalomgyakorlásba, Vajk uralkodásra való felkészítése számára gyakorlatilag befejeződött, igazából teher számára az ezzel való foglalatoskodás, illetve a külső (keresztény) elvárásoknak való megfelelés. Autonóm személyiség, aki istenével eldönti, mi a helyes, és nem akar jó lenni, legalábbis hétköznapi emberi értelemben semmiképp. Ő már túl van jón és rosszon. Tragédiája, hogy az Istvánná vált Vajk pontosan ezen a téren lép túl rajta, számára a hatalom keresztény erkölcsi tartalom nélkül értelmezhetetlen.

Sikó Koppány Vajkja élesen ellenpontozza Gula Gézáját. Mozgása, sokszor szavalatot idéző beszéde a mély átélés megjelenése. Ő már nem Vajk, hanem István, a holnapi keresztelés számára már csak egyfajta konfirmációja a belül végbement folyamatnak. Ez a közös jelenetben csúcsosodik ki, és ez kelt is egy kis vibrálást a színen, hogy nem nagyobbat, az talán csak azért van, mert a néző pogány lélek, akiben több szimpátiát kelt a gézai természetesség, mint az istváni tökéletesség. Ebben az előadásban Istvánt éppen ezért kevésbé lehet szeretni. Abban, hogy ez Sikó Koppány szerepfelfogásán, eszközein múlik, vagy magából az írói ábrázolásból származik, nem vagyunk biztosak. El tudunk képzelni egy, a nézőt a maga oldalára állító István-megformálást is, de ez az este nem erről szól.

Albert Péter mint Gyula telitalálat. Teljesen természetesen hozza a háttérbe szorított, egykor méltóságos nagyurat, aki ma már a cselédszobába száműzve, az élet megmaradt élvezeteinek él. Előbb csak sejtjük a benne élő hajdani vezetőt, később a diadém és köntös visszakapása után azzá is válik. Emberien gyarló, egészen a végletekig (lásd Bönge megölése). Az ő tragédiája, hogy mindent feláldoz egy pünkösdinél is rövidebb királyságért, és pont az unokája az, aki méltóságától újra megfosztva visszazavarja a sufniba. Albert teljesen hitelesen hozza ezeket az átváltozásokat, igazából talán az ő tragédiáját tudja leginkább átélni a néző, ami – lévén ez talán a legkisebb főszerep a háromból – komoly színészi teljesítmény.

A fejedelmi udvar hatalomgyakorlásból fakadó szükségszerű őszintétlenségét hivatott ellenpontozni az utolsó gyászmagyar Bönge és a fiatal lány. Ők két irányból mutatnak alternatívát. Bönge a múlt, a megbocsátani nem tudó és nem is akaró nyakas magyar prototípusa, a derékból inkább eltörő, kiszáradt tölgy, aki amíg él, egyfajta felkiáltójel a reálpolitikát űző uralkodóknak. Bereményivel szólva ő az, aki benne maradt a régiben, és ha szembesül valaki ezzel, meg is retten ettől. Halála, éppen barátja kezétől, az első pillanattól szükségszerű. Máté Krisztián a tőle megszokott precizitással hozza szerepet, illetve azt, ami ebből kihozható. Figurája ugyanakkor kevés azonosulásra nyújt módot.

Hege Veronika fiatal, szabad magyar lányként a tisztaság, a régi értékek szép megtestesítője, aki nőiségében az alternatív jövő. Az ő várból kitiltásával ezt a jövőt veti el a lehetőségek művészetében gondolkodó Géza. Azzal azonban, hogy Böngével ellentétben ő a váron kívül túlél, ez a jövő végleg nem vész el. Hege Veronika lényéből sugárzik a méltóság, nem is okoz neki túl nagy feladatot a szereppel való azonosulás.

Susán Ferenc rendezése külsőségeiben igyekszik túllépni a korábbi előképeken, téralkotása ötletes, a darab jó ritmusú, érezzük a dramaturgiai fordulópontokat, aminek a helyén kell lenni, az ott is van, tehát jórészt azt kapjuk, amit egy klasszikus felépítésű darabtól elvárunk. Bönge bevásárlókocsiját és a nyolcvanas évekből itt maradt sztereó rádiómagnó bevetését kevésbé tartjuk indokoltnak, azzal együtt, hogy értjük, mit akar velük kifejezni a rendező. Mivel azonban ezek tényleg csak mellékesen vannak jelen, csak kicsit zavaróak, az összkép mindenképpen pozitív. Minden komorság ellenére a darabnak van humora is, amiért a színészek láthatóan hálásak, és persze mi is azok vagyunk. A színművet a Kamarában láttuk, ami felerősíti az intimitást, és a színészektől kicsit visszafogottabb játékstílust követelne meg, aminek a főszereplők közül leginkább Albert Péter tesz eleget.

A díszletek és jelmezek kiválóan szolgálják a koncepció megvalósítását, bár a kamarai közelség itt egyben hátrány, mert sajnos néhol átüt az olcsóság vagy a kivitelezés elnagyoltsága.

Összességében egy akár többször is nézhető, jó ritmusú, élvezhető színészi játékban dús produkciót láthattunk ezúttal a Kamarában, mely alkalmas a nézői töprengés és továbbgondolás kiváltására. Megértéséhez egy érettségi és némi élettapasztalat előny, de nem előfeltétel. Valódi drámát láttunk, mely nemesen szórakoztatja közönségét.

Gula Péter és Sikó Koppány
a Zenthe Ferenc Színház Az a szép, fényes nap *című előadásában*
(Hegedűs Márk fotója)

Debreceni Boglárka

SZÍVHALÁSZAT A HULLAHÁZBAN

– avagy a látvány rezonanciája. Pallós Nelli díszlettervezői munkássága

Hallgrímur Helgason izlandi író, színműíró, festőművész izgalmas elmélete szerint „A színház hullaház, ahol az életet deszkára teszik, és a nézőket hívják azonosítani. Elhúzzák a függönyt és elénk tárul az élet halotti maszkja (...)."[1]

Elhúzzák a függönyt, és megkezdődik a szívhalászat. Egy jó előadásnak rabul kell ejtenie a néző szívét. A színház varázsának egyik forrása az átlényegülés, minden értelemben. Miközben új világokat tár elénk, próbál minden érzékszervünkre hatni annak érdekében, hogy hatással legyen az érzelmeinkre (is).

„Mi a színház?" – teszi fel a kérdést Roland Barthes francia kritikus, filozófus, irodalom- és társadalomelméleti gondolkodó. „Egyfajta kibernetikai gép. Nyugalmi állapotban ez a gép a függöny mögött rejtőzik. De mihelyt felfedik, hozzálát, hogy bizonyos számú üzenetet küldjön számunkra. Ezen üzeneteknek az a közös tulajdonsága, hogy szimultánok és ugyanakkor különböző ritmusúak: az előadás egy bizonyos pontján egy időben hat vagy hét információt kapunk (ezek: a díszlet, a ruhák, a megvilágítás, a színészek helye, mozdulatai, arcjátéka, szavai), de ezen információk közül egyesek megmaradnak, tartósak (pl. a díszlet), míg mások változnak (a szavak, mozdulatok)."[2]

Ahhoz azonban, hogy komplex élménycsomagot kapjon a néző, csapatmunkára van szükség, minden játékosnak együtt kell működnie. A színészek kiemelkedő szerepe elvitathatatlan, hiszen ők keltik életre a történeteket, adják vissza a szerzők szavait, és mozognak a térben, ugyanakkor ezt a teret meg is kell teremteni. A szöveg befogadhatóvá tétele érdekében folyamatosan fenn kell tartani az érdeklődést, ebben pedig kiemelt jelentősége van a vizualitásnak, akárcsak az életünk egyéb területein. Sok színmű ráadásul nem sodró lendületű, nem a cselekmény mozgalmasságában kell keresnünk a dinamizmust, esetenként hosszabb

[1] Hallgrímur Helgason, *101 Reykjavík*, ford. Egyed Veronika, Bp., Scolar Kiadó, 2015, 219.
[2] Roland Barthes, *Essais critiques*, 1964, idézi a Helikon 1967/2–3. száma, Roland Barthes: *Irodalom és jelentés*, 269–271.

monológok, dialógok mozgatnak, visznek előre a megértés útján, mélylélektani drámákat, „rezdüléseket" kell értelmeznünk.

A vizuális élmény természetesen többfaktoros, az egyes tényezők szorosan összefonódnak és összekapcsolódnak egymással, bizonyos esetekben egyenesen elválaszthatatlanok egymástól (színpadi hatás), jelen tanulmányban mégsem térek ki konkrétan a dramaturg, a rendező, a technikusok és a többi munkatárs szerepére, annak ellenére, hogy nekik is kulcsfontosságú feladatuk van a „térteremtés"-ben, a színdarab látványvilágának megformálásában, hanem a látványtervezőre helyezem a hangsúlyt.

Pallós Nelli díszlet- és jelmeztervező szinte a kezdetektől fogva részt vesz a Zenthe Ferenc Színház életében, 2024 óta társulati tag. Mezőkövesden született, a 2002/2003-as tanévben a római Accademia di Belle Arti hallgatójaként szobrászatot tanult, a budapesti Moholy-Nagy Művészeti Egyetem szilikátipari tervező mesterszakán, majd a Magyar Képzőművészeti Egyetem látványtervező művész mesterképzési szakán szerzett diplomát. Megrendelésre készültek köztéri plasztikái, a legutolsó a Szántó Tamással együtt megalkotott, az egri Dobó térre kifutó Eszperantó sétányon található, a felhajló burkolati elem kivágatán keresztül Eger történeti rétegeit tárja fel. Több filmes projektben is részt vett (pl. *Fehér isten*, *Swing*, *Halálügyész*, *Pesti balhé*, *Záróra, Frici & Aranka*), ám nevével legtöbbször színházi előadások kapcsán találkozhatunk. Díszletei és jelmezei megjelentek a budapesti Nemzeti Színház, a Magyar Állami Operaház, a Miskolci Nemzeti Színház, a Deutsche Bühne (szekszárdi Magyarországi Német Színház), a Kozák András Stúdiószínpad, a Forte Társulat, a MU Színház, a Rózsavölgyi Szalon, a Gyulai Várszínház, a Pinceszínház, a Loupe Színházi Társulás, az Erkel és a Madách Színház előadásain. Munkái rendszeresen láthatók a budapesti Katona József, a Centrál és a salgótarjáni Zenthe Ferenc Színház színpadán.

A díszlettervező munkája rendkívül összetett, számos szempontot kell figyelembe vennie. Molnár György Balázs Béla szavait idézve találóan rámutat: „Minden szereplőt tárgyakkal, környezettel és persze ruhával is, jellemezni kell. Minden szereplőt külseje, külső környezete alapján ítélünk meg, tehát az ember jellemére környezetéből is következtethetünk"[3].

[3] Molnár György, *Szellem a házban*, Filmvilág, 2006/07, 42, Balázs Béla, *A látható ember – A film szelleme*, Bp., Gondolat Kiadó, 1984.)

Vannak, akik úgy vélik, a „jó díszlet" szinte láthatatlan marad, mert ha feltűnik, akkor nem „odaillő". A jó díszlet azonban nagyon is észrevételeti magát, világot, karaktert teremt, más világokkal és karakterekkel összetéveszthetetlen történetet keretez, ellenben nem szerencsés, ha erős szimbolikus jelentéstartalommal rendelkezik, ha sugall, inkább finom eszközökkel, pszichológiai hatásokkal, színek és tónusok használatával érdemes játszani. A tervezési folyamat során fontos a műelemzés, a kutatómunka, a kor- és kultúrtörténeti ismeret ahhoz, hogy hitelesen közvetítse egy adott mű üzenetét, létrehozzon egy gyakorlatilag „nem létező", mégis jól funkcionáló teret. Ezt nevezzük atmoszférateremtésnek. Mindemellett egy díszletnek „lelke" kell, hogy legyen. Rengeteg olyan látványos, esztétikus, grandiózus díszletet láthatunk, amely valamiért „nem működik". Mindez fakadhat ismerethiányból, az előzetes egyeztetés hiányosságából, de elképzelhető, hogy igazából csak az a megmagyarázhatatlan „plusz" hiányzik, ami a valódi művészt megkülönbözteti a kiváló szakembertől. Pallós rendelkezik ezzel a plusszal, és mivel figyelemre méltó előkészületeket folytat minden egyes munkájának megvalósítását megelőzően, díszletei és jelmezei hozzásegítik a nézőt a mondanivaló adaptálásához, érdeklődése fenntartásához. A tervezési folyamatról így nyilatkozik:

> Amikor a rendező felkér egy közös munkára, általában már van elképzelése azzal kapcsolatban, hogy milyen legyen az előadás világa. A tervezési folyamat a szövegkönyv elolvasásával kezdődik. A tapasztalatom az, hogy az első képek, amelyek megjelennek a darab olvasása közben, valamilyen formában meg fognak jelenni a végső színpadképben is. Ha megvan a vízió, akkor elkezdem kibontani, megkezdődnek a konzultációk. Először referenciákat, inspirációkat gyűjtök, skiccelek, ezeket osztom meg a rendezővel. (...) A történelmi, építészeti és kulturális részletek felkutatását követően ezeket be kell tudni építeni a díszletbe. Ám azon túl, hogy meg kell érteni, miről szól a történet, és mit akar közvetíteni a rendező, a tervezőnek hatalmas alkotói szabadsága van abban, hogy milyen vizuálisan sűrített környezetet teremt a történet elmeséléséhez. (P. N.)

A rendezők olykor komoly szakmai kihívások elé állítják a díszlettervezőket, midőn megfogalmazzák elképzeléseiket. Számtalan esetben előfordul, hogy több helyszínt, esetleg helyiséget kell megjeleníteni gyors egymásutánban vagy felvonásonként, netán egyidejűleg, illetve sokszor a rendezői koncepció része, hogy más korba helyezik a darabot. Ha az ember megtanulja figyelni őket, megannyi modern gondolatot, üzenetet hordoznak a klasszikus szín- és zeneművek, de ahhoz, hogy működjön az adaptáció, ismerni kell az eredeti kor jellemzőit is.

> A darab játszódhat a jövőben vagy a jelenben, bármilyen történeti korban és a világ bármelyik részén, nincs két egyforma feladat. Tehát a látványtervezőnek mindig a téma pillanatnyi szakértőjévé kell válnia, és néha olyasvalamibe fejest ugrania, amiről korábban nagyon keveset tudott. Ez egy ajándék, és ez az oka annak, hogy szeretem, amit csinálok. (P. N.)

A díszlettervezés jóllehet nem kizárólag művészi feladat, az esztétikum megragadása, közvetítés, élményadás, hanem van gyakorlatias oldala is, hiszen tértervezés egyben, ami azt jelenti, hogy számba kell venni, milyen módon lehet a színészeket mozgatni a színpadon, hol kell ún. „járás"-okat kialakítani, miként lehet nagy szereplőgárda bemutatására lehetőséget teremteni, meg kell komponálni, melyik szereplők megérkezése kapjon nagyobb hangsúlyt. Emellett meggyőzően kell prezentálni, és megfelelő utasításokat adni a kivitelezéshez, amihez nagyfokú műszaki és anyagismeretre van szükség, érteni kell többek közt az összeszereléshez, a fizikához, a statikához, a színészeknek ugyanis biztonságos térben kell játszani, nem dőlhet rájuk a fal, nem szakadhat le alattuk a tűzlépcső. Ugyanakkor tévhit, hogy a díszlettervezőnek mindössze megfelelő kézügyességre, műszaki ismeretekre van szüksége.

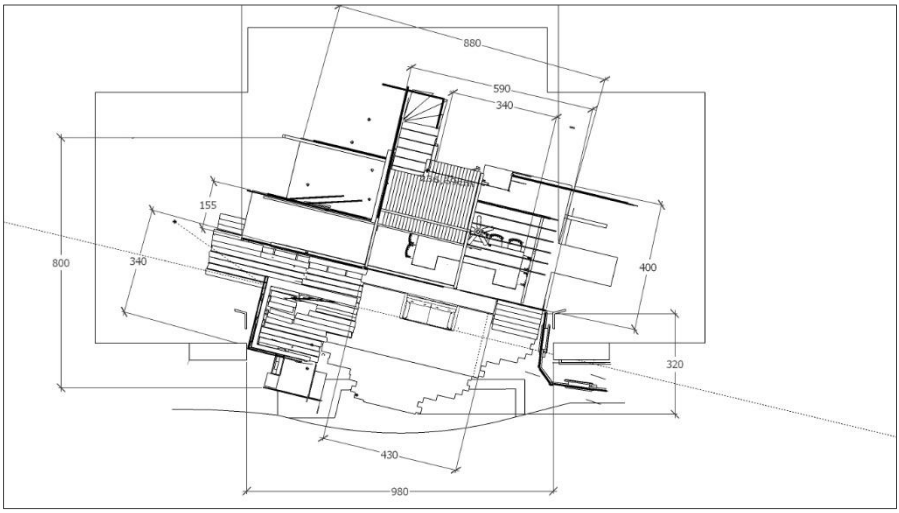
> A gondolat és a koncepció képviselése fontosabb, mint egy aprólékosan kidolgozott tervrajz. (P. N.)

Pallós Nelli családjában generációk óta jelen van a művészet és a tervezés „kevercse", így testvérével olyan közegben nőtt fel, ahol a kreatív alkotófolyamatokon túlmenően a precíz tervezőmunkával is megismerkedhettek.

> Anyai ágon a családban a nők is mérnökök voltak, anyukám gépészmérnök, keresztanyám villamosmérnök. Polgári foglalkozása mellett a nagybátyám fegyverműves, ötvös, nagyapám testvére pedig amellett, hogy a papi hivatásnak élt, kiemelkedően jó festő és gondolkodó volt. A bátyám a kivitelezés-oldalon fejlődött, a cégében mára főleg nagy nemzetközi filmekhez gyártanak speciális berendezéseket, kellékeket, járműveket. Én már gyerekként is állandóan alkottam. (...) Művészeti szakközépiskolában tanultam, ahol sokféle szakiránnyal megismerkedtem, de vonzott, hogy közvetlen kapcsolatba kerüljek az anyagok megmunkálásával. Gimnáziumi éveim alatt Székesfehérváron meghatározó élmény volt, hogy rengeteg kőszínházi előadást láttam. Sokat mozogtunk a Mediawave fesztiválon, koncerteken, független filmes alkotótáborokban, így kezdtem megismerkedni a színházi és a filmes közeggel. (P. N.)

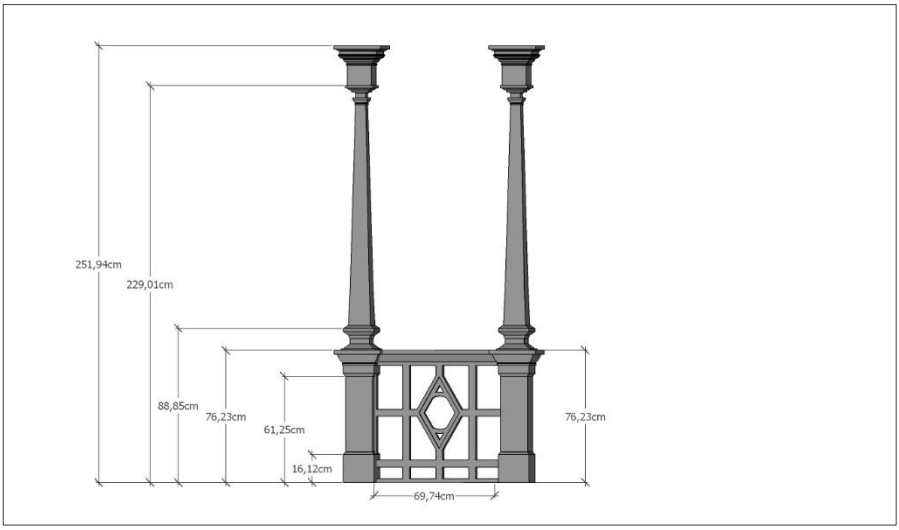
A színház és a mozi „nyelve” viszont, bár sok a hasonlóság, merőben különböző.

> A film világa jóval konkrétabb, a színházi díszlet és jelmez lehet stilizáltabb, jelzésértékűbb. Míg a színházban a közönség egy nézőpontból komponálva látja a történetet, addig a film esetében 360 fokban látunk mindent, a kamera, az operatőr a rendező szeme, sokkal jobban kell figyelni tehát a részletek pontosságára. A kamera másképp lát, mint az emberi szem, nagyobb odafigyeléssel kell a hiteles tárgyi világot megteremteni. Valamint, a filmnél változik az optika, az előtér egy következő kameraállásból háttérré változhat és fordítva. A színházi rendezés általában többet bíz a néző fantáziájára, az élő színészet és a zene erejére. Míg a színházban a helyszínek váltása komoly előkészítést, színpadtechnikai trükköt kíván, a filmnél a helyszínváltásokat vágásokkal oldják meg. A kontrasztos helyszínek megteremtésével, a vágásokkal hangulatfokozást lehet elérni, illetve segítik a nézőt az eligazodásban, mikor hol vagyunk. (...) A helyszínek keresése is része a munkának. Mialatt a látványtervek készülnek, megszületik egy vizuális leltár is, listázva mindazt, ami a filmhez szükséges. Ezt mindig kiegészítjük a forgatókönyvben megírt jelenetek lebonyolításához szükséges kelléklistával, és elkezdődik a dolgok felkutatása. Számomra ez egy nagyon inspiráló, összetett feladat, mert a valós tárgyak mellett emberi történetekkel is találkozom. (...) Működő filmes díszlet- és kellékraktárak állnak rendelkezésre, ahol az évtizedek alatt felhalmozott darabok közül lehet vadászni. (P. N.)

Augusztus Oklahomában, műszaki rajz

Egy dráma színrevitelénél is nélkülözhetetlenek a kellékek, nem csupán a történet „elmesélésé”-hez, a látvány szempontjából úgyszintén, ellenben egy színháznak nem feltétlenül éri meg bérelni őket. Egy színdarab akár évekig lehet repertoáron, illetve több színház „tájol”, ami azt jelenti, hogy vidéki helyszíneken is játszik, a díszletek és a kellékek folyamatos szállítása egyfajta rizikófaktor, nehezebb vigyázni az épségükre, szállítás során keletkezhetnek kisebb-nagyobb sérülések.

Augusztus Oklahomában, terasz, oszlop

Pallós Nelli a díszlettervezés munkafázisainak illusztrálására a Zenthe Ferenc Színház által 2017-ben bemutatott *Augusztus Oklahomában* című fekete komédiához küldött néhány látványtervet, tervrajzot. Tracy Letts fanyar humorú tragikomédiája méltán lett közönségsiker, nem véletlen, hogy a salgótarjáni színház repertoárjában a mai napig szerepel. A színmű összetettsége a rendezők, a dramaturgok és a díszlettervezők számára is kihívást jelent, mindazonáltal temérdek lehetőséget rejt. Susán Ferenc rendező koncepciójához igazodva a díszlet egyszerre adja vissza a forró, kiszáradt vidék sivár hangulatát és a széttöredezettség érzetét, a szétesett, sérelmeket, elfojtott vágyakat, veszélyes titkokat hordozó család drámáját. Mindezek érzékeltetése mellett fontos az átláthatóság, hiszen lassan szétrobbannak a „láthatatlan” falak, lerombolódnak a gátak, a néző pedig, mint voyeur, egyre jobban belát a színfalak mögé, a család történetébe, múltjába és jelenébe, egyfajta

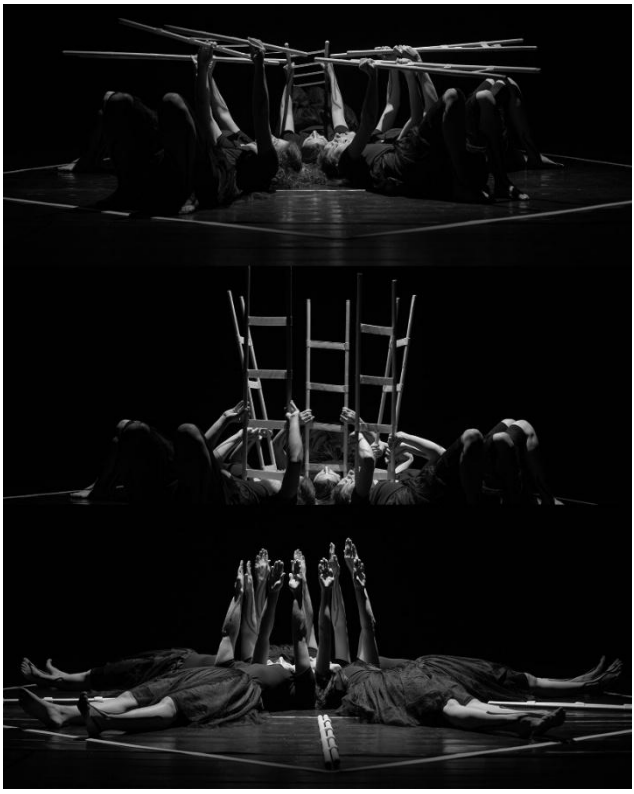
intenzív lélekstriptíznek lesz tanúja az előadás során. A díszlet tehát együtt építkezik a darabbal, mindig más töltetet kap, új értelmet nyer, ennélfogva a díszletnek is lelke van. Technikailag a színpadi adottságoknak megfelelően, a méreti korlátokhoz igazodva kellett jól elkülöníthető tereket létrehozni. Mivel emeleti szoba kialakítására nem volt lehetőség, a Sándor Zoltán dramaturggal való konzultáció alapján a lépcső-, illetve az emeleti tér jeleneteit átcsoportosították. Amellett, hogy megmaradt a színtér, az épület egységessége, hangsúlyossá és jól elkülöníthetővé kellett tenni a fő helyszíneket, helyiségeket: nappali, ebédlő, bejárati tér, a főszereplő gyógyszerfüggő családanya szobája. Violet (Vándor Éva) szobájának széttöredezett körvonalai, ha jobban megnézzük, szív alakot formáznak, szimbolizálva, hogy ő a család szíve, motorja, az események mozgatórugója. Az összetartást és elkülönülést tovább fokozza a megvilágítás, hangsúlyokat ad, tágítja vagy szűkíti, kiemeli vagy homályba rejti a tereket (a fizikai tereket és a lelki színtereket egyaránt), a színes fények pedig az érzelmi ráhatást fokozzák; Violet szobájánál például megjelennek a vörös különböző árnyalatai.

Pallós Nelli magától értetődően manapság is remekel, legutóbb Georges Feydeau: *Mit mászkálsz meztelenül!* című komédiájában működött közre (Pinceszínház), jelenleg a Zenthe Ferenc Színháznál két tavaszi és egy nyári premierre készül, mint díszlet- és jelmeztervező. *A rátóti csikótojás* (népmese Topolcsányi Laura átiratában) bemutatója márciusban, Tennessee Williams *Macska a forró bádogtetőn* című darabjának premierje májusban, a Fejes Endre regényéből született, Presser Gábor által megzenésített *Jó estét nyár, jó estét szerelem*é pedig – a Zenthe Nyár programsorozatának részeként – júliusban lesz. *A rátóti csikótojás* próbafolyamata már elkezdődött, mivel Kökényessy Ági rendező konkrét elképzelésekkel rendelkezik a díszletek és a jelmezek tekintetében – „kifordított", bolondos világ, ahol egy különös történés kapcsán egymást követik a humoros események, kifigurázva az emberi tudatlanságot, a díszlet ennek a feje tetejére állított világnak a szürrealitását, szerethetőségét, sajátosságait fogja tükrözni – Pallós Nelli ezúttal konzulensként segíti a munkáját.

Vén Evelin

„LÁNYOK, LEPKÉK, FELLEGEK”

Fekete tüllszoknya, Makám-dallamok, neonfényben fehéren világító kesztyűk és létrákat idéző kellékek. A sok apróságból, tárgyból összeálló előadás igyekezett képekbe komponálni Weöres Sándor írásait, verseit. A költő papírra vetett szövegrímei látványos képrímekben bontakoznak ki a színpadon, ahol minden jelenet egy-egy újabb különálló egység, amelyeket a témaválasztás vagy csak laza kohéziójú, asszociatívan olvasható látványviláguk fűz egymáshoz.

Molnár Csaba képmontázsa

A *Bennem a létra* című vizsgaelőadásunkban három szín dominál: a fekete, a fehér és a piros. E három szín és a változó formák, a megjelenő szimmetria és aszimmetria, valamint a síkban, illetve a térben lévő vonalakkal való játék folyamatosan egy-egy új világsík megjelenését idézi elő. Az előadás téren és időn kívül lebeg, mintha Weöres Sándor elméjét próbálná láthatóvá tenni, amelyben a csodás rímek, játékos szavak testet öltenek a kiejtésen túl, a látható világunkban is.

A Marosvásárhelyi Művészeti Egyetem *Stúdió 2* elnevezésű épületének színháztermében próbáltunk végig, ahol az előadás premierje is volt 2022. március 6-án. Az első próbanapon – mint minden átlagos olvasópróbán – a színpadon várt ránk két összetolt asztal székekkel, ahol leültünk, és körülbelül három napig ismerkedtünk a szövegkönyvvel. Bartal Kiss Rita rendező úgy érkezett meg hozzánk, hogy a szükséges anyagokat, kellékeket, az általa készített mütyüröket már készen vagy félkészen behozta a terembe.

Az előadás szövegkönyve Weöres Sándor *Rongyszőnyeg* című versgyűjteményéből tevődött össze, és az alábbi öt tételből állt: I. tétel – *Mágia*, II. tétel – *Álom? Halál?* III. tétel – *Lányok, lepkék, fellegek*, IV. tétel – *Száll a madár csodaívben*, V. tétel – *Ha kérdik, ki vagy.*

Bartal Kiss Rita közösen állította össze ezt a válogatást Kocsis Rozi bábművésszel, a győri Vaskakas Bábszínház igazgatójával. Mivel az osztályunk öt lányból állt, ezért a kiválasztott szövegrészek leginkább a nőiséget próbálták megragadni. A tizennyolc napos próbafolyamat alatt alakult ki végül, hogy a bőséges gyűjteményből pontosan mely sorok fognak elhangozni a színpadon.

Sorban dolgoztuk ki az összes tételt, így legelőször a *Mágia* témakörbe tartozó szövegekkel foglalkoztunk, amely egység a gondolattal való teremtő erő misztériumát járta körül. Már a legelső próbanapon, 2022. február 17-én a zeneiséggel, a ritmikussággal kísérleteztünk. Weöres Sándor kitalált nyelven írt verseit kezdtük el vizsgálni, mint a *Hangcsoportok* alá tartozó játékos sorait, a *Barbár dal*t, illetve *Az arany kés forog* című verset. Ezeken kívül még a *Táncdal* című ritmusjátékával foglalkoztunk ebben a tételben. Kipróbáltuk, milyen hangzása van az ismeretlen soroknak, és mi a jelentése a magyarul írt változat szerint a *Barbár dal*nak. Hangfelvételeket készítettünk, ahol a hangzással, a zeneiséggel és a kánonszerűséggel kísérleteztünk. Az adott szöveget kellett közösen megszólaltatni improvizatív módon, és végül ezekből a próbálkozásokból ihletődve határozta meg Bartal Kiss Rita, hogy ki mit és hogyan mondjon, vagy éppen énekeljen majd az előadásban. A későbbi tételek kidolgozásánál pedig egy nappal a próbált rész előtt kiosztotta,

hogy ki melyik pár sort vagy versszakot tanulja meg másnapra, és a következő próba alkalmával néztük meg, hogyan kellene elhangoznia ezeknek.

A szöveg mellett erős hangsúly került a látványra és a mozgásra is. A fekete tér közepén látható fehér hatszög a színpadon először csak egy sík rajznak tűnik a nézők számára, majd az előadás folyamán megmozdítjuk, és táncolunk ezekkel a fehér „vonalakkal", amelyek valójában egy hosszú, több helyen a földre szegezett gumiszalag részei. Az egyik próbanapból viszonylag sok idő ment el, amire sikerült megszerkeszteni ezt a tökéletes méretű hatszöget, mivel szedett-vedett dolgokkal próbáltuk kimérni és megrajzolni a „boszorkánykör"-ünket. A Stúdió 2-ben ugyanis nem találtunk a feladathoz megfelelő eszközöket. Az épületben talált fonál, gumi, ceruza voltak az eszközeink, amelyekkel eleinte egy tökéletes kört akartunk felrajzolni a színpadra. Hosszú percek és kisebb matematikai viták után egy tökéletes ötszöget sikerült felrajzolnunk a körbe, ami után újra neki kellett fognunk a hatszög szerkesztési módja megtalálásához. Miután sikerült felrajzolni a megfelelő ábrát, jöhetett a gumi.

Körben, oldalról-oldalra haladva beállítottuk a gumiszakaszok méreteit. Mindenki megnézte, hogy milyen feszes legyen a saját oldala. Ez a turnékon is így történt, minden egyes állomáson, ugyanis a használattól folyamatosan meglazult az anyag, és pár centivel mindig hosszabb lett a kellő méretnél.

Az előadás utolsó részében dolgoztunk még gumival, de az jóval vékonyabb és hosszabb volt, mint a földre rögzített párja. Mindegyikünk kapott egy-egy ötven méteres gumiszalag-gombolyagot, amelyet keresztül-kasul végig kellett húzni a színpadon úgy, hogy a játékterületünk körül lefúrt fekete kampókba kellett beakasztanunk azokat. A kampókhoz viszont apró fehér jelöléseket kértünk, mivel a színpadszéli félhomályban nem mindig akadtunk beléjük. A művelet folyamán figyelnünk kellett arra is, hogy milyen feszesre húzzuk ki a gumiszalagokat, mert ha túl erősre sikerült, akkor nagy erőkifejtést igényelt a felemelése és kitartása a zárójelenetnél. Ennek a résznek a kidolgozása eléggé időigényes volt, ugyanis minden egyes próbálkozás után fel kellett gömbölyítenünk az ötven méternyi gumiszalagot úgy, hogy a következő „szövésnél" szépen tudjuk majd végigvezetni a színpadon.

Az előadás folyamán még egy nagy piros filcanyaggal, valamint apróbb tárgyakkal dolgoztunk. A IV. *Száll a madár csodaívben* című tételben például kisebb falapmadárkákkal játszottunk, amelyek úgy készültek, hogy az egyik próbanapon Bartal Kiss Rita előhozta a ragasztópisztolyát, és az általa előkészített

falapháromszögek mindegyikéhez egy-egy falapkört illesztett. Ezekre a kis madárformákra került még egy-egy gyűrű az ujjunknak megfelelően, majd egységesen lefújták nekünk fehérre azokat.

Falapmadárkák készítése a Stúdió 2 épületében
(A szerző fotója)

Kovács István fotója

Bár kívülről úgy tűnhet, hogy mindegy, melyik madarat vagy tárgyat fogjuk meg, igazából majdnem mindent megjelöltünk magunknak, ugyanis méreteikben és alakjaikban ha kicsit is, de eltértek ezek a kellékek. A gumifokokkal rendelkező minilétrák közül például úgy tudtam megkülönböztetni az enyémet, hogy az egyik oldala görbe volt.

A Színházi Olimpia keretein belül sok helyre eljutottunk ezzel az előadással, és ennek köszönhetően rengeteg tapasztalatot szerezhettünk, hiszen minden bábszínház színpada, illetve játéktere eltérő, így valamilyen mértékben mindig alkalmazkodnunk kellett a helyi sajátosságokhoz. Az egyik legemlékezetesebb hely ebből kifolyólag a legelső állomásunk, Miskolc volt, ahol a Csodamalom Bábszínházban nem lehetett belefúrni a színpadba a kampóinkat. Mivel ezt a problémát tudtuk előre, ezért kaptunk egy fekete fakeretet a játékterünk köré, amelybe már bele lehetett csavarni a kampókat. Ettől a változtatástól viszont körülbelül öt centiméterrel megemelkedett a kifeszített gumiszalagok magassága, amelyek így pár centivel a levegőben futottak a talaj helyett. Nagyon kellett vigyáznunk, nehogy elbotoljunk a kifeszített gumikban, valamint a félhomályban alig látszódó szegélyben, amikor kiléptünk a takarásba. Apróságnak tűnhet erre figyelni, de a próbák alatt begyakorolt mozdulatok, amelyek automatikussá válnak, és bekerülnek az izommemóriába, a legtöbbször már ösztönösen működnek, így extra figyelmet igényel egy ilyen szintű változást tudatosítani magunkban.

A kineziológiai tapaszok kipróbálása
(Bartal Kiss Rita fotója)

Az előadás nagyon erősen dolgozik a képiséggel, így a színpadi öltözékünk is igazán különleges lett. Az egyszerű fekete felső és fekete tüllszoknya mellett a lábunkat és a kezünket vékony, csíkokra vágott kineziológiai tapasszal ragasztottuk le. Az egyik próbán teszteltük, hogy hová lehet ragasztani ezeket az indaszerű, színes csíkokat, illetve azt is, hogy meddig maradnak rajtunk. Ekkor még nem tudtuk, hogy a nyári meleg, valamint a mozgás hatására sokszor igazán könnyen leugrik a bőrről a tapasz. A megjelenésünk fontos része volt még a fehér, UV-aktív testfestékkel magunkra rajzolt két pötty a homlokunkon, valamit a homlokunk közepétől egészen az orrunk hegyéig tartó egyenes csík, amelyet az arccsontunkon végigfutó fehér, egyenes vonal keresztezett. Ez a kezdetleges rajz az UV-fényben olyan hatást keltett, mintha furcsa, bennszülöttszerű arcok lennének a színpadon.

Az előadások előtt a sminkelés és a beöltözés mellett bebeszélünk, illetve beéneklünk, amire általában elég egy óra, de ennél az előadásnál ez nem volt elegendő. A tapaszok felragasztása rengeteg időt vett el. Már az előadások előtt, valamint a turnét megelőzően elkezdődött a piros és fekete kineziológiai tapaszok méretre vágása és szám szerinti csoportosítása. Mindenkinek szüksége volt nyolc piros és nyolc fekete csíkra. Ezt nem egyesével magunknak vágtuk ki, hanem mindig ketten-hárman álltak neki a feladatnak, és annyit vágtak ki, amennyit csak bírtak. Az előre elkészült csíkokra pedig vigyázni kellett, mert ha megtörtek, akkor már nehezebb volt a felragasztásuk, valamint nagyobb volt a valószínűsége annak, hogy leugrik a bőrünkről előadás közben. Amikor rájöttünk, hogy a melegben, az izzadástól gyorsabban leoldódik rólunk a tapasz, elkezdtük lealkoholozni a végtagjainkat közvetlenül a ragasztás előtt, hogy szárazabb felületet biztosítsunk a csíkoknak. Jó pár olyan fellépésünk volt, ahol az előadás végére már csak négy-öt darab tapasz maradt rajtunk hibátlanul vagy annyi sem. Volt, aki a készülődést a sminkelés és az átöltözés után egyből a ragasztással kezdte, mert úgy gondolta, hogy tovább marad fenn, ha van egy kis ideje a száradásra a csíkoknak az intenzív mozgás előtt. De volt, aki szinte az utolsó utáni pillanatra hagyta a ragasztást, mint például én. A készülődésünk körülbelül két órát vett igénybe, és egymásnak is segítenünk kellett, ugyanis a saját kezünk ragasztása eléggé macerás volt.

Az előadásnak és a turnénak köszönhetően sokat fejlődtünk előadóművészként, és rengeteg értékes emlékkel gazdagodtunk. Az egyik kedvenc pillanatom az volt, amikor a kellékesünk elmesélte, hogy mindent összeraktak az utazásra, be is pakoltak, majd később jutott eszébe, hogy a jelmezek mellé nem tettek be nekünk cipőket, így pánikolva elkezdett azon gondolkodni, hogy hol lehet a legközelebbi

kínai kisbolt, ahol vehetnek nekünk valamiféle lábbelit. Majd hosszú percek után hirtelen rájött, hogy ebben a darabban mezítláb játszunk.

A turné nemcsak előadóművészként, hanem emberként is sokat adott nekünk, ugyanis jobban megismerhettük egymás személyiségét, munkamorálját és habitusát. De nemcsak egymást ismerhettük meg jobban. Számos bábszínházba eljutottunk, ahol nagy szeretettel és figyelemmel fogadtak minket, és hacsak egy napra is, de betekintést nyerhettünk ezeknek a fantasztikus alkotóhelyeknek a működésébe és munkájába.

Előadásra hangolódás Weöres Sándor Táncdal című versének kántálásával a győri Vaskakas Bábszínházban
(A szerző fotója)

Csohány Kálmán – Berzsenyi-versek XV.
(rézkarc, 9 x 6,8; 1976)

Tóthárpád Ferenc

HOL VAN – MONDD – A HATÁR?

„*Vitézek, mi lehet ez széles föld felett*
szebb dolog az végeknél?”
Balassi! Hajdanán nem riadtál talán,
mégsem lehet életcél
véresen, *sebesen*, hol már csak gaz terem...
Üzend meg, mit képzelnél,

s mondd el, hogy a Haza: hegyek bérc-taraja,
völgyek lágy ringatása,
s búzaföld-ölelés, parlag és friss vetés...
mind, ami visszavárja
gyermekét ölébe – törzsre és gyökérre,
nem csak dús lombra vágyva.

Hol van – mondd – a határ? Ki hős, ki szakadár,
s ki áruló, ha félve
megbújik, hogy mégse kőbe, fába vésve
örökítse eszébe:
volt sok vitéz honfi, ezrek, kik ifjonti
hévvel álltak elébe

a kegyetlen Végnek? S bár idegen érdek
diktálta a ritmusát,
életre, halálra indultak csatába.
Édestestvért s mostohát
– bűnt szenvedve magán – kaszabolt a halál,
s hantok nőttek, golgoták.

Tudsz-e még, Balassi, sírni és nevetni,
megélni a magadét?
Tudsz-e még álmodni, mikor csak maroknyi
remény marad haladék?
Szívem libabőröz, könny kell mindkettőhöz.
Rettent-e a szakadék?

Tudod-e hinni, hogy szíved még megnyitod,
s égre karcolt obsitod
ó emlékül kapod, s nem vársz másra, merthogy
kortyolgatva ó borod,
mező jó illatot, égi szép harmatot
örökségül ránk hagyod?

Csohány Kálmán – Illyés Gyula: Elégia
(tusrajz, 292 x 202; 1975)

Háy János

A rossztanuló[1]

Mi a bajod, kérdezte a mama, amikor otthon voltam már hetek óta, mert ez egy nyári szünet, ilyenkor az a dolgom, hogy otthon legyek. Hogy menjek kapálni és gyümölcsöt szedni és paprikát locsolni és megjavítani az ólakat, és megépíteni, ami még nem volt megépítve. Egy műhelyt, ahol majd rendesen lehet dolgozni, meg fűthető is, bár nyáron ez épp nem tűnt olyan fontosnak. Hetek óta ott vagyok, és nem látom a módját, hogy miképpen mehetnék el akár csak egy napra is.

Lemegyek a faluba, hogy találkozzak a többi hazairányított tanulóval, hogy megbeszéljük a tapasztalatainkat arról, ami itt zajlik. Olyan indiánok voltunk, akik még nem tudtak jól angolul, de már elfelejtették az anyanyelvüket. Egymással tudtunk leginkább szót érteni, bár mindenki azt latolgatta, az én angolom jobb, mint a másiké.

Aztán éjszaka haza, reggel hajnalban ébresztés és munka.

Mi bajod van, kisfiam, kérdezte a mama, én meg nem tudtam elmondani, mert már nem tudtam azon a nyelven, amin a mama megértette volna, vagy ezek a gondok, amik velem voltak, nem léteztek a gyerekkorom nyelvén. A gyerekkorom nyelvén csak olyan gondok voltak, amelyek könnyedén orvosolhatók voltak, vagy ha nem, akkor tudtuk, hogy mi a baj oka. Például, hogy nincs pénzünk megvenni, vagy elfogyott a finom kolbász, amit a házi kedvencből (malac) csináltunk télen. Vagy szárazság volt, és minden tönkrement. Vagy olyan rosszkor jött a fagy, hogy a korábbi jó idő miatt becsapott növények, akik elkezdtek bimbót hozni, mind megfagytak. Így aztán kétséges, hogy lesz-e gyümölcs, tud-e a mama baracklekvárt főzni.

Nem, az én gondjaim olyan gondok voltak, amelyek azon a nyelven nem lehetnek gondok. Mert ahol én vagyok, ott minden rendben van, figyelő tekintetek óvják a fejlődésemet. Igyekvő magyarázatok, remek könyvek szolgálják a tudásom gyarapodását, és nekem tényleg csak annyi a dolgom, hogy ezt a kínálatot elfogadjam, és hálás legyek érte, hogy kapom.

[1] Részlet *A csokimikulásos lány* című regényből.

Nincs bajom, mama, mert az a baj, amit mondanom kellett volna, az az én hibám volt, hogy nem tudtam beilleszkedni, mert azt hittem, a beilleszkedés valami mást jelent, nem elfogadását annak, hogy milyen paraméterek szerint lehetek tagja a közösségnek.
Nincs baj, mama, mondtam, és nem mondtam, hogy azért vagyok szomorú, mert nem szeretnek, hogy azért vagyok szomorú, mert nem tudom, mi lesz velem, hogy annyira nem hiszek abban, hogy van jövő, mint az istentagadók isten létében. És hiába látom logikusnak, hogy a jövő része az életünknek, de az a jövő, amit az én összetört önérzetem ki tud keverni magának, az nem olyan jövő, amit érdemes leélni.

Senki nem tudott megtámogatni abban, hogy van a dologra megoldás, és ha türelmesen leéljük a napokat, akkor az egyik után megtörténik a másik, s amikor majd visszanézünk a felnőttség magasából, akkor minden olyan logikusnak tűnik. Minden olyan, ami kétséges, tulajdonképpen azzal, hogy bizonyos irányban eldöntődik, olyanná lesznek , mint egy logikus rendszer. Mint a newtoni világkép. Tényleg helyére kerülnek a dolgok, és senki nem emlékszik arra, amikor kétséges volt, hogy le tud-e valaki érettségizni, vagy hogy elvégez-e egy egyetemet, hogy képes lesz gyerekeket nevelni. S mit ad isten, nem is csak képes, de tökéletesen hozza az elvárt formát, s a gyerekek már úgy néznek erre az apára, hogy milyen szépen épült az élete, s hogy nem is tudják magukról elképzelni, hogy számukra ez megvalósítható lesz-e valamikor.

Nincs semmi baj, mama, mondom. Ennyit tudok még a régi sziúk nyelvén. Nincs semmi baj, csak egy nagy szarnak tartom magam, aki nem szeret senkit, és akit szeretni sem lehet. Aki még azt sem hiszi el magáról, hogy nem egy véres krimiből lépett elő, ahol legyilkolta a szüleit és a testvéreit, és további gonoszságokra feni a körmét vagy a fogát. Mert a tanárok megmondták, én vagyok a megtestesült haszontalanság, a két lábon járó felesleg, akit ki kéne gyomlálni a társadalom úgymond édenkertjéből.

De nem lehet, mert a törvények engem is embernek tekintenek, s az ellenem kitervelt fondorlatos bűncselekmény miatt sokévnyi börtön jár. Igaz, nem kell közvetlen belészúrni a kést, mert például az nem gyilkosság, ha eljuttatjuk odáig, hogy maga vessen véget az életének. Na, az lenne a legjobb, akkor mindenki megszabadulna ettől a bűntevőtől, és végre az osztály is nyugodtan fejlődhetne az érettségi irányába, valamint nem csábítaná el valamely jóravaló szülő gyerekét, hogy aztán egy egész jóravaló család életét megkeserítse. És hogy végül olyan gyerekek

szülessenek tőle, akik képtelenek lesznek egészséges kapcsolatokra, mert az apjuk beteges gyűlölködése és eredendő gonoszsága telepszik az ő gondolkodásukba is.

Bízzunk benne, hogy végez magával, vagy úgy, hogy tényleg meghal, vagy úgy, hogy a szülei visszaszállítják abba a rezervátumba, ahonnét kiszabadult, s bezárják abba a ketrecbe, ami a társadalom számára a legbiztonságosabb ketrec, s esetleg még mint ketreclakó végezhet társadalmilag hasznos munkát is.

Kivárjuk, mondták, amikor mondtam a mamának, hogy nincs baj, mama, minden nagyon jól alakul, mama, majd nemsokára jótanuló leszek és az apunak sem kell szégyenkeznie miattam, hogy kitől van ez a gyerek, kitől örökölte azt, amilyen. Majd ő is látni fogja, hogy érdemes volt bízni bennem, amikor még bízott két évvel ezelőttig.

Nem akarok haladni.

De állni is rossz. Nézni, ahogy a többiek elrobognak melletted. Nem jössz, odaszólnak. Hová, kérdezed. Előkészítőre, angolra, németre, külön matekra. Nem, nem, nekem elég, ami a suliban van, mert minden, ami azon kívül van, az pénzbe kerül, és a szüleim nem tu-ják, hogy arra fizetni kell, ha azt akarják, hogy a gyerekük. Mindegy.

Nem.

Állok, és robognak mellettem el a jövő mérnökei, orvosai, egyetemi oktatói, befektetői, banki szakemberek, fontos vállalatok vezető beosztottjai. Hová mentek? Ma az apukám születésnapját ünnepeljük, az anyukám névnapja van, összegyűlik a család. Nagyon fontos események, ilyenkor viszik a hírt egymásnak, hogy merre meddig van a világban. Ha valami nincs rendben az apa állásával, a nagybácsi biztosan be tud segíteni, a másik meg már kovácsolja előre a bejutást az egyetemre.

Amikor a fontos hírek elhangzanak, akkor szót ejtenek az ország általános állapotáról. Ez egy olyan időszak, amikor nem volt a legbecsületesebb együttműködni a hatalommal, mert mondhatni diktatúra volt, de azért mindenki együttműködött, mert mindenkinek élnie kell. Nem volt mindenki a kormányzó párt tagja, de azért tagkönyv nélkül is kimutatták, hogy teljes mellszélességgel támogatják azt a rendszert.

Mért is ne támogatnák?

A hazánkról van szó, és nem menekülhet mindenki el onnan, ha meg nem menekül el, akkor azt a hazát kell szolgálni, és mindent megtenni, hogy az emberek, közéjük számolva saját magukat is, jobban élhessenek. Kritikus hangot is megütöttek, mert nekik volt véleményük, de ezek előremutató vélemények voltak, amelyeknek nem az volt a célja, hogy szétbomlasszák a társadalmi rendet. Amikor

ezzel is megvoltak, akkor előjöttek a kulturális élmények. Milyen koncertek és színházi előadások voltak, amelyeket kedvező áron megvásárolt bérlettel megnéztek. A mi bérletünkben ez az előadás csak most lesz, de jó, hogy mondjátok, hogy jó, mert azért az embernek így nagyobb kedve van menni.

Volt egy-két különutas, akinek nem volt bérlete, emiatt a különbözés miatt, nekik elő kellett állniuk néhány nembérletes előadással. Amúgy időnként belőlük is bérletes lesz, amikor az egyik tagja a közösségnek nem tud elmenni, akár időlegesen vagy véglegesen. Azt a tagot különben a közösség megsajnálja, hogy nemrég még közöttünk volt, és már nincs. Bementem a kórházba én is, én is, én is. Ezzel megmutatták, hogy a kórházi látogatás emberséges gesztusát is végrehajtották.

Ez a családi összejövetel zajlik, amikor felébredek a koleszban. Tízkor lesz az Új Zenei Stúdiónak egy előadása. Megmutatják, hogy milyen az új zene. Különleges kottákat vesznek elő, és azokból játsszák el a zeneműveket. Az egyik osztálytársamtól tudom, hogy ez van. Ő sajnos nem tud eljönni, ezért mérges a családjára, mert családi program van, és a töke tele van, hogy állandóan hozzájuk kell alkalmazkodni. Szeretne koleszos lenni, hogy végre leszámoljon ezzel a családdal. Egyszer nézett egy olyan filmet, ahol a gyerekek egyedül maradtak, mert a szülőket halálos karambol érte. Ezt ő is el tudta volna képzelni. Ez egy fokkal még annál is jobb, mint koleszosnak lenni. Akkor ketten élhetnének a bátyjával egy nagy budai lakásban. Úgy rendezik be a napjukat, ahogyan akarják, ráadásul nem kell olyanokkal szembesülni, hogy amikor elvégzi a gimit, és bekerül egy megfelelő egyetemre, akkor jelentik be a szülei, hogy elválnak, mert eddig is csak miatta voltak együtt, mert nem akarták, hogy a gimnáziumi éveit megpecsételje egy ilyen válás.

Miattam maradtatok együtt? Az egész egy színjáték volt, amit nekem rendeztetek? Ezért jártatok a Vígszínházba, közepes vagy szar, de hosszú előadásokat végignézni, hogy mindig tanuljatok valamit, hogy miképpen kell színészkedni az életetekben? Minden hamisság volt? A karácsonyok, a nyaralások, azok a vidám percek, amiket vidám percekként és napokként mentett el az emlékezetem? Ti ennyire szemetek voltatok, hogy kijátszottátok a gyerekkorom, hogy becsaptatok, hogy most mehet a kukába az egész, mert abból semmi nem igaz, amit én láttam?

Nem.

Ha időben, emiatt a rossz viszony miatt, összevesznek az autóban, és persze a gyerekek nincsenek ott, mert ha ott lennének, akkor nem lenne veszekedés, hanem viselkedés volna, a jócsalád című előadás szereposztása szerint. Nem voltak ott, csak ketten voltak, amikor az üvöltözés és a csapkodás következtében a férfi, ő vezetett, elvesztette a kontrollt az autó felett, és olyan szerencsétlenül sodródtak

ki az útról, hogy a végeredmény egy tragikus kettőshalál lett. A gyerekek, mivel nem tudták, hogy mi az oka a halálesetnek, egy sírba temetik őket, hogy ott folytathassák, a Jézus által beígért feltámadás után a veszekedést.

Jó kollégistának lenni, mondta, és hogy irigyeli, hogy nincs mindig mellettem a családi elvárás, hogy mit és hogyan kell tennie, és hogy mivé kell lennie ahhoz, hogy ott folytassa, ahol a szülei majd abbahagyják. Meg hogy nekem vannak olyan rokonaim, akik tényleg valami normálisat csinálnak, hogy például termelnek valamit vagy állatokat tartanak, és tudják, hogy mi lesz abból a disznóból, amit felnevelnek, és mi lesz abból a búzából, amit learatnak.

Azért ilyen a világ, amilyen, mert teljesen elidegenedtünk attól, ami tényleg valóságos. A szülei csak papírokat látnak egész életükben, azokon igazgatnak valamit a világban, mondjuk azt, hogy miképpen legyen eladva a búza vagy a parasztoktól begyűjtött malacok. De ők maguk soha nem láttak valóságot, mert a papír nem valóság. Semmi közük a valósághoz, és valóság nélkül nincsen létezés.

Valahol olvasta, vagy a bátyja mesélte, hogy vannak, akik ezen gondolkodnak, és majd eredményre is jutnak vagy már jutottak, és vannak ennek követői mindenütt a világon, akik átlátnak ezen a fondorlatos (ezt a szót használta) terven, ami persze nem terv, hanem egy folyamatos megvalósulás, hogy az embereket egy hatalmi gépezet szolgaságába vessék, és ha elég pénzt kapnak a munkájukért, akkor már lázongani sem fognak. Mert nekik ez épp elég, nincs szükségük a valódi létezésre, amiről a bátyja nem mondta meg, hogy pontosan micsoda.

Csodáltam a bátyját, aki ilyen bátran szembeszáll a konszenzuális elképzelésekkel, hogy amikor amerikai harcosok halálán keseregtek a szüleik, akkor feltegye azt a kérdést, vajon kesergett-e a civilizált világ a laoszi, a vietnámi, a kambodzsai civilek halála miatt, akiket az amerikai szőnyegbombázás iktatott ki az életből, hogy majd keseregni fog-e a később megtámadott közel-keleti országok lakosainak pusztulásáért?

A délelőtti program véget ért, még volt egy kicsi beszélgetés, mert lehetett kérdezni, és egy öreg bácsi mindig kérdezett valamit. A többiek, akik nem mertek kérdezni, köztük én is, lenézően tekintettünk a bácsira, aki rákérdezett, hogy a kottán szereplő jelek akkor olyanok, hogy bárki bármit gondolhat róla, hogy akkor ez nem egy olyan zenemű, ami meg van írva, csak olyan, ami az előadók fantáziájára van bízva, hogy mit játsszanak ott, ahol mondjuk egy kis állatka van rajzolva.

A zenészek, akik maguk is zeneszerzők voltak, és le voltak nyűgözve ezektől a bátor zeneszerzőktől, akik a korábbi hagyományba egyáltalán nem illeszkedő

partitúrákat hoztak létre, amilyeneket ők is létre akarnak hozni, mert ők is ilyen bátrak, mondhatni szabadok akarnak lenni, akiket nemcsak a társadalmi, de a zeneelméleti szabályrend sem köt meg. Ezek a zenészek készségesen válaszoltak, és azt is mondták, hogy a kortárs zene bizonyos értelemben arra a kreativitásra épít, ami bennünk van, arra a némikor akusztikus és vizuális gondolkodásra, amit a modern társadalmak nyelvcentrikussága teljesen ki akar belőlünk iktatni, hogy robotokká legyünk, akik készségesen végrehajtják a felsőbb utasításokat.

Mégiscsak jó volt, hogy a bácsi kérdezett.

Mentem haza, ez alatt a kollégiumot értem, mert különben soha nem mentem haza, mert nem volt olyan, hogy haza, csak helyek voltak, amiket az egyszerűség kedvéért így neveztem meg. Helyek, amik tulajdonképpen, mivel hiányoztam belőlük, hiányzott a valós ottlétem belőlük, tulajdonképpen nemhelyek voltak.

Volt ebéd, ott főztek konyhásnéninek kinéző konyhásnénik. Hétvégén ünnepi volt, mintha otthon lennénk, mondta az egyik konyhásnéni, aki szeretett engem. Eltelt a délelőtt, és ott van még a délután. Tudtam, hogy olvasnom kell, mert ahhoz, hogy az legyek, aki akarok lenni, olvasnom kell.

Olvastam és lapoztam, de nem maradt meg a fejemben semmi, csak kiolvastam a betűket, és nem tudtam, hogy mi zajlik a könyvben. Később lementem a városba busszal, kiszálltam a Felszab téren, és bementem a Jégbüfébe.

Az egy olyan hely volt, ahová be mertem menni, és kértem gesztenyepürét, az egy olyan édesség volt, amit mertem kérni, mert helyesen mondtam a nevét, és különben szerettem is. Kettőt is megettem, utána haza, ez megint csak képletesen haza. Az utcán azon gondolkodtam, hogy jól néz-e ki, ahogyan megyek, hogy olyan vagyok-e, amilyennek szeretnék látszani. Néha belenéztem a kirakatok üvegébe, ahol halványan visszatükröződtem, abban a halvány változatban megfelelő voltam az elvárásaimnak.

Este lett.

Ha ez vasárnap volt, akkor elmúlt a hétvége, ha szombat, akkor még volt egy nap, ami előttem állt.

Rossztanulónak lenni nagyon rossz. Ezt a jótanulók nem tudják. A jótanulók élete olyan, hogy ők bíznak a körülöttük lévő világban, mert az úgy működik, hogy mindinkább elősegítse a jó tanulmányi eredményeiket, majd pedig a munkaerőpiacon a legjobb állásajánlatot kapják, amit pályakezdő kaphat. Különösen, ha még jól is néznek ki. Ez ki van mutatva, hogy a jólkinéző jótanulók lesznek a legsikeresebbek az életben, mert a jólkinéző jótanulók a társadalom sikerágazata.

Velük úgy bánnak a tanárok, ha valami kicsit kétséges, hogy ötös, akkor mindig az ötös felé kerekítenek, akkor is, ha matematikailag a négyes felé kéne, ahová a rossztanulók jegyét kerekítik.

A jótanuló, ha valami nem sikerül neki, lehetőséget kap a korrigálásra, mert a tanárok megértik, hogy volt egy olyan kivételesen rossz pillanat az életükben, vagy nem tudtak, mondjuk, családi okokból, készülni erre a napra. Szóval meg lehet érteni, és nem volna értelme egy ilyen kivételes és ritka esetben belepiszkolni az eredményeikbe. Olyan empátia működik az irányukba, hogy végül is részükről nem volna értelme gyanakodni a felnőttek és az általuk működtetett rendszer hamisságában.

Ezzel szemben a rossztanuló, ha matematikailag kicsit a jobb irányba kerekedne az átlag egy tantárgyból, biztosan lefelé kerekítik, mert az ő matematikai átlagán ott lóg a rossztanulóság terhe, ami értelemszerűen mindig lejjebb húzza a számokat. Ha nekik nem megy valami, akkor senki nem gondolja, hogy olyan dolog történt az életükben, ami miatt nem tudtak készülni, vagy készültek, de épp valami volt velük órán, és nem tudtak teljesíteni. Nekik csak azt mondják, hogy már megint nem tanultál, holott persze tanultak, de a rossztanulóság miatt soha nem tudtak kitörni a legrondább jegyek, a hármasok fogságából.

A mellette ülő tanuló is rossztanuló lett, bár ő lehetett volna jó is. Gyanították, hogy a padszomszédja miatt vált rosszá. Hogy olyan a rossztanulóság, mint az influenza, hogy ráragad arra, aki közel van a fertőzötthöz. De mindez a rosszáválás sem tudta megakadályozni, hogy időnként mégis jó jegyet kapjon, holott már régen nem készült az órákra, de megmaradt róla a tanárokban a jótanulóság emléke. Vagy mert volt egy speciális tudása, hogy átlagon felül tudott rajzolni, és ezért a rajztudásért is jár némi jutalom, akár biológiából is vagy kémiából. Egész gyerekkorától kezdve, amikor egy kisgyerek tulajdonképpen csak idióta vonalakat húz, ami semmit nem ábrázol, csak a gyerek fejében áll össze egy képpé, a szülei kivételesnek tekintették.

Azok a szülők, mesélte, akik minden hétvégén meghallgatják Csajkovszkijtól a B-moll zongoraversenyt, ami önmagában is undorító giccs, de így a szülei rajongásával megterhelve tényleg egy hányás. Ráadásul, mondta, szerinte ezt a lemezt akkor rakják fel, amikor utána vagy közben dugnak. Tényleg kifordul az ember gyomra, ha arra gondol, hogy ezekre a zongorahangokra húzza fel a faterja a farkára az óvszert, az anyja meg azt suttogja, siess már, meg rakd vissza a kezed.

Egyszer megtalálta egy vázában az óvszereket, és azért ez az egész mélységesen visszataszító, és nem érti, hogy ő mért van ebbe beavatva.

Mit kerestél a vázában, kérdeztem.

Nem tudom, csak kíváncsi voltam, nem ott tartja-e a faterom az óvszert. És bejött.

Azért hiába undorodott tőlük, ezek a szülők, mivel ezt a titkos akciót egyáltalán nem vették észre, ezt a gyereket kivételesnek tartották, ahogyan a tanárok is, és aggódtak a rossz jegyei miatt, hogy nem lesz-e ennek rossz vége, meg azért egy festő is jó, ha tudja a matekot, mert... Nem volt folytatása a mondatnak, de az biztos, hogy mert.

El is ment egy önképzőkörbe, ahová mindenki járt, aki festő akart lenni, a Désibe, és ott derült ki a számára, hogy amint kilép a nálánál rosszabbul rajzolók köréből, rögvest megszűnik a kivételessége, mert abban a közegben a rajztudása átlagos, sőt még egy kicsit gyengébb is volt. Fel is vetődött benne, mondta egyszer, hogy mi a jobb, a legjobbak között szarnak lenni, vagy a szarok között a legjobbnak. És hogy nem lehet olyan ember festő, aki ne hinne abban, hogy ő a legjobb. Ez az önképző épp ezt mutatta meg számára, hogy nem ő a legjobb, de ha ott a legjobb, ahol csak nálánál rosszabbak vannak, akkor miből derül ki az, hogy amit csinál, az tényleg jó.

Vajon azok a festők, akik elhagyták az akadémiát, gondolt akkor például Vajda Lajosra, akit a legjobban szeretett, nem azért hagyták-e ott, mert a többiek jobban rajzoltak, mint ők, és emiatt a tehetségtelenek közé lettek besorolva, és ez a besorolás megingatta az önmagukba vetett hitüket, ami nélkül nem lehet senki igazán művész. Ez egy felfedezés, mondta, hogy nem a konzervativizmus hajtotta ki őket az iskolapadból, hanem a rettegés, hogy az iskola évei alatt végleg összetörik bennük az, amiért ezt a tevékenységet vállalták.

A Wittmann Karcsibácsi jutott eszembe.

Mondtam is neki, hogy eszembe jutott a Wittmann Karcsibácsi. Jártunk hozzá, mert ő más volt, mint a falusiak. Festő volt. Giccsfestő, vagy mondhatjuk úgy, giccsőr, ami kifejezi azt a tevékenységet, hogy nem egyszerűen giccseket hoz létre, hanem őrködik afölött, hogy a giccs életben maradjon. Mert ha kihalna a giccs, akkor neki nem lenne munkája, valamint az embereknek is rosszabb lenne, mert ezt tényleg szeretik. Mert azt, hogy ott van egy eltorzított nő például a vásznon, vagy néhány hülye kocka, azt nem lehet szeretni. Azt csak a műkereskedelem juttatta a csúcsra, úgy, hogy a gazdagokkal megvetette ezeket a képeket, persze aranyáron, innéttől meg már a gazdagok képviselték ezeknek a műveknek az értékét. Nem attól értékesek, hogy jók, hanem attól, hogy a gazdagok tulajdonában vannak.

De a Karcsibácsi nem ilyen volt. Ő festette a falu boltjainak a feliratait, meg festett szarvasokat, lenyugvó napot, halott és élő vaddisznókat, fácánokat. A lenyugvó nap előtt elbukó szarvas volt az egyik specialitása. A parasztok nem szerették őt, mert különbözött, és senki nem szereti azt, aki másmilyen, mint ő, de azt elismerték, hogy a Karcsibácsi alkoholista, meg megvet mindenkit, olyanokat üvöltözik a parasztok után, hogy fogok én még ibolyát locsolni a sírodon, de szarvasban meg lemenő napban verhetetlen. És a Karcsibácsi is tudta, hogy ő ezen a környéken közel s távol az egyetlen igazi festő. Mint amikor nekem gitárom lett, akkor én lettem a környék gitárosa, bár nem tudtam túl jól, de a többieknél jobban, vagyis sehogy nem tudtam, de nekem volt gitárom.

A Karcsibácsi nem volt dilettáns, mondtam a padtársamnak, mert ő pontosan tudta, mit tud. A dilettáns az, aki azt hiszi, többet tud, mint, amit tud.

Ezt nem értem, mondta a padtársam.

Hogy az, hogy dilettáns vagy, az hozzáállás kérdése, hogy te akkor leszel dilettáns, ha azt hiszed, hogy úgy fogsz tudni portrézni, mint akik a legjobbak.

De csak úgy lehet tanulni, ha jobb akarok lenni, mint voltam, nem?

Bejött az osztályfőnök, meghozta a félévi bizonyítványokat. Egymás után szólította ki a tanulókat, többnyire pozitív megjegyzéseket tett a félévi eredmények mellé, hogy csak így tovább, meg év végén azt az egy négyest is leküzdjük. Így mondta, többesszámban, hogy leküzdjük, mintha ez nem pusztán a diák feladata volna, hanem a tanár is úgy érzi, ez az ő felelőssége is, hogy ezt az ötösök rendjét megbontó négyest megszüntessék.

Azért a kollégisták is tudnak, mondta egy kollégista bizonyítványának átadásakor. Ez olyan kollégista volt, aki megfelelt az elvárásoknak, az osztály jó magaviseletét erősítette, és felkészültségével, jeles eredményeivel kimutatta, mennyire hálás, hogy itt tanulhat.

Leült.

A tanárnő folytatta. Ez nagyszerű eredmény, őrizd meg év végére is. Vagy sajnos ez a magatartásjegy nem úgy gömbölyödik, ahogy kellene, de hát volt az a kis szóváltás a kapuban a késés miatt. Tudom, a szülők miatt volt, hogy autóval hoztak be, és későn indultak, vagy ezek az örökös dugók, de hát azért ennek nyoma maradt, de év végére biztosan elfelejtjük.

A padtársam is ki lett hívva.

Hú, de sajnálom, hogy nem olyan lett, amilyet vártunk, de én hiszek benned, ugye, a második félév jobb lesz. Jobb, tanárnő, mondta a padtársam, pedig tudta, hogy nem lesz jobb, de ilyenkor jelezni kell, hogy közös küzdelemben vannak

benne, hogy ne veszítse el a tantestület és az osztályfőnök jóindulatát, hogy maradjon olyan rossztanuló, akivel úgy viselkednek, mint a jótanulókkal, megértőek és jobb irányban kerekítők.

Amikor én jöttem, a tanárnő arcáról rögvest eltűnt az édeskés mosoly. Ez az eredmény, ha egyáltalán eredménynek tekinthető az eredménytelenség, nem meglepő. Mindent megtettél, hogy ide juss. És a legrosszabbat pont abból a tantárgyból érted el, amit én tanítok. Szerencsére, hogy mondjak valami biztatót is, évet ismételni nem kell, mert ez egy félévi tájékoztató tulajdonképpen, de azért alapvetően úgy látom, hogy neked ebben az iskolában túl magasan vannak a lécek.

Kimentem az ellenőrzőmért, és néztem benne az egyest a hármasok rengetegében. A padtársam meg mondta, hogy mutasd, még nem láttam biziben egyest, meg hogy szard le az egészet, ez tényleg nem érdekes, csak félévi bizi. De mit mondok otthon, és mit mond majd az apám, mit mondanak a rokonaim, mit mondanak a koleszban? Mit mondanak a mitmondók, és mit mondjak én nekik.

Ültem ott a padban, és nem pusztán a jegy volt velem, mint valami szégyenfolt, hanem a csalódás. Ebben a pillanatban jöttem rá, hogy hiába számítottam rendbontónak, én eddig hittem abban, hogy majd odahajol hozzám valaki ezek közül a nagydarab emberek közül, megfogja a vállamat, és azt mondja, segítek, hogy másképp legyen. Valami igazságtalanság történt, amikor idejöttél, elveszítetted az otthonodat, és még nem sikerült megtalálnod, de én segítek neked ebben a keresésben, mert én látom, hogy van benned valami, amiért érdemes.

Amíg ez a félévi értesítő nem került úgymond nyilvánosságra, azt hittem, csak egy véletlen, egy tévedés, hogy én a rossztanulók közé lettem sorolva, és hamarosan észreveszi valaki, hogy ez csupán egy hiba. Hogy valaki megkérdezi tőlem, hogy melyik út vezet itt Budára, és én felmarkolok egy petrencerudat, és megmutatom, majd magam is a rúd irányába veszem a lépteimet, és ott a rúddal mutatott irány végén ott van valaki, aki észreveszi az igazságtalanságot, és azt mondja, immáron eddig tartott, de innéttől te vagy a legfontosabb vitézem. Mert van igazság a világban, ami mindig győzni fog, ahogyan az indiános regényekben, hogy az indiánok elvesztek, de az igazság győzedelmeskedett.

Elveszett az a hit, hogy van számomra feloldozás, amit nem a pap ad a gyóntatószékben, hanem a körülöttem lévő világ igazságkeresői és igazságtevői. De ez most elveszett, és a petrencerudat, ha feltartom, nem Budára mutat a vége, mert én már Budán vagyok, hanem arra a vidékre, ahonnét jöttem, ahol megtanultam, mi az, hogy petrence, boglya és kazal, ahol megtanultam kapálni, sarabolni és krumplit tölteni, ahol valaha otthon voltam, ahol otthon már nem lehetek, mert

ha visszaköltözök, hazaviszem az idegen világ szagát, az idegen világ törvényeit és azt a mérhetetlen csalódást, amit abban az idegen világban átéltem.

Hétvégén kell hazamennem, hogy elmondjam.

Hogy a mondás után kiolvassam az apám szeméből azt a mondatot, hogy csalódtunk benned, fiam. Vagy hogy te vagy az én fiam, akit immáron egyedül hagyok a világban, mert nincs már feladata itt egy apának, akinek ezer gond rágja a lelkét és a testét, többek közt az a gond, hogy megbirkózzon a sejtjeiben épp ébredező halállal.

Csohány Kálmán – Tamási Áron: Ábel a rengetegben
(tusrajz, 140 x 105; 1955)

Farkas Arnold Levente

A HELYTARTÓ

A harmadik valóságos
költemény, Szigetmonostor,
tizennyolc május harminc,
szerda, kenyerespajtásod

csigolyája roppan, ami ed-
dig történt, majdnem min-
den úgy van. A helytartó
arca fehér, mint a viasz,

három nappal később
feltámad a pimasz. Éppen
csak ellopták, állítják a

papok, nekem aztán mind-
egy, totál pipa vagyok,
a halálnak fityisz.

A második valóságos
költemény, Szigetmonos-
tor, tizennyolc május hu-
szonnyolc, hétfő, néma,

mint az angyal annak,
aki nem hisz, álmodban
a templom párkányára el-
visz. A helytartó tudja,

hogy a víz már hideg,
szeme alatt táncol arcá-
ban az ideg. Harminc e-

züst a vér, templomcsönd-
be robban, kenyerespajtá-
sod csigolyája roppan.

Az első valóságos köl-
temény, Pócsmegyer, ti-
zennyolc május huszon-
hét, vasárnap, szabályos

józanság telepszik a táj-
ra, fénybe borul a hely-
tartó palotája. Szennyes
ez a hajnal, hiába is

mosdik, mennél inkább
tiszta, annál inkább bűz-
lik. Megmossa a kezét

a helytartó vízzel, nem
jelent számára semmit
sem a szent jel, néma.

Kocsis Klára

NÉGER DAL

Ladányi Mihálynak

hever víz alatt temetetlen
nem pislog báván hallgat a történelem
gyönyöröm-gyerekem elcsinált jövőm
túléli tetemét a tettes
verd a dobot néger
pocsolyából tó lesz duma-dum

halak harapják oszló húsod
rák marja gyérülő emléked
hívod istent foglaltat jelez
túléli tetemét a tettes
verd a dobot néger
tóból tenger lesz duma-dum

új háború harci dobját verik
a régi halott még temetetlen
kincses szavad számban rejtem
túléli tetemét a tettes
verd a dobot néger
tengerből óceánt köpülj
iszonyat-óceánt duma-dum

FOGYÓ ÉLETEM

te sárhalmaz te átok
megalkottalak mint Istent tonzúrás barátok
lelket leheltem orrodba
igémmel csipkéztem szád
hittem nem véres vigasság az élet
nem sorsomra törő ágyúnaszád
angyalos egekig növesztettelek
az Úr előszobájában örök várakozó
most mégis szöksz előlem orvul
fogyó életem te befuccsolt tréfacsináló

Csohány Kálmán – Csontos Gábor: Száraz ér
(tusrajz, 75 x 60; 1968)

Papp Ákos

ÖT EXPOZÍCIÓ

Várfokon piruló hajnal.
Titokzatos, málló falak.
Toronyban félős csókok.
Talányok szélén őrszemek.
Kövekbe rejtett válaszok.

TÖKÉLETESSÉG

Lustán hasaló föld,
határtalan határ,
szikkadó rőzséket
dob máglyára a nyár.

Vért izzadó hajnal
ülünk fent a lesben.
Nézd, mily délceg őzek
állnak célkeresztben!

MÉG EGY KORTY KÁVÉ

A szobában haldokoltál,
én kávét főztem.
Jó ez a kotyogás, mondtad és
hallgattuk ahogy kieresztette
magát a gépezet,
benned megnyílt az ég,
finoman áradt a lélek.
Csak egy korty kávé még,
s jöhet az örök élet!

ÚTSZÉLEN

Kisiklott kanyar az úton.
Kabát alatt félhomály.
Táskában megfagyott vágyak.
Óvóhelyen egy bogár.

AKKOR IS, HA BELEPUSZTULUNK

Majd eltörlik a múltadat,
és végül semmid sem marad,
majd átírják a nyelvedet,
csak azt mondhatod mit lehet,

és nem lesz titkos gondolat,
a Google mindent felkutat,
magadba lenni sem lehet,
egy drón figyel a ház felett,

a boltban tudják mit veszel,
a jelszavakba' elveszel,
különleges hadművelet,
ha elveszik a földedet,

ki demokráciát papol,
bombákat robbant valahol,
Afgánok, Ukránok, Irak,
romok a háború miatt,

nagyhatalmak vitáznak itt,
óvják a béke elveit,
míg végül belepusztulunk,
nem lesz múltunk, sem holnapunk.

Illusztrációk: a szerző fotói

Brunda Gusztáv

HOLTÁG

Zsibói Béla szerkesztő úrnak az Égi Szemlébe

Mi megint a holtágban rekedtünk. Oxigénhiány, lassúság, éppenhogy lebegés, lapulás a gyökerek, partszéli algák, moszatok alatt. Várunk. Várunk az új áradatra, amikor az oxigénben dús hullámok becsapnak a már szinte sűrű iszapos pocsolyába, és az egész testünk felélénkül, majd mozogni, úszni, táplálkozni lesz kedvünk. Várjuk a felpezsdülés semmi máshoz nem fogható mámorító élményét.

Nemrégen volt itt egy villámáradás. A hetekig tartó töppesztő forróságot követően hirtelen fordulattal napokig esett. Több egymást követő vihar söpört át a réten, a szélrohamok felkorbácsolták kis tavacskánk vízfelületét, sűrű eső verte a víz hátát, megkönnyebbültünk, és egyöntetűen rögzítettük, jó volt, szép volt, de ennyi volt az áldás. Innen, ebből a hosszúkás kubikgödörtől alig nagyobb pocsolyából nem érzékeltük a határainkon túli történéseket, nem sejtettük, milyen sok eső esett le hirtelen a tájra, mert a tavacskánk szintje csak pár centimétert emelkedett. Mi ennek is örültünk. Már elvonultak a fellegek, kisütött a nap, amikor egyszer csak furcsa jelenségre figyeltünk fel. A folyóval minket összekötő kis réti ároknak a víztükörnél fél méterrel feljebb lévő befolyásából csordogálni kezdett a friss víz. A meglepetéstől holtágunk minden élőlénye mozdulatlanságba merevedett és figyelt. Régen hallott zene hullámai rezegtették puha testünket. A csordogálás rövidesen csorgássá erősödött, majd másfél óra múlva a beömlés mély, öblösebb hangjai visszhangoztak a tavacskában. Lassan tudatosodott bennünk, hogy ez kétségtelenül áradás. Villámárvíz vonul le a folyón. Néhány óra múlva már minden oldalról dőlt felénk a friss víz, a holtág megtelt, majd eggyé vált a réten vonuló hömpölygéssel. A halak között akciócsoportok alakultak, és terveket szőttek. A haltársadalom azonnal két részre szakadt. Voltak a távozni szándékozók, és voltak a maradók.

Amilyen gyorsan jött, olyan gyorsan múlt el az árvíz. Este még valóságos báli hangulat, reggel már rezignált beletörődés. Mi, bizonytalankodók, fontolva haladók arra ébredtünk, hogy az éjszaka történéseinek megkérdőjelezhetetlenül vége.

A kalandvágyók elmentek, mi, többiek itt maradtunk. Különben is a gyors cselekvések eseménysodrában nekünk senki nem szólt, hogy indulni kellene. Helyzetünket tudomásul véve lassan újra berendezkedünk, tudjuk, mi következik, már ismerjük ennek a létformának minden lehetőségét. Életvezetési tanácsokra nincsen szükségünk. Reméljük, ezt is túléljük, mint a korábbi szűk heteket!

A holtág újra éli mindennapi életét. Most éppen a nyárvégi életét. A holtágban látszólag alig történik valami. Csak az alapos szemlélő képes felfedezni a mikrovilág történéseit. Olykor felkavarodik a padmaly alatti mélyebb gödör környékén az iszap, félelmetesen erős örvénylés okoz riadalmat, de kis idő múltán újra csend. Senki nem szeretné tudni, pontosan mi történt, bár sejthető. A felszín fodrozódásai? Az más. Vízbe hullott bogarat, fanyűvő kukacot ragadnak magukhoz éhes keszegek. Kit érdekel? Minket, algaevőket főleg nem.

Mint minden élőhelyen, a béke itt is csak látszólagos. Amikor megjelennek a ragadozók, mindenki saját stratégiája vagy éppen pillanatnyi mozgástere lehetőségeit kihasználva reagál. Mert kérem, mondom újra, itt mindenki túlélni akar! Az életösztön mindennél erősebb a holtágban. Kicsi az élettér. Mindenki mindenkit lát ebben a korlátos, korlátolt világban. Látni a ragadozókat is, amikor zsákmány után nézve forgó szemekkel, jobbra-balra tekingetve, minden apró történést lereagálva prédára indulnak. Hát igen. Ilyenkor összeszorulnak a halszívek, a kis uszonyok hevesen szitálnak. A pillanat tört része alatt vész oda valaki. Mindig az, aki rosszkor volt rossz helyen. Így mondják itt a holtágban. Aki életben marad, az csodálkozás nélkül megállapítja, hogy hát igen, így megy ez, mert ez az élet törvénye.

A holtágban a rangsorok már régen kialakultak, azokat megkérdőjelezni, kétségbe vonni senki nem akarja. Hogyisne! Nem bolond ebben a holtágban egyetlen eleven lény sem! A legfontosabbat, az életünket védjük. Ez csak nem bűn?

Persze a rangsor azért nem volt itt mindig ilyen egyértelmű, mint mostanában. Mert még jól emlékezünk rá, hiszen nem is régen történt, amikor jött a tavaszi nagy áradás. A főmederből vadul kitört a folyó. Elöntötte a tájat, az egész nagy végeláthatatlan és beláthatatlan medencét, és minden holtágba, mocsolyába friss víz áramlott. Akkor nagy felfordulás kerekedett itt is meg mindenfelé, amerre a szem ellátott. A szomszéd holtágakból idesodródott halak ki nem fogytak a történetek meséléséből. Akkor a kishalak csapatostul jártak, sokaságba tömörülve bátran bandáztak, kilépve a rét sekély, tavaszi naptól fellangyosult vizeibe, a lebegő fűcsomók között fröcsögtek, hancúroztak. Valami furcsa ösztöntől hajtva

hol erre, hol arra fordultak a snecifelhők, mint seregélyek az őszi égen, követhetetlen vezérelv szerint mozogtak. A nem nagy mederben történt iramlások alkalmával pedig gyakran előfordult, hogy a partfalnak ütközött a raj, amitől volt hirtelen ijedtség! Sokan a felszínre ugrottak, itt azt mondják: kipattantak a vízből. Valljuk be, ez azért nem normális szokása egy kishalnak, hacsak nem menekülőben van.

Legnagyobb csodálatunkra akkor voltak olyan ragadozók, akik érthetetlen módon gyorsan átalakultak. Persze nem is alakultak át, hanem inkább átlényegültek természetükben. Legalábbis ezt beszélték szerte a holtágban. „Mert most már egy új világ van itt!" – mondogatták. Igen, tudom, hogy ez elég hihetetlenül hangzik, de tényleg így történt. Szembejöttek, mintegy előálltak a holtág közepére, és olykor a hangjukat is hallató kishalaknak odakiáltották már messziről, hogy „Mától mi vegetáriánus ragadozók vagyunk!" Meg hogy „Mi már nem molesztálunk, fenyegetünk itt senkit, és nem is zsákmányolunk többé!" Még kiabáltak furcsa süllő- és csukanyelven mást is, de én, a nem túl fejlett kis sneciegyed például nem mindent értettem, ráadásul visszhangzik is ez kis tavacska. Sőt, olykor nekem az volt az érzésem, ez az egész egy kishal számára követhetetlen, érthetetlen is. Mert olyan nagy csendben éltünk itt azelőtt mindig. A holtágunk akkori elég betöppedt, oxigénhiányos állapotában kinek lehetett kedve nagyoskodni, hangoskodni, meg minek is? S akkor, abban a hirtelen hangzavarban, ahol mindenki mondta a magáét, csak hogy végre mondhassa, ahol a többség már azt sem tudta, hal-e vagy béka, teljes lett a zűrzavar. Mi, kis snecik félni kezdtünk ettől az érthetetlen és szokatlan helyzettől, mert ez azért tényleg nem természetes.

Meg az is nagyon megzavarta itt a nagyobb halakat, hogy bebuktak az áradattal új ragadozók, akik magabiztosak voltak, új stílust vettek fel, új eszméket terjesztettek, és azok biztatták a kishalakat, hogy „most aztán tényleg eljött az ő idejük", és csipkedjék, vegzálják csak nyugodtan a már megtért-áttért nagyhalakat, azok úgysem mernek most visszacsapni, már nem ők vannak soron, meg a bűntudatuk amúgy is nyomasztja, bénítja őket. Meg kell mondanom, azért ezt nem sokan merték, mert attól féltek, hogy talán ez esetleg provokáció, és ha netán bekövetkezne egy újabb időjárási fordulat, hát... Szóval, néhány domolykótól és balintól eltekintve nem voltak sokan fogékonyak az új nézetekre, de ők egyébként is képesek mindenre, mert bár keszegek lennének, de mindig ócska kis ragadozóként viselkednek, nekik ez a természetük.

Jaj, ne feledkezzünk meg róla, hogy a nagyragadozók között, illetve mögöttük, a háttérben meghúzódva ott forogtak a kisragadozók is! Láttuk őket mindannyian

jól, de sok vizet nem zavartak a holtágban, mert még nem tudtak önállóan zsákmányt ejteni. Csak settenkedtek, pöffeszkedtek félig takarásban. Azt azért persze tudtuk, hogy az ivadékokat megeszik, még a saját családjukban is. A kisragadozó amúgy nagyon éhes kannibálfajta.

A sok mozgástól zavaros volt itt minden. Aztán lassan elült a nagy felfordulás. Letisztult a víz. Valahogy mindenki meg is feledkezett a holtág régi urairól, mígnem egy szép napon, egy újabb tavaszi áradást követően egyszer csak ott sorakoztak újra. A holtág egyik végében, vállukat összevetve, fenyegetően szitáltak fényes uszonyaikkal – „egy pengét nem tudtál volna közéjük nyomni" –, és villogtatták egészséges, tűhegyes fogaikat. A holtág lakóin mérhetetlen rémület lett úrrá. „Nem, óóó, no nem! Ezt talán már mégsem!" De. Mégis! Valaki közelebb merészkedett, jobban megnézte őket, és izgatottan újságolta: „...ezek ott elöl nem a régiek, ezek már a fiatalabbak, de a hínárok alatt, a hátuk mögött, ott vannak a régi öregek is!"

Most megint lelassult az élet, csend van, és újra nagy az oxigénhiány. Enyhén kábultan járjuk a holtágat hínárfedezéktől moszatfedezékig. Olykor, zsákmányejtés idején felkavarodik az iszap, elültével prédává vált társaink pikkelyei lebegnek a vízben.

Mindenki egy új, nagy áradásban bízik, hátha jönne egy megváltó nagyobb árhullám, és újra átmosná a pocsolyát halastól, békástól! Lehet, hogy akkor végre mi is az eltávozó kalandvágyókhoz csatlakoznánk.

Benkó Balázs borítóterve
A Palócföld 70 *képzőművészeti pályázaton II. helyezést elért alkotás*

Nyilas Atilla

JÓ SZERENCSÉT!

Talán soha nem érzem már újra,
ha most egy ponyvaregény föl nem idézi.
Bányász vagyok, aki nyolcvanhatban
szállt alá műszakra utoljára kasban.
A felszínen is határozott, ám komótos
léptekkel közelítek úticélomhoz,
nyomomban néha boruló székek.
Erővel fogok meg minden tárgyat,
fölkészülve, hogy esetleg nehéz lesz.
Már csak azért se igen vigyázok rájuk,
mert ami nem bírja az igénybevételt,
jobb, ha minél hamarabb tönkremegy.
Kerülöm a szükségtelen kockázatot,
ám a veszély mindig fölvillanyoz.
Kézfogásom mint egy vasmunkásé.
Fölöslegesen nem jártatom a számat,
szókimondó vagyok, és nem tűröm el,
hogy belevágjanak a mondatomba,
szidják az anyámat, hülyére vegyenek.
Fájront után velemsorúak körében
szeretek mulatni, jókedvünk szárnyal.
Nekem is a családom a mindenem.
Csak az kell, amiért megdolgozom.
Bányásznak lenni: jogos büszkeség,
áldozatkész becsület, lélekjelenlét.

JELENÉS

Abban az időben már rendszeresen jártam a Grinzingi borozóba,
ha törzshelyemnek nem tekintettem is még,
FIDESZ-filmklub előtt vagy ha másért a környéken jártam,
ott vacsoráltam, bár lehet, hogy az inkább ebéd volt,
mindig zsíros kenyeret száraz vörösborral,
a belső terem sarokasztalánál, háttal a falnak,
azt éreztem a legvédettebb helynek,
s onnan szemmel tarthattam az egész helyiséget,
a közeli vécé becsületkasszája pedig alkalmasnak bizonyult
soványka pénzem kiegészítésére,
talán akkor is valamely rövid versemet csiszolgattam fejben,
mikor szerényen és barátságosan mosolyogva
beljebb került Cserhalmi György és Udvaros Dorottya,
pillanatok alatt fölmérték a helyzetet,
és a bosszankodás bármi jele nélkül már távoztak is,
én megigézetten követtem őket a tekintetemmel,
s miután becsukódott utánuk az ajtó, csak akkor ismertem föl,
hogy átengedhettem volna egymagam foglalta asztalom,
de késő volt már hozzá, csak úgy lett volna szép,
ha akkor teszem, amikor még ott vannak,
utánuk szaladni tolakodó lett volna,
és aki maga nem viselkedik méltósággal,
az nem is méltó nemes gesztust tenni.

Horváth Dániel

MEZTELEN EMBER

Rossz érzés van bennem, hogy kiteszlek mindennek. Persze az is igaz, hogy fogalmam sincsen, ez a minden mit takar, mert nem tudom, hogy holnap mit fogok majd leírni, ha egyáltalán bármit is leírok. Viszont közöd van hozzám. Vagy inkább: közünk van egymáshoz, és szerintem, amikor ezt olvasod, sok mindenről egyáltalán nem tudsz. Még csak azt sem mondanám, hogy mindaz, amiről nem tudsz, az jelentős. Mégis azt érzem, jó lenne, ha tudnál ezekről. Például arról, hogy hol voltam akkor, amikor mindaz történt, amit itt leírok. Mi vett körül, kik jártak be hozzám, meg arról, hogyan is kerültem oda.

Egy fehér falú kórházi szoba volt. Mármint eredetileg fehér, aztán inkább szürkés árnyalatú lett. Készítettem egy fotót is a fekhelyemről, mit látok akkor, ha nem fordítom el a fejemet semerre sem. Mintha egy üres papírlapot fotóztam volna le. Egészen olyan, mint itt az ölemben a monitorom. Egy üres oldal, amire még nem írtam rá semmit. De mégsem. Mert a monitor csillog, és a szövegszerkesztő mindenféle ikonja is látható. Ez rossz hasonlat volt. Csak az jutott eszembe, hogy párhuzamot vonok az üres fal és az üres lap között. Mindenesetre a lényeg, hogy szörnyen festenek ezek a falak, ha költőien akarnám mondani, némi képzavarral élve, mert éppen hogy nem festenek sehogy. Szürkék, és ennél rosszabb szín nem létezik, csak talán akkor létezne, ha az ilyen falak mindenhol, mondjuk, világoszöldek lennének. Ez alatt azt értem, hogy nem a szürke az, ami önmagában nyomasztó. Mi tesszük azzá, akik érzékeljük az ilyen nyomasztó helyeken, mint ez. Vagyis valójában nem a fal hat rám nyomasztóan, hanem én szuggerálom bele a magam nyomottságát, és így, ha a példánál maradok, akkor is ugyanilyenek lennének ezek a falak, ha világoszöldek lennének, nem pedig szürkék. Ilyen különösek ezek a falak, látod. Ilyeneken gondolkodom közöttük. Meg amikor rájuk visszaemlékezem.

Amúgy nem mindig ugyanabban a szobában voltam. Rakosgattak ide-oda az osztályon. Furcsa, hogy osztálynak hívják. Remélem, te is csak olyan értelemben ismered ezt a szót, ahogyan a suliban használjuk. Nem voltam végig bezárva. Először csak négy hétre mentem, legalábbis kezdetben ennyit mondtak, de végül akármelyik szobába kerültem, a falak ugyanilyenek voltak. Erről jut eszembe, én

nem vagyok az a szobák között mászkálós fajta, hogy átmenjek csak úgy akárkihez, leüljek mellé, aztán elkezdjem mondani az életem történetét. Mert mi köze annak a másiknak hozzám, nemde? Mások idejöttek pont így, gurítják magukkal azt a póznát a gyógyszeres üveggel, amik engem azokra a bokához láncolt vasgolyókra emlékeztetnek, amit a kőfejtő rabokra tettek régen. Idejönnek, leülnek, és elkezdenek beszélni. Persze ravasz módon az egészet valami alibikérdéssel kezdik, hogy úgy tűnjön, mintha igazából én érdekelném őket, miközben csak egy jogalap kell nekik ahhoz, hogy elmondják az életüket. Ebben a helyzetben pedig én vagyok az a másik, és teljes bizonyossággal meg tudom állapítani, hogy semmi közöm ehhez a történethez, következésképpen az enyémnek sem hozzájuk.

De az is teljesen nyilvánvaló, hogy ők ebben velem nem értenének egyet, különben nem jönnének ide. A feltételes mód meg arra vonatkozik, ha tudnák azt, hogy ez a véleményem. Ehhez viszont meg kellett volna szólalnom, amit nem tettem meg, mert szívesen megteszem valahol Berlin és Hamburg között egy vonaton, ha például sír mellettem egy nő. Akkor megkérdezem, mi a baj. Mert egyfelől jó dolog megismerni valakit, másfelől azért érdekel is a történet a könnyek mögött. Abban biztosan rejtőzik valami rendkívüli. Ott meg, azon a helyen, azon az osztályon pont az a helyzet, hogy nem kérdés, mi a gond. Az a gond, hogy ott vagyunk, ott meg az a normális, vagyis nincsen benne semmi rendkívüli. Ettől érdektelen. Nem szerettem az ilyen helyzeteket, és magam csodálkoztam a legjobban, milyen könyörtelenül tudtam hallgatni. Ez nem túlzás, van ebben valami könyörtelen, ebben az ignorálásban. Én is éreztem ezt akkor, amikor orvosokkal beszéltem, csak ők nem ilyen szótlan módon teszik, meg valójában nem ignorálnak, csak éppen nem engednek be az életükbe. Védik magukat, úgy, ahogyan én, és pont ezért nem is bántott, mert én is ezt a mechanizmust követtem. Még azt is mondhatnám, együttérzek velük abban, hogy nem akarnak együtt érezni velem. Viszont látni azt, amikor elsomfordál mellőlem egy ismeretlen, aki megérezte rólam, hogy nem érdekel engem az ő sorsa, azért az kellemetlen érzés, belátom. Nem tudtam másként tenni, még akkor sem, ha tudom magamról, hogy nekem is kell, szörnyen kell az a másik szoba azzal a másik emberrel, aki meghallgat, még akkor is, ha nincsen közöm hozzá. Hiszen most is mit csinálok. Pont ezt, mondom magam neked. Csak te nem vagy itt mellettem.

Aztán odajött hozzám valaki azzal a kérdéssel, hogy szóba állok-e vele. Közben mosolygott. Meglepődtem ezen. A kérdés és a mosoly kombinációján. Mert ez a mondat egyértelműen provokáció volt. A mosoly vagy inkább olyan kuncogásféle meg kedvesnek tűnt. Rögtön hozzáfűzte azt is, hogy csak azért kérdezi, mert

itt már beszélik, hogy én nem állok szóba senkivel. Ő meg ezen buzdult fel, hogy megkérdezze, vele szóba állok-e. Ekkor nekem filmjelenetek villantak be. Amikor odamennek az aktuális helyen, amely rendszerint börtön, ritkább esetben kórház, vagy ha mindenképpen egészségügyi intézmény, akkor zárt osztály, szóval odamennek a zöldfülű kollégához, hogy jól elmagyarázzák neki, mi a dörgés ezen a helyen. Ez az érzés motoszkált bennem, ódzkodtam az elcsépelt helyzettől, nem volt kedvem eljátszani a zöldfülűt. *Szóba állsz velem,* így kérdezte. Letegezett egyből. Ez itt biztosan így megy, gondoltam, rögtön megvan a pertu, biztos amiatt, hogy mind egy cipőben járunk. Ez hasonlat, merthogy ott papucsot hord mindenki. Kivéve engem, mert én olyan tájékozatlanul érkeztem, hogy papucsot nem vittem, pedig az igazán fontos, az egyik legfontosabb dolog. A sok vénába nyomott gyógyszer oldószere hamar távozik, állandóan ki kell menni vécére. És nem elég, hogy ügyetlen voltam ezzel a gyógyszertartó póznával, a cipőmmel is szerencsétlenkednem kellett, mert csak a fél kezemet használhattam, a másikból lógott ki a cső, és utáltam, ha meghúzódik. Elég hamar rájöttem erre, így pedig arra is, hogy ebben az értelemben stimmel a képlet: tényleg zöldfülű voltam. Nevetségesen. Mellette a szófukarságom egyenesen röhejessé tehetett az ottaniak szemében. Talán ezért jött oda hozzám az a srác is azzal a különös mosolyával az arcán. Talán nem is maga miatt jött, hogy meghallgassam a történetét. Az is lehet, hogy már olyan régóta volt ott, hogy elmesélte már egy csomószor, már maga is unta, és érdekesebb volt neki is egy ilyen lúzerszerűség, amilyennek én tűnhettem. Ezekre a dolgokra gondoltam, azt hiszem, amikor megszólított, de nem mondtam el neki persze, csak annyit nyögtem ki, hogy persze, mármint: *persze,* szóba állok. Bár nem tudom, miért így jött ki a számon. Hiszen *pont nem persze,* hogy szóba állok valakivel. Ez ennek a beszélgetésnek a kiindulási alapja. *Hány hét,* tette fel az alapkérdést, ami arra vonatkozik, hogy hány hetes kezelésre érkeztem, ennyit már én is megtanultam addigra. Meg azt is, hogy aki négy hétre jött, az azt jelenti, hogy rögtön a maximummal indít, aztán utána majd meglátjuk, mi lesz. Négyhetesnek lenni azt jelenti, hogy most egy ideig ne tervezz semmit az életedben. Körülvesznek sokan négyhetesek, akik már nyolcadik hetesek, ezt a számot meg mindig fel kell szorozni minimum hárommal. Mert egy hét az intenzív terápia. Azzal úgy hazavágnak, hogy utána két hét arra megy rá, hogy összeszedd magad annyira, hogy jöhessen a következő hét. Lehet három hét is a regenerálódás. Szóval ez a jövevényeknél az első fontos infó. Talán úgy gondolják, hogy nem érdemes összehaverkodni egy kéthetessel. Azok szerencsésnek minősülnek, hamar eltűnnek, vissza

az életbe, az ember meg magára marad a harmadik héten. Ennyi időre minek kötni valami barátságfélét?

Mondtam, hogy négyhetes vagyok. Ez pedig az első hét harmadik napja. Neki ez a második hete, mondta ő, ezt én ki nem találtam volna, mert már rendesen kopasz volt, ahogyan ott mindenki. Ezért is lógtam ki nagyon. A vörös göndör hajamra minden nővér aranyos megjegyzéseket tett, nem vitás, hogy ritka arrafelé az ilyen. Annyi tehát kiderült, hogy nem egy nagy veterán, mégis, jóval előrébb van nálam. Túl van egy kezelésen, már a másodikat gyűrte, vagy őt gyűrte a második, ez is nézőpont kérdése. *Áttét? Van, de lehetne rosszabb is, azt mondja az orvos,* mondtam ezeket, és itt értem el oda, hogy én is kérdeztem tőle, hogy neki van-e. *Van hát,* neki viszont lehetne jobb is, ő így fogalmaz, de hozzáteszi azt is, hogy emiatt szerinte ő sokáig fog itt maradni, mert neki már rendesen rámászott a tüdejére. Mondta ezt, és közben végig mosolygott, és ekkor már rájöttem, hogy ő egy ilyen folyton mosolygós ember. Vannak ilyenek. Ráadásul az ő mosolya olyan huncutféle, kópés, és ahogyan ez a mosoly ült az arcán, miközben arról beszélt, hogy úgy került már ide be, hogy vért köhögött fel, ez az egész olyan groteszk lett nekem, hogy nem tudtam, hogy a harmadik napja belém pumpált anyag tette-e vagy ez a beszélgetés, de éreztem, hogy hánynom kell. Megrémültem, mert nem tudtam, hova. Kifutni lehetetlen ezzel a póznával, papucs nélkül, és talán látta ezt rajtam az éppen arra járó ápolónő, egyszer csak előkapott egy kórházi műanyag tálat, aminek olyan az alakja, mint azoknak a régi palamedencéknek, amikben lubickoltunk kiskorunkban. Odatolta az orrom alá, én pedig megfeszültem, de úgy, hogy egy szempillantás alatt kivert a víz. Az jutott eszembe, hogy nem is a verejték csapódik ki rajtam, hanem a szégyen, hogy ez lett a bemutatkozásomból, hogy nem is kellett volna megszólalnom, mert ha koncentrálok csendben, akkor talán kibírom hazáig. A srác nem zavartatta magát, lesütötte a szemét, nem nézett rám. Voltaképpen ez a tapintat kifejeződése volt, aztán mikor elmúlt ez a kisebb rohamom, és a nővér kiment a tállal a mosdóba, hátradőltem. Ő ekkor nézett fel, és úgy folytatta a mondókáját, mintha mi sem történt volna. Gipszkartonozik, sok a meló, neki meg kell a pénz, így nem ment el orvoshoz. Mivel a rendelésnek mindig vége, mire leteszi a munkát. Meg úgy volt vele, hogy nem fájt neki semmi, amikor meg fájt, arra nem gondolt, hogy annak köze van ahhoz a kis csomóhoz ott, mert az teljesen máshol van. Csak amikor jött a véres köhögés, kért egy szabadnapot. Azóta meg már minden napja szabad, mert a második ilyen szabadnapján már műtötték is. Ezt kuncogva mondja, mármint a szabadnapot, mert a halál

faszának kellenek az ilyen szabadnapok. Ezt nem ő mondta így, nem használ csúnya szavakat, csak valahogy nekem esik jól leírni ebben a formában, mert valójában én is csak leírom, ki sosem mondok ilyet. (Voltaképpen ez mocsokság a részemről, hogy ezt adtam a szájába, amit nem is mondott, visszavonom, bár ez meg így teljesen hülyeség, ha vissza akarnám vonni, fognám, és kitörlöm a szövegből, nem is tudnád, hogy leírtam, mégis itt hagytam, talán mert egyszerűen jólesik ez a ronda beszéd, kicsit könnyebbnek érzem magam tőle, viszont arra is gondolok, hogy az sem szép dolog a részemről, hogy neked beszélek így, pont nem így kellene hozzád beszélnem.)

Ez a mosolygós srác tulajdonképpen idegesített ezzel a mosollyal, mégpedig azért, mert mélyről jött neki. Mondom, olyan folyton mosolygós ember, én meg ezt egyszerűen nem tudom hova tenni. Minek mosolyog ott, ahol nincsen semmi mosolyogni való, neki meg aztán pláne, ezzel a tüdővel. *Ez a gond, ez a tüdő, mert amit lehetett, azt már kivágták* belőle, de a tüdőt azt nem lehet csak úgy kinyiszszantani, mint más dolgokat, és – ezt már kicsit szomorúan mondta – ezért nem is látja, hogy mikor mehet vissza dolgozni. Pedig nagyon kellene, mert nem fogják tartani a helyét, aztán kereshet majd valami mást, holott szereti ezt a mostani munkát. Csinált már annyi dolgot az életben, és el is kezdett mondani párat.

Rájöttem, hogy rosszul gondoltam. Ő is csak azért jött, hogy elmondja a maga történetét. Mégis, nem volt különösebben rossz hallgatni. Ugyanis amikor ezekről a korábbi melóiról mesélt, az tényleg mesélés volt. A történetének a keretet nem az az ottani világ adta, hanem ez a kinti világ, ahonnan mi ott mind kizökkentünk. Mesélt, én meg azon kaptam magam, hogy jó hallgatni. Hogy katona volt imitt, csajozott amott, melózott megint máshol. Elég vagabund figurának tűnt ez alapján, mígnem elérkeztünk a mostansághoz, ahol kezd megállapodni. Van egy kis háza, ezt már a csajával vette, sőt, ez a lány már a felesége, ezért is kell az a fix meló, meg a kissrác miatt. Amikor ezt meghallottam, szóltam közbe, hogy *neked gyereked van,* neki pedig elkezdett csillogni a szeme. Benne volt abban minden, de leginkább mégis az apai büszkeség, bármilyen elcsépelten hangzik is ez. Ezen meg én azért lepődtem meg, mert amikor mondta, hogy van egy sráca, akinek a neve is olyan, hogy biztos őtőle kapta, mert olyan *a-büszke-apa-fia* név, szóval akkor nekem összefacsarodott a szívem. Nem mertem megkérdezni, hogy mekkora, de ő elárulta, hogy lassan kétéves. *Annyi mindent tud már,* és a felesége otthon van vele, a pénzük meg fogy, szóval kellene a meló. Az volt a legrosszabb az egész sztorijában, hogy ennek a srácnak egyáltalán eszébe se jut az, hogy onnan már nem megy vissza dolgozni. Jóllehet én nem vagyok egy szakértő, de azt tudom, hogy

az én szénám sem állt a legjobban, az övé viszont még keszekuszább volt. Mégsem láttam rajta semmit, ami arról árulkodott volna, hogy kezdene rákészülni valami végzetesre. Úgy beszélt, mintha azért szurkolna, hogy ne késsen túl sokat a vonata, vagy hogy, mondjuk, időre sikerüljön leadni valami papírt, egy támogatási kérelmet vagy ilyesmit. Semmi nem utalt arra, hogy ezt az egészet úgy fogná fel, mint egy kibaszott élethalálharcot. Tényleg nem tudom, hogy én dramatizáltam-e túl, vagy a többiek veszik félvállról. Nem tudom. De a gyerek az egy rossz szorzó ebben a képletben.

Végül is beszélgettünk, ez kerekedett ki belőle. Be is mutatkoztunk egymásnak, rendes srác. Jólesett a találkozás, mert akkor abban a pár napban senkivel nem beszélgettem úgy, hogy ne rólam legyen szó. Ez végre üdítő kivétel volt, minden bizonnyal emiatt mászkálnak ott az emberek egymáshoz, mégiscsak jó dolog a beszélgetés, még akkor is, ha a tervek szerint nem szándékoztam belesimulni abba a közegbe. Vagy mondjuk úgy, asszimilálódni. Persze van a terv, meg van az, ami lesz belőle, és ez is talán ugyanúgy pusztán fizika, mint minden más, hogy az entrópia növekszik, a gázmolekulák elkezdik egyenletesen kitölteni a rendelkezésükre álló teret, és én is bekapcsolódtam szépen lassan annak a helynek a vérkeringésébe, még ha olyan mesterséges módon is csupán, mint ahogyan a branül is az én vénámra csatlakozott.

Szilágyi Kata borítóterve
A Palócföld 70 *képzőművészeti pályázaton II. helyezést elért alkotás*

Lukács Gergely Sándor

HAIKUK

Napcsepp fűszálon,
napfelkelte az ápri-
lisi legelőn.

Májusi eső:
felserkennek a füvek.
Gazda kaszát ver.

Nyári éjszaka:
csillagok között csobog
az égi folyó.

Az éjszaka zsák-
ját kiszakítja a haj-
nal aranypénze.

Zöldséges kofa
asztalát tisztára mos-
sa: őszi eső.

Meddő kukori-
caszárat fosztogat a
novemberi szél.

Az ember társát
keresi a földön az
égen jövőjét.

Török László Dafti

BÜKKI IMPRESSZIÓK

Csipkéskút – 2024. augusztus

emlékesőben
sok aranysóhajtású
anyaarcvirág

*

ördögpatazajt
csenddé poroszkálja szét
angyali ménes

*

instant jelenlét
bölcs kritikus mestere
kövekbe rótt múlt

*

becsatangolják
érzékösvényeimet
illatállatok

*

túltáplált élet
böjti ajándékait
megvonás adja

*

újra hangolja
fásuló hallásomat
dám barcogása

*

áldott gyengeség
zöld csendben ténferegni
térerőtlenül

Hlavacska Tamás

A BAKÓ-FIVÉREK

Megjelent Czene László inkognitó alatt a Tömörkény István által redigált Betyárhistóriák *című beszélykötetben. A szerző kézirathoz mellékelt levelében így ír a genezis körülményiről: „egy falumbéli férfiember közhitelű elbeszélése, melynek irályát a szélesebb olvasópublikum műízléséhez igazítottam”.*

A hírhedett Bakó-fivérek legelébb Boldogasszony havának utolján bukkantak fel a csárdában, melyet apám akkoron másodfél évtizede árendált Kecskemét hírös városától. A betyárok érkezését megelőző napon Zorka nővéremmel eltalpaltunk az egy órajárásnyira fekvő tanyaiskolába, hol egy demizson borral s fél tábla szalonnával bírtuk rá Sőtér tanító urat, hunyjon szemet afölött, hogy az idei tanulóévben is csak hébe-korba léptem át a tudás templomának otthont adó dohánypajta küszöbét. Mivel a következő őszön töltöttem be a tizenkettőt, az oskolakerülés miatt többé nem kellett tartanunk a törvénytől, a líceummal peniglen nem gondoltam, hiszen odakünn a pusztán matúra híján is elboldogult az emberfia. Zorka néném már négy esztendeje sutba vágta az alfabétumot, ám nebulókorában is csak elvétve látogatta az alma matert, különösképp mióta anyánk kocsmárosnéi kötelmeit megelégelve elszökött egy drótos cigánnyal, leányára testálván a házi teendőket.

A két szegénylegény öregozsonnatájt érkezett a csárdához, s épp abban a minutában kászálódtak le a nyeregből, midőn vederrel a kezemben kiléptem a szabadba. Egyikük egy szürkederes, másikuk egy sötétpej kanca hátán pöffeszkedett, az utóbbi árkányon vezetett egy meggyszín csődört. A lovakat nem kötötték be az istállóba, csak kipányvázták őket egy jegenyefához, s fejükre húzták a zabostariszNyát, hadd abrakoljanak. Mindketten fedeles bocskort, buggyos szűrnadrágot, ingük fölött penig nyakas mándlit viseltek, csimbókos, fekete hajuk kilógott a széles karimájú csikóskalap alól. A pejkó gazdájának vállán ócska huszárkarabély lógott, társa övében pattantyús pisztoly – alias disznóláb – fityegett a rézfejű kanászbalta mellett.

Mire visszaértem a gémeskútról, s a vízzel telt vederrel betoppantam az ivószobába, a két briganti már beleállította fokosát a mestergerendába, s letelepedett egy tölgyfalócára. Jövetelük előtt csupán három csürhésbojtár poharazott a kocsmánkban, kik véletlenmód épp abban a sarokban iddogáltak, hol a Bakókat ábrázoló körözőlevelek cifrázták a falat. Tán ráismertek a veszett hírű haramiákra, tán a kecskelábú asztalra helyezett mordályoktól szállt inukba a bátorság, elég az hozzá, hogy sebtében magukhoz intették a csárdást, fejérpénzt nyomtak a markába, vállukra kanyarították a cifraszűrt, s azonmód odébbálltak.

A zsiványokat apánk szolgálta ki, míg engem és Zorkát beparancsolt a konyhába elmosni a rékást. A dézsa mellől kilesvén láttuk, amint két fakupát és egy karafinát tesz a vendégek elébe, azzal visszabattyog a kármentő mögé. A Bakók kipattintották szarunyeles bicskájukat, kenyeret, sódart, vereshajmát vettek elő az általvetőjükből, csámcsogva faltak, s nyakalták a bort. Bevégezvén a lakomázást felhörpintettek egy kupica papramorgót, leültették magukhoz apámat, s fidélis hangulatban eldiskuráltak vele. Odabentről nem hallottuk a beszélgetésüket, de az öreg arcáról lerítt, nem fűlik a foga a dologhoz. Miután hármasban kisétáltak a csapszékből, mi kíváncsiságtól hajtva az ivószobába szaladtunk. A nyitott ablakon kikémlelve láttuk, amint a fivérek eloldozzák lovukat a jegenyétől, szorítanak egyet a hevederen, a meggyszín csődör kötőfékét a fogadós kezébe adják, s elvágtatnak a nagy merevenbe.

Este addig nyüstöltük apánkat, mígnem elmesélte, ki volt az a két firma, akik rálőcsölték a lovukat, s önakaratán kívül orgazdává tették. Az akasztófavirágokat Mihály és Imre néven jegyezték fel a mátrikulába, valódi előnevüket senki sem tudta, mindenfelé csak Bakó-testvérekként emlegették őket, s két ember vére tapadt a kezükhöz.

Először egy vén csordáson ütöttek rajta valahol a Szittyós-láp közelében. A billogvassal verték agyon, s alkalmasint ugyanezen sorsa jut a bojtárja is, ki csak azért menekedett meg, mert ezen időben a Görbe csárdában mulatott.

Másodízben a legkisebb fivérükért, Gáspárért vettek bosszút. Kezdetben hárman együtt bitangoltak, de egy szekérposta kirablását követően összekülönböztek az osztozkodásnál, mire Gáspár faképnél hagyta a bátyjait, s ment egyedül a maga útján. Később haragosa lett Suhaj Mártonnak, aki besúgta rejtekét a zsandároknak. Gáspárt a szegedi vár tömlöcébe árestálták, s mivel sok csintalanságot leltek rá a törvényszéken, egy hónap múltán már talpa alatt fütyörészett a szél. Hát egyszer, amidőn Suhaj Marci a Lesi csárdában tivornyázott, rátörtek a Bakók, kirán-

gatták a kúthoz, s azzal fenyegették, ha nem vallja be, hogy Júdása volt az öccsüknek, belefullasztják a vályúba. Miután ellovagoltak, a csárdás a fásszín előtt találta meg Suhaj Marci levágott fejét és megcsonkított tetemét. Úgy nyakazták le a delátort, akár régi idők hóhérai pallosukkal a halálra ítélt gonosztevőket, így ragadt reájuk a Bakó név.

Bűnlajstromuk persze nem ért véget e két élet kioltásával. Megbecstelenítettek egy szőregi gányólányt, kirabolták a Ráday-kúriát, a kiszombori parókiát és az algyői krájzlerájt, vásározókat, fuharosokat fosztogattak az utakon. Azt is beszélték, hogy a makói hármas keresztútnál lepaktáltak az ördöggel: a vérükkel szubszkribált kontraktus szerint éltükben nem éri testüket golyó, de haláluk után Belzebub elviszi lelküket az örök kárhozatra. Azontúl egy másik infernális história is közszájon forgott. Amidőn dorozsmai kanászoknál rejtőzött a két csihés, s egy kuvasz éppen megfiadzott, az Imre csak úgy heccből felkapta az egyik csöppséget, áthajította a vesszőből font szárnyék fölött, s arcán sanda vigyorral nézte végig, miképp szaggatják darabokra a disznók a vaksi kutyakölyköt.

Habár három vármegye üldözte a két sátánfattyat, a csárdákban és a tanyákon rettegtek tőlük, bújtatták a két betyárt, így a csendbiztosok nem akadtak a nyomukra.

Pár napra rá egy örmény kupec, Csausz Bábi tért be a kocsmába, s a meggyszín csődör után érdeklődött. Apám elővezette a lovat az istállóból, a girgác leszurkolt érte százhúsz rénus forintot, a ló kötőfékét a szekere saroglyájához kötötte, s eldöcögött Kecskemét iránt. Két hét múlva jöttek a Bakók, apám fizetett, mint a köles, az újonnan rablott harmadfű csikót bekötötte Hóka lovunk mellé a jászolhoz, s addig szénáztatta, míg Csausz Bábi esmég nem szerencséltette látogatásával a söntést.

Így ment ez egészen késő őszig. A Bakók sosem érkeztek üres kézzel, hol a morgói gulyából hajtottak el három vágómarhát – egy elfektetett kereszt s egy azzal összeérő félhold volt rajtuk a billog –, hol a döbrösi kondát kurtították meg néhány ártánnyal. Apám persze nem lelkesült az új cimboraságért, mert nem akarta, hogy betyáros híre kerekedjen a csárdájának. Különösképp tartott az időről időre felbukkanó komisszároktól, hiszen ha a pandúrok netalántán bekukkantanak az istállóba, s az ebül szerzett jószág passzusát kérik, bizony még a legravaszabb rabulista sem magyarázza ki a kázust. De szerencsénkre a perzekutorok nem bakafántoskodtak, csupán a körözőlevelekkel törődtek, az újdonsült anyaszomorítók arcmásait felcsirizelték az ivószoba falára, a kézre kerített zsiványokét penig leszaggatták.

*

Egyébiránt tündérszép nyarunk volt. Hóka lovunkat, a tehenünket és a libákat minden áldott nap kihajtottam a Bodorka-patak partjára legelni, hová Zorka rendesen déltájt jött utánam a szilkével. Néha felsétáltunk az erecske mentén egy magas löszfalig. Néném pendelyre vetkőzött, én lehánytam az ingem, s föltűrtem a gatyám szárát. Szilaj csikóként szaladtunk neki a martnak, egy szemvillanásig madarakká változtunk, zuhanó kőként csobbantunk a vízbe, végül fürge unkaként kallóztunk a habok között, míg a napfény úgy szikrázott a Bodorka tükrén, akárha ezernyi aranypikkelyű hal sikamlana körülöttünk.

Máskor Zorka rajhúzlit öltött, felszerszámozta Hókát, maga mögé ültetett a nyeregbe, s keresztbe-kasba poroszkáltunk a rónaságon. Ellovagoltunk a Mennykődombig, a halom tetejéről elláttunk a töltésig, s ha szerencsénk úgy hozta, megbámulhattuk a füstöt okádó vasparipát, amint szélsebesen elvágtat Pest vagy Kecskemét felé. Sokszor csak estennen indultunk haza, s a nyeregben ringatózva néztük, ahogy odafönn a magasban a hullócsillagok aranyló fonalakat hímeznek az égbolt fekete szőttesébe. Hazaérvén a szabad ég alatt vacsoráltunk, apánk rendesen egy szolgafára akasztott bográcsban főzte a vetrecét, a tésztakását vagy a suhantott levest.

Ha a puszta csendjét fegyverropogásra hajazó robaj verte fel, Zorka megsarkantyúzta Hókát, s lóhalálában nyargaltunk, hogy még a zivatar előtt hazaérjünk a csárdába, vagy jólelkű pásztorok mellett leljünk menedéket egy cserény fedele alatt. Olykor megmenekedtünk a fergetegtől, olykor a viharfelhők megvadult ménese utolért bennünket, s ránk szakadt a mennybolt, kifent kaszák, sarlók villantak a magasban, a zuhogó eső firhangja eltüntette szemünk elől a nagy laposságot, s mi bőrig áztunk, akárha ruhástól mártóztunk volna meg a Bodorkában. Egyszer az is megesett, hogy épp csak betettük magunk mögött az ivószoba ajtaját, s pár minutára rá már jégeső verte az eszterhéjat. Ha néhanapján utunk dinnyeföld, szőlőskert vagy gyümölcsös mellett vezetett el, biz sosem átallottuk megdézsmálni a termést, s mire a vén csősz felserkent az ebéd utáni szunyókálásból, mi már túl jártunk árkon-bokron.

Szent Iván éjjelén egy kőhajításnyira a csárdától kisded máglyát raktunk zsúpkévéből és ökörfarkkóróból. A tűz fölött nemcsak én és a surbankó pásztorfiúk, de szoknyája alját felhajtván Zorka is merészen általugrott, s a lobogózásból sem maradt ki: a kocsikenőcsbe mártott, lehántolt fakérgeket sodronnyal egy bothoz erősítettük, ostoraink sudárát belógattuk a lángok közé, majd tüzes kancsikáinkat suhogtatva vörös karikákat cirkalmaztunk az éjszaka fekete árkusára.

A csárda forgalmára nem lehetett panaszunk. Nemcsak a puszta fiai, a csikósok, kondások, juhászok, csordások és kecskepásztorok, nemcsak vásározó vagy atyjafiáikhoz igyekvő parasztok frekventálták a csapszéket, de ha alkalomadtán nálunk stációzott a szekérposta, a városi népek, főkötős frajlák és módisan öltözött, gigerli uracsok is megtisztelték fogadónkat. Kiváltképp sűrű volt a vendégjárás, ha vándorköszörűs, borbély vagy ócskás érkezett, ilyenkor a vizes dézsa tetejét a kútkávára állítottuk, s szűrt akasztottuk a kútgém hegyére, így üzentünk a környékbeleiknek.

Pár nappal urunk színeváltozásának ünnepe előtt ekhós szekér állt meg nagy döccenéssel baromfiól mellett. A bakon termetes asszonyság trónolt, a ponyva alól előbújó három, kifestett ábrázatú leányról messziről lerítt, hogy a legősibb mesterséget űzik. Apám először hallani sem akart róla, hogy csárdája a bűn tanyája legyen, de midőn a madám elővette szironyozott erszényét, s néhány ropogós bankócédulát csúsztatott a csapláros zsebébe, rögvest megenyhült, ám azt kikötötte, hogy a pénzen vett pásztorórákra csak a fáskamrában kerülhet sor.

A rosszéletű kompánia egy hétig táborozott nálunk. A kútgémre színes kendőt kötöttünk, így adtuk a pásztornép tudtára, hogy vászoncselédek tartózkodnak a csárdában, kik egyébiránt mosást, varrást, ruhafoltozást is vállaltak. Mi tagadás, nagy volt a jövés-menés azokban a napokban, s bizony a csapszék forgalmának sem ártott a rosszlányok ottléte.

Nevem napján kezembe vehettem apám kiérdemesült kurtályát, mellyel elvétve nyúlra vagy szalonkára vadászott az öreg. Addig durrogtattam, míg végre valahára húsz lépésről telibe trafáltam egy vágótönkre állított csorba talpaspoharat, majd újfent tekintélyes mennyiségű muníciót pazarolva egy törött nyakú butéliát is szilánkokra zúztam.

Szent Jakab havának utolsó szombatján táncmulatságot tartottunk, melyen a híres Rimóczi-banda húzta a talpalávalót. Az éltesebbek a fal mellé taszajtott lócákon, baklábú székeken ücsörögtek, míg a párok úgy forogtak a csárda közepén, akár a ringlispíl az izsáki búcsúban. Zorka is együtt ropta a fiatalsággal, minden ujjára jutott egy bojtár vagy tanyáslegény. Egyik hordót ütöttük csapra a másik után, cirka negyven icce vinkóval könnyebült meg a téglafalú pince. Midőn a mulatság a végéhez közeledett, a legények egy titkos jeladásra betették az ablaktáblákat, eloltották a gerendákra akasztott bádoglámpásokat, majd valamék elkurjantotta a „szabad a csók!”-ot, mire a leányok oly sikításba és rajcsúrozásba kezdtek, akár városi nagyságák, ha egér inal keresztül a vizitszobán.

Azon a nyáron gyakorta eljártam apámmal mézet vadászni egy közeli nyárfásba. Ha kaptárra leltünk, lajtorját támasztottunk a fának, s atyám lószőrből font álarcot öltött, melyben úgy festett, mintha pókok szőttek volna hálót az ábrázatjára, vagy rostával fedte volna be az orcáját. Ezután szájában a pipájával felhágott a létrára, lajbija zsebéből elővett egy darab mohát, a pöfögőjéből parazsat hullajtott rá, a füstölő bangyut begyömöszölte az odúba, a kaptár nyílásába penig egy rongyot tömött. Fülét a fához tapasztotta, s midőn elégedetten nyugtázta a bogárhad elcsitulását, a kisbaltával ablakot vágott a törzsön, s egy vederbe gyűjtötte a lépeket.

Az ivószobában Zorka egy lenyisszantott lúdszárnyvéggel kiseprűzte a lépekből a méhtetemeket, majd egy szitán át a bödönökbe csurgatta a mézet. Ahogy elnéztem serénykedő nénémet, olybá tűnt, mintha nem is a méz, hanem az ablakon becsorgó napfény pergett volna át a szitán, mintha nővérem a nyár melegét és ragyogását kívánta volna elrakni ínségesebb időkre a színültig töltött csuprokba.

*

Beköszöntött az ősz. Szakadatlan esett, a puszta elposványosodott, a csárda ajtajától a reterátig deszkákat fektettünk le palló gyanánt, hogyha szükségünket végezzük, ne kelljen áttocsognunk a sártengeren. Mihály-nap múltával a nyájakat szétverték, a jószágot beistállózták, a pásztornép hazaszállingózott, ki-ki a maga falujába. Az ivó üresen kongott, nem csendült fel többet a tambura muzsikája, sem billogozást, sem birkanyírást nem ünnepeltek már tavaszig. A csárdát környező jegenyék lehullatták leveleiket, a firmamentum fakó, szürke sátorponyvaként borult a puszta fölé. A költözőmadarak csapatai úgy húztak el a magasban, mintha valami rettentő veszedelem elől menekülnének.

A Bakó-fivérek Katalin-nap még ellátogattak hozzánk, majd hosszú időre elmaradtak. Alkalmasint egy kecskeméti sokadalomba igyekvő szűcsöt foszthattak ki, mert a nyeregkápához kötözött csalánzsákokból virágos ködmönök és skófiummal hímzett bundák kerültek elő. A két kurafi most a csárdában éjszakázott, bevárták Csausz Bábit, s mielőtt túladtak volna a zsákmányon, magukra kanyarítottak egy-egy újdonatúj bekecset, abban parádézva lovagoltak el, miközben paripáik csüdig süppedtek a sárba.

Karácsony havának előjén hajnalonta már zúzmara virágzott a jegenyék ágain. Az itatóvályúban megfagyott a víz, s ha frissen mosott gönceinket éjszakára a szárítókötélen feledtük, a ruhák megmerevedtek, akár a hajdani vitézek páncéljai. Nagy csendesség telepedett a rónaságra, tiszta időben olykor hallani véltük, ahogy delet kongatnak, vagy vecsernyére harangoznak az izsáki szentegyház tornyában.

Legelébb Borbálakor havazott, mindent beborított a hóesés, az égi áldás puha, ropogós dunyhát terített a pusztára. A főtől talpig havas jegenyék úgy állták körül a csárdát, akár fehér ruhás, boldog menyasszonyok. Luca napján apám fokhagymával keresztet rajzolt a homlokunkra, majd az istálló és baromfiól ajtaját is hasonlóképp jelölte meg, így oltalmazván bennünket és állatainkat mindennemű rontástól.

Nagykarácsony estéjén Zorkával korcsolyázni mentünk a Bodorkára. Lámpást nem vittünk, a hold szövétneklángjánál ezüstösen tündöklött a végestelen hómező. A parthoz érvén felzsinegeztük csizmáinkra a vaséllel ellátott fatalpakat, majd elindultunk lefelé a folyócska jegén. Kétoldalt deres buzogányú gyékény lengedezett a szélben, fehér fűzfák ágai integettek. Zorka egyszer csak szaporára fogta, de én sem voltam rest, s űzőbe vettem. Már majdhogynem utolértem, midőn néném elhanyatlott, én penig általestem rajta. Elfeküdtünk a jégen, hangosan kacagtunk, leheletünk párája füstként gomolygott, mintha apánk pipájával pöfékeltünk volna.

Vízkereszt éjszakáján dühödt angyalok szaggatták odafönn a cihát, a felhők vánkosaiból kiszabaduló pihék álltó éjjel hullottak az égből. Reggel apámmal lapátot ragadtunk, s a havat széthányván afféle ösvényeket vágtunk a derékig érő hóba, így legalább az árnyékszékre, az istállóba és a baromfiólhoz bátorsággal kijárhattunk.

Szent Sebestyén ünnepén már fogytán volt a tűzifa, ezért befogtuk Hókát a szán elé, s apámmal nagy kínkeservesen elvergődtünk a nyárfásig. Midőn hazaérve megállottunk a félszer előtt, s elkezdtük behordani a rőzsét, a gallyak közt egy megfagyott varjútetemre bukkantunk, mely bizonyosan valamék faágról zuhanhatott a gernye közé. Másnap reggel kifosztva találtuk a krumplivermet – jórendin vaddisznók túrhatták fel a prizmát –, s habár a kurtafarkú tolvajok alig hagytak egy kevéske veteményt a gödör alján, néném kenyereszsákokba gyűjtöttük s lehordtuk a pincébe a maradék kolompért és káposztát. Ha napszállat után kikémleltünk az ablakon, toportyánok vörösen izzó szempárait láttuk parázslani a sötétben. Zorkával az ivószobában aludtunk – ő egy szalmafonatú dikón, én a kemencesutban –, s nemegyszer arra riadtunk fel, hogy farkasok kaparásznak a kocsma ajtaján. Ilyenkor apám felporozta öreg vadászflintáját, s egy spalettát szélesre tárva közéjük durrantott, mire a csikaszok nyüszítve szaladtak szét az éjszakába.

*

A Bakók hosszú pauza után váratlan cirkumstanciák közepette tisztelték meg újfent szerény hajlékunkat. Szent Balázskor a hóvihar miatt álló napra a csárdában rekedtünk. Estére már lecsillapult a förgeteg, apám slambucot főzött a konyhában, mi Zorkával tollat fosztottunk egy kocsmaasztalnál. Már jó órája tépdestük a pihéket a lúdtollak kemény száráról, amidőn lovak horkantása és kocsizörgés ütötte meg a fülünket. Álmélkodva néztünk össze nővéremmel, mert télen még a herkópáter sem látogatta a csapszéket. Apánk ránk parancsolt, hogy maradjunk veszteg, míg ő felvette mándliját, fejébe nyomta kucsmáját, egy agyagmécsesről meggyújtotta a lantornás viharlámpát, s a pilács vaskarikáját kezébe fogva kisietett az ivóból.

Odakünnről lovak hőkölése hallatszódott, majd a zajokból ítélve a szekér kisvártatva továbbzötyögött. Az ajtón Bakó Imre sántikált be, jobbjával apám vállát karolta át, baljában az átalvetőjét fogta. Jobb lába két oldalára egy-egy gyalult deszkadarab volt kötözve, övében ott fityegett a disznóláb és a rézfokos.

Atyám segedelmével letelepedett egy lóca szélére, sínbe tett lábát penig ráfektette a padra. Zagyvalékos elbeszéléséből annyit hüvelyeztünk ki, hogy néhány nappal ezelőtt lefordult a lováról, ám balszerencsés módon lába a kengyelben maradt, s egy felcser ellátta ugyan a fraktúrát, de legkevesebb egy hét szigorú feküvést kommendált. S mivel búvóhelyük – hol eleddig meghúzták magukat – lelepleződött a pusztázók előtt, minálunk fog kvártélyozni, míg bátyja másik azilumra nem talál.

Hívatlan vendégünknek néném dikója lett a nyoszolyája, míg mi Zorkával beköltöztünk apánk mellé az ivóból nyíló tisztaszobába. Midőn hatszemközt maradtunk, a csárdás nem rejtette véka alá, hogy háta közepére sem kívánja a pórul járt mákvirágot, kitől bárminő galádság kitelik, ezért kurtályát degeszre tömte ólommal, s az ágya alá dugta, hogy kéznél legyen, ha slamasztikába keveredünk.

A fiatalabbik Bakó-fivér vérszopó nadály módjára telepedett rá életünkre, az utolsó cseppig kiszipolyozván belőle minden nyugságot és örömöt. Hol az illemhelyre kellett kitámogatnunk – ilyenkor az árnyékszék előtt vacogtunk a hidegben, míg ő dolgát végezte –, hol ostoba, ízetlen adomáival fárasztott bennünket. Unalmában gyakorta hozatott fel bort a pincéből, zákányosra itta magát, duhaj kedvében ripityára törte a kiürült flaskákat és karafinokat, nemegyszer vaktában elsütötte a pisztolyát, míg másszor a pádimentumról takaríthattuk fel az okádékot. Bátyja a csárda felé se nézett, s noha tíz nappal érkezése után már magabízóan járt, sőt segedelmünkkel a lovat is megülte, esze ágában sem állt elkotródni a kocsmánkból, apám penig nem merte kiebrudalni őkelmét.

Egyik délután épp vizet húztam a kútból, midőn a távolban szuronyok hegyén csillant meg a bágyadt, téli napfény. Íziben felrángattam a gémet, leakasztottam róla a vödröt, s iparkodtam vissza az ivóba. Amint a többiek tudtára adtam a zsandárok közeledtét, atyám oly pattogós kommandírozásba fogott, akár egy sokat próbált óbester. Zorkával átvitette a betyár celeculáját a tisztaszobába, a szegénylegényt penig leszalasztotta a pincébe. Most nem merte a véletlenre bízni, hogy a perzekutorok bekukkantanak-e az istállóba, ezért mindkét lovat felszerszámoztuk, s alighogy néném elrejtette zsiványunk holmiját a tulipános ládába, legott felpattant Hókára, engem szokásához híven maga mögé vett a nyeregbe, s a pejkót kötőféken vezetve elnyargaltunk a nyárfáshoz. Kicsinyég belovagoltunk az erdőbe, kikötöttük a lovakat, pokrócot terítettünk rájuk, majd uszkve két órát dideregtünk egy kidőlt fatörzsön gubbasztva. Már vöröslött az ég alja, midőn visszaindultunk. Elébb csak poroszkára fogtuk a lovakat, de midőn megláttuk a leeresztett kútgémet, már bátran vágtázhattunk, hisz ily módon jelezte apánk, hogy odébbálltak a fogdmegek, akik – mint utóbb kiviláglott – ezúttal sem kapcáskodtak, csupán Babaj Sándor és Csapó Jóska körözőlevelét tépték le az ivószoba faláról.

*

Márciust mutatott a Bucsánszky-féle képes kalendárium. Bíbicek, nyári ludak csapatai bukkantak fel az égbolton. A mindent beborító fehérségből csak elszórt hófoltok maradtak, a jegenyék lerázták magukról a havat, rianások szaladtak szerteszét a Bodorka jegén.

Egy szerdai napon apám befogta a kocsi elé Hókát, s bár nem örömest hagyta magára gyermekeit, kénytelen-kelletlen elszekerezett egy szomszédos tanyára, hogy szárnyasokra alkudjon. Ugyanis valamék este elfeledtük a lakatot rázárni a csirkeólra, ily módon egy görény vagy menyét könnyűszerrel bejutott a baromfihoz, s nyakukat feltépve, vérüket kiszívva mindegyszálig lemészárolta a majorságot.

Épp a pincében csuholtam tisztára apám meghagyása szerint a kiürült hordókat, midőn sikoltást véltem hallani odafentről. Csapot-papot otthagyva felrúgtattam a földbe vájt garádicson, s a konyhába érve már tisztán hallottam a nyitott ablakon át Zorka sikolyát a reterát felől. Rögvest átvágtam az ivószobán, közben felragadtam a betyár szarunyeles bicskáját, és kisiettem a csárdából. Az árnyékszék ajtaja nyitva volt, s amint odaértem, Bakó Imrét pillantottam meg, ki bokáig letolt gatyában igyekezett a kezei közt vergődő Zorkát nekinyomni az illemhely falának. Nem teketóriáztam, kipattintottam a békanyúzó pengéjét, s egy jól irányzott

mozdulattal a briganti csóré ülepébe döftem. Bakó Imre egyik karjával hátrakapott, mire néném kiszabadította magát a lator karmai közül, s bemenekültünk a csárdába.

Zorka átszaladt a tisztaszobába a kurtályért, majd pár lépésnyire megállt a bejárattól, felvonta a sárkányt, a puskatust a vállának vetette, s amint a betyár feltépte az ajtót, rásütötte a fegyvert. A golyóbis a karján találta el a haramiát, ki sebéhez kapva elbődült fájdalmában. Tán még sebhedten is elbánt volna velünk, de a füstölgő puskacső látványától megroggyant benne a bátorság, ezért – amennyire frissen gyógyult lába engedte – elinalt az istálló felé. Míg nővérem felporozta a kurtályt, én egy lócával eltorlaszoltam az ajtót. Ám az óvintézkedés fölösleges bizonyult, ugyanis egy miatyánknyi idő múltán lódobogásra lettünk figyelmesek, s az ablakon kisandítva Bakó Imrét láttuk ellovagolni a Mennykő-domb irányába.

Apánk este ökölbe szorult kézzel hallgatta végig beszámolónkat a történtekről, miközben átkozta magát, amiért egyedül hagyott bennünket, és százszor is megbánta, hogy nem adta pandúrkézre a nyomorult himpellért. Ám nemcsak az önvád marcangolta, nemcsak a harag emésztette, hanem büszkeséget is érzett avégett, hogy gyermekei így csúffá tettek egy címeres gazembert, ki gyanúnk szerint már készült odébbállni, ám elébb kedvét akarta tölteni Zorkán, tán még Hóka elrablását is fontolgatta.

Amiképp kitárják az ablakot, s a cúg átjárja a dohos levegőjű szobát, úgy járta át a következő napokat valamiféle ujjongó öröm, miután Bakó Imrét kiakolbólítottuk a csárdából. Szent György napján már a gémeskúthoz terelt gulya kolompolására ébredtünk. Megélénkült a kocsma, rügyezni kezdtek a jegenyék, a reggeleket madárdal köszöntötte. Esténként pásztortüzek vörös virágai bontottak szirmot a messzeségben, míg az égbolt fekete üszkén apró zsarátnokdarabokként parázslottak a csillagok.

Az időről időre betévedő pandúroktól hiába tudakozódtunk, nem örvendezhettünk a Bakók kézre kerítésének hírén, s bármennyire is reménylettük, a fivérek nem hagyták bosszulatlan Imre megszégyenülését.

Boldogasszony havának derekán egy éjszaka arra riadtam, hogy apám felnyalából a kemencepadkáról, és se szó, se beszéd, karjai közt tartva kiviharzik velem az ivóból. A csárda és az istálló zsúpfedele lángolt, árnyékok táncoltak a meszelt házfalon, csípős füstszag terjengett a levegőben, a szállongó pernye hamuszín pillangói röpdöstek a sötétben. Alig ocsúdtam fel, mire atyánk már befogta a lovat, tehenünk nyakára hurkot vetett, a kötél másik végét a saroglyához csomózta, majd Zorkát és engem felparancsolt a szekérderékba, felpattant a bakra, s rásuhintott

Hókára az ostorral. Ám épp csak meglódult a kocsi, mikor gondolt egyet, megrántotta a gyeplőt, leugrott a szekérről, s odarohant a fáskamrához. Baltával a kezében lépett ki a félszerből, a baromfiólhoz szaladt, s leverte róla a lakatot, mire libáink és tyúkjaink gágogva, tikácsolva futottak szét, hogy alkalmasint görények, rókák, menyétek vacsorájaként végezze mindahány.

Miközben távolodtunk, s megigézve bámultam az égő csárdát, a táncmulatság ötlött eszembe, melyet tavaly nyáron rendeztünk a csapszékben. Lángszoknyák libbentek, füst-pántlikák lobogtak, tűzleányok hajladoztak az éjszakában a ropogva, pattogva égő nádtető muzsikájára. Ahogy messzebb kerültünk, a tűz hangja is halkult, mígnem egészen beleveszett a tücskök cirregésébe. A nyárfáshoz érvén apám megállította a szekeret, hátrafordult a bakon, s mint egykoron Lót asszonya, sóbálvánnyá meredve nézte, amiképp otthonunkat fölemésztik a lángok.

A pásztorok néhány esztendeig még eljártak itatni az üszkös romok mellé, mígnem egy szerencsétlen pára belefulladt a gémes kútba, s megmételyezte a vizet. A dézsát szokás szerint leakasztották az ostorról, az ostort penig feltették az ágasra, s attól fogva senki nem legeltetett a környéken.

Mi hárman apánk szülőfalujában állapodtunk meg, hol kegyelemkenyéren tengődtünk egy kupori atyánkfiánál. A hajdani csapláros eluralgott a mélakór, majd szélhűdés érte, s alig egy évvel a csárda pusztulása után örökre elszenderült. A szűkkeblű rokon Zorkát elszegődtette cselédnek egy félreeső tanyára, míg én béresként görbedtem a földjén látástól vakulásig. Midőn megházasultam, s napamékhoz költöztem, nénémet is magunkhoz akartam venni. De a tanyán már csak hűlt helyét leltem – a rossznyelvek szerint gazdasszonya elcsapta a háztól, mert férjura fülig belehabarodott a kis cselédlányba –, s bár azóta tűvé tettem érte a vidéket, Zorka nővéremet soha többé nem láttam viszont.

Murányi Zita

KOPPENHÁGA

a piros házakat a sárgát a kéket
viszem magammal Koppenhágát
amikor a csatornához érek a hajó farát
befonják lángos fényfüzérek

csináltál egy képet amin a hajamat
eszem mint a szél mindig csomót
kötött rá és csontos kezed az északi
hideget sodorta nem látszott ki fogsor

talán mert nem is nevettem nem kérted
arcomon meglátszódó hajszálerek
verik vissza a tenger kékjét és messzebb
egy gyerek idegen nyelven kiáltja elveszett emlék

beljebb húzol magadba mintha
csónakon ülnénk a vízen szoborárnyék
karcsúbb vagyok nála mielőtt szétmállana
szembogaradban tudom megvédenél de

előtte még jó lenne összegyűjteni
karácsonyra egy szívdobogás-számlálóra
mert nem hallom soha tudom itt versz
bennem nagyon mélyre csomagolva.

KERT

a kanmacskák megjelölik a szobát
mindenhol alszanak ahol érzik a szagot
birtokba veszik az ágyat az ablakot
a lepedő is lelakott

tegnap amikor kitavaszodott percekre
mégis kimentek hogy lepisiljék a fát
gondoltam elszáradtak az almák és
az éden csak ez a két kukacos virágágyás

a nyöszörgő lécek a viharvert kerítés
a szomszéd téglarakásai úgy néz ki
mintha ószeres lakna itt és a
felfordulásban nincs semmi isteni

minden atom ellentmond az eredendő
rendnek és az a nejlon amit a tetőre
fölszögeltek éjjelente sötét denevérszárnyként
lebeg amúgy meg halotti lepel lehet

újságot böngészek interneten képeket
egy másik otthont ha innen elmegyek
ahol nincsenek legyek és az ablakból
nem látom a Getsemáné-kertet.

Győry Domonkos

Mihály atya északra megy

A szívem csaknem kiugrott, amikor Margit nénje a csontos öklével megdöngette az ablakomat:

– Polgármester úr, polgármester úr, jöjjön gyorsan, gyilkolják a Mihály atyát!

Ekkor már volt bennem néhány kisfröccs, nem röstellem, keményen hajtok egész nap, így amikor hazaérek, lassú és elégedett mozdulatokkal kifűzöm a cipőm, kioldom a derékszíjamat, a kezem ügyébe helyezek egy üveg olaszrizlinget és egy palack szikvizet, lassacskán leengedem a torkomon a hideg itókát, és a nap folyamán először megengedem magamnak, hogy egy picikét laza legyek.

Harminc éve viszem a hivatalt, a népek szeretnek, tudják, hogy minden pillanatban a boldogulásukon jár az eszem, kinek mi baja, kinek van állásra vagy segélyre szüksége, kinek kell a gerincsérve miatt felhasogatni a tüzelőjét, házi ápolót keríteni neki, esetleg valamiféle protekciót a vadászkompánia főorvosánál.

Tudják, hogy megépült a járda, megszépült az óvoda, jó orvost szereztem a szolgálati lakásnak, a városi embert lépre csaló szépségű háznak köszönhetően. Amikor azt építettük, éreztem némi bizonytalanságot a környezetemben, suttogták néhányan, hogy „magának építteti", de nem sértődtem meg, legalábbis nem mutattam, mennyire rosszul esik ez a hálátlan beszéd, aztán rájött a nép, hogy nekünk bizony saját doktorunk lett, a riválisfalvak pedig a kefét eszik az irigységtől, no, ezután a korábbinál is hangosabban kiabálták jó előre, hogy

– Jó napot, polgármester úr! Hogy szolgál a kedves egészsége?

Én persze szokásom szerint ilyesmit feleltem:

– Miként is lehetnék rosszul, ha magát látom Margit nénje? – És mosolyogtunk egymásra, hiszen cinkosok voltunk, orvost szereztünk, és ahogy a lakosságszám örömömre gyarapodik, Istenemre mondom, előbb-utóbb patikát is kerítek valahogyan.

Szóval mindent tudnak ezek, talán azt is, hogy sok évvel ezelőtt, amikor még olajozottan fordult a kulcs a zárban, számon tartottam, melyik gólya alatt meleg a fészek, de szigorúan csak azokat, amelyekben egyedül árválkodott a hosszú csőrű szépség.

Nos, így az se volt titok, hogy miután lejjebb görgetem a zokni szárát, már nem ildomos megzavarni pihenésemben, így tényleg rettenetes dolog történhetett, ha Margit nénje a reumás válla dacára majdnem beszakítja az ablakkeretet.

A plébános urat megtámadták, szóval itóka ide vagy oda, gépkocsiba pattantam, de amire odaértem, a jóravaló atya már biztonságban pihegett, mészfehér bőre világított a zseblámpám fényében, a homlokán veríték gyöngyözött, és kézzel-lábbal tiltakozott a gondolat ellen, hogy megszervezzem bántalmazói üldözését. Mert a latrok a plébánia udvarában, a fagyal takarásából lestek rá, és ki tudja, hová vezet mindez, ha sikolyait és nyögéseit meg nem hallják a Kultúrból hazafelé tartó foltvarróköri asszonyok. Talpraesett fehérnépek voltak, megcsapkodták táskáikkal a két símaszkot viselő támadót, akik a maradék eszükhöz visszatérve futva mentették az irhájukat.

Előfordul egy kis verekedés, késelés a legjobb községekben is, pláne búcsúkor, amikor sokat tölt magába a férfinép, de most nem volt itt se temetés, se esküvő, arra végképp nem ismerek példát, hogy a falu papját érje atrocitás, nálunk még a jegyzőt sem verik meg soha, a símaszk használatát pedig különösen tájidegen, ijesztő jelenségnek értékeltem.

Kérdezgettem a jó atyát, de csak cikázott a tekintete köztem és a körzeti megbízott között, és ekkor kezdtem sejteni, hogy mi lehet a helyzet. Hazaküldtem a rend derék őrét, pláne, hogy legalább annyira rémültnek tűnt, mint a papunk, az atyának pedig felvetettem, hogy a Jóisten bizonyosan méltányosan bírálja el, ha most mi ketten meg-dézsmáljuk a misebort.

A második pohár után kiszínesedett a Mihály atya arca, fürkészett egy darabig, talán felidézte azokat a nehéz mondatokat, amelyeket fürgébb koromban a tömjénszagú gyóntatófülkében suttogtam el, és a bocsánatot nyert emberi gyarlóságaim emléke a településvezetői létemből kiolvasztotta esendő mivoltomat. Vagy csak a fejébe ment az ital. Mindenesetre meglágyult a tekintete, és kiszakadt belőle:

– A Bözse.

A kép összeállt, pillanat alatt elillant a rizling savanykás mámora.

– A Bözse – ismételtem. Erre bólintott.

A Bözse átokként ült a falun. Nem tisztelt az senkit, még engem se. Fejesekkel pajzánkodott, így miután ittasan az árokba csúszott, még azután is vezethetett. Szerte a vármegyében. Úgy ivott, mint egy férfi. Úgy dobálta a dartsot a kocsmában, mintha oda született volna. A férje és a fia (ez utóbbi szégyenletesen hasonlított a tisztességben megőszült körzeti megbízottunkra), szóval, a családja úgy táncolt,

ahogyan fütyült. És akit kinézett magának, annak addig járt a nyakára, amíg meg nem szerezte.

Azért, mert erős volt a férfi vagy okos vagy gazdag, vagy befolyásos. Esetleg ferde volt az orra, vörös a haja, akármi. Bármi. Szégyen az ilyesmit kimondani, de Bözse alighanem fehérmájú lehet. És végtelenül kitartó. Senki nem képes ellenállni neki. Talán csak én. Mert engem tisztel. Valamennyire.

Együttérzően bólintottam, újratöltöttem a poharakat. És ekkor Mihály atya vallani kezdett. Évekig nem volt semmi baj, de egy nap, szóval, egy olyan nap, amikor eszébe jutott sok minden, elsősorban az, hogy nem lesz gyermeke, kihal a vérvonala, magányos elmúlás várja az idős papok otthonában, nos, ahogyan az lenni szokott ilyen esetekben, egy kicsit többet ivott a megszokottnál, és ez pechjére a vasárnapi mise előtti órákra esett. Így aztán a szertartás alatt botladozott picinyké a nyelve, és ami a legrosszabb, mindvégig tiszta tudattal érzékelte, hogy a hívek remekül szórakoznak a helyzeten. No, gondolt benne a bor egy merészet, és már mondta is:

– Drága híveim, ezt a misét én rettentően elcsesztem, de kárpótollak benneteket egy rohadt jó litániával. – (Nem teljesen ezeket a szavakat használta, de hát a tisztelet szelídebb szinonimákat követel.)

És ekkor a harmadik sorban ülő, szemérmetlen dekoltázsával kérkedő Bözse szemében megvillant valami, majd két nap múlva megjelent falunk plébánosánál azzal, hogy össze szeretné állítani a családfáját, segítsen neki keresgélni a templomi anyakönyvekben. Aztán addig hajlongott az egyik hatalmas kötet sárguló lapjai fölé, mondván, hogy nehezen betűzi a kézírást, amíg Mihályból előrobbant a férfi. Innét megszaporodtak Bözse kutatásai, majd a támadás előtt néhány nappal feltette az „i”-re a pontot azzal, hogy a kocsmában harsányan kijelentette: „…akinek olyan tehetsége van, mint a Mihály atyának, annak vétek reverendát viselnie” (a tisztelet ismét szelídebb kifejezést igényelt).

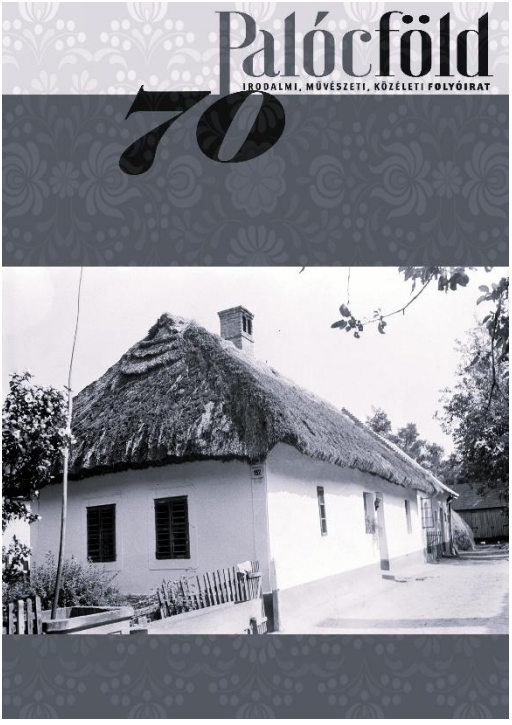
Ami pedig a kocsmában elhangzik, az tényként járja be a települést, és Bözse sokat látott családjának ez már több mint elég volt, de Mihályban az is felmerült, hogy talán az ellenkezője történt, és a nő mesterkedett addig, amíg a férje és a fia bosszúra nem adta a fejét, mivel ő a kocsmai pletykát követően többé nem támogatta Bözse kutatási igényeit.

Hallgattam a jó atyát, iszogattunk, búslakodtunk, ő a lelke és a jó híre miatt aggódott, én meg a falu békéjét féltettem. Megragadtam tehát a vállát, a szemébe néztem, azzal az őszinteséggel, ami négy palack jóféle száraz fehér után már megállíthatatlanul felszínre tör:

– Ide figyelj, Misi! Ez a nő soha nem száll le rólad. A misén meg kiröhögnek a népek. Mondok én neked valamit. Menj el a püspök atyához, és tárd fel őszintén a vétkedet. Rajtad már csak ő segíthet.

Így aztán Mihály atya rövidesen két faluval odébb kapott feladatot, de nem tartott sokáig a nyugalma, mert egy nap meglátogatta Bözse, és mivel hiába dörömbölt az ajtaján, bedobálta a plébánia ablakait.

Mihály nem tört meg, ismét a püspökhöz járult, aki felismerve a helyzet tarthatatlanságát, az ország másik felében, sok száz kilométernyi távolságra szerzett neki plébániát, és bár ott három községet kell istápolnia, végre nyugalomra lelhet. Hiányzik a jó papunk. Ha Bözse nem lenne, biztosan el tudnám intézni, hogy visszajöhessen. De rajta még az idő se fog. Így csak annyit tehetek, hogy minden évben, húsvét előtt küldök Mihálynak egy karton olaszrizlinget a távoli Palócföldre, segítse magányát a messzeségben, ahol *ily regényes dolgok nem történnek*.

Kispál Benedek borítóterve
A Palócföld 70 *képzőművészeti pályázaton III. helyezést elért alkotás*

Lackfi János

ERŐSEN MEGLEPŐDNÉK

Mostanában a madarak
valahogy megtalálnak, az észszerűségen
felüli mértékben és gyakorisággal.
Míg állt a negyvenéves, öreg szilvafánk,
nap nap után hat-nyolc tarka mátyásmadár
ricsajozott rajta, ki tudja, mi után kutatva,
a kis körtén meg rezzenetlen tekintettel ült
egyikük, és tűrte, hogy lassan közelébe
óvakodjam, és hosszan csodáljam.
Mikor kávézni ültem ki a kertbe reggel,
vagy tíz-tizenkét örvösgalamb korzózott
a fűben, mely pedig különösebb csemegét
nekik nem tartogathatott.
Egy kékcinke jár rá ablakunkra,
cseppet sem zavarja, hogy ott teszünk-veszünk
tőle pár méterre, az üveg túloldalán,
sőt, mintha eltökélt szándékkal jönne,
talán kunyizni valamit, pedig még
el se kezdtük a téli etetős szezont,
tiszteletét apró pöttyök formájában
hagyja ott maga után.
Múltkor egy rádióstúdióban várakoztam
adásra, magamra maradtam,
mert a technikát kellett megbeszélni
a többieknek egymás között,
így szemmel követhettem a két bérház
közötti zöldben akrobatikázó szarkát,
mely mintha nekem produkálta volna magát.

A szomszéd barackfáján
egy vékony ágon tornázó, rikító sipkás harkály
is mintha az én tetszésemre pályázott volna,
én nem tudom, mit akarnak
ilyen kitüntetett figyelemmel tőlem
a madarak, csak jönnek-jönnek, színesen,
suhogva, legyőzve a gravitációt,
s ha nem látom is, hallom őket,
ahogy a felhős égen gágogva csapatban
húznak dél felé, értem én, hogy a költők
szinte kényszeresen csak az őszre gondolnak,
még nem akarnék repülni feltétlenül,
de mivel vállamat, hátamat erősen kikezdte
az idő, olykor suta gyógytornamozdulatokkal
körzöm karjaimat, lebbentem szárnyaimat,
tollászkodó, ormótlan madárnak,
akár albatrosznak is vélhet
a felületes szemlélő,
de erősen meglepne, ha egy napon
tényleg elemelkednék a földtől.

Csohány Kálmán – Varjak és galamb (Radnóti Miklós: Töredék)
(rézkarc, 30 x 20; 1968)

Csohány Kálmán – Berzsenyi-versek XIII.
(rézkarc, 9 x 6,8; 1976)

HAUSEL SÁNDOR

„MEGTARTANI ÉS MEGMARADNI”

Böszörményi István-emlékkötet

Böszörményi István (1947–2022) tanár, közéleti ember, helytörténész, író 2022. július 19-én, 75 éves korában hunyt el Losoncon. Életével is és munkásságával is szolgált: a füleki gimnázium tantermében egy osztálynyi tanulóközösséget, a Csemadok tisztségviselőjeként és helytörténészként egy tájegység kisebbségi helyzetben élő magyar közösségét. Mindezt tette olyan minőségben és színvonalon, hogy a nemzete számára végzett értékteremtő tevékenységével figyelemre méltóan túllépett szűkebb szülőföldje határain. Évtizedeket átívelő, a nemzete szolgálatában kifejtett hagyományápoló munkáját 2021-ben a Magyar Arany Érdemkereszt kitüntetéssel ismerték el.

Szellemi hagyatékának jelentőségét, személyének ismertségét és elismertségét mutatja, hogy halála után egy évvel, 2023. szeptember 22-én tiszteletére emlékkonferenciát rendeztek és kopjafát állítottak. A konferencia után egy évvel pedig – 2024. szeptember 20-án – a szervezők ígérete és szándéka szerint az elhangzott előadások könyv formában is megjelentek.

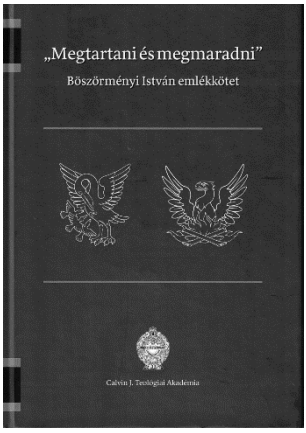
Az elegáns kivitelű, gazdagon illusztrált tanulmánykötetet két szerkesztő, Gyurcsík Iván és Somogyi Alfréd jegyzi. A kötet írásai három csoportba sorolhatók: az elsőben Böszörményi István írásai, a másodikban a Böszörményi István közeli ismerősei, volt kollégái és barátai által készített emlékező és az alakját megidéző írások, a harmadikban pedig a Böszörményi István életéhez és munkásságához kapcsolódó, az adott téma szakértői által készített tanulmányok találhatók. A húsz tanulmány után helyet kapott egy képösszeállítás is a konferenciáról, ezt követi a szerzők rövid bemutatása, végül a kötetet Böszörményi István műveinek „részleges bibliográfiá”-ja zárja. A könyv hátsó borítóján kapott helyet a Hrubík Béla, a Csemadok korábbi elnöke által faragott kopjafa, mellette pedig az ő búcsúzó szavai olvashatók.

Böszörményi Istvántól három írást választottak be a szerkesztők a kötetbe: az egyik a 2021-ben megfogalmazott tömör önéletrajza, a másik 2007-ben meg-

jelent „szubjektív vallomása" szeretett városáról, Losoncról, a harmadik a losonci és a füleki gimnáziumról 2001-ben, a Gömörország című folyóiratban közölt tanulmánya.

A magánember, a tanár, a szakember Böszörményi István emlékét felidéző szerzők – Gyurcsík Iván, a budapesti Nemzeti Közszolgálati Egyetem Kisebbségpolitikai Kutatóműhelyének vezetője, a füleki gimnázium volt diákja, Spiegelné Böszörményi Katalin, Böszörményi István nővére, Filep Tamás Gusztáv, a HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézetének munkatársa, Duray Éva ny. középiskolai tanár, Szabó Kinga, a losonci Szabó Gyula Emlékház alapítója és vezetője, Hermel Éva, a füleki gimnázium volt diákja, Szvorák Zsuzsa, a füleki gimnázium tanára, Szvorák Katalin előadóművész, a füleki gimnázium volt diákja, Balassa Zoltán kassai újságíró mint barát – szép és közvetlen szavakkal mutatják be és méltatják erkölcsi tartását, szakmai elhivatottságát, szűkebb-tágabb közösségek iránti elkötelezettségét.

Az emlékkötet terjedelmének kétharmadát nyolc olyan tanulmány teszi ki, amelyek a történelmi Nógrád megye és Losonc művelődéstörténeti, köztörténeti,

irodalomtörténeti, egyháztörténeti, nemzetiségtörténeti, etnikai eseményeihez, illetve tárgyköreihez kapcsolódnak. Draskóczy István történész a középkori és kora újkori Losonc külföldi peregrinusairól értekezik. Csikány Tamás hadtörténész forrásközlése a város 1849-es pusztulásának egyik dokumentumát tartalmazza. Praznovszky Mihály irodalomtörténész Böszörményi Istvánnak a Madách-kutatáshoz kötődő kapcsolatát mutatja be. Tyekvicska Árpád történész, levéltáros tanulmánya az Ipoly mente, kiemelten Nógrád vármegye 1918–19-es csehszlovák megszállásának eseményeit elemzi gazdag forrásanyag felhasználásával. Somogyi Alfréd református lelkipásztor a losonci református teológia történetét foglalja össze. Németh Bozó Andrea művészettörténész Petőfi és Losonc kapcsolatáról ír. Bóna László történész tanulmánya a dualizmus kori Losonc etnikai és politikai viszonyait írja le. Pulen Csilla tanár a nógrádi kötődésű Mocsáry Lajos politikus, országgyűlési képviselő nemzetiségpolitikájának sajátos vonásait eleveníti fel.

A Böszörményi István emlékére kiadott kötet írásainak és tanulmányainak szerzői egyrészt tisztelegnek a szellemi hagyaték előtt, másrészt hozzájárulnak és

ösztönöznek is annak megőrzésére, ápolására. A tanulmányok pedig nemcsak az ő személyiségének történeti-társadalmi hátterét segítenek megérteni, hanem ezen túlmenően több tudományterület eszközeivel új ismeretekkel is gyarapítják Losonc, Nógrád vármegye, illetve a palócság történetét.

Bizton elmondható a könyvről: aki ismerte „Pisti"-t, annak újra elevenen felidézi alakját, eszébe juttathatja a vele kapcsolatos emlékeket. Aki nem ismerte, vagy csak névről tudott róla, annak pedig segít közel hozni a nemzete iránt elkötelezett közéleti embert, a palóc vidék történészét.

(*„Megtartani és megmaradni". Böszörményi István-emlékkötet*, szerk. GYURCSÍK Iván, SOMOGYI Alfréd, Komárom, Calvin J. Teológiai Akadémia, 2024.)

* * *

MOHAI V. LAJOS

EZERNYI TŰSZÚRÁS

Cédulák Bíró Béla Káprázat-siratók (Erdélyi zsákutcáink) *című könyvéről*

1.

Bíró Béla könyve „kései siratá", az életút félén túl végzett gyászmunka a családjáért, az eltévedt Erdélyért – és egy elvesztett, saját maszatolásába, politikai és értelmiségi katyvaszába fulladt Magyarországért. Közbevetve: sok évtizedes publicisztikájának, mely robosztus erejű volt, vajon volt-e foganatja – ez is foglalkoztatja a szerzőt. Okkal. Bíró fájdalmasan érezteti, hogy olykor kitessékelték „a jobb társaságból". Mindenesetre családja történetének nyomon követésével „politikatörténet" is íródik a könyv lapjain. Benne a saját eszméletre ébredésének történetével – ezernyi tűszúrással, ami érte a „fekete sorsokkal" közeli és távoli környezetében.

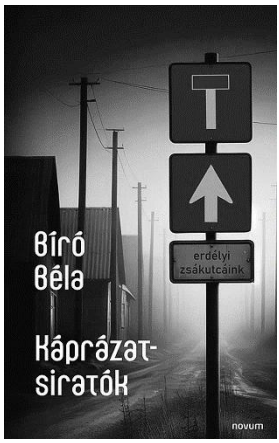
Ez voltaképpen – legalábbis az én olvasatomban – a könyv tárgya.

2.

Hányszor és hányszor üt még lyukat az erdélyi magyarságon (és az erdélyi románokon) a múlt kísértete, hányszor és hányan kotorásznak még a múlt molyzsákjában a magyarellenes (vagy románellenes) érveket keresve, és hány és hány tűszúrást kell még elviselniük családoknak, nemzedékeknek, miközben a félig sem

megemésztett valóságot, a mindenkori történelem realitását elhessegeti magától az elme és a szív? A hosszan tartó totalitárius berendezkedések forgószelei söpörnek végig máig. Az ideológia fűtöttség korszakait nem lehetett és lehet pragmatikus cselekvésekkel fölváltani, hiszen csak keveseket emészt (foglalkoztat) az öndefiníciós kényszer (ki vagyok én?) – többször még a legjobbaknál is az óhajtó mód táplálja a gondolkodást. Szabadna-e múlt idejű panaszokkal előállni? Nem szabadna. Hogy egy nagy erdélyi gondolkodó metaforáját kölcsönözzem némileg módosítva: a szerző szerint a káprázatok csak röpke pillanatok a kedély ködképes láthatárán. A legégetőbb probléma a félelembe burkolódzott, rendszer iránti közöny, a tompa érzések melankóliája – ismerős lelki attitűd; ma is az. Ahogy a múlt alvadt vérdarabjaival való szembenézés az írók egy csoportjának a részéről. (Itt is ott is.) És akkor elérkezik Bíró Béla és az olvasó is a besúgáshoz, az ügynökkérdés csakis térségünkre jellemző politikai intézményrendszeréhez – mely a szovjet mellett a „különutas" Ceaușescu-diktatúrában volt a legkiterjedtebb és leggyilkosabb. A magyarok és románok számára is. (Van nyomasztó családi érintettsége is a szerzőnek, de erről később beszélek.)

A politikai akciók, a titkosszolgálati vegzálások az írói, polgári („civil") önszerveződéseket voltak hivatva semlegesíteni, és ezáltal a belső szolidaritást gyöngíteni, szétzilálni. A maradni vagy menni, a kitelepülés és emigráció kérdésében Bíró a maradás mellett tette le a voksát, mégpedig – talán nem tévedek, ha azt mondom – lelkiismereti okból: a szülőföld iránti szeretetből és a felelősségből, amelyet a szülőhely adott, ami megadatott számára. Elhivatottság gyümölcse ez a szenvedélyes múltfeltárás e kötetben, ebben a különös családtörténetben újjászületett, megvalósult ismét. És Erdély: a koragyermekkor mézédes, felejthetetlen illata, a főzött csokoládéból készült szaloncukor fölidézése, és a természeti táj mint az önfeledtség jelképe, és később is megvalósult formája a „vadonban", a feleség által álmodott és számára létrehozott, fölnevelt kertben; író kezén született szerelmi vallomás ez a szülőföldhöz és a hitveshez. Bíró könyvében érzek valamiféle meditatív árnyalatot, amelyet nehéz lenne nem észrevenni, az író, igen, az író tesz hozzá ezzel a mondanivalójához.

Hogy a visszaemlékező túlzottan optimistán látta a világot a rendszerváltozás évében, 1990-ben, ahogy sokan tettük, erre nincs biztos tippem. *A szabadság enyhe*

*mámorá*t másképp lehetett megélni egy őrült diktatúrája után, mint a kádári restauráció végelgyengülése idején. És persze Bírónak az is „megvilágosodás”-t jelentett, amit szüleinek az életútjából addigra leszűrt.

Egy bizonyos magyarországi attitűddel szemben van megbántottság a szerzőben; ez folyamatosan alakult ki benne: az intrikus, kirekesztő magyarországi közéletről van szó. Valakit meghív Budapestről, beengedi a házába, az illető végigmustrálja a könyvespolcát, más műveket is talál ott, mint ami az ő könyvszekrényében van, és máris kész a megbélyegzés, nem közénk való, nem egyezik velünk.

Mi történik az erkölcsi mércénkkel?

Tágabb összefüggésben Bíró munkájának ez is a tétje.

3.

Ha lennének kulcsszavai a könyvnek – és a recenzens miért ne találhatna kulcsszavakat –, a következőket írná le: *politikai kultúra*. (E fogalom lassan már fölélesztésre szorul, és Bíró első rangú felélesztő.) A *politikai kompetenciák újragondolása*. Csakhogy: a legkevesebb befolyása épp annak van, akinek a politikai kompetenciája megkérdőjelezhetetlen. Ami marad: a marginalizálódás, a periféria, a regresszió és az avíttság: a kisebbségi komplexusok általi politikai mítoszképzés szintje. A politika verseny kiéleződése a szélsőségek malmára hajtja a vizet.

A legnagyobb gond, mi több, égető probléma a félelembe burkolódzott rendszer iránti közöny, a tompa érzések melankóliája – ismerős lelki attitűd; de a múltat nem lehet eltörölni, tanultuk, és bizony számított 1990 után is, ami előtte volt; erről Erdélyben több tapasztalat lehetett, mint itthon. Még Esterházy Pétert is megtévesztette a rendszerváltoztatás, amikor azt állította, hogy a liberális köztársaságban nem számít az, ami előtte volt: „Mert minden akkori kompromisszum mára érvénytelenné vált, tökéletesen fölöslegessé: minden vacsora, minden kimondott elvtárs szó, minden János, minden elterelő jelző, minden maszk”[1].

Nem így történt.

Abban viszont Esterházyt igazolta az idő (az élet?, a történelem? az ember nem változó természete?, a soha el nem múló erőkultusz?) a Kádár-korszak játékszabályait egykoron hol kéjjel, hol kényszeredetten elfogadó irodalom nyugtalan pil-

[1] Esterházy Péter, *Nyári maszk* = https://konyvtar.dia.hu/html/muvek/ESTERHAZY/esterhazy00171/esterhazy00218/esterhazy00218.html [2025. 05. 14.]

lanataira reagálva, hogy „…ha negyven évig fal mellett éltünk, akkor ennek a szabályait, törvényeit tanultuk meg. A félelem, az óvatosság, a bizalmatlanság törvényeit”[2].

Ahogy mindez Romániára, Erdélyre is igaz. Olvasás közben minduntalan rá kell jönnünk az emlékezővel együtt.

4.

A látszattal (vagy a látszattal részben) ellentétben a családtörténet írása hálátlan szerep, aki erre adja a fejét, az szilárd talajon vesse meg a lábát. Ha ez nem sikerül, csak saját magát okolhatja. Az őszinteség és a fájdalom nem spórolható meg. „Az író legyen kegyetlen” – mondja Kosztolányi.

A családdal szemben engesztelő megértés van Bíróban, kiváltképp az Édesanyja iránt. Szülei, ahogy mondani szokás, „hithű kommunisták” voltak; sok részletet megtudunk az illegalitás és konspiráció formáiról, játékszabályairól vagy véletlenjeiről – ezt már-már szociológiai pontossággal részletezi Bíró. És az egyenleg, ami az emlékekből, a családi legendáriumból következik, miközben a szerző összead, kivon: a szülők tiszta szívvel adták oda magukat a Pártnak, egybekelésük is a Párt parancsára történt. Ami legerősebben módon predesztinálhatta őket, az a vágy, hogy az „internacionalizmusban mint itatóspapírban, föloldódik a nacionalizmus” – ne feledjük: az erdélyi magyarság sorsáról van szó. Hogy aztán az internacionalizmus fogyó hiteléből épp az emlékiratot író fiúgyermeknek jusson érett korában a legkevesebb.

Még megállnék egy-két mondat erejéig az apa alakjánál. Az ő személyisége, viselkedése szinte mindenben más volt, mint az anyáé. Az anya gondoskodó, finom és tapintatos, az apa kifelé élő, nagyhangú, kártyaszenvedélye messzire vitte bohém hírét. Jellemének bizonyos vonásai „jól jöttek” a mozgalomnak („az alkalmazkodási kényszer hozzátartozott a konspiráció etikettjéhez”), ahogy az emlékirat szerzője nyomatékosítja, és a Párt vele szemben tanúsított igazságtalanságait is keményen állta. A fiú az elfogadás, az óvatos elutasítás hullámait érzi az apával kapcsolatban; amikor az Anyja válni akar, „…elvonultam a szobánkba, estig sírtam. Akkor már sejtettem, hogy apámnak még az alsórákosi válságos időkből van egy nálam alig kisebb fia, egy cigánygyerek is” – írja.

[2] Esterházy Péter, *Nyári megjegyzések* = https://konyvtar.dia.hu/html/muvek/ESTERHAZY/-esterhazy00171/esterhazy00218/esterhazy00218.html [2025. 05. 14.]

5.
És e drámai ponton visszatérnék a beszervezés problémájára, Géza bátyja ügynök voltára. A dolgon nincs mit szépíteni, nem is szépít, noha ítéletet sem mond fölötte. Ahogy afölött sem, hogy a bátyjának a négy felesége közt volt cigány is: „Mellesleg a négy közül ő volt a legrokonszenvesebb". Géza, a báty, a legtehetségesebb, ő volt Bíró Béla számára a példakép. Még a pályaválasztásban is követni akarta. A kötődés erős volt, és ez a korábban eltéphetetlennek bizonyuló szál eltépődött. A Báty is besúgó lett. Sorsa, végzete hasonló Szilágyi Domokoséhoz; mindkettejük számára az egyetlen menedék az elviselhetetlen lelkiismeret-furdalás elől az öngyilkosság.

6.
Bíró Béla szenvedélyes és érzelmekben gazdag könyve (az érzelmeit sem rejti véka alá a szerző) „szabálytalanul-szabályos" családtörténete – olykor részleteiben politológiai-szociológiai esettanulmánya – megrendítő mű. Remélem, sokunk olvasmánya. De mint minden éleslátó szerző, tudja, hogy nincs nála a bölcsek köve, sem az ítélkezést, sem a megbocsátást nem neki rendelte az élet – ezért jól döntött, hogy az irónia és melankólia halvány árnyalataival is átszövi könyvét.

Ezernyi tűszúrást amúgy sem lehet másképp elviselni, szavakba foglalni.

(Bíró Béla, *Káprázat-siratók. Erdélyi zsákutcáink,* Novum Publishing Kiadó, 2025.)

* * *

Bíró Béla

A PANTEIZMUS PARADOXONA

Mohai V. Lajos: A kanizsai Hidegház (Befejezetlen kézirat)

„Szinte tenyeremben éreztem a saját vadgesztenyéimet a Rózsa utcából, ahol szelíd csodálkozással feküdtek a barna levelek között a bágyadt fényben, miért is nem veszem észre őket... Kicsi voltam még, a sors viszontagságairól mit sem tudtam..." (190.) [3]

[3] A másként nem, csak oldalszámmal jelölt idézetek innen valók: Mohai V. Lajos, *A kanizsai Hidegház. Befejezetlen kézirat*, Bp., Prae Könyvkiadó, 2023.

„(Évek múlva egy hirtelen támadt vihartól kidől a fa, kiszakad a földből a gyökérzete, rázuhan a szomszédos ház drótkerítésére, széttépi a gondosan ápolt fagyalsövényt. A gyökérzet helyén óriási kráter keletkezik, távolabb is berepedezik a föld, a kisebb bokrokat és a füvet kiveti magából. // A tragédia megtörténik.)" (183.) Történet mindazonáltal alig van. Ha mégiscsak felfedezhető a metaforalugas mögött valamiféle történet is, az a család fokozatos kimúlásának fájdalmas precizitással megjelenített emlékezete. A középpont természetesen az édesanya, még az apa halála is az ő betegségének és haláltusájának „elégiájába" ékelődik. Az emlékezés azonban „csapda is, a félbemaradt éden kísértése, mert a múlt elmosódik, föltámasztása sokszor hiú ábránd marad, hiába ez adja időtlen idők óta az elbeszélés illúzióját. A régmúlt események rejtjeleinek megfejtése mégsem szemfényvesztés, pedig sokszor beigazolódtak a vele kapcsolatos kételyek. Az ókorban minden út Rómába vitt, az én életemben minden a kanizsai Hidegházhoz vezetett vissza" (53.).

A fenti sorok Mohai V. Lajos legújabb, *A kanizsai Hidegház. Befejezetlen kézirat* című kötetéből származnak – első olvasatra azt a benyomást kelthetik, hogy a sortördelést elhagyva a recenzens egymás mellé másolt figyelemreméltó „versrészleteket".

Hogy végül is mit olvasott, azt a befogadónak nem könnyű eldöntenie. A kötet közel kétszáz oldalnyi szövegének nyelve a maga féktelen sodrásával mintha megszüntetné a vers és a próza közti különbséget. A Hidegházzal szomszédos Rózsa utcának, a gyerekkor helyszínének „ábrázolása" önmagában is csaknem kötetnyi költemény.

Mohai metaforái jól érzékelhetően igazolják azt az irodalomtudományi hipotézist, hogy a líra az a beszédmód, amely a történeti tapasztalatból (az emlékekből) elvonatkoztatott világképnek és az erre szerveződő tárgyiasságoknak rendszerszerű formát ad, s ezeket esztétikailag élményszerűvé, átélhetővé, értelmezhetővé teszi. Más szóval a nézőnek, a versolvasónak a látvány élményében kell fellelnie és megértenie az azt létrehozó valóságot. Mohai nyilvánvalóvá teszi a költészet paradoxonát, miszerint a líra túllép a nyelven mint nyelvészeti jelenségen, s ezzel lényegében önmagára irányítja a figyelmet.

Hankiss Elemér szerint „[a] költészet egyszerre több valóság-, érzelem- s magatartássíkot villant fel a tudatunkban"[4]. S ezt a tételt N. Horváth Béla George

[4] N. Horváth Béla, *A líra logikája*, Új forrás, 1995/10, 59.

Santayana észrevételével egészíti ki: a költeményben „a sorok jelentése valahol fogalmi jelentésük és asszociációs ellenpólusaik közt lebeg”[5].

A Mohai-féle prózakölteményt már maga a cím is befejezhetetlennek nyilvánítja. S nemcsak azért, mert Mohai képzeletvilága elvben – akárcsak maga a Világmindenség – kimeríthetetlen, de azért is, mert maga a műfaj is végtelenbe fut. Azt a műfaj nélküliséget, melyet a lírai alany itt megteremt, leginkább prózaversnek szokás nevezni. Mohai megfogalmazása jóval pontosabb: „Ismerős érzés, mely föltámaszt minden pillért (értsd ’emlékmozzanatot’ – B. B.) a Rózsa utcától Nakonxipánig” (45.).

Az irodalomtudományban azonban az is jó ideje közismert, hogy a vers nem föltétlenül költemény. A versbe szedett reklám, rigmus, csasztuska szintén ritmusával és rímeivel hivalkodik ugyan, de nyilvánvalóan nem líra. Mohai közel kétszáz oldala azonban lenyűgöző líra, melyben a prózaforma egyesül a költőiség sűrítő, tömörítő, intenzitásnövelő formaszerkezeteivel. Egyebek közt olyan különleges retorikai alakzatokkal, parallelizmusokkal, a gondolatritmus számos képződményével, költői képekkel, melyek némelyikét eleddig az irodalomtudomány sem nevesítette. Csupán a költészetből ismert koncentrált érzelmi-intellektuális élmény gyanánt adottak számunkra, olvasók számára. Mohai szájából is természetesnek vesszük, hogy „nekem a próbára tett tehetség imponál, akkor is, ha beletörik a bicskám” (10.).

A három alapvető irodalmi műnemhez, a lírához, az epikához és a drámához következésképpen odakívánkozna egy negyedik is: a prózaköltészet. Ennek a műnemnek a regény terjedelmű műfaja a Mohai által is művelt lírai fogantatású halottsiratót. A gyászmunka és a lírai thanatológia ezzel szemben inkább a Mohai-féle prózaköltészet témáinak tekinthető. A műfaj teszi őket szépirodalommá. Az eltérésnek másutt mintha maga Mohai is tudatában lenne. „Azt a végzetes hibát azonban nem követem el – írja –, hogy ne higgyek a Rózsa utca halhatatlanságában.” (11.)

Az öröklétről, a lélek halhatatlanságáról mindazonáltal kevés szó esik a szövegben. Annak ellenére is, hogy a szerző kiemelt betűtípussal vall róla: *„A halál életre szóló nagy eseménynek, egyenesen szent dolognak számított a családban, mindenkit megrázott, és hullámai messzire terjedtek, egészen a távoli oldalági rokonokig, akikről a hétköznapokban alig vettünk tudomást. A temetés napja elfedett minden viszályt és haragot. Az öröklét egy röpke pillanatává összeillesztette a rokonság*

[5] *Uo.*

csonka részeit, azokat is, akiket már elfedett a koporsó, sőt talán már ki is hullottak az emlékezetből" (130.).

A Rózsa utcában évtizedek óta arat a halál. „Öregapám csalánt evett a hadifogságban, hátában a szuronyokkal megrohamozta a Téli Palotát." (47.) Nem csoda, hogy később „összevitatkozott az Istennel, meghalt" (41.). A második világháborús bombázások és ütközetek után még sokáig halottak feküdtek az útszéleken, s a következő évtizedekben a család lélekszáma is megcsappant. Az Öregapát és az Öreganyát az Apa követte a Hidegházban, hogy aztán néhány év múlva a „mészporos angyalt", az anyát is elragadja a halál.

A veszteségre jellemző, hogy a hiányt – önmagukra vonatkoztatva – a fiúk sem képesek feldolgozni. „Vajon ki rendelkezik rólunk a saját emlékezetünkön kívül? Meddig tart ki a múlt? Mi töri meg az erejét a jelenben? Csak a halál? ... Gyászunk, hamuvá égett őrlődéseink nyomát, az önsajnálatot, gyarlóságaink tanújelét elpusztítjuk. Mentőövet senki sem dob nekünk." (126–127.)

A testvérek ezután már „ketten, egyedül" látogatták a Hidegházat és a családi sírhelyet. Végül a főhős is magára marad. Az emlékeivel, melyeket váltakozó ének váltakozó, jelen és múlt idejű költői futamokban keltenek életre. Danilo Kiš nyomán ő is úgy érzi, „...fúgát kellene komponálni zenekarra és orgonára. Lila üvegcséket fel az emelvényre az elsötétült teremben, színültig nemes illatokkal"[6].

Már a gyerekkori emlékek sem a Rózsa utcát „támasztják fel" valamely múltbéli benyomásözön lírai felelevenítésével, inkább a szerző alakját világítják át, aki ekként (akárcsak időnként az Édesanya) azonossá válik a Mindenséggel: „Anyám körömcipője hegyével kötötte össze a konyhakő mintáit az Univerzummal" (143.).

De mi lenne ez, ha nem annak tudata, hogy a Mindenség ugyanúgy mibennünk van, mint ahogyan a plátói tételt némileg átfogalmazva nem csak a teljesség foglalja magában a részt, de a rész is a magába foglalja a teljességet? Az öröklét kérdése azonban föl sem merül ebben az ellenállhatatlan sodrású lírai áradatban.

Ennek magyarázatát az öröklétről szólva *A tragikus életérzés* című filozófiai esszékötetében Miguel de Unamuno adja meg: „Rettenetes valami az értelem. A halál felé tart, éppúgy, ahogyan az emlékezet az állandóság felé... Az igazi tudomány mindenekelőtt kételkedni és »nem tudni« tanít"... A köznapi értelemben

[6] Kiš, Danilo, *Korai bánat*, fordította Ács Károly, Újvidék, 1971 (vendégszöveg: Mohai, 106).

vett tudós, akárcsak az ügyvéd, nem kételkedik, „...de azt sem hiszi, hogy nem tud. Mindenképpen megoldás kell neki”[7].

„A valódi költészetnek – olvashatjuk ugyanott – két igazán mélyről jövő, radikális hangzata van: a világ hívsága és a történések mikéntje az egyik, a szerelem a másik. Ez a két hang csak egyszere szólhat.” (40.)

Mohai prózaköltéményéből azonban hiányzik a szerelem. Egészen pontosan: csupán marginálisan van jelen. Egyik, önmagát szerelmes özvegynek érző barátja meséli a lírai alany fiatalon elhunyt unokanővéréről, hogy „[u]nokanővéred köré az élet erotikus aurája halálvágyat szült. Az elégikus lelkű kalandornő megtestesítője volt, akit a férfiak önként követnek a halálba, miután az udvarlásban kudarcot vallottak” (164–165.). A szerelmes ember, tehetnénk hozzá – ha hiszi, ha nem –, rettenthetetlenül hisz egyfajta öröklétben.

Az ’Isten’ megnevezés Mohainál is gyakran felmerül, de csupán a költőiség rekvizitumaként. (Egyetlen példa: „Miközben begyűjtik a termést, Isten csöndben elhagyja a világot.”) (29–30).

S ebben rejlik a Költemény örökre szóló befejezhetetlenségének voltaképpeni rejtélye is. A költemény nem azért befejezhetetlen, mert a Világegyetem, s következésképpen a rá vonatkozó emlékek is kimeríthetetlenek, inkább azért, mert e földi világban magukhoz az emlékekhez is csak részben férhetünk hozzá.

A prózaköltéményt Mohai az olvasó örömére még hosszan folytathatja, de utolsó fejezetét maga sem írhatja meg. Hacsak nem abból az a szöveg hátterében mégiscsak ott lappangó örökletből, melyről maga is szemérmesen hallgat. Az elhalálozások családtörténete végérvényesen véget ér. A lírai alany után – legalábbis az olvasó tudomása szerint – nem marad leszármazott, aki folytathatná az „illatos fúgát”.

Mohai prózaköltménye nem csak a Naprendszer, de a Nagyvilág, Magyarország, Európa, sőt a Rózsa utca vonatkozásában is tovább árnyalható, írható, de valóban befejezhetetlen...

(Mohai V. Lajos, *A kanizsai Hidegház. Befejezetlen kézirat*, Prae.hu Kft., 2023.)

* * *

[7] Miguel De Unamuno, *A tragikus életérzés*, 1989, 88, 91.

CSONGRÁDY BÉLA

EGY „JÓÍZŰ" KÖNYV

Pásztor Éva – Nagy Zsófia: Vendégségben Mikszáth Kálmánnál

Aki „csak" úgymond átlagos szinten tájékozott a kulturális, művészeti életben – jelesül a magyar irodalomtörténet berkeiben –, az egészen biztosan tudja, hogy az egyaránt nógrádi, felvidéki gyökerű Madách Imre és Mikszáth Kálmán személye és munkássága a szülőföldjükön kultikus keretek között is megkapja a kiérdemelt megbecsülést. Az előbbi szerző természetesen a nemzetközi mércével mérve is kiemelkedően rangos drámai költemény, *Az ember tragédiája* jogán miatt vívta, vívja ki az elismerés ezen módját, utóbbi – joggal nagy palócnak is nevezett – író esetében pedig az örökbecsű regények tekinthetők a megkülönböztetett elismerés és tisztelet forrásának. Mindkét szerző esetében közösségek – egyesületek, társaságok, baráti körök – és az azok keretében tevékenykedő, esetleg éppen e területen végzett kiemelkedő, eredményes munkájuk révén ismert, elismert kutatók, irodalomtörténészek járnak az élen. Jó példaként itt és most a Salgótarjánból elszármazott Praznovszky Mihály neve említtetik, aki éppen megszámlálhatatlan számú publikációjával – köztük az ugyancsak sok saját kutatásainak eredményeit közzétevő könyveivel – tudhatja magáénak a Mikszáth Kálmán Társaság örökös elnöke titulust, és aki három esetben – kutatóként, múzeumigazgatóként és mint a Palócföld főszerkesztője – is részesült a legújabb kori Madách-kultusz hajnalán, 1964-ben, a Tragédiaköltő halálának századik évfordulója időszakában életre hívott Madách-díjban.

Ugyanakkor az is természetes, hogy a kultikus jelenségek élenjárói, úgymond zászlóvivői mögött, mellett rendre feltűnnek új szereplők is. Olyanok, akik főhivatásuk révén eleddig egyfajta távolságból kapcsolódtak az irodalomtörténethez, akár a fentebb emlegetett két jeles nógrádi alkotó munkájának, szellemi örökségének további részletei feltáráshoz, bemutatásához. E személyiségek közé sorolható a – többek között – Kazinczy-, Veres Pálné- és Balassagyarmat kultúrájáért díjjal kitüntetett pedagógus, Pásztor Sándorné, akiről Tarnóczi László rádióriporter *Nagyok* című 2024 januári műsorához írott ajánlójában fogalmazta meg a követ-

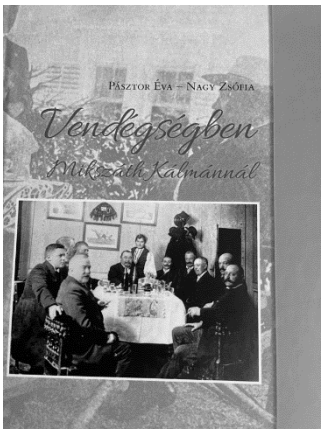
kezőket: „A magyar irodalmat és az ének-zenét úgy tanította, hogy abból az élethez találtak kapaszkodót a tanítványai, akik közül sokan lettek pedagógusok (óvónők, magyartanárok) s aranydiplomás kórust is vezetett".

Nos, Pásztor Éva – aki alelnök férjével immár évek óta nagyon közel állt az 1993-ban alakult Mikszáth Kálmán Társasághoz – 2021-ben új oldaláról mutatkozott be: ekkor jelentette meg *A halhatatlan Mikszáth Kálmán* című könyvét, amely a 13. kötete volt a 2003-ban a *Lohinai fű* címmel a társaság révén útjára indított Mikszáth Könyves Téka sorozatnak. Ebben a kiadványban sorra vette, bemutatta és jellemezte azokat az írót ábrázoló emlékeket, a tiszteletére kialakított emlékhelyeket, megrendezett eseményeket, a nevét őrző intézményeket, amelyek szép számmal találhatók szerte az országban, illetve a határokon túl is. Hasonló megfontolásból, céllal és jelleggel jelent meg *Az örök Madách Imre* című, szintén gazdagon dokumentált könyve 2023-ban.

A 2024-es esztendő egyébiránt is fontos esztendőnek bizonyult Pásztor Éva munkásságában. Ugyanis a tavalyi év tavaszán a fentebb emlegetett Mikszáth Könyves Téka sorozat 20. köteteként, mondhatni Mikszáth Kálmán születésének 177. évfordulójára jelent meg újabb jelentős munkája. Ez egyrészt folytatása a Mikszáthtal foglalkozó írásainak, másrészt – műfajilag, jellegét tekintve – változást is hozott ezek sorában, amennyiben a *Vendégségben Mikszáth Kálmánnál* című kiadványt irodalmi szakácskönyvnek minősítette maga a szerző. S ez utóbbi megjelölés pontosítást is igényel, mert ezúttal nem egyedül jegyzi a kötetet, merthogy Nagy Zsófia gasztronómus, ételkritikus, a régi palóc konyha hagyományainak ápolója, a Pozsonyban megjelenő Vasárnap Magazin háziasszonya személyében szerzőtársa is akadt. Egy olyan szakértővel dolgozott együtt, aki már gyermekkorában olvasta Mikszáthot, és felfigyelt az író műveiben előforduló ételnevekre, kulináris élményekre. Mostanra érett meg benne a szándék – amelyet a Mikszáth Kálmán társasági tagsága és Pásztor Évával való megismerkedése, baráti kapcsolata, munkásságának ismerete megerősített – hogy ketten jegyezzék ezt a különleges műfajú kötetet. A felvidéki gyökerű Nagy Zsófia azért is gondolhatott erre, mert számára értelemszerűen nem idegen ez a vidék, s a Palócföld című folyóiratban már a korábbiakban és azóta is rendre közölt, illetve közöl gasztronómiai jellegű írásokat, tájegységi recepteket.

Természetes, hogy a két – egymást jól ismerő és tisztelő – szerző a kötet elején megnyilatkozik, szól az olvasókhoz. Mindketten abban bíznak, hogy e nem szokványos, mondhatni különleges témával sikerül felkelteniük az érdeklődést, első-

sorban a címszereplő író iránt. A könyv élén megnyilatkozik a szakértő Praznovszky Mihály is. *Egy jóízű könyv elé* című írásában: „Mikszáth Kálmán is azon írók közé tartozott, akik szívesen ültetik terített asztal mellé hőseiket jó étvággyal falatozni, de ő maga soha nem írt le recepteket... Lett volna alkalma elmesélni a jobbnál jobb ételek főzési praktikáit, de azok semmiképpen nem fértek bele végtelen történeteibe. Hadd egyenek csak a hősök, az utókor olvasói pedig törjék a fejüket, mit ettek... E könyv tartalmát Pásztor Éva dicséretes szorgalommal szedegette össze az életműből, néha csak egy mondat, másutt egy bekezdés, vagy éppen egy karcolat kerül terítékre, mutatván, hogy az író a gasztronómiával is tudott helyzeteket és szereplőket, főleg kortársakat jellemezni. Mindezekhez mellékelt Nagy Zsófia, a palócföld ízeinek tudósa ide vágó ismert vagy kevésbé ismert recepteket" – írja Praznovszky Mihály, s gondolatait a kötet tartalma teljes mértékben visszaigazolja.

A kiadvány elején megnyilatkozik Mikszáth Kálmán is *A magyar konyha* című írásával, amelyet ő maga „fecsegés"-nek minősít. „Állj meg, Pegazus! Idekötlek a fűzfához. S magam is betekintek a tepsik, lábasok és bögrék közé a konyhába. Eleget hallgattuk már együtt fülemilék dalát, prücskök ciripelését. A pecsenyesistergés sem a legutolsó. Az szóljon most..." Teljes joggal került a könyvbe a manapság jól ismert – a Magyar Rádióban e témában hetente megszólaló – népszerű Vinkó József *Gourmand volt-e Mikszáth?* címmel jelzett írása, amelyben néhány hajdani történet felidézésével érdekes, szellemes választ ad e kérdésre.

S mindezek után a Mikszáth-írásokból való kiemelések következnek és „végre" a receptek, amelyek ínycsiklandozó, ragyogó fotókon is kelletik magukat. A Mikszáth-művek és a felhasznált irodalom szokásos megjelenítése mellett immár az internetes források is helyet kaptak. A kötet tartalomhoz illő külleme a tipográfus Bucsy Balázst és a veszprémi OOK Press Nyomda munkáját dicséri. Ugyanez a műhely jegyezte Pásztor Éva *Az örök Madách Imre* című kötetét is.

(Pásztor Éva – Nagy Zsófia, *Vendégségben Mikszáth Kálmánnál*, Balassagyarmat, 2024.)

* * *

Róna Z. Péter

KULTÚRÁT ÉS NYELVET ÁPOLÓ

Zsibói Gergely: Hajnali vásznak

Azt mondják: használatuk során megkopnak szavaink, vagy új jelentést nyernek. A költő az, aki kisajátítja őket, miképpen Ady a 'vér' szavunkat.

Az emberiség történetének döntő részében a verset emelkedettség jellemezte. Az istenekkel, Istennel vagy valami transzcendensnek nevezhető dologgal/dolgokkal való kapcsolatfelvételt szolgálta a vers, ezért a közbeszédtől erősen eltért.

Arthur Danto a XX. század végét jellemző művészeti sokszínűség kapcsán írta, hogy addig, amíg a korábbi korokhoz egyértelműen valamilyen meghatározó és domináns irányzat volt köthető, ez ekkorra megszűnt, beköszöntött a pluralizmus kora. Ez azonban nem jelenti azt, hogy ettől fogva nincsenek domináns kánonok, s azt sem, hogy a művészet társadalmi szerepe valaha is még ugyanolyan jelentőséggel bírhat, mint korábban. Sőt, nyilvánvalóan szakmai kérdéssé, már-már önmagáért valóvá vált. Mondhatni: öncélúvá. Profánabbul: köldöknézővé. Ami bizonyosan abból is eredeztethető, hogy devalválódott a költő váteszszerepe, küldetéstudata és az általa használt nyelv. Ezért fordulhat elő, hogy sok esetben nem olvas ki többet egy-egy belső körökben felmagasztalt költő soraiból az ember, mint amit egy kocsmai diskurzus során már hallhatott. Olykor pedig stílusbeli eltérést sem tapasztalhat. Vagyis a költők is egyre inkább közhelyekkel szolgálják a közízlést.

Természetesen akad ellenpélda bőven. S olyan is, aki ezt oly magas szinten műveli, hogy épp ezáltal jut el kevesekhez abban a folyton rohanó világunkban, amelyben csupán percemberkék lehetünk. Zsibói Gergely költészete ez utóbbihoz tartozónak tekinthető; a magyar irodalom legjavához mérhető és hasonuló. Nyelvezete végletekig csiszolt, árnyalt és emelkedett. Mélyebb értelmének fölfejtése ismereteket igényel – elsősorban az irodalom és a történelem területéről. Gyakorta olyan szavakat épít a verstestbe, amelyek réges-rég eltűntek a közbeszédből. Némely esetben talán a jelentésük se teljesen világos mindenki számára. De az bizonyosan világos, hogy Zsibói ezek használatával ápolja a magyar kultúrát és nyelvet. Visszaemeli abba a magasságba, amely az övé, a miénk, a magyar nemzeté.

A *Hajnali vásznak* című kötet versei három ciklusba rendeződnek; plusz egy – napjainkra teljességgel elhagyott, mottóként is értelmezhető – elővers segít a szellemi tájolódásban. Nem véletlenül építi erre a könyv hátsó borítóján szereplő ajánlását Handó Péter. Érdemes elidőzni sorai fölött, s ehhez álljon itt a vers egésze: „Elébb padlatot: / a mosolyt, ölelést, / mit széthordtak / belőlünk annyi éven át. / Aztán a többit, rendjén, / hogy kinyíljék / bennünk a világ." A padlat (padolat, padozat, padló) olyan ember által készített alap (például a kultúra is ilyen), amely „deszkáival" lefed egy alatta tátongó mélységet. Ezúttal pedig magát a világot. Azt a világot, amelybe bele- (vagy fölé-)cseperedik az ember megtartó mosolyok, ölelések által. De mi történik akkor, ha ezek a „deszkák" kihúzódnak a lába alól? És ha ezeket belülről hordják szét az emberből? Mi tárul fel ilyenkor? Miféle mélység?

Thomas Mann írja a *József és testvérei*ben: „Mélységes mély a múltnak kútja. Ne mondjuk inkább feneketlennek?" Vajon ennek a kútnak a padlatát távolították el? Az érvényes választ mindenkinek magának kell megtalálnia a *Hajnali vásznak* kibontása közben – mondom ezt azért, mert az én válaszaim legföljebb csak jelzőbóják lehetnek; többhöz egy recenzió teret nem ad.

Beszédesek a cikluscímek, amennyiben az elsőnél fölkerül az álarc, az utolsónál pedig lehull. Mert mi jellemezhet egy *Maszkabál*t? Az, hogy a benne szerepet vállaló más természeteket magára öltve tetszeleg úgy, hogy azzá válik, akit a felöltött maszk képvisel megjeleníteni hivatott. Ez a szerep a Zsibói-versek esetében vágyott és zsigerekből áradóan keresztény gyökerű. Már az első ciklus első versének címe *(Kyrie)* egyértelművé teszi ezt azzal, hogy egy IV. századra datált kegyelemkérő imádságra utal, s akár Krisztus szájából elhangzó könyörgésként is fölfogható. Legsűrűbben e cikluson belül asszociáltat Zsibói Krisztus életére, szellemi hagyatékára. Nemzeti tudatunk történeti mérföldkövei is hangsúlyosan vonulnak végig a kötet egészén. Ennek első darabja az 1956-os eseményekből táplálkozik *(Október-vég)*. A politikai állásfoglalás lehetséges másik arcát mutatja a *Biberach levele Meránba*, melyben a *Bánk bán*-béli ritter/szerencselovag Biberach hívja az „övéit" magyar honba németországinál busásabb hasznot zsebelni. Szinte természetes módon emelődik ide az Ady Endrét megidéző két irodalmi expozé *(Hiába-Messiás; Búcsú Csucsától)*,

hiszen jobbító nemzetostorozásban aligha járt nálánál előrébb valaki, ez pedig Zsibóitól sem teljesen idegen. A „perc-ficsúrkák" kifejezés pedig nem pusztán felidéz egy jól ismert szóösszetételt, de meg is fosztja az ilyen típusú modern embert ember voltától. Számba lehetne venni Ady (valamint Kosztolányi, József Attila, Juhász Gyula...) költészetére való utalásokat, mint olyan szöveghelyeket, amelyek képesek komplett verseket előhívni az emlékezetből, s ezáltal értelmezési teret tágítani, de ez ezúttal nem tehető meg. A kötet egészére nézve is fontos versek a szülőföld – Erdély és Kolozsvár – történeti, irodalmi és a szerző személyes emlékeiből táplálkozó képek meg- és fölelevenítését végzik el. Ennek a sornak az első darabja az *Ország-álmodó*. Ugyanígy jelen van a kötet egészében a 13 évesen szerzett új hon, „Nógrádország" is: „Báthory István emlékezete" után *Balassa úr mulat*. Szintén több vers számít az antikvitással kapcsolatos ismereteinkre. Ilyen a *Béke Ithakában*, amelynek első két sorát a Somoskőújfaluban élő Kossuth-díjas Földi Péter ültette át impulzív rajzba. Itt kell megemlíteni, hogy a *Maszkabál Karám* című ciklusának mind a hét szonettje a Marschalkó Zsoltnak emléket állító, 2012-ben a Balassi Bálint Asztaltársaság által megjelentetett *Rebbenő madár*ban szereplő Földi-rajzok alapján készült, ugyanakkor Földi Péter, ihletet merítve a versekből, új rajzokat készített ezekhez a szonettekhez, és még néhány vershez ezen túl is; nagy-nagy alázattal szolgálva a sorok közül kiolvasható vizuális világot.

A második ciklus a *Mezsgyén* címet kapta, amely határvidéket, műveletlen területet jelöl. Kérdezhetnénk: honnan nézve? A ciklusnyitó *Kolozsvári anzix I.* még bizakodó képeslapüzenet, de ahogy haladunk előre, egyre komorul a kép, s lassan minden mezsgyére kerül, a címadó versben pedig ki is mondja a szerző azt, amit lát, él és érez: „Nincsen hazád". Mély és megrázó vallomások, veszteségek sora, a létért való küzdelem hiábavalósága tömörült ide.

Ahogyan korábban jeleztem, az első ciklus különböző maszk segítségével elvégzett szerepjátékai a harmadik ciklus *(Reggel, november – Álarc nélkül)* verseiben ellenpontozódnak. A természet és az elmúlás szépsége éppúgy helyet kap sorok között, mint ahogy egy szelíd szerelmi vallomás a *Lépted-váró*ban.

A borítót Földi Péter „Hajnalra, ha itt az óra..." című rajza felhasználásával Orbán György János készítette. Régi-új köntöst szabott ezzel a Palócföld Könyvek sorozatnak. Remélhetőleg Zsibói Gergely *Hajnali vásznak* című, figyelemreméltó kötetét újabbak követik majd, hogy nógrádikumként lehessen hivatkozni rájuk.

(Zsibói Gergely, *Hajnali vásznak*, Balassi Bálint Könyvtár — Balassi Bálint Asztaltársaság, Salgótarján, 2025.)

NAGY TIBOR

BESZÉLGETÉSEK SZÖVEGKÖZELBEN

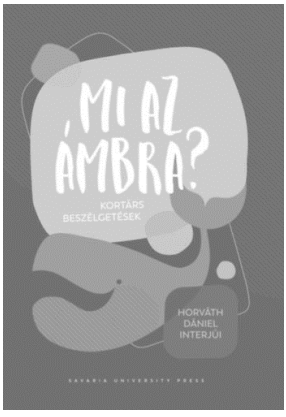
Horváth Dániel: Mi az ámbra? Kortárs beszélgetések

A kötet borítógrafikája lassan és biztosan tudatosítja az olvasóban, hogy miről is lesz szó ebben a könyvben. Persze a „mi az ámbra? – mi az ábra?" szójáték sem hagyható figyelmen kívül. A *Kortárs beszélgetések* mint alcím pedig valóban pontos meghatározás, hiszen egy „kortárs létezés"-ről szóló interjúkötetről van szól.

Biztosan emlékszünk még arra, amikor azt kérdést szegezték nekünk magyartanáraink: „Mire gondolhatott a költő?" Általában megmaradt ez a költői kérdés szintjén, hiszen nem kevés rásegítéssel tudtunk csak belekezdeni a „magas irodalmi elemzések"-be.

De mi a helyzet a kortárs irodalommal? – a kötet célzottan teszi fel a kérdést, mely „A szerző"-höz szól. Az interjúkban ugyanis kortárs irodalmi művek alkotóival beszélget Horváth Dániel olyan témákról, amelyek nagyon gyakran felmerülnek az olvasóban. Az oktatás dimenziója fontos szerepet kap a kötetben (az interjúk készítője maga is középiskolai tanár). Az irodalomoktatás problémái témaként erősen megjelennek a szerzőnél és az interjúalanyoknál is, így természetesen szóba kerül az irodalom olvasóvá nevelő szerepe is.

A mai fiatalok celebekért rajonganak, és érdeklődnek az ő mindennapjaik iránt. A kötetből kiderül, hogyha a kortárs szerzőkre ugyanígy tekintünk, akkor hasonló kérdésekre kaphatunk válaszokat. „Vajon miért írta ezt?" – „Hogyan zajlott az írás folyamata?" – „Milyen témák foglalkoztatták a megírás idején?" Mind-mind olyan kérdés, amely akár egy iskolásnál is felmerül egy vers vagy novella olvasása során. A miért?-ek és hogyan?-ok mellett sokkal személyesebb kérdések is előkerülnek. Traumák, tragédiák, betegségek. Több esetben érezhető, ahogy a kötetben szereplő alanyok a privátszférájukat lemeztelenítik beszélgetés közben. Olyannyira őszinték az interjúk, hogy olvasás közben megfeledkezünk erről. Magával

ragadó olvasni a kötetben szereplő alkotóknál az írással kapcsolatos motivációikról, amely néha meglepő, néha teljesen hétköznapi.
Erős motiváció az emberi kíváncsiság, az imént említett témák valamiért mindig is foglalkoztatták az embereket, legyen szó akár celebekről, akár irodalmi személyiségekről (hiszen Ady Endre kalandos és csapodár életmódja valahogy mindig megragad a tanulók fejében, a szimultán verseléssel ellentétben).

Több szerzőnél felbukkan a közösségi média hatása az írásra. Például Nyáry Krisztiánnál, aki aktívan jelen van a médiában. Nála olvashatjuk, hogy egy-egy poszt, érdekesség hogyan alkothat meg, indíthat el akár egy kötetet, egy ötlet hogyan alapozhat meg egy kutatást. Akár szeretnénk, akár nem, a közösségi média napjainkban döntő szerepet gyakorol az irodalomi életre, így a szerzőknek egyfajta létkérdés is, hogy megjelenjenek ebben a digitális térben.

Az idézett versek mellett találunk novellarészleteket és naplóbejegyzéseket is a könyvben. Középiskolai tanár, evolúcióbiológus, katolikus pap, egy autista lány, slammer, zenész és mások szólalnak meg a könyvben. Nem biztos, hogy első hallásra olyan szereplők, akikhez a „kortárs irodalom" fogalmát társítanánk. Természetesen vannak „hivatásos" írók is, hiszen a kötetben szerepel többek között Grecsó Krisztián, Nyáry Krisztián, Szabó T. Anna vagy éppen Tóth Krisztina és még sokan mások is.

Horváth Dániel a címekben jó érzékkel ragadja meg az egyes interjúk fő gondolatait, kulcsszavait, mint például: *Mindenből a legjobbat keresem* (Dragomán György), *Benne van az egész történelmünk* (Nyáry Krisztián), *Adyék elég menők voltak* (Kemény Zsófi), *Nagyon egyszerű: csak azt kell mondani, ami a valóság* (Sinkó József).

A kötet rendezőelvére a kortárs irodalmi csemege megnevezés illik talán legjobban, merthogy a változatos szerzőgárda az, amely elsősorban érdekessé teszi. És amennyire változatos a szerzők foglalkozása, olyannyira egyetemes témakörök kerülnek gyakran előtérbe. Rendkívül „felhasználóbarát" is a kötet, hiszen egy-egy interjú elolvasása csak pár percet vesz igénybe, bárhol és bármikor olvasható (akár még zsebkönyvformában is megjelenhetne). Az interjúk mint apró mozaikok, rejtett módokon kapcsolódnak ugyan egymáshoz, de természetesen nem olyan kötetről van szó, amelyet elkezdünk olvasni az elején, és folytatólagosan haladunk tovább. Inkább átlapozzuk a tartalomjegyzéket, és az az aktuális hangulatunknak megfelelően választunk egy szöveget. Ez a módszer jól működik, és légiesen könnyeddé teszi az olvasást.

Vajon egy ilyen jellegű kötet közelebb hozhatja-e a fiatalokat az irodalomhoz, az olvasás szeretetéhez? Bár a modern irodalomtanítás a szöveget, az irodalmi művet helyezi középpontba, a kortárs irodalomnál kár lenne kihagyni egy olyan „kalandozás”-t, melynek során a szerző személyét közelebb hozhatjuk a szöveghez. Ez a könyv ebben segít.

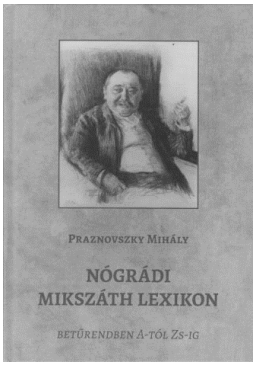
(HORVÁTH Dániel, *Mi az ámbra? Kortárs beszélgetések*, Szombathely, Savaria University Press, 2024.)

Csohány Kálmán – Déry Tibor: Szembenézni (illusztráció)
(tusrajz, 172 x 118; 1968)

Vincze-Lendvay Gabriella

A NÓGRÁDI MIKSZÁTH LEXIKON BEMUTATÓJÁRÓL

2025. március 25-én a balassagyarmati Madách Imre Városi Könyvtárban mutatták be Praznovszky Mihály legújabb kötetét, a Mikszáth Kálmán Társaság gondozásában megjelent *Nógrádi Mikszáth Lexikon*t. Akár félrevezetőnek is tűnhet legújabbnak nevezni egy olyan kötetet, amely már 1991-ben is megjelent azonos címmel, de ha figyelembe vesszük a szerző állítását, miszerint ez egy „alaposan átdolgozott, tetemesen bővített, a régire egyáltalán nem hasonlító könyv", s „...harmincévente ki kell adni egy ilyen fontos könyvet", érthetővé válik, miért bátorkodunk mégis újnak nevezni.

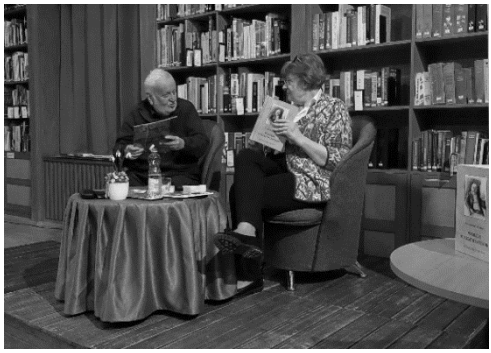
Praznovszky Mihály (aki „gyűjtötte, írta, összerakta, szerkesztette" a kötetet) és Csipka Rozália (aki „a Kiadó részéről javította, beleszólt és kibicelt") együtt, egymás mondandóját árnyalva, egymást kiegészítve, olykor fricskázva vezették végig a közönséget a rendkívül vidám hangulatú könyvbemutatón.

A szerző már a kötet bevezetőjében, az *Elöljáró beszéd*ben is hangsúlyozta: „Egyedi, besorolhatatlan műfajú könyv ez. Az volt már eredetileg is. Annyi mindenféle jelzőt tudnék aggatni rá, hogy ti. mi nem, s mi minden összességében". A beszélgetés első témája is a műfaji besorolással kapcsolatos bizonytalanságok körbejárása volt. A kötet címe azt sugallja, hogy lexikonnal állunk szemben, hiszen szócikkekben foglalja össze Mikszáth nógrádi vonatkozásait, legyen szó személyekről, intézményekről, helységekről, épületekről, de míg a szerző szerint a lexikon információk keresésére szolgál, rövidítéseket alkalmaz, és gyakorlatilag olvashatatlan, addig az ő lexikonja olvasmányos, ún. „elbeszélő lexikon", mely alkalmazkodott a modern olvasási szokásokhoz.

A kötet tehát betűrendbe sorolt szócikkekből áll (egészen pontosan 131 szócikkből), ezek majdnem mindegyikében szerepel Balassagyarmat, az egykori megyeszékhely, mely olyannyira meghatározta Mikszáth életművét. „Jó eljönni Balassagyarmatra, ráadásul egy olyan könyvvel, amely ha címében nem is, de tartalmában nagyon-nagyon-nagyon erősen balassagyarmati. Legyünk őszinték

(...), Mikszáth elképzelhetetlen Balassagyarmat nélkül, Balassagyarmat elképzelhetetlen Mikszáth nélkül" – hangzott el a könyvbemutatón Praznovszky Mihálytól. A város kapcsán egy kis kitérő erejéig Madáchot is megemlítette a szerző, mondván, hogy ő egészen más viszonyban állt a környezetével, sokkal visszavonultabban élt. Mikszáthra jobban hatott, ami körülötte zajlott, s ez a műveiben is visszaköszönt. Mikszáth Kálmán megtalálta azokat a helyszíneket, a csodás embereket, amelyek ezt a várost egyedivé tették, az aranyos, mesés történeteket, melyekből élete végéig táplálkozott.

Balassagyarmat mellett egyéb, Mikszáth életében fontos szerepet betöltő települések is helyet kaptak a kötetben, például Szklabonya, Horpács, vagy akár Nógrád határain túlmutatva Selmecbánya, illetve Rimaszombat. S ezzel már érintjük is a következő kérdést, melynek apropóját maga a szerző szolgáltatta a Bágy patakról szóló szócikkben megfogalmazottakkal: „A lexikon írója megint csal egy kicsit, (illetve most először, később többször is...)". Praznovszky Mihály ezen csalások kapcsán elmondta, mindössze arról van szó, hogy a nógrádinak aposztrofált *Mikszáth Lexikon*ba bekerültek olyan helyszínek, személyek, amelyek/akik nem nógrádiak.

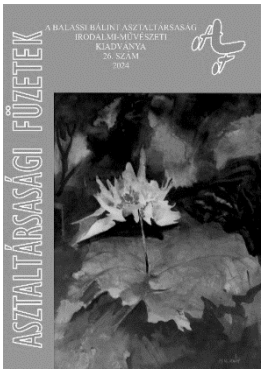
Csipka Rozália kitért a kötet képanyagára is, arra a 45 fotóra, melyeket beválogattak, hogy teljesebbé tegyék a szöveget, illetve a fotók kapcsán pár érdekességet is megtudhatott a közönség. A beszélgetés lezárásaként szóba kerültek a jövőre vonatkozó tervek, távlatok, melyeket Csipka Rozália egy, a lexikonból származó idézettel rajzolt meg: „nem dolgoztam fel e vonatkozásban, azaz »nógrádiságában« az életművet, csak a kortársakra figyeltem, akiket Mikszáth ismert, látott, akikkel találkozott stb. Minden más és mindenki más nem fért bele, de ha egyszer lesz kedvem, még megcsinálhatom a teljes Mikszáth-enciklopédiát, az is lesz vagy tíz kötet".

(Praznovszky Mihály, *Nógrádi Mikszáth Lexikon*, Horpács, Mikszáth Kálmán Társaság, 2025.)

* * *

Handó Péter

ÖSSZEGZŐ NYOMHAGYÁS

Ritkán fordul elő, hogy egy lokális és – ebből adódóan – kis létszámú szervezet egy évtizednél tovább képes fennmaradni. Különösen így van ez a művészeti csoportosulások esetében, mivel az egyéni törekvések eltérő iránya az idő előrehaladtával egyre nyilvánvalóbbá válik, s ez kikezdi a csoportkohéziót. Az, hogy a salgótarjáni székhelyű Balassi Bálint Asztaltársaság az emberélet dantei felén túl van, a 37. évében jár, már önmagában figyelemre méltó. Az pedig, hogy a létrehozott értékek száma évről évre nő, s ezek minősége fejlődést mutat, egyértelműen azt jelzi, az alkotói közösségen belüli műhelymunka eredményes. Mondhatni: megújulásra ösztönző. Ennek tárgyi bizonyítéka az évente megjelenő *Asztaltársasági Füzetek* s az egyéb tematikus kiadványok sokasága. Az előbbiek mintegy összegzői a tagok elmúlt évi munkájának, tehát mindenképpen tartalmi áttekintésre érdemesek (még akkor is, ha korábban erre nem került sor).

A 2024-es *Asztaltársasági Füzetek* ezúttal nem emlékállítással, hanem köszöntéssel indul. Tagtársuk, Botos Zoltán festőművész december 19-én töltötte be 75. életévét. Shah Timor portréfotója és a mögéje sorakozott három írás az ő köszöntését szolgálja. Elsőként Csernák Edit képzőművész-tanár *Az útkeresés* című tárlatmegnyitó szövege nyújt betekintést Botos Zoltán művészeti tevékenységének történeti, irodalmi és szakmai hátterébe, rávilágítva ezek képi összefüggéseire, párhuzamaira. Másodikként Handó Péter *Csak tesszük…* című szabadversében eleveníti fel azt a pillanatot és a belőle fakadó folyamatot, amely párbeszédek útján mélyülő emberi barátságát eredményezte Botos Zoltánnal. Brunda Gusztáv szintén szabadversbe *(Nem hagyhatom)* önti azt az anyaggal meg emberi küldetéssel való vívódást, a Botosra jellemző szerénységet és alázatot, ami egész életútján át elkísérte, s kíséri napjainkban is. Tekinthető a köszöntés megkoronázásaként is az ezt követő opusz, a köszöntött *Szerelem és halál* című verse, amely feltehetően ki máshoz szólhatna, mint akivel több mint fél évszázada összeköti a közös sors.

Ami a kiadvány további részében újdonság erejével hathat, az az esszéisztikus művek dominanciája, s az írások gondolati – olykor provokatív – gazdagsága. E téren a sort Almádi Róbert *(Élet)hosszabbítás* című, emlékelevenítéssel egybekötött szövege nyitja meg. Múltidézéséből a keresztény hit egyik legfontosabb üzenete, az élet ajándék volta olvasható ki. Az a létezésajándék, amelyet az ember Istentől azért kap, hogy továbbajándékozhassa tettei révén szeretteinek, útmutatás gyanánt. A következő esszé *Teremtésmítosz és visszaháramlás* – expanzióval Karaffa Gyula tollából származik, és 2024 szeptemberében hangzott el a Német Péter Mikola által szervezett váci XXXV. Expanzión, ahol az Asztaltársaság Nógrád vármegyét képviselő csapatában ő is aktív szerepet vállalt a bemutatkozáson. Mondhatni, négy levegővételnyi mondatba tömörülnek Karaffa világba ágyazottság, világteremtés körül forgolódó gondolatai, ugyanakkor négy olyan mondatba, amely akár az egyén létezését is jól illusztrálhatja azáltal, hogy nincs mondat eleji nagy kezdőbetű, és az egyes bekezdések is három ponttal végződnek. Vagyis egy nagyobb folyamat részeként van és lehet jelen valamennyi szó, akárcsak az ember az „idő" egészében. Kérdésként teszi fel *(Végső válság?)*, ám kijelentések mentén halad előre Handó Péter, amikor korunk néhány válságra utaló jelenségét helyezi górcső alá. Meglátásait érdemes fontolóra venni, és akár revideálni is azokat. Szintén Karaffa Gyula tollából született *A kilakoltatott lélek…*, amelyben Németh Péter Mikola *VisszaSejtesít* című kétnyelvű (lengyel–magyar) kötetével kapcsolatos impresszióit osztja meg cizelláltan fogalmazva, egyetemes összefüggéseket kutatva és föltárva.

Szépprózával ezúttal Paróczai Csaba Gergely és Zsibói Gergely van jelen az *Asztaltársasági Füzetek*ben. Paróczai az előző években olvasható történetei sorát gazdagítja tovább, amelynek fő forrása a személyes tapasztalat, s annak érzelmekben gazdag megéltsége. A *Darabokra törted a szívem* ezúttal a suhanc szemével lát és láttat, míg *A szerdai ebéd*ben egy fiatal felnőtt anyjánál ebédelése és a mellé társuló/társítható rituálé elevenedik meg. Zsibói pedagógusi munkásságából táplálkozó élményanyagot *(Fogadóóra)* választ kiindulási alapul, ezt gondolja és írja tovább – mintegy rávilágítva arra az abszurdizálódott létre, melyen belül a pozíció minden erkölcsi és etikai normát felülírva képes alattomosan hatalmat gyakorolni az „egyszerű" polgár fölött.

Versek tekintetében gazdag és sokszínű választékkal rukkol elő ismételten az *Asztaltársasági Füzetek*. Botos Zoltán debütáló versén túl szerepel benne Karaffa Gyula, Brunda Gusztáv, Zsibói Gergely, Oravecz Tibor, Szabó Zsolt, Rónási Viktor, Madár János, Hanácsek Erzsébet és Handó Péter.

A kiadvány legterjedelmesebb írása Cs. Szerémy Andrea *Acélrózsa* című színművének II. felvonása (az első felvonás a 2023-as *Asztaltársasági Füzetek*ben olvasható), ami a szerző nagyapjának naplója alapján az acélgyári munkások gyármentő tevékenységét és egy szerelem II. világháborús viszontagságait meséli el dramatizált, dialógusos formában. Mivel a II. felvonás megjelenésével szinte egyidőben került sor a darab premier-előadására, bizton állítható, hogy komoly érzelmeket ébreszt mindenkiben nem csak a hűség, hanem a jó szolgálata, az emberi kitartás tekintetében is.

Botos Zoltánnal indul és vele ér véget a szöveges rész, mert ezúttal ő nyitotta meg az asztaltársaság képzőművészeinek 2024. évi Balassi Bálint Könyvtárban rendezett tárlatát, s hagyományosan az itt elhangzó beszéd mintegy bevezetésére szolgál az utolsó 16 oldal színes – alkotói sokszínűségről valló – képanyagához, melyről hosszan lehetne szólni, de legyen elég ezúttal annyi, hogy felsorolom a kiadványban szereplő alkotókat: Agócs József, Botos Zoltán, Csépe Ferenc, Csomor Imre, Deák László Tamás, Fancsikné Deák Ibolya, Gedeon Hajnalka, Gelencsér János, Handó Péter, Ispán Tibor, Kelemen József, Király Mandi, Krasznainé Konczili Éva, Kun Péter, Losonczy Ildikó, Orbán György János, Pampuryk Péter, Perényi Anna, Tuska Csaba.

* * *

Kele Szabó Ágnes

NÉHÁNY PILLANAT

Utazunk térben és időben, valóságosan és virtuálisan, járművel, gyalog vagy a gondolat szárnyán. Cél lehet a környezet, a látvány felderítése, a pillanat megélése, az ismeretszerzés, a kaland, a felfedezés. Jó elindulni, megérkezni, a várt és váratlan dolgokat megtapasztalni, de nagyszerű az „úton levés" folyamatát követni. Így születik a kaland, a szabadság, függetlenség flow-ja.

Napi rutin és utazás térben és időben. Tervezett, beosztott hétköznapok, azok minden örömével, bánatával, nehézségével és vidámságával. A Salgótarjáni Madách Imre Gimnázium vizuális kultúra és média szakos tanára vagyok. Élvezem.

Nyár és utazás térben és időben. Nyolcan – kollégák, kis baráti társaság – terveztünk egy nyári utazást. A célpont: Gyula és környéke. Megyünk! – Hurrá!

Hát persze, hogy nyaralunk! Közben pedig igyekszünk felfedezni a helyet. Tehát először kutatunk, tájékozódunk. Ha Gyula és nyár, akkor Várszínház. Mi lesz a műsor? Mit játszanak? Kitől tudhatjuk meg?

Kedves ismerősünk Nyisztor János grafikusművész. Honnan ered az ismeretség? A salgótarjáni Dornyay Béla Múzeum kiadványainak évek óta egységesen elegáns, letisztultan egyedi, karakteres a megjelenése. Néhány évvel ezelőtt ki akartam deríteni, hogy ki az alkotó. Így ismerkedtem meg Nyisztor Jánossal, aki többek között a békéscsabai Munkácsy Mihály Múzeum grafikusa is. A két múzeum szakmai kapcsolatának „hozadéka" lett a grafikai megbízás.

A Salgótarjáni Madách Imre Gimnáziumban több évtizede működik iskolagaléria, ahol évente öt kiállítást rendezek, bemutatva különböző képzőművészeti ágakban alkotó művészeket. Így láttuk vendégül 2018-ban Nyisztor János *Vázlatanyag zöldben* című kiállítását. Akkor ismerkedtünk meg személyesen is a nagyon kedves, bohém művésszel.

A kiállításrendezés logisztikai szempontból sem egyszerű feladat. A szállításban a Dornyay Múzeum segített. Ezután találkozott először személyesen egymással a megbízó és a megbízott: Dr. Shah Gabriella – a Dornyay Múzeum igazgatója – és Nyisztor János is. A kiállítás másfél hónapja alatt a gimnázium diákjai, dolgozói és „külsős" vendégeink is érdeklődéssel igyekeztek megfejteni a képek tartalmát és a digitális technika rejtelmeit.

Nyisztor János Gyulán lakik. A művek hazaszállításakor Gyarmati Gabriellával, a Munkácsy Múzeum művészettörténészével látott minket vendégül. Természetesen János készítette a Gyulai Várszínház programfüzetét és a plakátját is – mint minden évben. Mihelyt publikussá vált, máris küldte. Micsoda szerencse: a jó hírű *És Rómeó és Júlia* című előadás is szerepelt a kínálatban! Gyors döntés után így sikerült megvenni a színházjegyeket. Hatalmas élmény volt Nagy-Kálózy Eszter és Rudolf Péter játéka.

Szép emlékekkel kezdtük újra a munkát térben és időben. A nyári szünet után elkezdődött az új tanév. Tervezett, beosztott hétköznapok, azok minden örömével, bánatával, nehézségével és vidámságával.

* * *

KOVÁCS BODOR SÁNDOR FOTÓKIÁLLÍTÁSA

Salgótarján, József Attila Művelődési Központ, 2025. január 23.
(Részletek Bakos Gábor filmtörténész kiállításmegnyitójából;
fotók: Varga Tamás)

A *70 év, 70 fotó* címet viselő, legújabb nagyszabású kiállítás átfogóan tükrözi Kovács Bodor Sándor alkotói világnézetének lényegét, ahogyan a sok országot beutazó, „tekergő" fotográfus szüntelen lelkesedéssel kutatja a különleges és egyszeri pillanatok állóképes rögzítését. Az egymáshoz párosított meghitt, megkapó, emelkedett vagy olykor vicces iróniával fűszerezett életképek, illetve táj- és városrészletek finoman stilizált kompozíciói különböző országokban, illetve életszakaszokban készültek, mégis egységes erővel alkotják meg a művész világképét.

A köznapi életvilágunkat személyes nézőpontból megfigyelő Kovács Bodor sajátos szemszögű képeivel épp a megfigyelés aktusának különleges létélményét is tematizálja a konkrét képi tartalmon kívül. Ugyanezt teszi a fotóművész kedvenc filmjében a *Nagyítás* fényképésze is, Antonioni modern londoni kóborlástörténetében. Bár az átlényegült tájfotózás közel áll lelkiállapotához, képeinek legfontosabb szereplője az ember vagy kisebb ember csoportok, akik valamilyen pillanatnyi kapcsolatba kerülnek egymással.

Fotóvilágában rátalálhatunk a magányos tekergés kalandos izgalmára. A szemlélődő, belső aktivitástól fűtött egyedüllét; az úton levés; a külvilág egyszeri életpillanatai megragadhatóságának a szépségére. Az együttélés miatt kölcsönös viszonyba került eltérő társadalmi, és kulturális hátterű emberek mindennapi érintkezésének apró csodáira. Képfogalmazásának középpontjában a távoli tekintetű, ám a rálelt témával azonosuló szemlélődő tekintet időpillanatának a megörökítése áll.

Lírai dokumentarista módszerrel elkészített fotói a szemlélődés pillanatnyi eseménycsodáira hívják fel a figyelmet. Képeinek kettős esztétikai élménye van, vagyis a fotós két oldalról értelmezi a világot. Egyrészt a közvetlen életrögzítés rendkívüli mozzanatait elleső költői dokumentarizmus felől, másrészt a hétköznapi világot absztrakt módon elemelő képei a természeti vagy építészeti formák egyedi szerkezeti szépségének lényegét, a helyhez köthető különös hangulatot emelik ki számunkra. Kovács Bodor Sándor fotóvilága a képzőművészeti ihletettségű fotóművészet és a költői realizmussal átitatott emberábrázolás különös határvidékén evez.

A kiállítás megnyitója

Az óceán partján I–II.

Mannheim, holokauszt-emlékmű

Hommage á Huszárik Zoltán

Wehner Tibor

„ÖSZTÖNÖS PRESZIŐZ, NEODADAISTA ROKOKÓ”

ef Zámbó István képzőművész kiállítása szülővárosában

Elhangzott 2025. február 21-én Salgótarjánban,
a Dornyay Béla Múzeumban, a kiállítás megnyitóján.

ef Zámbó István képzőművész eme salgótarjáni tárlatának több helyi vonatkozása van: a legfontosabb, hogy ez a város a művész szülővárosa, habár az anyakönyvi bejegyzésen túlmenően nem regisztrálható szorosabb kapcsolat: a Tarján melletti Etes községben lakozó Zámbó-család a gyermek megszületését követőn azonnal Szentendrére költözött. A másik kapcsolat szálai már erősebbek: a kiállítás kezdeményezője és a falakra került művek nagyobb hányadának prezentálója egy, a városhoz, ehhez a tájegységhez kötődő műgyűjtő, Kalocsai Attila, aki a 2000-es évek óta kíséri figyelemmel a szentendrei alkotó munkásságát, és gyűjteményében számos fontos, az életművet fémjelző ef Zámbó-alkotást őriz. Ez a Kalocsai-kollekcióból és a festő műterméből válogatott műegyüttes azonban – az életmű nagysága és gazdagsága, szerteágazó volta miatt – nem tárhatja fel az immár lassan hat évtizedet átfogó munkásság teljességét, nem vonultathatja fel a szétszóródott, múzeumokban és más magángyűjteményekben őrzött minden főművet: csupán bepillantást adhat egy XX–XXI. századi alkotó fantasztikus, különös, szellemdús művészetébe.

Vagyis ez egy vidám, laza, önfeledt, vázlatos, egy-egy műcsoportra villantó életműkiállítás, néhány kósza, a dolgok mögött ólálkodó halál képében tetszelgő, sötét gondolatfelleggel. Ezzel a lazasággal és önfeledtséggel, ezzel a szorongató halálttudattal áthatott az egész oeuvre, amely már az ezerkilencszázhatvanas–hetvenes évtizedforduló óta épül. Az izgalmakban bővelkedő kezdetekről tudósított a művészeti szaklap 1972-es, *Szentendrei amatőrök* című tudósítása: „A szentendrei amatőrök közül a legszorgalmasabb Zámbó István, aki a Dunakanyar Vízművek dolgozója, és aki ötletes kollázsokat készít deszkalapokra meg azoknak a tésztás fa-

teknőknek a belsejére, amikkel a teknővájó cigányok látták el a falusi háztartásokat. Zámbó rájött, megismerte, hogy a kollázs valójában a merész képzettársítások, a gondolkodás mozgékonyságának a műfaja, vagyis annak a képességnek, amivel ő remekül rendelkezik. A kitalálásban otthonosabb inkább, mint a csinálásban, amiről jócskán nyers színvilágú, olajjal festett képei tanúskodnak a legjobban. De az odaadás hiányát a huszonkét éves Zámbó István megnyerő szellemességgel pótolja. Ez a szellemesség címadásaiban is megnyilvánul. ... *A nagy átkelés pszichoprenaturális teknője* a címe az egyik kollázsának. Azzal játszik tehát, ami csak játékra való".

De ma már a művészettörténeti feldolgozások tárgyalják azokat a szentendrei történéseket is, amelyek 1970 nyarán a városka Fő terén zajlottak le az *Egy eszme zárt osztályba vonulása* tiszteletére megrendezett Najala-happening keretében, a korszak fiatal szentendrei alkotóinak felvezetésében, ef Zámbó István vezetésével, az arra tévedő turisták közreműködésével. Ezen a békésnek tűnő nyári délutánon furulyázással, bőrönd-dobolással, kacatok turistáknak ajándékozásával és *Az utolsó Nalaja, avagy ne kövessetek el lobotómiát* című kiáltvány felolvasásával indult a program, és kemény rendőri intézkedéssel, őrizetbe vételekkel zárult: a happening egyik fő szervezőjének, ef Zámbó Istvánnak csuklóján a késő esti órákban kattant a bilincs. Hosszú-hosszú előzetes letartóztatásban töltött hónapok következtek, elmeállapot-megfigyeléssel, beszámíthatósági vizsgálattal, amelynek vizsgálati eredményét végül valamely fatális véletlen folytán egy Vajda Lajos-rajongó börtönorvos írta meg nagy jóindulattal, és így a szentendrei Városházán zajló tárgyalássorozat végén az egykori happening résztvevői fellélegezhettek: a korszak művészeti megnyilvánulásai előtt teljesen értetlenül álló hatóságok és hivatalok meghurcoltatása csak-csak véget ért. Ám e szocializmus-korszakbéli kemény történések az alkotókban meglehetősen mély, életre szóló nyomokat hagytak.

Tulajdonképpen ez volt az előjáték ef Zámbó István és pályatársainak színre lépése során: a szentendrei szabadtéri kiállítások szervezője és az 1970-es nyári happening szellemi vezére a börtönből kilépve megújult erővel folytatta, bontakoztatta ki munkásságát, amelynek a szentendrei perrel szorosan összefüggő, fontos történése volt a Vajda Lajos Stúdió 1972-es megalakulása és kiállítóhelyének megnyitása. Az elmúlt évtizedekben aztán a szentendrei Vajda stúdiósok élcsapatával írta tovább ef Zámbó István a város művészettörténetét, megannyi nóvummal gazdagítva azt. A dolgok aztán a művész önhibáján kívül később, megtartva azért játékos alaptermészetüket, békésebb irányba fordultak: hosszan sorolhatnánk a hat

évtizedes ef Zámbó-recepció hivatalos fogadtatásának (Belügyminisztérium, Művészeti Ügyosztály) és kritikafolyamának fő- és mellékszólamait, alaptételeit és kitételeit, összefoglaló érvénnyel azonban talán leginkább egy szigorú szakmai megszólaló, Pataki Gábor 1996-os eszmefuttatását érdemes megidéznünk: „A Vajda Lajos Stúdió többi őstagjával együtt egy jó értelemben vett, szinte pimasz gátlástalansággal kavart össze stílusokat és motívumokat, s épp az volt a rendkívül izgalmas benne, hogy ez az összehajigált katyvasz mégis milyen elemi eleganciával, öntudatlan rafinériával rendeződött végtére össze művé. Ösztönös presszióz, neodadaista rokokó – e kibékíthetetlennek tűnő tulajdonságok és magatartásmodellek mégis mintha szervesülni tudtak volna benne. Eme első pillantásra szabályozatlanul kavargó világ részecskéi persze azután ülepedni kezdtek. Kialakult egy immár félreismerhetetlen, többé-kevésbé stabil motívumszótár…"

ef Zámbó István a XX. század utolsó harmadában fellépett azon magyarországi, azon kelet-európai művész, aki az 1989–1990-es rendszerváltozásig a történelmi szorítások hatására defenzívába kényszerült, s aki az alapvetően és eredendően szabadságérzettel áthatott létezéstechnikájával, művészetet és életet egyesítő létformájával szükségszerűen konfrontálódott a hatalommal. A háttérbe-szorítottságok, az ütközések törvényszerűek voltak. Az 1960-as évek második felében, a hatvanas–hetvenes évtizedfordulón kezdtek éledezni a budapesti avantgárd művészeti csoportosulások, s e csoportok fellépésével párhuzamosan (és e csoportoktól teljesen függetlenül) ef Zámbó István – fe Lugossy Lászlóval, majd a később csatlakozó Wahorn Andrással és a Vajda Lajos Stúdióvá alakuló fiatal művészekkel – karakteresen különálló, szellemileg és stilisztikailag is autonóm művészi tevékenységet fejtett ki Szentendrén. Korántsem elhanyagolhatatlan, korszakjelző tényező, hogy Magyarországon az elvont, a nonfiguratív művészetnek ekkor még meg kellett vívnia művészeti szabadságharcát: gyanús és ellenséges volt minden absztrakt mű és minden absztrakt műveket alkotó művész. Az ef Zámbó-művészet-jelenség – azon túlmenően, hogy a „gyanús nonfiguratív szférát" mindig elkerülte, s a kezdetektől napjainkig megőrizte az úgynevezett valósághoz kapcsoló, figuratív kódjait – talán legfontosabb specifikuma az volt, hogy nem voltak technikai-ágazati-műfaji korlátok, e művész alkotótársaival szabadon csapongott a festészet, a grafika, a szobrászat, a fotó, a zene, a film, az irodalom, a színház, a performansz és az akció felségterületei között (és határterületein), s munkáit hol a szabályos műforma-kereteket megtartva, hol azokat felbontva, megújítva, egyesítve, újabb és újabb mű-minőséget teremtve alakította. „Amit én csinálok – fogalmazta meg a művész egy 1991-ben rögzített beszélgetésben –, az egy huszonkét éve tartó

színház. És mindig is rendkívül kellemesen éreztük magunkat egymás között. Ösztönösen arra törekedtünk, hogy olyasmit csináljunk, ami számunkra is meglepetés, ami minket is szórakoztat. Nem arról szólt a dolog, hogy művésszé avanzsáljunk és abból megéljünk. Épp fordítva, azt akartuk, hogy a művészet megszüntesse önmagát. Amíg olyan cifra dolgokkal foglalkozol, amilyen az irodalom, a festészet, nem éled igazán az életed, nem vagy egészséges. Ezért hívtam én munkaterápiának a művészetet. Oda kell eljutni, hogy az ember végül nem csinál semmit, az élete az alkotás."

Az ezredforduló éveihez érkezve, majd az új évezredben az összevarrt faluházak, a szeretkező felhőkarcolók, a lelki űrhajóval felszerelt pipázó huszárok, a krampuszon lovagló létrafejű női aktok és a szívecskéket formázó keblek (illetve a keblekké formálódó szívecskék) körében klasszicizálódó folyamatok figyelhetők meg. ef Zámbó István olajjal farostra festett, és vegyes technikával a merített papíron egyedi beavatkozású printekként rögzített, síkba transzponált és a térbe helyezett, szilárd anyagokba merevített művei körében a motívumok lassan alakulón állandók. E motívumok vonzáskörében a kérdőjelek, a kételyek, a transzformációk kerülnek középpontba, furcsa kapcsolatok szövődnek, egy-egy pillanatra megvilágosodó jelentéskörök mosódnak el, szívódnak fel a sokértelműségekben. Nincsenek gátak, nincsenek konvenció-fékek, a kivetítést nem korlátozza semmi: talán ez a megkérdőjelezhetetlenül őszinte és hiteles művészet alapfeltétele, alappillére. A tudatos tudattalanság alkotómódszerét nem befolyásolják, nem korlátozzák a mesterség, a technika megszokás-korlátai sem: különleges anyagok, furcsa eljárások által materializálódnak a jellegzetessé erősödő, ám mindig új életre kelő, mindig új és új kapcsolatokba keveredő ef Zámbó-motívumok, amelyek önkéntelen kiemelések foglyai és véletlenszerű kihagyások áldozatai. Vissza-visszatérők a képjelenségek, és általában nincsenek részletezve a dolgok: biztos körvonalakkal körülvettek és világosan tagoltak a szerelmes gyárkémények, a szájfejű nők, a téglatestű hóemberek, a labdák, az üllők, a villanykörték. Szépek a tiszta és a kevert színek is, különösen a testek (és a gyakran önálló életre kelő testrészek) rózsaszíne bravúros, amely már-már e festészet emblematikus jelentőségű jellemzője. Minden jelent valamit, valamiért minden kapcsolódik valamihez. Nincs kép-környezet, csak mozaikszerű motívum-egymásmellettiség van, a mestert nem túlságosan érdekli a perspektíva – vagy ha igen, akkor a fordított –, a dolgok csak az egymásba mosódás vagy az összeolvadás révén kerülhetnek egymás mögé vagy elé, és a síkszerűség csak mintegy véletlenszerűen vált át erőteljes plaszticitásba.

ef Zámbó tradícióba ágyazódó és radikális újító szellemű mű-világának minden fontos alkotása természetesen nem lehet itt: a néhány, több évtizede keletkezett mű mellett az újabb olajképek együttese, a kollázsok és az egyedi beavatkozású printek sorozata uralja a kollekciót, amely a jellegzetesen ef Zámbó-i műteremtés példája: sokszorosított és egyedi mű egyszerre. A XX. század harmadik harmadának és az ezredforduló éveinek magyar, szentendrei művészethez kötődő, a képzőművészet és a más művészeti területek és ágazatok, műfajok és műnemek között szabadon csapongó alkotó produkcióját valószínűleg így foglalja majd össze a hallatlan gazdag eseménytörténet zuhatagában elvesző interpretátor: munkássága mind műfajilag, mind technikailag rendkívül összetett. A vászonra és farostlemezre festett olajképek, valamint a tusrajzok, akvarellek, szitanyomatok, a bronzból és poliészterből öntött kis- és monumentális plasztikák, az assemblage-ok a tradicionális műformák köreihez kapcsolhatók, míg a performance-ok, akciók (amelyekben a képzőművészet mellett egyenrangú szerepet kapnak a zenei, az irodalmi és színházi effektusok) már a neoavantgárd kifejezésformák reprezentánsai. A képzőművészeti ágazatokban kifejtett munkásság mellett a hetvenes–nyolcvanas–kilencvenes évtizedek alternatív művészetében meghatározó jelentőségű irodalmi és zenei előadások, koncertek, videóprodukciók, akciók, performance-ok szervezője, rendezője és résztvevője. Művészetét a XX. század magyar művészetében rendkívül jelentős szentendrei hagyományok egyik fontos ágához kapcsolódó szürrealista látásmód határozza meg, amelyet erőteljesen színez a dadaizmussal, a neoprimitivizmussal áthatott alkotói attitűd, valamint a popművészet hatásvilága. A látomásosság és a kollázstechnika sajátos szintéziseként szerveződő, nemegyszer meghökkentő hatású, máskor fájdalmasan ironikus korképet megrajzoló képi-tárgyi világban hangsúlyosan vannak jelen az erotikus szólamok. Egy szó mint száz: ef Zámbó István élénk színeiben, motívum-zuhatagaiban, szimbolikus utalásaiban tulajdonképpen nincs semmi különös: csak ott dübörög az egész szánalomra méltó életünk.

SZERKESZTŐI JEGYZET

Történhet-e nagyobb esemény, akadhat-e szebb pillanat egy szerkesztőség életében, mint hogy a végtelennel párbeszédbe elegyedni képes nagy írótól és költőtől – akinek ama „határolt végtelen" valóban el is fogadja a kérdéseit és a válaszait – évekkel az ő a halála után egyszer csak egy még soha meg nem jelent többboldalas, korszakos jelentőségű, eddig ismeretlen kézirat landol az e-mail-fiókjában egy hétköznapi tavaszi délutánon?

Vajon megáll-e ekkor egy pillanatra a tavaszi szél a mezőkön, megáll-e néhány madár és esőcsepp a levegőben, hogy ünnepelje a pillanatot, s új lendületet vegyen? Visszahőkölnek-e a percek a tiktakoló szerkesztői szobákban, s megrendülnek-e egy pillanatra azok is, akik tán soha nem szoktak megrendülni irodalmi csacskaságokat olvasván?

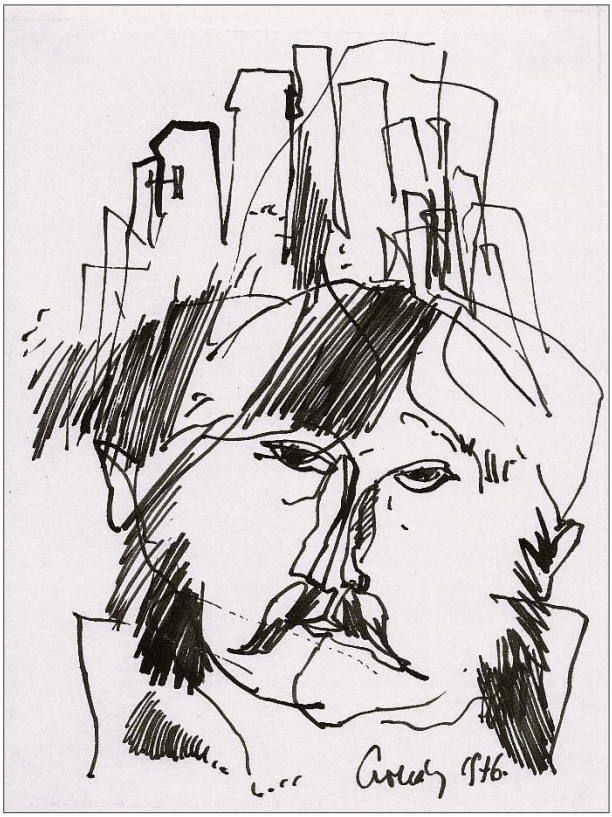
Nem hiszem, hogy történhetne valaha is lélekemelőbb dolog velem a Palócföld szerkesztőjeként, minthogy kiváló fiatal kollégám – a Tiszatáj főszerkesztő-helyettese, a Tandori-hagyaték gondozója, Tóth Ákos – teljesen váratlanul megtisztelt a lapszámunk élén olvasható verskézirattal és a hozzá fűzött filológiai jegyzeteivel.

Mondhatnám nagy örömmel, hogy a Palócföld ezennel bekerült a beláthatatlan méretű és jelentőségű Tandori-életmű recepciójába! De szerencsénkre már eddig is ott volt lapunk, mégpedig nem is jelentéktelen helyen. Tandori Dezső ugyanis – aki Szilágyi Domokos mellett kétségbevonhatatlanul „az első magyar posztmodern költő" volt – örömünkre gyakran publikált a Palócföldben, és az Episzton *című verset is ide szánta, ám az valahogy – ma már pontosan kideríthetetlen okból – mégsem jelent meg akkor, mintegy két évtizede a lapban.*

Megkésve, de annál boldogabban közöljük tehát most ezt az igencsak fontos verset lapszámunk nyitódarabjaként. Hálás köszönet érte Tóth Ákosnak és a Tandori-örökösöknek!

S ha posztmodernnel kezdtük, akkor zárjuk is azzal ezt a lapszámot – közrefogva sok-sok klasszikusabb darabot, Jókait értelmező tanulmányoktól kezdve sok-sok színes versig és novelláig, a zaklatott vajdasági helyzetet dokumentáló drámai szöveg-

től kezdve a szűkebb hazát, a palóc földet érintő nyelvészeti, történelmi és egyéb tanulmányokig, esszékig –, hogy méltó módon adjunk keretet a közös gondolkodásnak: szülővárosában, Salgótarjánban állított ki ez év elején korunk egyik legjelentősebb és kétségkívül legkarakteresebb festőművésze, ef Zámbó István. Az ő munkáiból nyújtunk át egy színes csokorral a Kedves Olvasónak – hosszas tűnődésekre biztatva Őt, hisz Tandorival és ef Zámbóval felvértezve egy kicsivel mégiscsak könnyedebb és tán szabadabb is lehet a létezés mindannyiunk számára.

Csohány Kálmán – Berzsenyi-versek I.
(tusrajz, 212 x 170; 1976)

SZERZŐINK

Bakos Gábor filmtörténész (Salgótarján)
Bárdos József irodalomtörténész (Nagykőrös)
Benkó Balázs gimnáziumi tanuló (Balassagyarmat)
Bíró Béla professzor emeritus, író, publicista (Magyarvista – Kolozs megye)
Bodnár Ildikó ny. egyetemi docens (Miskolc)
Botos Zoltán festőművész (Salgótarján)
Brunda Gusztáv népművelő, szakközgazdász (Salgótarján)
Csohány Kálmán grafikusművész (1925–1980)
Csohány Klára építész (Budapest)
Csongrády Béla ny. tanár, szerkesztő, közíró, lapunk főmunkatársa (Salgótarján)
Debreceni Boglárka író, költő (Salgótarján)
ef Zámbó István képzőművész (Szentendre)
Fábián László író (Budapest, Zsennye)
Farkas Arnold Levente általános iskolai tanár (Pócsmegyer)
Fűzfa Balázs irodalomtörténész, főszerkesztő (Szombathely)
Gréczi-Zsoldos Enikő habilitált egyetemi docens, nyelvész (Salgótarján–Eger)
Győry Domonkos író, könyvtáros (Győr)
Handó Péter író, költő (Sóshartyán)
Hauber Károly tanár (Pápa)
Hausel Sándor ny. főlevéltáros (Bercel)
Háy János író (Budapest)
Hlavacska Tamás tanár (Budapest)
Horváth Dániel tanár (Nyergesújfalu)
Kispál Benedek középiskolás tanuló (Tar)
Kocsis Klára újságíró, költő, szerkesztő (Budapest)
Kolosai Nedda egyetemi docens (Budapest)
Kovács Bodor Sándor dokumentumfilmes, fotográfus (Salgótarján)
Kovács-Nagy Réka kutatóorvos (Budapest)
Lackfi János író, költő (Zsámbék)
Lukács Gergely Sándor író, haikuköltő (Budapest)
Márkus Éva dékán (ELTE Tanítóképző Kar, Budapest)
Merva Attila irodalomtörténész, műfordító (Dunaszerdahely)

MOHAI V. LAJOS író, költő, irodalomtörténész (Budapest)
MÓRA REGINA tanár, író (Szabadka)
MURÁNYI ZITA író, költő (Budapest)
NAGY PÁL író, lapunk főmunkatársa (Párizs)
NAGY TIBOR tanár (Kunsziget)
NYILAS ATILLA költő (Budapest)
PAPP ÁKOS szociológus, költő, fotográfus (Budapest)
PARÓCZAI CSABA tanár, jogász (Salgótarján)
PEKÁR ISTVÁN újságíró, gazdálkodó (Herencsény)
PÉTERFFY ANDRÁS filmrendező, stúdióvezető (Budapest)
PRAZNOVSZKY CSABA középiskolás diák (Salgótarján)
PRAZNOVSZKY MIHÁLY irodalomtörténész, lapunk főmunkatársa (Nemesvámos)
PRAZNOVSZKY MIKLÓS FERENC helytörténeti kutató (Salgótarján)
RÓNA Z. PÉTER (írói álnév)
SULYOK LÁSZLÓ ny. középiskolai tanár, kulturális újságíró (Salgótarján)
SUPKA MAGDOLNA művészettörténész (1914–2005)
SZÉL DÁVID pszichológus (Budapest)
SZILÁGYI KATA diák (Salgótarján)
TANDORI DEZSŐ író, költő, műfordító (1938–2019)
TÓTH ÁKOS irodalomtörténész (Szeged)
TÓTHÁRPÁD FERENC költő, író, szerkesztő (Kőszeg)
TÖRÖK LÁSZLÓ DAFTI tanár, költő (Szabadszállás, Szalkszentmárton)
VASS TIBOR költő (Hernádkak, Berekfürdő)
VÉN EVELIN bábszínész, PhD-hallgató (Marosvásárhely, Budapest)
VINCZE-LENDVAY GABRIELLA könyvtáros (Balassagyarmat)
WEHNER TIBOR művészettörténész (Budapest)
WINKLER MÁRTA tanító (Budapest)

MELLÉKLET

ef ZÁMBÓ ISTVÁN KIÁLLÍTÁSA SALGÓTARJÁNBAN, A DORNYAI BÉLA MÚZEUMBAN

Fotók: KOVÁCS BODOR SÁNDOR

A művész a salgótarjáni múzeum lépcsőjén barátaival, kiállításának megnyitójára várva (2025. február 21.)

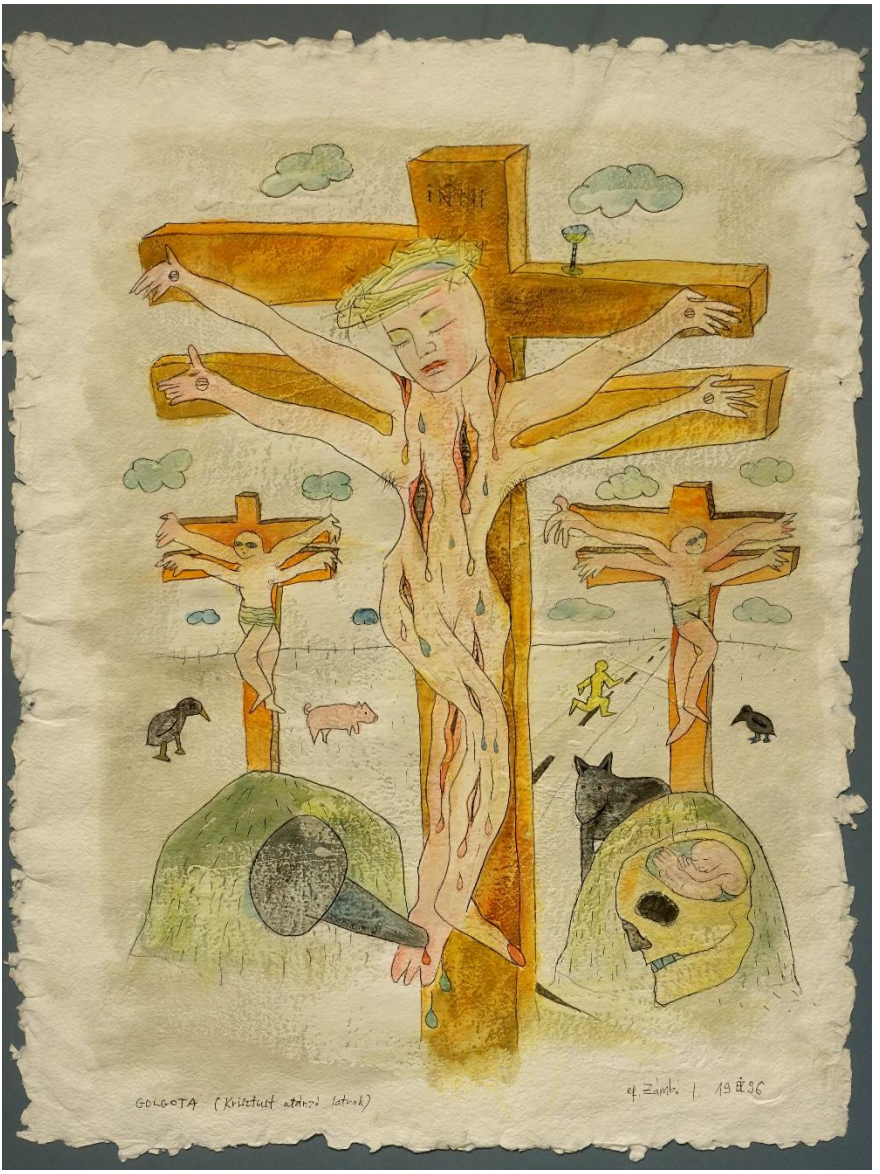
A megnyitó közönsége

ef Zámbó István, Szabó Tamás (háttal) és Földi Péter

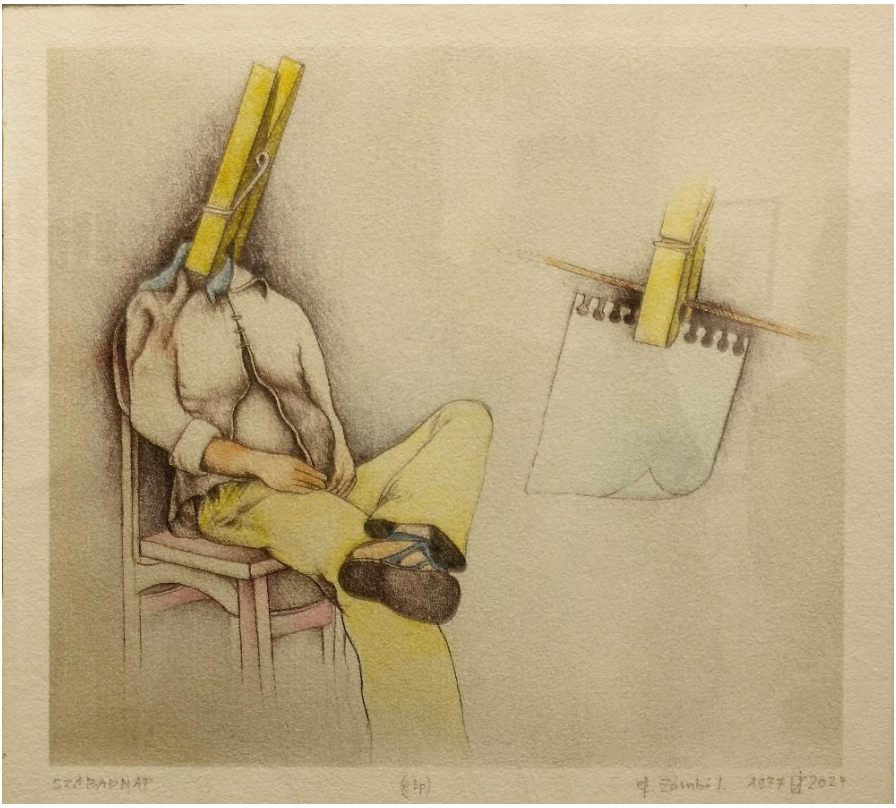
ef Zámbó István

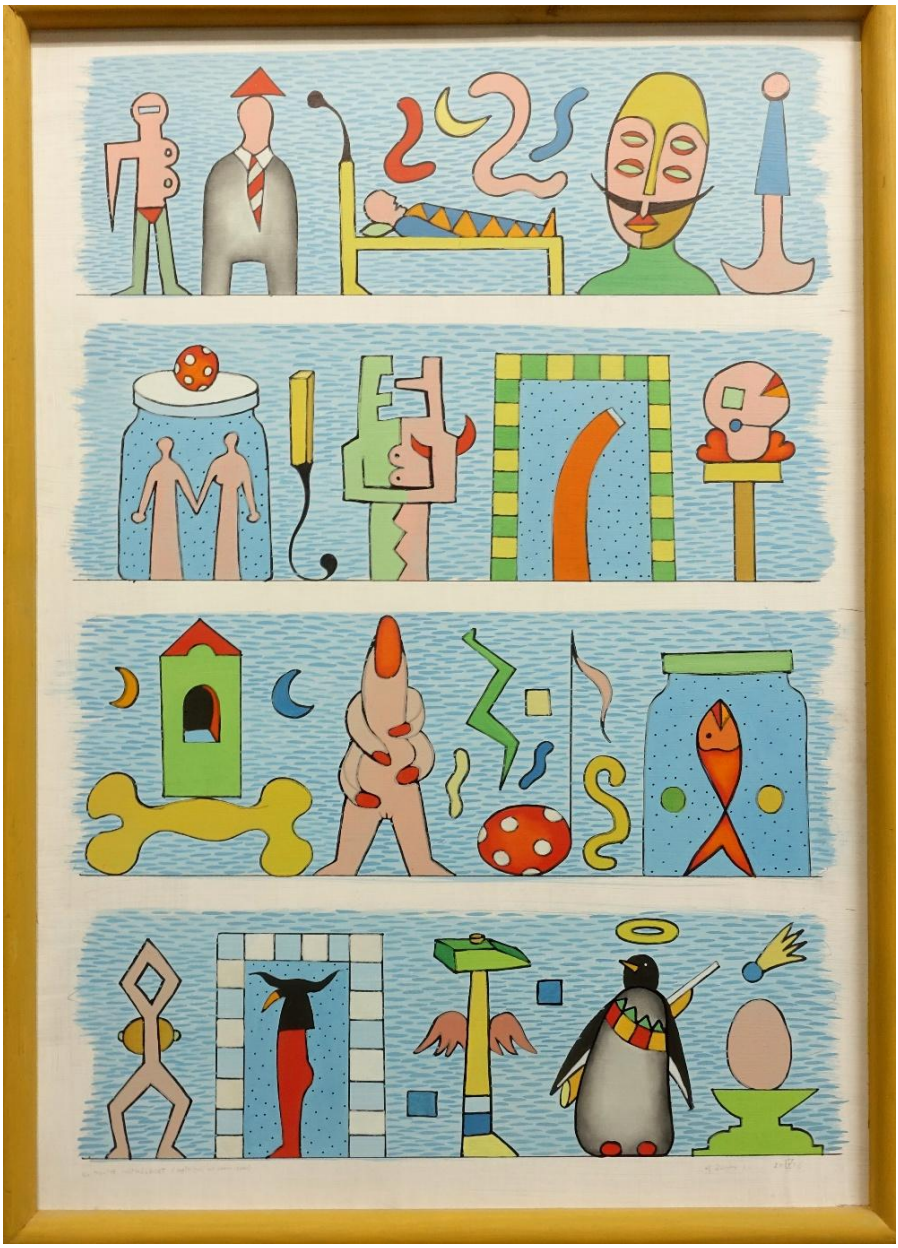
Golgota

Fényes éjszaka lavórral

Szabad nap

Bombázó a női napozó felett

Szentendrei látkép

megrajzolása. A *Cigánydalok*-sorozatot is folytatni szerette volna. A fiókban talált vázlatok alapján pedig a *Biblia*, Juhász Ferenc *A tékozló ország* című eposza, Radnóti több verse (*Razglednicák, Hetedik ecloga, Nem tudhatom* stb.) fejben már el is készült.

Csohány Klára

Főszerkesztő: Fűzfa Balázs ▪ Szerkesztő: Süth Gabriella

Főmunkatársak: Csongrády Béla, Nagy Pál (Párizs), Praznovszky Mihály

Borítóterv: Bonyhádi Károly

A borító Praznovszky Csaba középiskolás diák terve alapján készült,
amely 2024-ben, a *Palócföld 70* pályázaton I. helyezést ért el.

Fenntartó: Salgótarján Megyei Jogú Város Önkormányzata

Kiadja: Balassi Bálint Könyvtár (3100 Salgótarján, Kassai sor 2.)
Alapító: Nógrád Vármegyei Önkormányzat Közgyűlése

Partnereink:
Nógrád Vármegyei Hírlap
Magyar Nemzeti Levéltár Nógrád Vármegyei Levéltára
Artéria Nyelvstúdió Galéria és Klub, Balassagyarmat

A lap elismerései:
Nógrád Vármegye Madách-díja
Salgótarján Pro Urbe-díja
Nógrád Megyei Értéktár „Nógrádikuma”

Készült: OOK Nyomda, Veszprém, Pápai út 37/A
Felelős nyomdavezető: Szathmáry Attila

Levélcím: 3100 Salgótarján, Kassai sor 2., telefon: 32/521-560, fax: 32/521-555
Internet: https://www.facebook.com/palocfold/
Elektronikus cím: palocfoldfolyoirat@bbmk.hu
Terjeszti a Magyar Lapterjesztő Zrt. (LAPKER)
A dupla szám ára: 1000 Ft

Előfizethető a Balassi Bálint Könyvtárban és egyéb elérhetőségeinken.
A Palócföld Könyvek sorozatban megjelent könyvek ugyanitt megrendelhetők.
Kéziratokat és rajzokat megőrzünk, de nem küldünk vissza.
ISSN 0555-8867 (nyomtatott) 2786-1821 (online) index 25925

MMA
Magyar Művészeti Akadémia

A Palócföld 2025. évi 1–2. lapszámának megjelenését
a Magyar Művészeti Akadémia támogatta.

SZERZŐINK:

Bakos Gábor
Bárdos József
Benkó Balázs
Bíró Béla
Bodnár Ildikó
Botos Zoltán
Brunda Gusztáv
Csohány Kálmán
Csohány Klára
Csongrády Béla
Debreceni Boglárka
ef Zámbó István
Fábián László
Farkas Arnold Levente
Fűzfa Balázs
Gréczi-Zsoldos Enikő
Győry Domonkos
Handó Péter
Hauber Károly
Hausel Sándor
Háy János
Hlavacska Tamás
Horváth Dániel
Kispál Benedek
Kocsis Klára
Kolosai Nedda
Kovács Bodor Sándor
Kovács-Nagy Réka
Lackfi János
Lukács Gergely Sándor
Márkus Éva
Merva Attila
Mohai V. Lajos
Móra Regina
Murányi Zita
Nagy Pál
Nagy Tibor
Nyilas Atilla
Papp Ákos
Paróczai Csaba
Pekár István
Péterffy András
Praznovszky Csaba
Praznovszky Mihály
Praznovszky Miklós Ferenc
Róna Z. Péter
Sulyok László
Supka Magdolna
Szél Dávid
Szilágyi Kata
Tandori Dezső
Tóth Ákos
Tóthárpád Ferenc
Török László Dafti
Vass Tibor
Vén Evelin
Vincze-Lendvay Gabriella
Wehner Tibor
Winkler Márta

25001
9 770555 886008 25001
1000 Ft